

Daniela Marčoková

Z DEJÍN ZÁKLADNEJ ŠKOLY V KYSÁČI (1785 – 1945)

Pri príležitosti 250. výročia príchodu Slovákov do Kysáča

Daniela Marčoková

Z DEJÍN ZÁKLADNEJ ŠKOLY V KYSÁČI (1785 – 1945)

Pri príležitosti 250. výročia príchodu Slovákov do Kysáča

Nový Sad, Báčsky Petrovec
2023

Recenzenti

prof. Dr. Jarmila Hodoličová
prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.
prof. Dr. Ďura Hardi
Dr. Nebojša Kuzmanović

Technická úprava

Tatjana Cavić

Obálka

Mgr. art. Zdenka Mária Madacká

Fotografie a iné archívne materiály sú publikované so súhlasom inštitúcií:

Archív Vojvodiny, Nový Sad
Historický archív Mesta Nový Sad
Archív Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi Kysáč

Fotografije i druga arhivska građa publikovani su uz saglasnost institucija:

Arhiv Vojvodine, Novi Sad
Istorijski arhiv Grada Novog Sada
Arhiv Slovačke evangeličke a. v. crkve Kisač

© Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade / Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu; Slovenské vydavateľské centrum v Báčskom Petrovci / Slovački izdavački centar u Bačkom Petrovcu, 2023.

Venujem mojim dcéram,
Anji, Nine a Nadji.

OBSAH

ÚVOD	7
Vzdelanie a gramotnosť slovenských prisťahovalcov do Báčky koncom 18. storočia	11
Prisťahovanie Slovákov do Kysáča a ich cirkevno-školská konsolidácia (koncom 18. a začiatkom 19. storočia)	20
Začiatky slovenskej evanjelickej a. v. školy v Kysáči (koniec 18. a začiatok 19. storočia)	38
Inteligencia v evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia	47
Farári v evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči po prvú svetovú vojnu	56
Učitelia v evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči po prvú svetovú vojnu . . .	66
Postavenie učiteľov v slovenskej evanjelickej škole v Kysáči koncom 19. a začiatkom 20. storočia	80
Budovanie škôl v Kysáči	101
Slovenské evanjelické školy v Báčke v zápisniciach kanonických vizitácií z roku 1835	111
Zdravotná výchova a starostlivosť o zdravie žiakov v ľudovej škole v Kysáči na rozhraní 19. a 20. storočia	124
Úradné, domáce a viacjazyčné varianty mien v úradných písomnostiach kysátskej evanjelickej a. v. školy na rozhraní 19. a 20. storočia	139
Jazyk cirkevno-školských písomností slovenského vojvodinského evanjelického cirkevného zboru a. v. Kysáč v rokoch 1773 – 1918	149
Prechodné obdobie (1919 – 1921) a zoštátnenie ľudovej školy v Kysáči	165
Vzdelávanie v kontexte slovensko-srbských vzťahov v základnej škole s vyučovacím jazykom slovenským v Kysáči v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov	173
Vzdelávanie v kontexte slovensko-srbských vzťahov v základnej škole s vyučovacím jazykom slovenským v Kysáči v Kráľovstve Juhoslávia . . .	187
Učitelia štátnej školy v Kysáči v medzivojnovom období	202

Škola počas okupácie (1941 – 1944)	226
Príloha	236
RESUMÉ	241
REZIME	245
Podakovanie.	248
ARCHÍVNE PRAMENE, PUBLIKOVANÉ PRAMENE, LITERATÚRA . . .	249
Zoznam príspevkov, z ktorých čerpala táto monografia.	277
ŽIVOTOPIS AUTORKY	279

ÚVOD

V rámci 250. výročia príchodu Slovákov do Kysáča, ako i v čase blížiacich sa osláv 240. výročia založenia školy v Kysáči a 60. výročia jej činnosti pod názvom Základná škola Ľudovíta Štúra vznikla potreba, aby sa ako odbornej, tak i širšej verejnosti predstavil jej historický vývin. Vzhľadom na to, že som takmer dve desaťročia na tejto škole pôsobila ako učiteľka, logickou voľbou mojich vysokoškolských aktivít v oblasti kultúrnych dejín vojvodinských Slovákov bolo skúmanie tohto tematického okruhu. Z hľadiska môjho teoreticko-aplikačného záujmu tak nemohla zostať nepovšimnutá problematika dejín školy, z viacerých aspektov dôležitej výchovno-vzdelávacej ustanovizne slovenskej menšiny v Kysáči. Skúmanie histórie takejto inštitúcie je dôležitou a zodpovednou vedeckou prácou, najmä keď sa pozoruje v širšom kontexte, ako súčasť dejín slovenského dolnozemskeho školstva.

Potreba výskumu dejín slovenského vojvodinského školstva je stále aktuálna. Zatiaľ bolo realizovaných málo výskumov o organizácii a pôsobení školy ako výchovno-vzdelávacej ustanovizne (o systéme školskej výchovy), ako i o dejinách slovenskej vojvodinskej pedagogiky (vedy o výchove ako zámernej sústave a organizovanej činnosti formujúcej osobnosť človeka). Kvôli parciálnemu spracovaniu jednotlivých problémov týkajúcich sa vzniku, stavu a vývinu výchovy a výchovno-vzdelávacích zariadení vojvodinských Slovákov od druhej polovice 18. do prvej polovice 20. stor. sa vo výskume objavili mnohé ťažkosti a prekážky. Hoci značný počet slovenských vojvodinských obcí má svoje monografie, ktoré zaznamenávajú výskum miestnych dejín z rôznych aspektov, dôkladnejšie spracovanie dejín školy ako dôležitej mikrovzorky každého lokálneho prostredia zatiaľ nebolo uskutočnené. V poslednom období v slovenskej vedeckej verejnosti však stúpa záujem o prieskum dôležitých národnostných inštitúcií, ktoré bezpochyby vplyvajú na vytváranie a zachovávanie kolektívnej identity vojvodinských Slovákov a v súčasnosti sa pri príležitosti rôznych výročí organizujú konferencie a publikujú zborníky a monografie venované cirkevným dejinám, slovenskému gymnáziu v Báčskom Petrovci, Matici slovenskej v Srbsku, založeniu vysokoškolskej slovakistiky na Filozofickej fakulte v Novom Sade a pod.

Vo výskume sme uplatnili chronologickú metódu, pri ktorej sa faktický materiál predkladá v časovo správnom poradí; deskriptívnu (historicko-genetickú) metódu, ktorá spočíva v čo najdôslednejšom odhaľovaní vlastností, kauzálnych vzťahov, zmien a vývoja skúmanej reality; porovnávaciu (kritickú) metódu, ktorej základom je overovanie hmatateľných prameňov (korešpondencie, denníkov,

účtov, matrikových záznamov), resp. ktorá využíva pozitivistickú historiografickú metodológiu a vyžaduje si kritický prístup k informáciám.

Monografia *Z dejín základnej školy v Kysáči (1875 – 1945)* nezachytáva iba obdobie od založenia školy, ale aj obdobie pred jej založením, zaznamenávajú dôkazy o stave gramotnosti slovenského obyvateľstva v Uhorsku pred sťahovaním slovenských prisťahovalcov do Báčky koncom 18. stor. Keďže počet obyvateľov obce úzko súvisel s tým, či obec dostane súhlas vrchnosti na založenie školy, ďalšia kapitola sa zaoberá dynamikou prisťahovania Slovákov do Kysáča, ako i osvetlením vtedajších sociálno-ekonomických pomerov. V chronologickej postupnosti je ozrejmenej cirkevno-školská konsolidácia, ako i začiatky a rozvoj miestnej školy počas jej konfesionalnej fázy, keď patrila pod správu evanjelickej a. v. cirkvi. Slovenskú evanjelickú ľudovú školu sme predstavili aj v širších vojvodinských kontextoch, skúmajúc zápisnice kanonických vizitácií z roku 1835 a porovnávajú podmienky práce v školách Báčsko-sriemského seniorátu. V období z konca 19. a začiatku 20. stor. sme sa zamerali nielen na vzdelávacie aspekty, ale i na zdravotnú výchovu a starostlivosť o zdravie žiakov v ľudovej škole v Kysáči. Zaoberali sme sa aj skúmaním obsahu školských dokumentov a v zápisnici vtedajšej „školskej stolice“ ľudovej školy v Kysáči (dnes je to školský výbor) nás okrem iného zaujali aj úradné, domáce a viacjazyčné varianty mien, zapisovanie ktorých bolo následkom plurality štátnych jazykov v krajine a rozkolísanej jazykovej situácie na multilingválnom území Dolnej zeme.

Skúmali sme aj prechodné obdobie v rokoch 1919 – 1921, v ktorom boli cirkevné školy zoštátnené. Tým sa skončilo i cirkevné obdobie školy v Kysáči, ktorá viac ako 135 rokov patrila pod správu evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania. V tejto súvislosti považujeme koniec prvej svetovej vojny a rok 1918 za významný medzník v organizácii slovenského dolnozemského školstva.

Pre medzivojnové obdobie je príznačná najmä slovensko-srbská spolupráca osvetových pracovníkov v štátnej škole v Kysáči v novovzniknutom štáte Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (1918 – 1929), neskoršie pomenovanom Kráľovstvo Juhoslávia (1929 – 1941). V podmienkach odlúčenia od materského štátu, v boji o zachovanie vzdelávania v materinskom jazyku, ktoré bolo zaručené štátom, v zmysle tejto osvetovej autonómie malo vzdelávanie učiteľov z vlastných radov a tlačenie vlastných učebníc pre vojvodinských Slovákov prioritný význam. V tejto kapitole je zahrnutá aj reflexia školskej problematiky v súdobých periodikách, pozorovaná v širších osvetových súvislostiach vtedajšej školskej situácie v Báčke, resp. vo Vojvodine, ako aj v najširšom štátnom kontexte.

Do monografie sme zaradili upravené časti príspevkov, ktoré boli prezentované na domácich a zahraničných vedeckých konferenciách. Sú uverejnené v

tunajších a medzinárodných publikáciách buď ako samostatné výstupy, alebo ako výstupy prezentované v spolupráci s inými autormi. Keďže niektoré príspevky boli uverejnené v anglickom alebo srbskom jazyku, týmto spôsobom ich sprístupňujeme vedeckej a širšej verejnosti aj v slovenčine. Väčšina spomínaných príspevkov vznikla ako parciálny výsledok v rámci projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe* (číslo projektu: 178017), ktorý financuje Ministerstvo školstva a vedy Srbskej republiky. Ich zoznam uvádzame v záverečnej kapitole.

V našom výskume sme skúmali dostupné primárne pramene, resp. písané historické zdroje cirkevných evanjelických zborov v Kysáči, v Báčskom Petrovci a v Kulpíne, ako napríklad: matriky, cirkevné kroniky, zápisnice, školské správy a pod. Archívne materiály sme skúmali aj v Archíve Vojvodiny v Novom Sade, v Historickom archíve Mesta Nový Sad a v archíve Základnej školy Ludovíta Štúra v Kysáči. Vzhľadom na to, že sme výskumom zachytili rozsiahle obdobie so širokou škálou rozmanitých spoločensko-historických súvislostí, na ozrejmienie širších dobových kontextov a osvetlenie relevantných historických skutočností, ako i lingvistických a pedagogických javov sme použili aj inú literatúru, historické časopisy, ako i sekundárne a terciárne zdroje súvisiace so skúmanou problematikou. Pomohli nám aj rozličné elektronické zdroje, najmä digitalizované archívy štátneho archívu (Evangélicus Országos Levéltár) v Budapešti či Univerzitnej knižnice Univerzity Komenského v Bratislave.

Skúmané zdroje boli niekoľkojazyčné, jazyk písomností závisel od štátneho jazyka, takže sme pred sebou mali staršie rukopisné texty hlavne v latinskom a maďarskom jazyku, zriedka v nemeckom jazyku, niektoré texty boli písané biblickou češtinou. Používané boli dva typy abecedy: „švabach“ a latinka. V neskorších obdobiach boli skúmané zdroje väčšinou tlačené (najmä keď išlo o rôzne prehľady, schematizmy, úradné správy a pod.), no zápisnice, obežníky a podobné písomnosti interného školského charakteru mali aj naďalej rukopisnú podobu. Po prvej svetovej vojne pribudol ešte jeden jazyk – srbochorvátčina, resp. srbčina a písomnosti v nej písané latinkou i cyrilikou.

Niektoré kapitoly na prvý pohľad nesúvisia so skúmanou problematikou, v značnej miere však ovplyvnili založenie či vývoj školy (napr. sťahovanie Slovákov do Kysáča), alebo poukázali na širšie kontexty a súvislosti vynímajúc sa z úzkeho profilovania školy v miestnych pomeroch (napr. školské pomery v slovenských evanjelických školách v Báčke). Iné kapitoly patria skôr do lingvisticko-onomastickkej oblasti, no tým, že poukazujú na niektoré aspekty použitia a vývoja jazyka a jazykových javov zachytených v konkrétnych cirkevno-školských dokumentoch, výstižnejšie vykresľujú a dopĺňajú obraz o celkovom dobovom stave školy.

Ako poznamenáva M. Kmeť, historik zaoberajúci sa dejinami dolnozemských Slovákov, vzhľadom na špecifiká a svojráznu slovnú zásobu slovenčiny vojvodinských Slovákov je potrebné si ujasniť niektoré pojmy, v našom prípade často používaný pojem *obec* (Kmeť, 2019: 8). Podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* 4 z r. 2003 *obec* je územnosprávna jednotka charakterizovaná súvislým domovým osídlením a vlastným názvom. Vojvodinskí Slováci však tento pojem používajú na označenie širšieho územného administratívneho celku – *okresu*, ktorý v sebe združuje viac obcí. Obec označujú pojmom *dedina*, ktorý *Krátky slovník slovenského jazyka* 4 z r. 2003 definuje ako vidiecku obec, sídelný útvar spojený s poľnohospodárstvom. V historiografii dolnozemských vojvodinských Slovákov historici paralelne používajú pojmy *obec*, *osada* a *lokalita*.¹ V našej práci najčastejšie používame pojem *obec*, najmä ak sa odvolávame na literatúru autorov, ktorí nepochádzajú z územia slovenskej vojvodinskej jazykovej enklávy, no v značnej miere používame aj pojem *osada*. Podľa *Historického slovníka slovenského jazyka* z r. 1991 – 2008 slovo *osada* sa poníma flexibilne ako osídlené miesto, resp. ako väčšia alebo menšia administratívna sídelna jednotka, pričom pojmy *obec* a *dedina* sú synonymá.

Obdobie dejín základnej školy v Kysáci, ktoré sme našim výskumom zachytili, je osvetlené iba sčasti a vyžaduje si dodatočné analýzy a systematizovanie zistených skutočností. Obdobie dejín školy počas druhej svetovej vojny je iba čiastkovo spracované a vyžaduje si dôkladnejšiu analýzu. Väčšina školskej dokumentácie z toho obdobia bola zničená okupantmi a osloboditeľským bulharským vojskom, no časť archiválií v maďarskom jazyku je uschovaná v Historickom archíve Mesta Nový Sad. Dejiny školy v Kysáci od druhej polovice 20. stor. zatiaľ neboli skúmané, takže neexistujú žiadne publikácie zaoberajúce sa týmto obdobím (vrátane súčasného obdobia), čo otvára možnosti na nové vedecké bádania.

Lokálne dejiny sú dôležitou a neodmysliteľnou súčasťou národných dejín. Ich dôkladný a všestranný výskum vytvára dobrý základ pre výskum národných dejín vo všeobecnosti. Škola a jej vzdelávací systém majú nezastupiteľnú úlohu vo vytváraní národného povedomia, stotožnenia jedinca s históriou vlastného národa a okrem toho sú jedným z najúčinnějších nástrojov formovania mladej generácie. Preto má skúmanie dejín školy, sprístupňovanie faktov z historických prameňov a ich vedecké objasňovanie prvoradý význam najprv pre utváranie obrazu minulosti školy a následne (na základe historických skúseností) aj pre vytváranie predstavy o podobách jej budúceho optimálneho vývoja.

¹ J. Sirácky paralelne používa *obec* a *osada*; S. Čelovský a D. Dudok takmer bez výnimky používajú *obec*; A. Mráz zväčša používa *osada*, J. Botík používa *lokalita* a *osada*, M. Kmeť používa *obec*, *lokalita* a *osada*.

Vzdelanie a gramotnosť slovenských prisťahovalcov do Báčky koncom 18. storočia

Pod pojmom gramotnosť rozumieme ovládanie techník písania a čítania. Obidva procesy sú vzájomne späté, sú meradlom gramotnosti a majú výrazné dôsledky nielen na individuálnu, ale aj na celospoločenskú úroveň. Podľa viacerých odborníkov sa ľudská spoločnosť síce sformovala už prostredníctvom hovorenej reči, no gramotnou sa stala až vďaka vynálezu písma. Možnosť zaznamenať myšlienky v písomnej podobe výrazne zmenila spoločensko-kultúrne pomery a spôsob myslenia všetkých, ktorí touto spôsobilosťou disponovali (Fázik, 2018a: 8 – 18).

O stave gramotnosti obyvateľstva je v historiografii o vojvodinských Slovákoch písané len sporadicky a fragmentárne. Ojedinelé údaje sa uvádzajú v niektorých monografiách o slovenských vojvodinských obciach.

Gramotnosť a vzdelanie prvých slovenských prisťahovalcov v Báčke vyplývali zo stavu školských pomerov v Uhorsku, ako aj zo stavu stolíc na území Slovenska, z ktorých prisťahovalci pochádzali, a preto podávame krátky prehľad rozvoja školstva na Slovensku po období sťahovania Slovákov na Dolnú zem.

Predpokladá sa, že najstaršie školy, tzv. učilištia pre kňazov boli na území Slovenska založené v 9. stor. po príchode slovanských vierozvestcov Cyrila a Metoda. Písomné svedectvá o školách z obdobia Veľkej Moravy sa nezachovali, boli spálené počas tureckých vpádov. Prvá nepriama zmienka o škole pochádza z roku 1111 (Škvarna, 1999: 330). Vtedy bola napísaná prvá zoborská listina, najstaršia listina z územia Slovenska. Vznikla na príkaz uhorského kráľa Kolomana v zoborskom benediktínskom Kláštore sv. Hypolita. Prvú zoborskú listinu mohol napísať Willermus Grammaticus, učiteľ gramatiky a písania. Prítomnosť učiteľa dokazuje existenciu školy v stredovekej Nitre, nadväzujúcu pravdepodobne na učilište založené solúnskymi bratmi Cyrilom a Metodom.

V stredoveku dochádza k rozvoju výrobných síl, vedy a kultúry, čo sa odrazilo i na rozvoji školstva, ktoré spravovala rímsko-katolícka cirkev ako monopolný činiteľ ideológie feudálnej spoločnosti. Tak pri cirkevných ustanovizniach vznikajú školy: kláštorné, farské a kapitúlské, v ktorých nositeľmi vzdelania boli mníši. Podľa Fázika kláštory mali z hľadiska čítania najvýznamnejšiu vzdelávaciu funkciu (Fázik, 2018b: 12 – 13). Každý kláštor mal vlastnú knižnicu a písárske dielne, v ktorých sa najčastejšie prepisovala Biblia, a to v latinčine, ktorá bola štátnym jazykom a tiež vyučovacím jazykom na školách do polovice 19.

stor. Obdobie humanizmu sa vyznačovalo vzdelávaním vymedzenej skupiny ľudí z vysokopostavených rodov, ktoré sa v literatúre často označuje ako alfabetizovaná elita. Znalosť písma bola výsadou a predstavovala silu a autoritu (Fázik, 2018a: 8 – 18). Dominovalo domáce školstvo s individuálnym vyučovaním, nedostupné pre chudobné vrstvy. V tomto období na podnet kráľa Mateja Korvína vznikla prvá vysoká škola v Uhorsku – Academia Istropolitana, založená roku 1465 (Škvarna, 1999: 197).

Počas cirkevnej reformácie prichádza na území Slovenska k zmene školských pomerov. Sieť mestských a dedinských škôl sa rozširovala, čo pokračovalo aj v 16. a 17. stor., keď sa v protestantských, najmä v evanjelických školách začali uplatňovať niektoré reformy obsahu, organizácie, foriem a metód vyučovania podľa Komenského.² Dôležitým znakom bolo to, že vyučovanie prebiehalo v materinskom jazyku a preberali sa aj elementárne praktické vedomosti z poľnohospodárstva a remesiel.

V roku 1765 urobila uhorská študijná komisia súpis škôl v Uhorsku a zistilo sa, že aj napriek všetkým snahám cirkvi je na území Uhorska málo škôl. Následkom toho percento gramotného obyvateľstva v Uhorsku bolo nízke. V 18. stor. (pred zavedením povinnej školskej dochádzky v Rakúsko-Uhorsku roku 1777) vedel čítať iba každý piaty obyvateľ vidieka. Išlo o tzv. polovičnú gramotnosť, čiže pologramotnosť alebo semialfabetizmus (Pavlík, 1984: 283), čo sa vzťahovalo na schopnosť čítania náboženských kníh. Hoci v staršom období sa gramotnosť priamo nezisťovala, podľa autorov Tišliara a Šprochu ako „literati“ sa dajú charakterizovať len isté vrstvy mestského obyvateľstva, vysokej šľachty, duchovných a intelektuálnej elity. Údaje o školských pomeroch je možné zistiť z jednotlivých zápisov o učiteľoch v úradných zoznamoch sídel. Tak v lexikóne sídel z roku 1773 vidno, že viac ako polovica sídel v tomto období ešte nemala vlastného učiteľa (Tišliar – Šprocha, 2017: 45). Podrobnejšie údaje o znalosti čítania a písania sa získavali v moderných sčítacích akciách po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867.³ Ján Svetoň (1905 – 1966), slovenský vedec, demograf a vysokoškolský pedagóg, sa venoval demografickej štatistike a slovenskému

² Na Komenského zásady bolo poukazované aj v neskorších obdobiach, čoho svedectvom sú evanjelické a multikonfesionálne pedagogické časopisy. Pozri: Jubilejný rok 300-ročných narodenín J. A. Komenského (*Dom a škola* 1892/1: 1); Z „Didaktiky“ J. A. Komenského (*Dom a škola* 1893/9-12: 262 – 264); Z „Didaktiky“ J. A. Komenského, 3. časť (*Dom a škola* 1894/2: 40 – 41).

³ Prvým takýmto sčítaním v modernom zaznamenávaní populačných údajov v histórii štatistických sčítaní bolo sčítanie v roku 1869. Zisťovali sa osobné údaje o obyvateľstve, vekové zloženie, rodinný stav, domovská príslušnosť k mestu, gramotnosť i náboženské zloženie obyvateľov (bližšie: Sáposová – Regináčová, 2013).

vystaňovalectvu do zahraničia. Rekonštruoval najmä demografické údaje Slovenska z 18. – 19. storočia.⁴

Najhoršia situácia bola v oblasti výchovy dedinskej mládeže a mestskej chudoby, takže sa pre tieto vrstvy obyvateľstva organizovali triviálne školy zriadené pri farách. Najčastejším útvarom základnej školy u všetkých národov Habsburskej monarchie bola trojtriedna triviálna škola (Potkonjak – Šimleša, 1989/2: 319). Organizovali sa aj preparandie, na ktorých vzdelávanie a príprava učiteľov pre prácu na školách prebiehali v podobe 3-mesačných kurzov podľa novej vyučovacej metódy Johanna Felbigera, reformátora katolíckeho základného školstva v Rakúsku (Potkonjak – Šimleša, 1989/1: 199). Niektorí učitelia však nemali požadované vzdelanie, a tak žiakov vyučovali kostolníci, bývalí vojaci a remeselníci. Práve nekvalifikovanosť učiteľov bola charakteristickým znakom ľudového školstva. „Stávalo sa, že učiteľ, ktorý cez zimu niekoľko mesiacov učil deti, v lete pásol dedinské svine. V Rakši, okres Martin, bol učiteľom stolár. V polaneckej škole, okres Spišská Nová Ves, bol učiteľom roľník. V Detve učilo 24 sedliakov. V obci Buková, okres Trnava, bol učiteľom poštár. V Gočove, okres Rožňava, bol učiteľom sústružník dreva“ (Žbirková, 1987: 357). Platy učiteľov boli nízke a slovenskí učitelia ľudových škôl žili v biede, spoločensky nedocenení a materiálne nedostatočne zabezpečení. Neexistovali učebnice ani učebné pomôcky. Školstvo reflektovalo stav celej spoločnosti, bolo chudobné a zaostalé.

*

⁴ Rok 1715 sa považuje za začiatok organizovaného štatistického zisťovania v Uhorsku; uhorský snem prijal zákon o zavedení stáleho vojska v Uhorsku a vyberaní každoročnej vojenskej dane (contributionale). Kvôli tomu bol v roku 1715 vyhotovený celokrajinský súpis daň platiaceho obyvateľstva (v roku 1720 sa súpis opakoval, pretože dvor nebol spokojný s výsledkami z roku 1715). Súpis bol vykonaný podľa obcí a sú v ňom uvedené tieto údaje: meno daňovníka, množstvo roľ (agrae), čerstvo kultivovaná zem (extirpaturae), lúky (pratae) a vinice (vineae). Súpis je dostupný on-line na adrese spoločnosti Arcanum, ktorá digitalizuje zbierky Maďarského národného archívu v Budapešti (MOL) na stránke www.arcanum.hu/mol.

V rokoch 1767 – 1771 bol vykonaný súpis poddanského obyvateľstva (materiál z urbárskej regulácie), ktorý obsahuje údaje o počte sedliakov, želiarov a ich majetkovom a právnom rozvrstvení. Prvé sčítanie všetkého obyvateľstva v Uhorsku sa uskutočnilo v rokoch 1785 – 1787 za vlády Jozefa II. Zisťovalo sa meno, vek, rodinný stav, triedne postavenie, ako aj zamestnanie zapísaných osôb i údaje o pohybe obyvateľstva. Nasledujúci súpis obyvateľstva Uhorska sa konal v rokoch 1804 – 1805, potom v roku 1828. Ústredný štatistický ústav bol v Uhorsku zriadený roku 1847 a vykonával pravidelnú štatistickú službu. Jeho činnosť sa vzťahovala aj na územie dnešného Slovenska, pričom štatistické údaje sa zisťovali a vyhodnocovali podľa žúp a stolíc (*História štatistiky na Slovensku*. Dostupné na: https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/3df0c07f-c7b5-43b4-845e-ec6ca12b035e/historia_statistiky.pdf?MOD=AJPERES&CVID=11bCDuj&CVID=11bCDuj&CVID=11bCDuj&CVID=11bCDuj).

Primárny proces sťahovania Slovákov zo severu Uhorska do jeho južných krajov, presnejšie do Báčky, prebiehal intenzívne do konca 18. stor. Bolo to obdobie panovania Márie Terézie a potom jej syna Jozefa II., obdobie reforiem hospodárskeho, politického a justičného systému z iniciatívy štátu. Zreformované boli aj všetky stupne škôl. Osvietenský absolutizmus sa vyznačoval pokrokovou pedagogikou, ktorá východisko z mravnej a hmotnej biedy, zvlášť nižších spoločenských vrstiev, videla vo vzdelaní.

Pátranie po historických prameňoch o prvých školách konkrétnych obcí v Uhorsku, o ktorých je známe, že z nich pochádzajú prví prisťahovalci na územie Báčky, bolo sťažené tým, že mená obcí a vôbec osídlených miest nie sú historicky konštantná kategória. Zložitá situácia v mnohonárodnostnom uhorskom štáte, národnostný útlak, rozpad monarchie, ako aj ďalšie osudy Slovenska v rámci Česko-Slovenska a iné okolnosti spôsobili, že úradné názvy obcí v ostatných dvoch a pol storočiach prekonali neobyčajne pestrý vývin. Ich pomadaľčovanie či poslovenčovanie súviselo so zmenami štátnosti a administratívneho členenia, alebo im boli nastolené zmeny ideologického charakteru. Pevnými administratívnymi celkami ustálenými už v stredoveku boli v Uhorsku historické stolice, župy (dnes okresy). Ich hranice sa v posledných storočiach menili veľmi málo (Majtán, 1998).

Pre podrobnejšiu analýzu sme si zvolili dejiny školstva súčasného okresu Detva, lebo ako je už v historiografii známe, značná časť obyvateľstva prišla na Dolnú zem na územie Báčky, resp. do Kysáča z Novohradskej stolice, do ktorej patrila aj časť územia Detvy. Podľa Siráckeho počas tretej etapy sťahovania Slovákov v rokoch 1740 – 1780, s presahom aj do 19. stor., cez Novohrad prešlo na svojej dlhej ceste na Dolnú zem najviac slovenských osídlencov (Sirácky, 1999: 53).

Podrobnejšie sme skúmali publikáciu *Dejiny elementárneho školstva v okrese Detva* (Kočí, 2006), ktorá predstavuje zhrnutie dostupných poznatkov o vývoji škôl v spomínanom regióne. O počiatkoch škôl, ktoré vznikli v období rakúsko-uhorskej monarchie, nie je veľa informácií. Iba v ojedinelých prípadoch je zaznamenaný rok vzniku prvej školy, no zväčša je to iba zmienka o tom, že škola tu už v tomto období existovala (Kočí, 2006: 3). Na základe dostupných údajov sa dá usúdiť, že štátne a cirkevné (viac katolícke ako evanjelické) školy v tejto oblasti v 18. stor. boli málopočetné a na nízkej úrovni. Funkciu učiteľa často zastával miestny notár a v prípade nedostatku učiteľov školy jednoducho nepracovali.

Pre tento región sú charakteristické tzv. gazdovské alebo laznícke školy.⁵ Vznikali z iniciatívy miestnych obyvateľov a poskytovali len veľmi skromné vzdelanie. Vyučovanie prebiehalo v súkromných domoch a viedli ho zvyčajne vzdelanejší gazdovia či bývalí vojaci, bez pedagogického vzdelania. Pôsobili tu i vyučení učitelia – rehtori, no stalo sa, že sem prichádzali preto, lebo z predchádzajúceho pracovného miesta boli z nejakého dôvodu (napr. pre alkoholizmus) prepustení. Poplatok za priestor školy a odmenu učiteľa za vyučovanie si rodičia platili sami. Výška poplatkov bola dobrovoľná, podľa možností rodiny, pričom rodičia sa často s učiteľom dohodli, či budú platiť peniazmi alebo v naturáliách (drevom, obilím a pod.).

Podľa Medveckého (1905: 92) staršia generácia Detvanov nechodila pravidelne do školy a najmä nie dievčence. Ak aj chodili, tak sa neučili písať, len čítať. Deti chodili do školy iba „kým snah trvá, jako náhle ale tento zkape, už je po škole: žiak ide pásť statok a učiteľ za pluhom, alebo na salaše.“ Od Všetichsvätých (1. novembra) do Ďura (24. apríla) sa učilo a potom aj učitelia-gazdovia boli v jarných a letných mesiacoch zamestnaní prácou na poli či na salaši. Žiaci pomáhali rodičom pri poľnohospodárskych prácach, pásli hydinu a dobytok. Laznícka škola vyzerala takto: „V nedláždenej izbe okolo stien na laviciach sedia učiteľove dorastené dievky vyšívajúc, alebo pradu. Okolo sporáka alebo ohništa v kúte krúti sa gazdina (učiteľová) a popri nej drobné deti počínajú si cele po domácky. Po izbe v úziciach sa štvorhranoch porozkladané sú na „duboch“ spočívajúce dosky, lavice to školské na rozberanie. Na prostriedku stoja dva samotné dubce pre učiteľa a toho žiaka, ktorý je práve v tú chvíľu zkušáný. Učiteľ v jednej ruke drží nezbytnú paličku, druhou drží poza väzi žiaka čítanku, často iba modliacu knižku (budínsky „Budíček“, „Rajskú ružu“), žiak ale ukazuje si rafikou, ktorú má remencom okolo pästi priviazanú a číta.“

⁵ Prírodné zemepisné podmienky horských oblastí sa ľudia snažili skultivovať klčovaním stromov a tak po kopcoch vznikali roztrásené skupinky domov – lazy. Tieto hospodárstva boli často vzdialené od centrálnej obce aj niekoľko kilometrov. Laznícke oblasti patrili v minulosti k najzaostalejším a najbiednejším na Slovensku (Kočí, 2006: 6). Mariaterziánske urbárium z roku 1770 takto opisuje hospodársky stav Detvy: 145 sedliakov, 30 remeselníkov, ktorí vlastnia iba domky (z toho jeden obuvník, štyria tesári, jeden krajčír, jeden zámočník, dvaja kolári a 20 neurčitých), 19 ľudí, ktorí nevlastnia ani dom, ani pozemok. Pole je vo dvoch tretinách menej úrodné. Taká istá časť chotára je skalnatá a vrchovatá a tým pádom nezodpovedajúca a neprístupná pre poľnohospodárske práce. Všetky tieto pre Detvu charakteristické črty mali vplyv aj na vývoj miestnych škôl. Jednoduchý a ťažký život na lazoch si v minulosti nevyžadoval náročné vzdelanie. Rodičia nepociťovali potrebu poslať svoje deti do škôl. Na druhej strane mnohí ani nemali kam svoje deti poslať, pretože škola v ich okolí nebola (Kočí, 2006: 6, 155, 163).

Bolo treba štyri-päť zím, aby sa žiaci naučili plynne čítať a písať, „katekizmus a bibliku“, niekoľko mravovzdelávajúcich veršikov a štyri základné početové operácie. Medvecký uvádza, že i keď neexistujú spoľahlivé dáta o skutočnom pomere analfabetov a „čítať a písať znajúcich“, z vlastnej skúsenosti môže tvrdiť, že stav nie je ani zďaleka taký smutný, ani ľud nie je tak kultúrne zaostalý, akým ho predstavujú páni. Vyzdvihuje zdravý vtip ľudu a skromnú, ale svedomitú a zdravú prácu roľníkov-učiteľov (Medvecký, 1905: 93).

Aj napriek tomu, že len malé percento obyvateľstva bolo gramotné, vidno v tom veľké pozitívum v prospech zachovania materinského jazyka. Neschodné oblasti a roztrasenosť laznického osídlenia v neskorších obdobiach spomaľovali zámery vlády stavať štátne školy pre nemaďarské obyvateľstvo. Ku stavbe štátnych škôl väčšinou ani nedošlo, čím bola znemožnená účinná kontrola obsahu a jazyka výučby. Učitelia-roľníci na lazoch učili deti v materinskom jazyku a úspešne čelili pomaďarčovaniu.

O stave dedinských škôl a postavení učiteľa v polovici 18. stor. v Uhorsku, presnejšie v oblasti dnešného Slovenska, sa bližšie dozvedáme z knihy *Gabriela Balašovica Návrh na nápravu škôl dedinských z roku 1749* (Mišianik, 1956). Hoci toto dielo neprináša veľké pedagogické myšlienky, je to vzácny historický dokument, ktorý vykresľuje útlak, hlbokú biedu a zaostalosť obyvateľstva v období začiatku vlády Márie Terézie, teda v dobe, keď ešte neboli uvedené školské reformy a v čase, keď sa prví poddaní začali presídľovať na juh Uhorska, na Dolnú zem. Ako v úvode tejto knihy Juraj Čečetka hovorí: „Balašovicov spis je veľmi poučným historickým dokladom biedy školy starých čias, skromných možností, prostriedkov vtedajšieho učiteľa a zároveň dokladom nezmarnosti mnohých učiteľov“ (Mišianik, 1956: 15).

Farár a súčasne učiteľ v evanjelickom cirkevnom zbore Gabriel Balašovic⁶ podáva svoje reformné návrhy na nápravu vyučovania v dedinských školách, keďže v tej dobe boli školské pomery katastrofálne. Budovy boli neadekvátne, učebňa slúžila i ako byt a kuchyňa pre učiteľovu rodinu. „Učiteľ pak nemusí v škole, dokud jsou s ním dítky, tabak kouriti, jako ani jeho manželka nemusí tam toho času zasmažky pražiti, plenky prati, prasce krmiti, kvočku s kuřenci držeti a chovati atd“ (Mišianik, 1956: 20). Neboli dodržiavané ani najelementárnejšie hygienické požiadavky. Školské miestnosti boli studené, zadymené, špinavé, lebo sa blato nosilo na topánkach z ulice a v učebni sa voľne pohybovali i domáce zvieratá. Môžeme k tomu pridať i ďalšie negatíva a nedostatky vtedajšej školy:

⁶ Gabriel Balašovic (1715 Senné – 1754 Sudice), študoval teológiu vo Wittenbergu; farár v Gute (Galgaguta, Maďarsko) a v Sudiciach (Szügy, Maďarsko).

neochotu rodičov dávať deti do školy, najmä dievčatá, lebo rodičia mienili, že deti sú potrebné ako výpomoc v domácnosti; strach detí z učiteľa; skromné alebo nijaké knihy a učebné pomôcky; spoločenské postavenie učiteľa, jeho dezoorientovanosť a nevedomosti v obsahu a metodike výučby; vyučovanie prebiehalo v jednotriednej škole.

V rámci nášho výskumu je táto kniha dôležitá preto, že jej autor bol evanjelickým kazateľom v Sudiciach, ktoré patrili Novohradskej stolici. Z nej prišlo najviac rodín do báčskych dedín.⁷ Hypoteticky mohol Gabriel Balašovic vyučovať niektorých prisťahovalcov zo Sudíc. V pretrvávajúcej sociálnej a kultúrnej biede však aj iné dedinské školy v Uhorsku pracovali za podobných podmienok.

Predpoklady o gramotnosti slovenských prisťahovalcov do Báčky

Územie Báčky, ako i celé územie Vojvodiny bolo počas dejín zachvátené mnohými veľkými sťahovaniami rozličných národov. Od príchodu Maďarov do Panónskej nížiny roku 896 až do roku 1526 bolo toto územie pod nadvládou Uhorska. Potom nastupuje obdobie vlády Turkov až po uzavretie mieru v Srijemských Karlovciach roku 1699, keď sa územie Vojvodiny zase dostalo pod nadvládu Uhorska. Turci za sebou zanechali púste kraje, ktoré chcel štát (a zemepáni) čím skôr osídliť, aby sa skultivovali veľké priestranstvá zeme. Najstaršou slovenskou osadou v Báčke je Báčsky Petrovec, založený roku 1745. Potom sa postupne zakladali tieto dediny: Kulpín, Selenča, Hložany, Kysáč, Bajša. Do konca 18. stor. Slováci osídlili Laliť, Pivnicu a Báčsku Palanku (Ormis, 1935: 10). Noví osadníci sa snažili čo najrýchlejšie po prisťahovaní založiť a vystať kostoly a školy. Na základe už spomínaných údajov možno konštatovať, že v starom domove bolo pravdepodobne iba malé percento kolonistov, ktorým sa dostalo nejakého vzdelania, lebo i kultúrne potreby a možnosti poddaného obyvateľstva boli skromné (Sirácky, 1980: 114). Prisťahovalci boli väčšinou poľnohospodári a remeselníci a na vykonávanie svojich prác nepotrebovali školy. Zručnosti získavali od vlastných rodičov, alebo sa ako učni remeslu priučali od svojich majstrov.

Okrem toho je otázna aj gramotnosť ženskej časti populácie prisťahovalcov. Dievčatá mali možnosť chodiť do školy po uvedení školskej reformy roku 1777. Dovtedy nemali takmer žiadnu možnosť oficiálneho vzdelávania.

Ďalším faktom, ktorý nehovorí v prospech vzdelanosti, je školská dochádzka v Uhorsku, ktorá nebola povinná do roku 1781. Vtedy syn Márie Terézie Jozef

⁷ Čerpajúc údaje z kroniky Františka Jesenského Čelovský uvádza zoznam prisťahovalcov do Kysáča. Z Novohradu prišlo 183 osadníkov z 25 obcí, vrátane Sudíc (Čelovský, 2013: 48 – 49).

zaviedol tresty za nedodržiavanie dochádzky. V tom čase už do Báčky prišla prvá väčšia vlna prisťahovalcov. V nasledujúcom období prišlo ešte niekoľko vln prisťahovalcov z Horného Uhorska, no predpokladáme, že zavedené zákony o záväznej školskej dochádzke sa do života uvádzali len veľmi pomaly.

Potvrdením absencie gramotných usadlíkov je i fakt, že o prvých rokoch života prisťahovalcov a ich konsolidácii v novom prostredí spravidla nie sú nijaké záznamy a písané svedectvá. Je však možné, že sa niekto učil čítať a písať, ale v dôsledku chýbajúcej praxe to zabudol. Táto opätovná alebo spätná negramotnosť mohla byť následkom nezájmu zaznamenávania ťažkej reality či presvedčenia o neúčelovosti písania. Adaptácia na nové klimatické podmienky, ktoré sa odlišovali od tých v starej vlasti, si vyžadovala veľa psychických a fyzických síl, hlavne na zaobstarávanie potravy, pitnej vody a na vybudovanie príbytkov. Nové prostredie bolo nehostinné a bolo treba skultivovať husté lesy, priestranstvá obrastené krovinnými porastmi, veľké plochy rozliatych stojatých vôd, čo boli ideálne podmienky pre nehatené rozmnožovanie hmyzu, vtáctva, hlodavcov a plazov. Nebezpeční škodcovia ohrozovali ľudí, úrodu a domáce zvieratá. Keď sa k tomu pridali aj občasné epidémie, život sa stával neznesiteľným a ľudia opúšťali už osídlené miesta (Botík, 1980: 241). Zaznamenané sú tak návraty do rodiska, ako i sťahovanie sa do iných dolnozemských obcí (Čelovský, 2013: 47). Keďže písomných záznamov z tohto obdobia je málo, môžeme len predpokladať pretrvávajúce existenčné a morálne krízy v podmienkach nutnej solidarity a zdieľania spoločne zvoleného osudu.

Po konsolidovaní pomerov „už sa našiel tu kňaz, tam učiteľ, ktorý začal značiť veci zo života sboru alebo školy“ (Ormis, 1935: 7).

Nemôžeme s istotou tvrdiť, že „väčšina migrantov bola vtedy ešte negramotná“, i keď nás k tomu uzáveru viedla skutočnosť, že „aj tí najpoprednejší, čo predstavovali celú skupinu prisťahovalcov pred novým zemepánom, sa v dokumentoch podpisovali krížikom“ (Babiak, 2015: 46). Značná časť prvých prisťahovalcov bola určite negramotná, no pripúšťame možnosť, že určité percento novousadlíkov bolo polovične gramotné, iba so znalosťou čítania. Traduje sa, že prisťahovalci boli silne nábožensky založení a na Dolnú zem si so sebou priniesli dve knihy: *Bibliu*⁸

⁸ Bola to tzv. *Kralická Biblia* písaná bohoslužobnou rečou – bibličtinou. Tento český preklad Biblie vychádzal v Kraliciach na Morave v rokoch 1579 – 1594. V cirkevnej praxi evanjelických Slovákov nadobúdala silne slovakizovanú podobu a pretrvávala ešte aj po kodifikácii spisovnej slovenčiny v roku 1843 až do druhej polovice 20. stor. (Botík, 2016: 68; Обшуст – Кузмановић, 2019: 74; Koruniak, 2020: 82). O používaní biblickej češtiny v slovenskom evanjelickom cirkevnom zbore pozri kapitolu *Jazyk cirkevno-školských písomností slovenského vojvodinského evanjelického cirkevného zboru a. v. Kysáč v rokoch 1773 – 1918*.

a spevník – *Tranoscius*⁹. Podľa Botíka tieto často opakované tvrdenia do značnej miery idealizujú a skresľujú náboženskú realitu slovenských kolonistov. Odôvodňuje to tvrdením, že negramotných osôb medzi vojvodinskými Slovákami nebolo málo a je otázkou, či by sa tieto knihy nachádzali v batožine ľudí, ktorí nevedeli čítať a písať. Práve neuspokojivý stav gramotnosti, ktorá je jedinou cestou k priblíženiu náboženských kníh veriacim, poháňal Slovákov k tomu, že súčasťou formovania cirkevných zborov bola aj stavba školských budov a povolávanie učiteľov (Botík, 2016: 65 – 66).

I keď sa počas celej doby od príchodu Slovákov na Dolnú zem spochybňoval význam vzdelávania a zriaďovanie škôl, väčšina veriacich v týchto snahách podporila duchovných vodcov, farárov a učiteľov.¹⁰ Oporu v prekonávaní biedy a neľahkých životných podmienok tak na Hornej zemi, ako i v prvých rokoch po príchode na Dolnú zem (ale aj neskoršie) veriaci nachádzali v cirkevno-školských inštitúciách.¹¹ V tejto náročnej životnej situácii zorganizovanie duchovného života bolo jednou z priorít a jedným z najdôležitejších pilierov prežitia novovznikajúcej komunity (Zvalená, 2020: 122).

⁹ *Tranoscius* je latinská forma mena Tranovský. Juraj Tranovský (1592 – 1637) pôsobil ako evanjelický farár. Písal latinskú a českú poéziu. Svoje české básne sám zostavil, pripravil ich do tlače a vydal v Levoči pod názvom *Cithara sanctorum* roku 1636. Tento kancionál – medzi ľuďmi populárne nazvaný *Tranoscius* – sa stal oficiálnym spevníkom pre potreby evanjelických bohoslužieb a dosiahol celý rad vydání.

¹⁰ Podľa A. Mráza práca vzdelanca na Dolnej zemi nebola ľahká a pritom ju ľud pokladal za zbytočnú, neproduktívnu a zacielenú proti záujmom robotného sedliaka. Príslušníci remeselníckeho stavu trochu inak chápali pôsobenie vzdelancov a boli najpohotovejší zapojiť sa do národnej a kultúrnej činnosti (Mráz, 2004: 24, 174).

¹¹ Bližšie pozri: Kultúrne (čitateľské) potreby a možnosti dolnozemskej Slovákov (do začiatku 20. stor.), Sirácky, 1996 [elektronický zdroj].

Pristahovanie Slovákov do Kysáča a ich cirkevno-školská konsolidácia (koncom 18. a začiatkom 19. storočia)

Tolerančný patent vyhlásený roku 1781¹² bol reformou Jozefa II., ktorou bolo uzavreté dlhé obdobie náboženskej polarizácie a neznášanlivosti. I keď katolícka cirkev aj naďalej mala postavenie štátnej cirkvi, bola odstránená diskriminácia protestantov a ortodoxných veriacich. Nekatolícki veriaci už smeli stavať svoje modlitebne a nemuseli sa už zúčastňovať na katolíckych obradoch. Najdôležitejším rozhodnutím panovníka, ktoré vplývalo na zlepšenie celkového duchovného a kultúrneho života, bola možnosť zriadenia náboženskej obce s vlastnými kazateľmi a učiteľmi (Škvarna, 1999: 335).

Tak vďaka Tolerančnému patentu evanjelickí Slováci v blízkom Petrovci si mohli zvoliť farára. Prvý petrovský farár bol Ondrej Stehlo, v tom čase bol na území Báčky jediným farárom a tak popri zriaďovaní vlastného zboru duchovne zapatroval temer všetkých báčanských evanjelikov (Vrbovský, 1995: 335). Kysáčski evanjelici sa pripojili k petrovskému cirkevnému zboru ako dcérocirkev (Turčan, 1930: 37). Kysáčska cirkev sa osamostatnila roku 1788 a vtedy si povolala prvého farára Michala Slamaya.

Začiatky prisťahovania Slovákov do Kysáča sú vďačným predmetom výskumu, pretože písaná kronika druhého evanjelického farára Františka Jesenského poskytuje podrobné údaje o osadníkoch, ich mená, rok príchodu a názvy pôvodných obcí, z ktorých prišli. Tieto súpisy boli spracované niekoľkými autormi (Maliak, 1925: 41 – 75; Čelovský, 2013: 41 – 52; Babiak, 2013: 52 – 66) a podľa Botíka sú nepochybne najpodrobnejší a najprecíznejší doklad o pôvode slovenských osadníkov v Báčke (Botík, 2016: 44).¹³ Naším zámerom bolo – na základe primárnych zdrojov (už spomínanej *Pamätnice* F. Jesenského, archíválií z Archívu Vojvodiny, ktoré boli zatiaľ málo využité, ako i matrik z archívov evanjelických cirkevných zborov v Petrovci a v Kysáči, ako i dostupnej literatúry – objasniť

¹² Tolerančný patent cisára Jozefa II. je osvietenská cirkevná reforma vyhlásená roku 1781. V ňom sa v 16 bodoch podrobne určujú náboženské slobody nekatolíkov – evanjelikov augsburského a helvétskeho vierovyznania, ako i pravoslávnych kresťanov, ktorým sa, aspoň formálne, zrovnoprávňujú s katolíkmi. Medzi významné zásady Tolerančného patentu patrila aj možnosť výstavby vlastného kostola, školy, fary, ako i vykonávanie cirkevných obradov a týmto spôsobom bolo umožnené verejné prejavovanie svojho vierovyznania (Pavlik, 2. diel, 1985: 444).

¹³ František Jesenský takisto predtým urobil súpisy v evanjelickom cirkevnom zbore v Slovenskom Bardáni, kde začal konať farársku službu v roku 1786 (Čaplovič, 1928: 31).

sociálno-ekonomické pomery v 70. rokoch 18. stor. a začiatkom 19. stor. tak v Kysáči, ako aj na území celej Báčky.

Literatúra o prisťahovaní Slovákov na Dolnú zem

Základom modernej historiografie o Slovákoch na Dolnej zemi¹⁴ sú práce Jána Siráckeho (Sirácky, 1963a; 1963b; 1966a; 1966b; 1974; 1980; 1983; 1985; 2002). Predtým sa o osvetlenie dejín vojvodinských Slovákov pokúšali slovenskí kňazi a učitelia, historici, etnografi a miestni kronikári, ako napríklad: Félix Kutlík (Kutlík, 1887; 888; 1981), Jozef Maliak (Maliak, 1889; 1908; 1921; 1925; 1939, Karol Lilge (Lilge, 1932) a iní. Bola to hlavne publicistická literatúra uverejňovaná v slovenských kultúrnych a cirkevných publikáciách a časopisoch. V 20. stor. a v novšej dobe o minulosti Slovákov na Dolnej zemi písali: Ján Ormis (Ormis, 1935), Andrej Mráz (Mráz, 1948; 2004), Ján Botík (Botík, 1980; 1988; 1994; 1999; 2007; 2008; 2009; 2011), Samuel Čelovský (Čelovský, 1980a; 1980b; 1980c; 1982; 1996; 2010), Samuel Jovankovič (Jovankovič, 2014), Miroslav Kmeť (Kmeť, 2006; 2008; 2010a; 2010b; 2012), Ján Jančovic (Jančovic, 2003; 2004; 2009), Ján Babiak (Babiak, 2002; 2015), Jaroslav Miklovic (Miklovic, 2002; 2006) a iní.

Početné články, štúdie a prílohy o prisťahovaní sa Slovákov a o ich živote na Dolnej zemi boli prezentované na rôznych vedeckých konferenciách a neskoršie boli publikované v zborníkoch; určitý počet takých prác je publikovaný v odborných časopisoch.¹⁵ Vydaných bolo aj niekoľko monografií a publikácií odbornej literatúry o ľudovej, regionálnej, kultúrnej a cirkevnej histórii vojvodinských Slovákov¹⁶ a v niektorých z nich sú uverejnené príspevky o rozličných aspektoch minulosti Kysáča.¹⁷ Okrem toho boli vydané aj samostatné publikácie pri príležitosti výročí slovenských vojvodinských obcí.¹⁸ Jednou z takých publikácií je aj

¹⁴ *Dolná zem* je historický termín, ktorý sa vzťahuje na oblasť južného Uhorska do roku 1918, t. j. dnešnej Vojvodiny, časti Maďarska a časti Rumunska, kde žijú Slováci. Pozri: Обшуст – Кузмановић (2019: 55 – 57); Kmeť (2012: 9); Botík (2016: 30).

¹⁵ Ambruš – Hlásnik, 2013; Čáni, 2001; Dudok, 1996; Kmeť, 1981; Krajčovič, 1994 – 1997; Ormis, 1946; Šišmiš, 1995; Koleny, 1892; Seberíny, 1906; 1907; Tomanová-Makanová (Ed.), 2014.

¹⁶ Auerhan, 1921; Bielik – Sirácky – Baláž (Ed.), 1984; Čaplovič, 1928; Vereš (Ed.), 1930; Kmeť, 1994; Svetoň, 1943.

¹⁷ Babiak, 2015a: 289 – 310; Čelovský, 2010b: 326 – 348; Id. 2010c: 442 – 457; Turčan, 1930.

¹⁸ Bartoš, 2001; Benková, 1998; Boldocký (Ed.), 1995; Bukurov – Chrtan, 1979; Cicka, 2002; Čukan (Ed.), 2010; Id. 2011; Id. 2013; Id. 2014; Fekete a kol. 1986; Id. 1998; Burčiar, 1998; Hučoková-Klinková, 2005; Kišgeci (Ed.), 1997; Kotváš, 1996; Listmajer, 2010; Matúch (Ed.), 2008; Petrás, 1996; Stupavský, 2010; Turčan, 1972; Valentík (Ed.), 2008.

zborník štúdií a článkov *Kysáč 1773 – 2013* (Valentík, 2013). V tomto zborníku je starším dejinám Kysáča venovaný príspevok Janka Ramača (Ramač, 2013: 28 – 41), prisťahovaniu Slovákov do Kysáča sú venované práce Samuela Čelovského (Čelovský, 2013: 41 – 52), Jána Babiaka (Babiak, 2013: 52 – 66) a Jaroslava Miklovica (Miklovic, 2013: 66 – 72). Existujú aj rukopisy miestnych kronikárov, bývalých riaditeľov miestnej školy, učiteľov a amatérov, ktorí vo vlastných archívoch uschovávajú hodnotné dokumenty, fotografie a poznámky vzťahujúce sa prevažne na 20. stor.

Základným zdrojom o prisťahovaní sa Slovákov do Kysáča je rukopisná kronika Františka Jesenského *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zvelaďovaní cirkvi, počnúc od r. 1773* (ďalej: *Pamätnica*).¹⁹ Jesenský je v poradí druhý evanjelický farár v Kysáči, ktorý tu slúžil v rokoch 1794 až 1805. Vykonával súpis obyvateľstva, v ktorom uvádza meno „hlavy“ rodiny, stolicu a obec, z ktorej obyvatelia prišli do Kysáča, ako i rok príchodu. Táto kronika bola základným zdrojom výskumov početných autorov, ktorí písali o minulosti Kysáča. Félix Kutlík koncom 19. stor. v malej „knižočke“, ako ju sám nazýva, prvý zo Slovákov uverejňuje základné údaje o Slovákoch v Kysáči v krátkom výťahu (Kutlík, 1998: 60 – 61). Začiatkom 20. stor. Jozef Maliak systematickejšie analyzuje *Pamätnicu* a publikuje z nej podrobnejšie informácie (Maliak, 1925: 41 – 50). Keďže uvedený súpis F. Jesenského vznikol dvadsať rokov po prisťahovaní prvého usadlíka, niektorí z prisťahovalcov v tom období už neboli živí alebo sa odsťahovali, takže sa informácie o prisťahovaní Slovákov do Kysáča musia dopĺňať údajmi z urbáriálnych súpisov a zo zachovaných matrik. Žiaľ, neboli nájdené matriky z rokov 1773 – 1783, keď Slováci v Kysáči patrili pod rímskokatolícku faru v Novom Futogu. V rokoch 1783 – 1788 Slováci z Kysáča patrili k evanjelickej cirkvi v Petrovci (dnes Báčsky Petrovec) a v tom období sú údaje o narodených, sobášených a zomretých zaznamenávané v petrovských matrikách. Kysáčska fara vedie pravidelnú matriku jej veriacich od 1. januára 1787, po príchode prvého evanjelického farára Michala Slamaya do Kysáča. Dodnes neboli nájdené zápisnice kanonických vizitácií²⁰

¹⁹ *Pamätnica* sa uschováva v Archíve evanjelickej a. v. cirkvi v Kysáči. Je písaná v latinčine, no niektoré časti sú v nemčine a slovakizovanej češtine. Podrobnejšie údaje pozri u S. Čelovského (2013: 44) a J. Babiaka (2013: 59).

²⁰ Kanonická vizitácia bola úradná návšteva superintendenta v cirkevnom zbore, ktorý kontroloval a v prípade potreby usmerňoval pastoračiu. Vizitácie sa konali už v stredoveku a tento inštitút prevzali aj protestantské cirkvi. Vizitácia mala váhu miestneho zákona, v nej zachytené vzťahy a pomery boli spisomnením zakonzervované a stabilizované, farár a jeho nástupcovia sa na vizitačný protokol mohli kedykoľvek odvolať. Ak niekde vznikol nejaký problém, biskup ho počas vizitácie vyriešil tým, že vydal záväzné rozhodnutie, ktoré sa stalo súčasťou vizitačného protokolu (Petrík – Rybár, 2001: 157).

evanjelickej fary v Kysáči z konca 18. a začiatku 19. stor., ktoré pravdepodobne obsahujú množstvo cenných údajov o prisťahovaní a živote Slovákov v tejto osade v prvých desaťročiach po prisťahovaní.

Prisťahovanie Slovákov do Báčky, Banátu a Sriemu

Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem prebiehalo po etapách. Sirácky uvádza tri etapy: v prvej etape (1690 – 1710) sa uskutočňovali migrácie obyvateľstva zo severných stolíc (Orava, Liptov, Zvolen, Trenčín, Nitra) na juh, prevažne do stolíc Novohrad a Hont (Sirácky, 1980: 31). V druhej etape po Satumárskom mieri (1711 – 1740) slovenské obyvateľstvo odtiaľ odchádza ešte južnejšie, do Zadunajska, Peštianskej stolice a Zátisia, čo predstavuje kolonizáciu sídel v dnešnom Maďarsku. Tretia etapa (1745 – 1790) sa vzťahuje na osídľovanie najjužnejších oblastí Uhorska: najprv Báčky, potom Banátu a Sriemu. Masovejšie sťahovanie (kolonizácia) sa začalo počas vládnutia Márie Terézie, okolo roku 1750 (Maliak, 1925: 71). Cieľom týchto obsiahlych kolonizačných akcií a migračných procesov v rámci Uhorska bolo rovnomernejšie osídľovanie štátu a rozvoj poľnohospodárskej výroby (Sirácky, 2002: 399 – 403). Podľa S. Čelovského hospodárske záujmy zemepánov spočívali v úmysloch doviest pracovnú silu/poddaných na púste priestranstvá bez ohľadu na ich národnostnú alebo náboženskú príslušnosť (Čelovský, 2013: 44). Zemepáni Futockého panstva Černojevičovci a neskôršie gróf Hadík pravdepodobne brali ohľad aj na slovanský pôvod kolonistov (Sirácky, 1995: 55).

Ako príčiny migrácie Slovákov v rámci Uhorska (z Hornej na Dolnú zem) sa uvádzajú ťažké sociálno-ekonomické pomery po ukončení rakúsko-tureckých vojen; hlad, choroby, epidémie; nedostatok pôdy na obrábanie; zaťaženosť daňami (Kmeť, 2012: 10). Niektorí autori uvádzajú ako dôvod náboženské utláčanie evanjelikov, čo pravdepodobne nebol primárny dôvod, pretože súčasne prichádzali aj skupiny katolíkov.

Sirácky uvádza, že približne 40 000 Slovákov v 18. stor. zmenilo bydlisko a z toho asi 20 000 Slovákov zutekalo z majetku svojich zemepánov (Sirácky, 1974: 14), často si berúc priezviská odvodené z topografických názvov stolíc, oblastí a obcí, z ktorých prišli (Maliak, 1925: 71). Daniel Dudok uvádza niektoré priezviská prvých rodín, ktoré prišli do Kysáča z územia dnešného Slovenska: Ábelovský (Ábelová, Novohrad), Babiak (Babín, Zvolen), Baďan (Baďon, Hont), Čelovský (Čelovce, Hont), Dubovský (Dubová, Zvolen), Gašparovský (Gašparovo, Zvolen), Chrtan (Chrtány, Novohrad), Jesenský (Jasenie, Zvolen), Kokavec (Kokava, Gemer), Párnický (Párnica, Orava) – ako i z územia dnešného Maďarska: Domoni

(Domony, Pešť), Ďurovka (Galgagyörk, Pešť), Maglovský (Maglód, Pešť), Mendan (Mende, Pešť) atď. (Dudok, 1998: 49 – 53).

Pristahovanie Slovákov do Kysáča

V historiografii o Slovákoch na Dolnej zemi sa autori väčšinou zhodujú v tom, že pristahovanie Slovákov do Kysáča sa začalo roku 1773. V tej dobe išlo o sídlo s väčšinovým srbským obyvateľstvom, ktoré patrilo Futockému panstvu.²¹ Kysáč sa ako osídlené miesto prvýkrát spomína v polovici 15. storočia: roku 1461 pod menom Alch (Alcs), roku 1464 ako Kys Alcz, a neskôr, v rokoch 1457 a 1504 ako Nagalcs (Csánki, 1894: 142). V tureckých defteroch (súpisoch) sa Kysáč spomína roku 1553 a keďže sa potom určitú dobu v nich neuvádza, Samuel Borovský sa nazdáva, že toto sídlo bolo zničené (Borovszky, 1909: 96). V súpisoch obyvateľstva Uhorska v rokoch 1715 a 1720 sa Kysáč neuvádza.²² Živan Sečanski uvádza, že Kysáč „po vyhnaní Turkov spustol“ a jeho opätovné osídľovanie sa začalo roku 1758 (Сечански, 1952: 108). Isidor Nikolić uvádza, že roku 1722 bolo v Kysáči 110 domov pravoslávnych Srbov a pravoslávny kostol, ale S. Borovský považuje tento údaj za nespoľahlivý, uvádzajúc, že Futocké panstvo zaľudnilo Kysáč až koncom 50. rokov 18. stor. (Borovszky, 1909: 96 – 99). Od toho obdobia možno sledovať masovejšie osídľovanie Kysáča. Pri príležitosti urbárskej regulácie v odpovediach na deväť otázok (*Ad novem puncta urbarialia examinis et responsa possessionis Kisacs...*) roku 1770 obyvatelia Kysáča vyhlásili, že sa do tohto sídla pristahovali asi pred pätnástimi rokmi a že prvú zmluvu podpísali s veľkostatkárom Jovanom, Simeonom a Pavlom Čarnojevičom/Crnojevičom (Ramač, 2010:

²¹ Futocké panstvo sa rozprestieralo na 24000 jutrách zeme. Oblastná správa sa nachádzala vo Futogu, ktorému okrem Kysáča patrili ešte Petrovec, Hložany, Rumenka a Kamendín. Asi roku 1703 tento veľkostatok od Bácskej vojenskej správy prevzal barón Jozef Nehem. Potom sa majitelia striedali: od roku 1721 to bol gróf Buterur a roku 1726 ho prevzala Kráľovská komora. O rok neskôršie (1727) prichádza do rúk Jozefa Odvajera, roku 1731 sa majiteľom stal gróf Fridrih Cauvriani (Babiak, 2013: 53). Srbská rodina Čarnojević tento komorský majetok dostala do prenájmu roku 1740 počas vlády Márie Terézie (1740 – 1780). Čarnojevićovci požiadali Turčiansku, Hontiansku, Novohradskú a Peštiansku stolicu, aby im poslali slovenské poddanské rodiny (Maliak, 1921: 113). Na svoje veľkostatky dostali poddaných z územia dnešného Slovenska roku 1745, a to do Petrovca (Sirácky 1980: 66). Majetok bol roku 1771 darovaný grófovi, feldmaršalovi rakúskeho vojska Andreasovi Hadíkovi (1710 – 1790). Podľa Z. Ďereho gróf Hadík je významný preto, že zveľaďoval hospodárstvo južnej Báčky, vybudoval kostol, školu a zámok vo Futogu a vo veľkej miere podporil pristahovanie Nemcov a Slovákov na Dolnú zem (2014: 229).

²² Kysáč ako osídlené miesto sa v uvedených súpisoch nespomína a ako najbližšie osídlené miesta sa uvádzajú Alpár a Piroš (Rumenka). Alpár mal roku 1715 štyri a roku 1720 deväť domácností; Piroš sa roku 1715 nespomína a roku 1720 mal 13 domácností (Якшић, 1966).

145). Obyvatelia Kysáča, konkrétne 19 starousadlíkov Srbov podpísalo zmluvu s Arsenijom Čarnojevičom ako majiteľom Futockého panstva 17. novembra 1758. V zmluve sa uvádza, že v období rokov 1757 – 1760 boli oslobodení od platenia všetkých daní a od roku 1760 ročne platili ako árendu 400 zlatých na dve splátky; prvú do Turíc (srb. „Duhovi“) a druhú do sviatku Mitrovdana (26. októbra podľa juliánskeho, resp. 8. novembra podľa gregoriánskeho kalendára). Do 70. rokov 18. stor. a začiatku prisťahovania Slovákov do tohto sídla obrábatelná pôda zaberala malú plochu kysáčskeho chotára, značne menšiu od plochy obrábateľnej pôdy susedných sídel Petrovca a Kulpína.²³

V spomenutých odpovediach na deväť otázok sa uvádzajú výhody a nevýhody pre obyvateľstvo Kysáča. Ako výhoda sa vyzdvihuje úrodná obrábatelná pôda, no nemôže sa orať s dvoma volmi; do Kráľovského mesta Nový Sad sa cestuje dve hodiny konským záprahom a tu sedliaci/poddaní môžu predávať svoje výrobky; pre dobytok majú v chotári dostatok vody; na druhom brehu Dunaja sú sriemske vinice, kde môžu pracovať ako nádenníci a zarábať peniaze; vodné mlyny majú v blízkosti, vo Futogu na Dunaji; za prácou ako prepravcovia odchádzajú do Nového Sadu, odkiaľ prevážajú odchodníkov až do Pešti. Ako negatívum sa uvádza málo pasienkov, takže sa dobytok pasie na úhore; v chotári niet dreva ani trstiny; obrábaná pôda sa každoročne rozdeľuje sedliakom tak, že „najväčší gazda“ dostáva 25 jutár a „najmenší gazda“ 3 jutrá;²⁴ čo sa týka lúk, „najväčší gazda“ dostával 20 kôs a „najmenší“ 5 kôs;²⁵ dve tretiny pôdy sú úrodné, jedna tretina je stredne úrodná; každý poddaný pre potreby zemepánov tri dni bezplatne vykonával orbu, pracoval počas žatvy a prevážal obilie; z poľnohospodárskych výrobkov poddaní jednu tretinu dávali zemepánom; mali právo voľného presťahovania (Ramač, 2010: 146). Zemepánsky fiškál podal sťažnosť na vykonaný urbáriálny súpis v deviatich bodoch a na stav v obci Kysáč (AV BBŽ,²⁶ 361 – 372/1772).

Na začiatku 70. rokov 18. stor. sa počet obyvateľov Kysáča značne zväčšil: podľa urbáriálneho súpisu z roku 1772, rok pred prisťahovaním prvého Slováka

²³ Pozri historickú mapu *First Military Survey* (1763 – 1787). Dostupné na: <http://mapire.eu/en/>
<https://maps.arcnium.com/en/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2192597.8066842942%2C5675337.531236563%2C2198632.748933122%2C5677406.108314531>

²⁴ Uhorské jutro predstavuje priemerne 1200 štvorcových siah, pôda I. triedy 1 100 štvorcových siah.

²⁵ Plocha, ktorú jeden kosec môže pokosiť za jeden deň a to sa počítalo v priemere 400 štvorcových siah.

²⁶ Akronym AV BBŽ je vyvedený z názvu ustanovizne a fondu, z ktorého sme čerpali archívny materiál: Arhiv Vojvodine, Bačko-Bodroška županija (Archív Vojvodiny, Bácsko-bodrockska stolica).

do Kysáča, v obci bolo 107 domácností, prevažne Srbov.²⁷ Národnostné príslušstvo obyvateľstva sa neuvádza a na základe písomne zaznamenaných vlastných mien sa nedá vo všetkých prípadoch presne zistiť, či ide o srbské, maďarské, rumunské alebo slovenské mená a priezviská.²⁸

Podľa urbariálneho súpisu príjmov Futockého komorského majetku z roku 1772 (*Conscriptio et aestimatio Cameralis Dominii Futak*) zemepáni dostali od obce Kysáč v tom roku 400 zlatých za árendu pôdy. Ručná pracovná renta poddaných mala 1248 dní, počítajúc deň po 11 2/3 grajciarov, táto povinnosť predstavovala 145 zlatých a 60 grajciarov ročne. Dva hostince museli platiť ročne úhrnne 356 zlatých. Majiteľ predajne platil ročný poplatok 12 zlatých. Okrem toho poddaní dávali pánovi 1/7 z obilnín, čo v tom roku predstavovalo: 564 bratislavských meríc (ďalej: b. m.) pšenice, resp. 376 zlatých; 720 b. m. jačmeňa – 48 zlatých; 247 b. m. ovsa – 74 zlatých a 10 grajciarov; 287 b. m. kukurice – 95 zlatých 66 2/3 grajciarov; 104 b. m. prosa – 34 zlatých a 66 2/3 grajciarov; 16 úľov včiel – 16 zlatých; 140 jahniat – 70 zlatých. Všetko spolu malo hodnotu 1628 zlatých a 3 1/3 grajciarov.²⁹

Okrem uvedeného poddaní platili ešte aj stoličný príplatok a kontribúciu – štátnu daň na zaopatrenie vojska. Kontribúcia sa platila v peniazoch alebo v naturáliách a okrem toho vojenské vrchnosti veľmi často rozdelili do stolíc určitý počet vojakov na prezimovanie alebo letné kempovanie; stolice ich ďalej rozdelili po sídlach a tu ich potom roztriedili „na kvartiel“ po domácnostiach. Táto povinnosť bola veľmi ťažká, lebo poddaní museli zabezpečiť pre toto vojsko všetko, a to ako pre oficierov a vojakov, tak aj pre vojenské kone. Okrem toho museli poddaní trpieť rozličné výtržnosti oficierov. Navyše, štát určoval maximálne ceny všetkých výrobkov, ktoré boli nižšie od reálnych na trhu, čo bolo na úkor poddaných.

Podľa tereziánskeho urbára z roku 1767, ktorý bol v Báčke ustanovený roku 1772, okrem iných povinností sedliaci mali aj povinnosť tzv. dlhých prevozov, pod čím sa rozumelo prevážanie rôzneho tovaru pre potreby feudálneho veľkostatkára. Futockí zemepáni roku 1798 podpísali zmluvu s obyvateľmi Kysáča na 10 rokov o výkupe dlhých prevozov v cene 5 zlatých za jeden povoz, čo ročne za

²⁷ Ťažké obdobie pre srbských obyvateľov nastáva počas panovania Márie Terézie. Sedliaci vykoisťovaní nútenou prácou na futockom panstve a veľkými daňami zo strany zemepánov utekajú z panstva za lepšími životnými podmienkami. Bližšie: Stojaković (2013: 270). Keď roku 1892 mestské vrchnosti schválili zákaz chovu oviec v Kysáči, v dedine zostalo iba 20 srbských rodín. Roku 1903 srbská cirkev „sotva počítuje 100 duší a i to väčšinou chudobných“ (*Dolnozemský Slovák*, 1903/2: 11).

²⁸ OL, E szekció 156 - a. - Fasc. 158. - No. 024.

²⁹ OL, E szekció 156 - a. - Fasc. 188. - No. 025.

predpokladaných 24 2/16 povozov predstavovalo 120 zlatých a 37 2/4 grajciarov, z čoho prvú polovicu poddaní platili do 24. apríla a druhú do 29. septembra. Rich-tár bol Srb Gaja a prisažní dvaja Srbi a dvaja Slováci (AV BBŽ, 1798/16. apríl).

V topografickom lexikóne Uhorska z roku 1773 sa uvádza, že obyvatelia Kysáča používajú prevažne vlašský, totiž rumunský jazyk (*lingua valachica*), že v osade majú jedného pravoslávneho (schismaticus) kňaza a jedného učiteľa (*Lexicon locorum Regni Hungariae...1773: 24*). Aj v tomto zdroji, ako i v literatúre o minulosti Kysáča sa jednoznačne uvádza, že v druhej polovici 18. stor. v osade žili aj Rumuni. Avšak na základe tvaru priezviska a mena zo známych súpisov a iných dokumentov z tej doby možno konštatovať, že väčšinu obyvateľstva tvorili Srbi a iba pri niektorých možno predpokladať, že boli Rumuni. Táto dilema alebo omyl vzniká očividne kvôli názvu Valachus, resp. *lingua valachica*, čo evokuje rumunskú národnosť, t. j. rumunský jazyk, pričom sa zanedbáva fakt, že sa tieto termíny v tej dobe často používajú aj na označenie príslušníkov iných národov na Balkáne, ktorí sa zaoberajú dobytkárstvom, napr. aj Srbov. V tom istom lexikóne sa tiež uvádza, že v susedných a blízkych sídlach Zmajevo (Kér), Despotovo (Deszpot Sz. Ivan) a sčasti v Kucure žijú pravoslávni (schismatici) a používajú srbský jazyk (*lingua illirica*). Zrejme kritériá chápania národnej príslušnosti a národného jazyka boli v tom čase ešte nejasné a nevyhranené.

V súpise veriacich gréckokatolíckej fary v Novom Sade z roku 1802 sa uvádza, že vo Futogu bolo šesť grekokatolíkov a v súpisoch tejto fary z prvých desaťročí 19. stor. je zaznamenané aj to, že boli aj v Kysáči: roku 1810 boli piati a roku 1825 deväť gréckokatolíci, t. j. Rusíni (Gavrilović, 1977: 177, 181). Potom, pravdepodobne, Rusínov v Kysáči viac nebolo.

V literatúre, v ktorej sa hovorí o začiatkoch prisťahovania Slovákov do Kysáča, sa zdôrazňovala úloha grófa Andreja Hadíka, ktorý pravdepodobne kvôli svojmu slovenskému pôvodu chcel na svoje Futocké panstvo nasťahovať väčší počet svojich krajanov (Borovszky I, 1909: 128; Borovszky II, 1909: 353). Z dôvodu absencie archívneho materiálu, nedostatočne presného vysvetlenia niektorých zdrojov a zjavných dohadov jednotlivých autorov v historiografii ohľadom tejto otázky vznikli určité dilemy alebo nedostatočne podložené tvrdenia. Preto jej vysvetleniu venujeme viacej pozornosti.

V historiografii Slovákov na Dolnej zemi sa autori zhodujú v tom, že prisťahovanie Slovákov do Kysáča sa začalo roku 1773, no je tu nejasnosť týkajúca sa faktu, kto sem prišiel ako prvý. František Jesenský vo svojej *Pamätnici* (kronike) v roku 1794 uvádza, že do Kysáča prvý prišiel otec vtedajšieho obyvateľa obce Ďura Vardžika, ale neuvádza jeho meno (Jesenský, 1773: 7). Jozef Maliak uvádza, že prvým Slovákom v Kysáči bol Ďuro Vardžík z Piliša (Maliak, 1925: 42) a hoci sa

odvoláva na uvedenú kroniku F. Jesenského, očividne text nečítal dostatočne pozorne. Potom aj iní autori preberali tento údaj od J. Maliaka (Babiak, 2015: 291). Fakt je, že v súpise veriacich evanjelickej cirkvi v Kysáči pri príležitosti kanonickej vizitácie 15. septembra 1798 je zaznamenané, že Ďuro Vardžík prišiel do Kysáča roku 1773, ale tu sa neuvádza, že on bol vtedy ešte maloletý a takisto sa neuvádza, že prišiel s otcom Michalom, ktorý umrel roku 1792 (Jesenský, 1773: 8). Preto niektorí autori chybne uvádzali Ďura Vardžíka ako prvého Slováka, ktorý prišiel do Kysáča roku 1773.

Samuel Čelovský presne uvádza, že prvým Slovákom, ktorý prišiel do Kysáča roku 1773, bol Michal Vardžík (1736 – 29. 11. 1812) (Čelovský, 2013: 45), ale dátum smrti M. Vardžíka tu uvádza nesprávne.³⁰ Michal Vardžík, syn Jána Vardžíka a Anny, umrel 29. 11. 1792 ako 56 ročný na kachexiu (vysilenie organizmu).³¹ To znamená, že F. Jesenský ho nemohol poznať, pretože prišiel do Kysáča roku 1794, preto do kroniky napísal, že prvým Slovákom, ktorý prišiel do Kysáča, bol „otec terajšieho Juraja Vardžíka“ (Jesenský, 1773: 7). Pol roka po smrti Michala sa vdova po ňom (Eva, rod. Malíková) vydala 17. 06. 1793 za Tomáša Sabadoša. Umrela vo veku 70 rokov 20. 11. 1812. Čelovský uvádza, že Michal Vardžík prišiel do Kysáča so synom Jánom a dcérami Juditou (1771) a Máriou (1773) (Čelovský, 2013: 45). O Jánovi Vardžíkovi sme v matrikách v Báčskom Petrovci nenašli žiadne údaje z obdobia, keď evanjelici z Kysáča boli filiou evanjelickej cirkvi v Petrovci (ide o roky 1783 – 1787) a ani v matrikách evanjelickej cirkvi v Kysáči, ktoré sa tu vedú od roku 1787. Avšak v spomenutých matrikách evanjelickej cirkvi v Báčskom Petrovci a v Kysáči je dosť údajov, ktoré sa vzťahujú na rodinu Michala Vardžíka. Keďže ide o prvého Slováka, ktorý sa prisťahoval do Kysáča, venujeme tejto rodine viacej pozornosti.

Adam, syn Michala Vardžíka a matky Evy, sa narodil 13. marca 1785. Krstní rodičia boli Štefan a Zuzana Papovci. Ide o Štefana Papa, ktorý sa z Futogu presťahoval do Kysáča roku 1772. Aj v tom sa odzrkadľuje pevná väzba prvých evanjelikov, ktorí sa prisťahovali do Kysáča v rokoch 1772 – 1773. Dvojročný Pavel Vardžík, syn Michala, umrel 4. marca 1784. V tejto matrike narodených sa nenachádzajú žiadne údaje o jeho narodení, pretože údaje o kysáčskych evanjelikoch sa od roku 1783 zaznamenávajú v matrikách v Petrovci. 19. júla 1789 sa narodil Michal Vardžík, syn Michala a Evy, a krstnými rodičmi boli znovu Štefan a Zuzana Papovci.

³⁰ Zrejme ide o tlačovú chybu, lebo v práci, ktorú autor napísal skôr, uvádza presný dátum smrti Michala Vardžíka (Čelovský, 2010: 443).

³¹ Prvá matrika narodených, sobášených a zosnulých v Kysáči sa viedla od 1. januára 1787 do 31. decembra 1831 a uschováva sa v Archíve slovenskej evanjelickej cirkvi v Kysáči.

Aby bol obraz o rodine Michala Vardžíka, prvého Slováka prisťahovaného roku 1773 do Kysáča, úplný, uvádzame ešte niektoré údaje o jeho deťoch. Dňa 21. novembra 1791 sa jeho dcéra Mária zosobášila s Jánom Ceferom z Kysáča. Jeho druhá dcéra Judita sa vydala 23. júna 1794 za Jána Virága z Futogu. Stala sa vdovou, takže sa v 35. roku života druhýkrát vydala, a to 20. apríla 1806 za Pavla Stredú, 42-ročného vdovca z Nového Sadu. Dňa 17. novembra 1806 sa Michalov 19-ročný syn Adam zosobášil so 16-ročnou Máriou Selskou z Kysáča. Syn Michal sa 24. novembra 1808 ako 19-ročný oženil so Zuzanou Fadošovou z Kysáča. V ten istý deň sa zosobášil aj devätnásťročný Pavel Vardžík, syn jeho brata Juraja (ktorého manželka bola Judita Vozárová), so sedemnásťročnou Máriou Šrankovou.

Aj napriek množstvu údajov zachovaných v matrikách zostávajú niektoré otázky nezodpovedané. Nepodarilo sa nám nájsť údaje o Jánovi, synovi Michala Vardžíka, ktorý roku 1773 podľa S. Čelovského prišiel do Kysáča so svojím otcom (Čelovský, 2013: 45). Tiež nie sú údaje ani o narodení či sobáši Michalovho syna Juraja, ale existujú údaje o narodení a úmrtí jeho detí v manželstve s Juditou Vozárovou: 8. januára 1787 sa narodil Pavel; 29. januára 1789 Juraj, ktorý umrel 12. marca toho istého roku; 12. januára 1790 sa narodila Judita, ktorá umrela 20. decembra toho istého roku; 3. augusta 1793 sa narodila Eva, ktorá umrela nasledujúceho dňa; 7. októbra 1794 sa narodila Judita; 16. apríla 1797 Juraj; 8. novembra 1800 sa narodila Zuzana, ktorá umrela 7. januára 1801; 7. januára 1802 sa narodila Mária; 9. marca 1805 Zuzana. Príklad rodiny Juraja Vardžíka, syna Michala, prvého Slováka, ktorý sa prisťahoval do Kysáča, poukazuje na to, že úmrtnosť detí bola veľká, najmä dojčiat: z ôsmich narodených detí štyri umreli v prvom roku života.

Jozef Maliak, odvolávajúc sa na *Pamätnicu* Kysáča F. Jesenského, uvádza, že gróf A. Hadík roku 1773 presťahoval do Kysáča z Futogu, z dolného lesa, štyri maďarské rodiny, ktoré tam bývali v zemľankách (Maliak, 1925: 42). Aj Čelovský sa odvoláva na *Pamätnicu* F. Jesenského a uvádza, že po príkaze zemepánov sa z Futogu do Kysáča roku 1773 presťahovali tri evanjelické rodiny – Čizmadia, Német a Pap, ktoré do Futogu doviedol gróf A. Hadík zo Zadunajska, resp. z Lorinca a Misly (Szentlőrinc a Miszla) v Tolnianskej stolici. Ďalej uvádza, že tieto rodiny najprv bývali v zemľankách pri futockom lese, kde strážili tehly a škridle z futockej tehlárne (Čelovský, 2013: 45). V tejto výpovedi je niekoľko nepresností a nepravdivých tvrdení. Čelovský neuvádza zdroj tvrdenia, že gróf Hadík spomínané štyri rodiny doviedol so sebou do Futogu. Szentlőrinc je mesto v Maďarsku v Baranskej župe, západne od Pátkostolia a nie v Tolnianskej stolici. Tiež nie je uvedené, odkiaľ je prebraný údaj, že spomínané tri rodiny strážili naukladané tehly futockého panstva. F. Jesenský vo svojej *Pamätnici* jasne uvádza, že Štefan Pap a jeho brat Juraj boli šľachtici. Najprv bývali vo futockom dolnom lese

v zemľankách a potom im gróf Hadík nariadil, aby sa presťahovali do Kysáča, lebo bývali neďaleko od miesta, kde zemepán plánoval postaviť tehláreň.³²

Čelovský uvádza, že gróf Hadík spomínané štyri rodiny presťahoval z Futogu do Kysáča súčasne s príchodom prvého Slováka v súlade so vtedajšou štátnou praxou, keď sa obyvatelia toho istého vierovyznania osídľovali v tom istom sídle³³. S týmto len čiastočne môžeme súhlasiť, pretože fakty poukazujú na to, že tieto štyri rodiny prišli do Kysáča predtým, ako sem prišiel Michal Vardžík. Totiž, v urbáriálnom súpise obyvateľstva Kysáča z roku 1772 boli evidované tri, podľa Maliaka „maďarské“ (Maliak, 1925: 42) rodiny: Štefan Pap, Juraj Pap a František Nemet pod poradovými číslami 103, 104 a 105, no Michal Vardžík sa na tom zozname nenachádza.³⁴ Avšak *Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773* neuvádza, koľko Maďarov, Slovákov alebo evanjelikov bolo vtedy v Kysáci, iba to, že väčšinové obyvateľstvo tvoria pravoslávni a používajú „vlašský“ jazyk (1920: 24). Je možné, že gróf Hadík mal už vtedy v pláne nasťahovať do Kysáča väčší počet evanjelikov Slovákov a ako prvých nasťahoval spomínaných štyroch evanjelikov Maďarov, možno aj pomaďarčených Slovákov. Tu treba zdôrazniť, že rodina grófa Hadíka bola evanjelického vierovyznania a iba neskôršie prešli jej členovia na katolícku vieru (Ďere, 2014: 230).

Podľa *Pamätnice* F. Jesenského (Jesenský, 1773) intenzívne prisťahovanie Slovákov do Kysáča sa uskutočňovalo do konca 18. stor., celú štvrtinu storočia, v rokoch 1773 – 1798. Prichádzali z 55 obcí z nasledovných stolíc: najviac rodín z Novohradu, potom z Hontu, Liptova, Nitrianskej stolice, z Turca, zo Zvolenskej, z Peštianskej, Békešskej, Tolnianskej stolice, ako i z báčskych slovenských obcí Petrovec, Hložany, Kulpín, Selenča. Na základe vlastných výskumov S. Čelovský uvádza, že sa do Kysáča prisťahovalo obyvateľstvo z 87 rozličných obcí z 19 stolíc (Čelovský, 2013: 47).

Prvá vlna prisťahovania Slovákov do Kysáča trvala prvých desať rokov s výrazným vrcholom v rokoch 1776 – 1777. V tomto časovom intervale prišlo približne 90 slovenských rodín, čo bolo dvakrát viac ako rodín starousadlíkov Srbov (Babiak, 2013: 56).

³² „Aliquot familiae Hungaricae, nominatim Stephanus Pap, nobilis, Georgius Pap, prioris Frater, ibidem Nobilis, Franciscus Nemet, Joannes Czizsmadia quos Sua Excellentia Andreas Hadik, qua Dominii Futtak Terrestris Dominus a Sylva Futtakiensi inferiori, ubi in Subterraneis domibus, vulgo zemnica, dictis, non procul ab eo loco, ubi Dominium tegulas conficiendas curat, degebant, ad Kiszáts transire iussit“ (Jesenský, 1773: 7).

³³ V urbáriálnom súpise už ako obyvatelia Kysáča boli evidované rodiny Františka Németa, Štefana a Juraja Papa. To znamená, že prišli predtým, ako sem prišiel Michal Vardžík (Čelovský, 2010: 448).

³⁴ OL, E szekció 156 - a. - Fasc. 158. - No. 024.

Na základe mena a priezviska v druhom urbáriálnom súpise obyvateľstva (pod názvom *Tabella Urbarialis Secundum Geometricam efective Confectam Dimensionem Benigno Urbario Conformites elaborata Possessionis Kiszacs*) z roku 1781 sa dá predpokladať, že v Kysáči bolo 64 srbských domov, 58 slovenských a sedem maďarských, kým dve priezviská na základe ich zaznamenananej latinskej verzie sa nedajú zaradiť ani do jednej skupiny. Počet členov domácností v súpise nie je zaznamenaný (Miklovic, 2013: 68).

Vydanie Tolerančného patentu podnietilo roku 1783 príchod novej vlny prisťahovalcov. Nie je známe, koľko obyvateľov bolo v Kysáči roku 1785, keď Kysáčania dostali učiteľa. F. Jesenský tvrdí, že M. Slamay, prvý evanjelický kňaz v Kysáči, tie súpisy vzal so sebou pri svojom premiestnení (Jesenský, 1773: 7). Svoj vrchol dosiahol prisťahovanie roku 1786, keď do Kysáča prišlo až 74 rodín.

Podľa zápisov komisára Báčskej stolice Andreja Virága v Kysáči roku 1789 bolo 919 Slovákov. Mali svoju školu, ktorá súčasne bola i modlitebňou a farou. Dohodli sa, že každý obyvateľ bude platiť 1 zlatý a 30 grajciarov ročne na údržbu školy a fary (AV BBŽ, 167/1789; AV BBŽ, 123/1789; Jesenský, 1773: 7).

Spory poddaných so zemepánom alebo správou a úradníkmi panstva v tom období neboli zriedkavé. O sporoch rodiny Čarnojevič, majiteľoch Futockého panstva (1744 – 1769), s poddanými panstva sa už veľa písalo. Dôvody sporov boli rozličné, ale v podstate išlo vždy o snahu zemepána dať poddaným veľa povinností a dostať od nich čo najviac dávok.

Poddaní Kysáča podali roku 1771 sťažnosť Báčsko-bodrockej stolici proti spomínanému majiteľovi Futockého panstva Čarnojevičovi kvôli neuskutočňovaniu urbára (AV BBŽ, 1141 – 1142/1771; AV BBŽ, 1143 – 1150/1771). V roku 1774 bolo podané obvinenie proti inšpektorovi Futockého panstva Latinovičovi z dôvodu extrémnej zaťaženia poddaných a urbáriálnych výtržností (AV BBŽ, 362/1774). V niektorých situáciách štát, resp. jeho orgány museli brániť svojich poddaných uznávajúc, že oni boli častokrát viacej zaťažení, ako to bolo určené urbáriálnymi aktmi. Tak napríklad námestná rada roku 1782 vrátila urbáriálnu tabelu Futockému panstvu na revíziu s poznámkou, že je na nej zobrazených 1000 jutár viac (AV BBŽ, 345/1782), čo znamená, že poddaní platili za väčšiu plochu pôdy ako za tú, ktorú reálne dostali od panstva na používanie. Nie je známe, ako bola táto revízia ukončená. Očividne Futocké panstvo pri prisťahovaní Slovákov do Kysáča malo v úmysle usídlieť čím väčší počet poddaných, šetriac pritom s pridelovaním pôdy. Preto poddaní boli často prinútení brať si do árendy ešte nerozdelenú pôdu. Tak si Kysáčania roku 1783 vzali do árendy od Futockého panstva 11 slobodných sesí; 1 sesia mala 55 uhorských jutár (AV BBŽ, 588/1783).

V osemdesiatych rokoch Futocké panstvo každoročne s obcou podpisovalo urbár, ktorý presne určoval všetky povinnosti poddaných. Tak predstavitelia obce Kysáč v rokoch 1784, 1785 a 1786 podpísali vyhlášky, že obec prijala urbár a že nemajú žiadne pripomienky proti zemepánom a ich úradníkom (AV BBŽ, 725/ 1784; AV BBŽ, 147, 176/1785; AV BBŽ, 147, 160/1786). V tej dobe obec ešte stále viedla spor s bývalým zemepánom Čarnojevičom, ktorý jej dlhoval 1132 zlatých a 30 gracijarov za kúpený dobytok (AV BBŽ, 137/1913/1785; AV BBŽ, 971/976/1785).

Keďže kysácky chotár mal malú rozlohu, nedostatok voľných plôch pôdy zastavil príchod nových slovenských prisťahovalcov (Čelovský, 2013: 47). Posledná väčšia skupina Slovákov, spolu 35 rodín, prišla do tejto obce roku 1790. V poslednom desaťročí 18. stor. do Kysáča prišiel menší, symbolický počet slovenských rodín (Babiak, 2013: 56).

Na začiatku prisťahovania Slovákov do Kysáča kolonisti patrili k rôznym spoločenským a sociálnym vrstvám. Najpočetnejšie zastúpenie mali poddaní sedliaci, no boli tu aj šľachtici, evanjelickí farári, učitelia a neskoršie aj remeselníci, úradníci a iní.³⁵ Prví šľachtici, podľa všetkého aj prví evanjelici, ktorí sa prisťahovali z Futogu do Kysáča roku 1772/1773 z už spomínaných štyroch rodín, boli bratia Štefan a Juraj Pap. V súpise armalistov Dolného okresu Báčskej stolice z roku 1791 v Kysáči boli zaznamenaní dvaja šľachtici armalisti: Štefan Pap a Pavel Hankuš. Juraj Pap sa tu neuvádza (AV BBŽ, 246/1791, 89 – 90). Šľachtického pôvodu bola aj rodina Súdiovcov, čo sa vždy zdôrazňovalo v matrike evanjelickej cirkvi v Kysáči. Báčska stolica úradne žiadala a dostala potvrdenie z Hontianskej stolice, že rodina Súdiovcov je šľachtického pôvodu (AV BBŽ, 352, 25/1804; AV BBŽ, 355, 27/1804). Šľachtického pôvodu bol aj František Jesenský, v poradí druhý evanjelický farár v Kysáči. Ten roku 1796 podal zhromaždeniu Turčianskej stolice žiadosť, v ktorej žiada o vydanie potvrdenia o šľachtickom stave, na

³⁵ Hlavným zamestnaním obyvateľov Kysáča bolo poľnohospodárstvo. V roku 1820 rodina Jesenkovcov vybudovala v osade tehelňu a továreň na výrobu škridlíc, kde našli zamestnanie mnohí obyvatelia. Ani koncom 19. storočia sa v tomto smere neudiali podstatné zmeny. V roku 1892 v úradnom zozname remeselníkov sú zaznamenaní aj remeselníci z Kysáča, ktorých mená uvádzame tak, ako sú uvedené v zozname: tesári (Kemzenszki János, Lattyko Pál, Maczák Pál); kolári (Medovarszki György, Podzámszki János, Zatyko János ml., Zatyko János st.); majitelia mláťačiek (Bicsják Ádám, Litovszkv András, Pávlov György, Vitéz András); čižmári (Krizsan János, Prividzer Pál); krčmár Filkó Mihály; klobúčnik Krizsasd Mihály; kominár Pixiadesz Mihály; majiteľ hostinca Kollár József; kováči (Hlavács Márton, Szabó János, Strahovszky Ferencz, Vitéz András, Vitéz Pál); mäsiari (Agarszki András, Farkas Márton); majitelia vodných, suchých a veterných mlynov (Greksza György, Gyúróvka Mihály, Kardelisz Pál, Schmidt János, Vozár Mihály, Zatykó János ml., Zatykó János st., Zatykó Pál); mužský krajcír Wrska Lajos; obchodník zmiešaného tovaru: Filkó Mihály (*Jekelfalussy*, 1892: 24, 199, 271, 320, 683, 718, 744, 907, 978, 1205, 1290, 1492, 1821).

základe ktorého by mohol používať šľachtickú hodnosť a využívať privilégiá, ktoré z toho vyplývali. Turčianska stolica 13. juna 1796 odoslala Báčskej stolici list, ktorým sa potvrdzuje, že rodina Jesenský de Jesen (de Jeszen) je naozaj šľachtického pôvodu: František je syn Juraja, syna taktiež Juraja, syna Dávida. Na zasadnutí Generálneho zhromaždenia Báčskej stolice 17. októbra tento list, resp. toto potvrdenie Turčianskej stolice bolo slávnostne prečítané a tým aj verejne vyhlásené (AV BBŽ, 170/1796).³⁶

Na druhej strane bolo v Kysáči aj mnoho nepríjemných udalostí a rôznych výtržností. V roku 1785 poddaní odoslali vrchnosti Báčsko-bodrockej stolice žiadosť, aby chytila zbojníka Jána Fabora, ktorý sa údajne ukrýval v Kysáči (AV BBŽ, 139, 72/1785). V roku 1793 v Debrečíne bol chytený zbojník z Kysáča Ján Kováč spolu so svojimi kamarátmi, takže tamojšie vrchnosti žiadali od Báčsko-bodrockej stolice údaje o nich, čo bolo uskutočnené (AV BBŽ, 265, 99/1793; AV BBŽ, 266, 37/1793). Občas aj vojaci, ktorí boli „na kvartieri“, robili v obciach rôzne výtržnosti. Rozličné incidenty sa stávali aj počas regrutácie. Napr. roku 1804 počas regrutácie v Kysáči pomocník komandanta zabil Jovana Obrovčani-
na, takže následne sa uskutočnilo vyšetrovanie s výsluchom svedkov (AV BBŽ, 355, 27/1804).

Základná vrstva obyvateľstva v Kysáči koncom 18. a začiatkom 19. stor. boli poddaní, ktorí podľa toho, či vlastnili dom alebo od panstva dostali na používanie pôdu, boli roztriedení do niekoľkých kategórií. Najpočetnejší boli sedliaci – kolóni (coloni), ktorí vlastnili domy, no určitú plochu pôdy na používanie dostávali do prenájmu. Základná jednotka na udeľovanie pôdy sedliakom bola sesia. Celá sesia mala 54 jutár extravilánu, t. j. pôdy v chotári a 1 jutro pod domom, tzv. intravilán. Sedliaci mohli od zemepána dostať celú sesiu, tri štvrtiny, polovicu alebo štvrtinu sesie, no zriedka viac ako jednu sesiu. Podľa toho platili aj prenájom a dávali povinné dávky v naturáliách alebo v pracovnej rente. Sedliaci, ktorí mali dom, no nemali pôdu, alebo vlastnili menej ako štvrtinu sesie, neboli považovaní za ozajstných sedliakov, ale patrili do kategórie želiarov (inkvilínov), sedliakov nevlastniacich pôdu. Podželiari (subinkvilíni; nevlastnili ani dom, ani pôdu) boli zvyčajne nádenníkmi alebo pracovali ako robotníci či sluhovia na majeroch a salašoch v okolí Nového Sadu, na majeroch Futockého panstva Irmovo, Alpár, Dragovo a Bodoň. Niektorí nádenníci odchádzali pracovať do sriemskych vinohradov, kde bolo dosť práce počas celého roka (Čelovský, 2013: 47). Blízkosť slobodného kráľovského mesta Nového Sadu poskytovala možnosť nádenníkom,

³⁶ Prepis úradného listu Turčianskej stolice odoslaný Báčsko-bodrockej stolici. Súčasne taký istý list, resp. potvrdenie prišlo Báčskej stolici aj pre Petra Jesenského, evanjelického farára v Hložanoch, zrejme príbuzného F. Jesenského (AV BBŽ, 169/1796).

sluhom a slúžkam, aby si tu našli prácu a možnosti zárobku. Niektorí mohli zarábať aj ako prepravcovia tak, že prevážali tovar pre obchodníkov všade tam, kde bolo potrebné. A často až do Pešti.

Bez ohľadu na veľmi nepriaznivé spoločenské a ekonomické pomery Slováci evanjelici v Kysáči už v prvých rokoch od začiatku prisťahovania do obce nachádzali dostatok síl a spôsobov na organizovanie sa ako národnostného a náboženského spoločenstva a vlastným pričinením a zriekaním sa zbierali prostriedky do fondu na založenie vlastnej školy a budovanie cirkvi. Tak bol roku 1779 založený fond pre výstavbu evanjelického kostola v Kysáči, keď 52 rodín zozbieralo 206 zlatých a 54 grajciarov (AV BBŽ, 286a/1778; AV BBŽ, 1092/1780).

V *Pamätnici* F. Jesenského je dosť údajov o sociálnej štruktúre Slovákov v Kysáči koncom 18. a začiatkom 19. stor. Prvý zachovaný súpis Slovákov v Kysáči zostavil farár F. Jesenský na začiatku roku 1795 a údaje zaznamenal v svojej *Pamätnici*. Táto evanjelická farnosť vtedy mala úhrnne 1289 veriacich, 681 mužov a 608 žien, z čoho 419 mužov a 371 žien bolo konfirmovaných. V bežnom roku malo byť konfirmovaných ešte 29 chlapcov a 15 dievčat. Detí do 12 rokov, ktoré neboli konfirmované, bolo spolu 445, z čoho bolo 223 chlapcov a 222 dievčat. Spolu bolo 279 manželských párov, 26 vdovcov a 20 vdov. Z toho 175 rodín malo vlastné domy, 68 rodín ich nemalo. Tu sa ešte uvádza, že toto cirkevné spoločenstvo malo úhrnne 102 veriachich, ktorí žili na novosadských majeroch. Nasledujúce podobné opisy zaznamenávajú rast počtu obyvateľov tohto cirkevného spoločenstva: v januári roku 1798 v Kysáči bolo 1317 a na novosadských majeroch ešte 113 Slovákov evanjelikov. Podľa súpisu kanonickej vizitácie, ktorú 15. septembra toho istého roku vykonal superintendent Martin Hamaliar, bolo v Kysáči 1322 a na novosadských majeroch 128 evanjelikov. V nasledujúcom roku (1799) bolo v Kysáči 1326 evanjelikov a na novosadských majeroch 110; roku 1800 – v Kysáči 1360, na novosadských majeroch 71; roku 1801 – v Kysáči 1349, na novosadských pustatinách 71 Slovákov evanjelikov (Jesenský, 1773: 7). Tento jemný pokles počtu obyvateľov roku 1801 môže byť nielen následok väčšej úmrtnosti, ale aj intenzívnejšieho vysťahovania. Od roku 1794 Jesenský menom a priezviskom zaznamenáva nových prisťahovalcov a eventuálne aj vysťahovanie, uvádzajúc pritom miesta, z ktorých prichádzajú, resp. kam odchádzajú.

V prvom desaťročí 19. stor. počet Slovákov v Kysáči bol v konštantnom jemnom vzraste: roku 1802 bolo v obci 192 domácností s domom a 70 bez vlastného domu. Úhrnne 303 manželských párov, 18 vdovcov a 30 vdov. Z celkového počtu boli 824 konfirmovaní a 55 mali byť konfirmovaní v bežnom roku. V obci bolo 520 detí do 12 rokov, ktoré neboli konfirmované. Úhrnne bolo v obci 1399 Slovákov evanjelikov a na novosadských majeroch ešte 81.

Prirodzený prírastok a vysťahovanie Slovákov z Kysáča

Analýzou vekovej štruktúry kolonistov, náhradného prílevu a vysťahovania, ako i analýzou prirodzeného prírastku obyvateľstva sa dá poukázať na perspektívu rozvoja prisťahovalcov ako osobitného národnostného a náboženského spoločenstva v tejto obci. V súvislosti s tým je podaný i prehľad náboženských a vzdelávacích pomerov týchto kolonistov do konca 18. stor.

Boli analyzované matriky narodených, zomretých a sobášených v cirkevnom archíve slovenskej evanjelickej cirkvi v Báčskom Petrovci, presnejšie evidencie v rokoch 1783 – 1788. V tomto období kysáčska evanjelická cirkev bola filiou evanjelickej cirkvi v Petrovci. V matrike narodených nenachádzame údaje o obyvateľoch Kysáča pred rokom 1783. V nasledujúcom roku (1784) bolo narodených 26 detí a približne taký istý počet (22 detí) narodených bol i roku 1785. Podľa Babiaka (2013: 56) roku 1786 prišiel najväčší počet rodín do Kysáča, úhrnne 74, čo sa odzrkadlilo i na počte narodených detí (48). Pri niektorých rodinách (Mathus, Klinko, Urban, Simo, Farkas, Zsigmond, Dubouszky, Palotay, Krtyík, Martinko, Rimár) je rok narodenia totožný s rokom príchodu do Kysáča. Hoci veková štruktúra prisťahovalcov bola pestrá, sťahovanie väčšieho počtu žien vo fertilnom období potvrdzuje skutočnosť, že sa sťahovalo prevažne obyvateľstvo v mladšom veku.

Podľa matriky sobášených bolo v Kysáči³⁷ v roku 1783 päť sobášov. Jedno manželstvo uzavreli snúbenci z Kysáča, kým v ostatných štyroch manželstvách nevesty boli z Petrovca a ženisi z Kysáča. Z toho boli dve manželstvá uzavreté medzi vdovcami a vdovami, jedno manželstvo medzi vdovcom a slobodnou ženou. Keďže spolužitie bez uzavretého manželstva bolo považované za nemorálne, manželstvá sa uzavierali už niekoľko mesiacov po smrti predchádzajúceho manžela či predchádzajúcej manželky. Najčastejšie išlo o praktické dôvody, pretože bolo potrebné zabezpečiť starostlivosť o deti a fungovanie domácnosti. Aj nasledujúceho roku 1784 bolo päť sobášov, v roku 1785 bolo zaznamenaných deväť uzavretých manželstiev. Najväčší počet uzavretých manželstiev bol roku 1786 – pätnásť manželstiev, najmenej roku 1787 – jedno uzavreté manželstvo. Existovala prax vykonávania kolektívnych sobášov, a to v zime, keď nebolo poľnohospodárskych prác (22. novembra 1785 – osem sobášov a 10. januára 1786 – desať sobášov). Pravdepodobne tieto kolektívne sobáše majú súvis i so skutočnosťou, že v tom čase obyvatelia Kysáča nemali svoj kostol, ale patrili petrovskej

³⁷ V období rokov 1783 – 1786 evanjelici v Kysáči boli filiou evanjelickej cirkvi v Petrovci a tu sa v matrikách narodených, sobášených a zosnulých osobitne viedla evidencia o evanjelikoch v Kysáči.

cirkvi a pre pätnásťkilometrovú vzdialenosť týchto dvoch obcí farár nechodil do Kysáča každodenne.

Matriky zomretých svedčia o vysokej úmrtnosti obyvateľov Kysáča, čo spôsobili nevhodné klimatické podmienky, nedostatok adekvátnej zdravotnej starostlivosti a všeobecne výnimočne ťažké životné pomery. Zraniteľné bolo najmä obyvateľstvo vo veku do sedem rokov (roku 1783 bolo 7 zosnulých, z toho šesť detí do štyroch rokov a jedna žena vo veku 39 rokov; roku 1784 – 23 zosnulých, z čoho bolo 17 detí predškolského veku; najmladší zosnulý mal 8 dní a najstarší 35 rokov; roku 1785 – 28 zomretých, z toho 19 detí predškolského veku, najmladší zosnulý mal 5 dní a najstarší 49 rokov; roku 1786 – 43 zosnulých, z toho 30 detí predškolského veku, najmladší mal 11 hodín a najstarší 60 rokov). V dospelom veku sa ako príčina smrti nezriedka uvádza vyčerpanosť organizmu ako dôsledok ťažkých prác a pravdepodobne neadekvátnej stravy a nezdravej pitnej vody.

Na základe analýzy počtu narodených a zomretých sa dá usúdiť, že sa na začiatku počet obyvateľov zväčšoval najmä následkom prisťahovania, menej však prirodzeným prírastkom.

Od samého začiatku prisťahovania Slovákov do Kysáča sa môže súčasne sledovať aj vysťahovanie jednotlivých rodín, najčastejšie do Pivnice, Petrovca, Lalite, Nového Sadu, Starej Pazovy. Jedným z dôvodov vysťahovania bolo aj uzatváranie manželstiev s obyvateľmi susedných obcí. V matrikách je zaznamenané, že obyvatelia Kysáča vstupovali do manželstiev najčastejšie so svojimi krajanmi zo susedných obcí: Petrovec, Kulpín, Hložany, Selenča atď. V kronike F. Jesenského je jeden zaznamenaný prípad odchodu na Hornú zem kvôli vojenskej povinnosti (hraničiar Jano Girod roku 1798 odchádza do Hontu).

Viac údajov o Slovákoch v Kysáči ponúka súpis z roku 1805. Mali 188 domov, počítajúc sem aj mlyn Teodora, mlyn Andreja Pavlu a Pavla Filka, evanjelickú školu a faru, zemepánsku krčmu a dom pre tulákov. Celú sesiu pôdy používali 4 domácnosti, tri štvrtiny sesie – 10 domácností, polovicu sesie – 63 domácností, štvrtinu sesie – 105 domácností. V obci bolo 81 rodín subinkvilínov. Tieto údaje svedčia o nepravdom sociálno-ekonomickom postavení Slovákov v Kysáči. V 180 domoch žilo 321 manželských párov. Najpočetnejšie boli domácnosti, ktoré používali štvrtinu sesie, potom tie s polovicou sesie, kým rodiny s tromi štvrtinami alebo celou sesiou boli zriedkavé. Na novosadských majeroch žilo 113 Slovákov, ktorí prislúchali kysáckemu evanjelickému spoločenstvu. Mali 24 domov, pracovali a žili na majeroch. V Kysáči bolo iba 182 sedliackych domácností, čo znamená, že v jednej domácnosti mohli byť aj dva, tri či štyri manželské páry, ženatí synovia alebo vydaté dcéry, ktorí žili spolu so svojimi rodičmi a pod. V priemere jedna sedliacka domácnosť mala 0,37 sesie pôdy, čo bolo sotva na prežitie, ak máme na

zreteli, že v jednej domácnosti žili aj dva manželské páry a rodiny mali často 3, 4 a viacej detí. V súpise nie sú ani údaje o remeselníkoch a uvádzajú sa iba dva mlyny. Je zrejmé, že značná časť tých, ktorí od panstva nedostali pôdu na používanie, boli nádenníci, sluhovia a slúžky, ale o tom, kde a akým spôsobom zabezpečovali existenciu svojich rodín, tu údaje nenachádzame. Ťažké sociálno-ekonomické pomery poddaných v Kysáči neboli príťažlivé pre nových kolonistov.

Začiatky slovenskej evanjelickej a. v. školy v Kysáči (koniec 18. a začiatok 19. storočia)

V dôsledku toho, že sa nezachovali lokálne a ani regionálne archívne materiály o škole zo starších období, rekonštrukcia prvotných dejín školstva v Kysáči bola sťažená. O prvých rokoch od založenia cirkevného zboru nachádzame údaje v *Pamätnici* Františka Jesenského, ktorá je písaná v latinskom, nemeckom a v slovenskom jazyku. Zatiaľ sa nepodarilo objaviť prvé knihy matrik z rokov 1773 – 1783, keď Slováci z Kysáča patrili pod správu novofutockej rímskokatolíckej cirkvi. V archíve petrovskej cirkvi, do ktorej kysáčski veriaci ako fília patrili v rokoch 1783 – 1788, nám z objektívnych príčin boli poskytnuté iba matriky, ale k iným prameňom zo skúmaného obdobia sme sa nedostali.

*

Prisťahovaním relatívne veľkého počtu Slovákov do Kysáča na základe Tolerančného patentu sa roku 1785 vytvorili podmienky na založenie školy a pozvanie prvého učiteľa. Tolerančný patent, okrem iného, mal veľký vplyv na národnokultúrny život, ako aj na rozvoj evanjelického národného školstva, pretože sa ním povoľovalo v obciach, v ktorých žilo najmenej 100 evanjelických rodín³⁸ a 500 obyvateľov, založiť školu a pozvať učiteľa. Slovenskí poddaní v Kysáči patria medzi tých slovenských usadlíkov, ktorí si najprv založili školu a len v nasledujúcich rokoch pozvali farára a začali stavať kostol (Čelovský, 2013: 61, 74). Samotný cisár Jozef II. povolil založenie školy 27. februára 1785 intimátom č. 6696. Rozhodnutie je v originálnej latinskej verzii zaznamenané v *Pamätnici* Františka Jesenského (1773: 4) a jeho preklad do slovenčiny uvádza Maliak (1925: 46). Podľa tohto rozhodnutia bolo schválené pozvanie a vymenovanie učiteľa evanjelického vierovyznania do Kysáča, pretože počet katolíkov v Kysáči bol zanedbateľný a ani oni si neželali katolíckeho učiteľa (AV BBŽ, 299/1 [1785]).

Podobne ako všetky dolnozemske vojvodinské školy, aj ľudová škola v Kysáči má svoje lokálne špecifiká, no jej vznik a vývoj sú neodlučiteľnou súčasťou evanjelickej a. v. cirkvi. Začiatky evanjelickej cirkvi v Kysáči, ako i začiatky školského organizovania v jej cirkevných rámcoch nie sú dosiaľ dostatočne preskúmané. Cieľom nášho výskumu bolo poukázať na vzájomnú spätosť a prelínanie sa dvoch

³⁸ V 2. bode Tolerančného patentu sa uvádza, kde a za akých podmienok evanjelici môžu zakladať cirkevné spoločenstvo a budovať kostol, faru a školu. Podmienka bola, aby na tom mieste bolo 100 domov, v ktorých bývajú evanjelici.

inštitúcií: cirkvi a školy od jej založenia roku 1785 (resp. fungovanie školy pod záštitou cirkvi), ako i na dôležitosť školy z kultúrneho hľadiska, na jej význam v šírení gramotnosti, v zachovaní národnej identity a udržiavaní slovenského národného povedomia v prvých desaťročiach po jej založení.

O slovenskom vojvodinskom školstve existuje prevažne literatúra, v ktorej sa v niektorých kapitolách píše o školstve na Dolnej zemi vzťahujúc sa hlavne na oblasť dnešnej Vojvodiny (autori: Ján Sirácky³⁹ a Andrej Mráz⁴⁰). Také state sú aj v knihe Michala Potemru *Školstvo na Slovensku v rokoch 1901 – 1918*⁴¹, najmä tie o školskej legislatíve a niektorých učiteľoch. Články a štúdie, ktoré sa venujú problematike školstva na území dnešnej Vojvodiny, sú početnejšie a nachádzajú sa v publikáciách buď jedného autora, alebo v zborníkoch (autori: Samuel Čelovský⁴², Samuel Fekete⁴³, Mária Andrášiková⁴⁴). Školským otázkam sa v rámci dolnozemskej slovakistiky ešte venovali: Samuel Čelovský, Jarmila Hodoličová, Jozef Valihora, Michal Týr a Ján Babiak. Veľa príspevkov o rôznych aspektoch školského života možno nájsť v historických a súčasných dolnozemských vojvodinských novinách a časopisoch. Monografie o svojich základných školách⁴⁵

³⁹ SIRÁCKY, Ján: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava : Veda, 1966a.

⁴⁰ MRÁZ, Andrej: *Rozhovory o juhoslovenských Slovákoch*. Bratislava: Pravda, 1948; MRÁZ, Andrej: *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 2004. – s. 167 – 184

⁴¹ POTEMLA, Michal: *Školstvo na Slovensku v rokoch 1901 – 1918*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1990.

⁴² ČELOVSKÝ, Samuel: *Slovenská ľudová škola v Kulpíne v období feudalizmu (1789 – 1848)*, In: *Pamätnica 1789 – 1989, 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*, Báčsky Petrovec: Kultúra, 1996b. – s. 56 – 125; ČELOVSKÝ, Samuel: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: MOMS, 2010. – s. 358 – 442

ČELOVSKÝ, Samuel: *Vojvodinskí Slováci a Juhoslovania v slovenských pedagogických časopisoch do roku 1918*. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 1*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov. 1979. – s. 123 – 145.

⁴³ FEKETE, Samuel: *Z dejín slovenského školstva vo Vojvodine* In: DUDOK, Miroslav (Ed.): *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1996. – s. 260 – 270.

⁴⁴ ANDRÁŠIKOVÁ, Mária: *Materčina – minulosť a súčasnosť*. In: DUDOK, Miroslav (Ed.): *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1996. – s. 333 – 358.

⁴⁵ KRIVÁK, Miroslav (Ed.): *Pamätnica 1789 – 1989, 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*, Báčsky Petrovec: Kultúra, 1996 – 272 s.

FEKETE, Samuel: *Z dejín školstva v Hložanoch*. Hložany: MOMS a ZŠ Jozefa Marčoka-Dragutina v Hložanoch, 2000. – 36 s.

MELEGOVÁ-MELICHOVÁ, Katarína (Ed.): *Školstvo v Padine*. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Srbsku, 2011. – 159 s.

MELEGOVÁ-MELICHOVÁ, Katarína (Ed.): *130 rokov školy vo Vojlovici 1884 – 2014*. Báčsky Petrovec : Matica slovenská v Srbsku, 2016 (Nový Sad : Alfa-Graf NS). – 104 s.

vydali iba niektoré slovenské vojvodinské obce. O slovenskom gymnázii v Petrovci vyšlo niekoľko zborníkov prác a pamätníč.⁴⁶ Dejiny školstva v iných obciach môžeme čiastočne zistiť zo samostatných publikácií, ktoré vyšli pri príležitosti výročí zakladania slovenských dolnozemsých obcí.⁴⁷ Keďže škola takmer storočie (a v niektorých prostrediach aj dlhšie) fungovala pod patronátom cirkvi, príspevky o školstve sa nachádzajú v rámci cirkevných dokumentov a publikácií.⁴⁸ V zborníku štúdií a článkov *Kysáč 1773 – 2013* sa o začiatkoch školského

HORVÁT, Ján: *245 rokov slovenskej školy v Starej Pazove 1770 – 2015*. Čelarevo: Grafo ofset, 2019. – 385 s.

RATKOVIČ, Milan (Ed.): *Školstvo u opštini Stara Pazova: nastanak, razvoj, perspektive*. Novi Sad: Prometej, 2010. – 576 s.

⁴⁶ SPEVÁK, Juraj (Ed.): *Pamätnica: 50 rokov slovenského gymnázia v Petrovci*. Báčsky Petrovec: Slovenské gymnázium v Petrovci, 1969. – 308 s. + prílohy

MUČAJI, Pavel: *Pamätnica II: 60 rokov slovenského gymnázia v Petrovci*. Báčsky Petrovec: Slovenské gymnázium v Petrovci, 1979. – 161 s.

ČIERNY, Ján: *Päťdesiat rokov slovenského gymnázia v Petrovci: 1919 – 1969*. Martin: Osveta, 1969. – 64 s.

KMETĚ, Ján (Ed.): *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine: Zborník prác zo sympózia 5. a 6. októbra 1969 v Petrovci*. Nový Sad: Obzor – Tvorba, 1970. – 345 s.

MEDVEĐOVÁ, Anna (Ed.): *Sto rokov slovenského gymnázia v Petrovci: zborník prác zo sympózia 30. septembra 2019 v Báčskom Petrovci*. Báčsky Petrovec: Gymnázium Jána Kollára, 2019. – 212 s.

⁴⁷ BOLDOČKÝ Samuel (Ed.): *Petrovec 1745 – 1995*. Báčsky Petrovec: Zhromaždenie obce, 1995. – 990 s.; BUKUROV, Branislav – CHRŤAN, Pavel: *Obec Báčsky Petrovec*. Báčsky Petrovec: Zhromaždenie obce, 1979. – 100 s.; CICKA, Ján: *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica: Miestne spoločenstvo, 2002. – 688 s.; ČUKAN, Jaroslav (Ed.): *PIVNICA. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec – Nitra: Slovenské vydavateľské centrum, 2010.; ČUKAN, Jaroslav (Ed.): *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srijeme*. Báčsky Petrovec – Nitra: SVC, 2011.; ČUKAN, Jaroslav (Ed.): *SILBAŠ. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec – Nitra: Slovenské vydavateľské centrum, 2013.; FEKETE, Samuel a kol.: *Hložany 1756 – 1986*. Hložany: MS, 1986. – 368 s.; FEKETE, Samuel a kol.: *Hložany 2*. – 560 s.; BURČIAR, Karol a kol.: *Selenča 1785 – 1998: Zborník prác*. Selenča: Slovan, Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998. – 944 s.; KOTVÁŠ, Ondrej a kol.: *Padina 1806 – 1996: zborník prác*. Padina: Miestny odbor Matice slovenskej, 1996. – 228 s.; LISTMAJER, Martin: *Osada Jánošík z môjho uhla 1810 – 2010*. Báčsky Petrovec: SVC, 2010. – 215 s. TURČAN, Ján a kol.: *Stará Pazova 1770 – 1970*. Nový Sad: Obzor, 1972. – 150 s.

⁴⁸ ČAPLOVIČ, Ján: *Dejiny slovenského evanjelického a. v. cirkevného sboru v Kovačici*. Kovačica: SE-AVCS, 1928. – 241 s.; VEREŠ, Adam (zost.): *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve juhoslovanskom v slove a obrazoch*. Petrovec: Kníhtlačiarne úč. spol., 1930. – 248 s.; STRUHÁRIK, Juro, Pavel Škantík, Pavel Šulan: *Pamätnica. Päťdesiat rokov samostatnosti Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SFRJ Juhoslávii: 1921 – 1971*. Nový Sad: Biskupský úrad Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SFRJ, 1971.;

FELDY, Igor (Ed): *Dni Adama Vereša: zborník prác zo sympózia*. Stará Pazova: Slovenský evanjelický a. v. cirkevný zbor, 2010.; PETKOVSKÝ, Ondrej: *Slovenská evanjelická augsburského vyznania cirkev v SFRJ Juhoslávii*. Nový Sad: Biskupský úrad Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SFRJ, 1980 (Báčsky Petrovec: Kultúra); VOJNICOVÁ-FELDYOVÁ, Svetlana (Ed.): *Slovenská evanjelická augsburského*

organizovania dozvedáme z jednotlivých príspevkov týkajúcich sa dejín osady a cirkevného zboru.⁴⁹ Niektoré príspevky iba načrtli problematiku a otvorili nové témy týkajúce sa školstva.⁵⁰

Náš výskum je zameraný na prvé desaťročia po príchode Slovákov do Kysáča, na obdobie konca 18. a začiatku 19. stor. Skúmali sme dostupnú vedeckú literatúru a archívny materiál v cirkevných archívoch v Kysáči a Báčskom Petrovci, vo Vojvodinskom archíve v Novom Sade a v Maďarskom štátnom archíve v Budapešti (Magyar Országos Levéltár, Budapest). Hlavným zdrojom nášho výskumu bola kronika Františka Jesenského: *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zvelaďovaní cirkvi, počnúc od r. 1773*. Hoci sa hneď na prvej strane v obsahu uvádza, že XII. oblasť sa bude týkať školy, tieto údaje v kronike absentujú.

*

Už koncom sedemdesiatych rokov Slováci v Kysáči začali uvažovať o budovaní kostola. Roku 1779 richtár Michal Pálik a prisažní podpísali špecifikáciu, v ktorej sa uvádza, že evanjelický cirkevný zbor v Kysáči nazbieral 206 zlatých a 54 grajciarov na nový evanjelický kostol (AV BBŽ, 1779/286a). Podľa tejto špecifikácie 52 domácností dalo peňažný príspevok a pri každom darcovi je uvedená presná suma príspevku. Najväčší príspevok vo výške 10 zlatých dali Mišo Pálik a Pavel Pixiades. Michal Vardžík, prvý prisťahovaný Slovák do Kysáča, je štvrtý na zozname a dal 6 zlatých (AV BBŽ, 1780/1093, 28. okt. 1779).

vyznania cirkev v Srbsku v slove a v obrazoch. Nový Sad: Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Srbsku, 2017.

⁴⁹ ČELOVSKÝ, Samuel: Podiel osadníkov zo slovenských obcí v Maďarsku pri osídľovaní Kysáča v Bácske od roku 1773. In: *Kysáč 1773 – 2013: zborník prác* (Vladimír Valentík, Ed.). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 41 – 52.

BABIÁK, Ján: Začiatky slovenského Kysáča (prvých 25 rokov Slovákov v tejto osade). In: *Kysáč 1773 – 2013: zborník prác* (Vladimír Valentík, Ed.). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 52 – 66;

MARČOK, Ondrej: Z dejín slovenského evanjelického a. v. cirkevného zboru v Kysáči. In: *Kysáč 1773 – 2013: zborník prác* (Vladimír Valentík, Ed.). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 221 – 262.

⁵⁰ BEREDIOVÁ-STUPAVSKÁ, Ludmila: Dejiny školy v Kysáči. In: *Kysáč 1773 – 2013: zborník prác* (Vladimír Valentík, Ed.). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 283 – 290;

BEREDIOVÁ-STUPAVSKÁ, Ludmila: Chronologický prehľad učiteľov pôsobiach v Kysáči od roku 1785. In: *Kysáč 1773 – 2013: zborník prác* (Vladimír Valentík, Ed.). Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, 290 – 305.

V súpise evanjelikov na Futockom panstve (AV BBŽ, 1779/428, Futog 14. okt. 1799) v tom istom roku a v tom istom mesiaci (iba 14 dní skôr) sa uvádza, že Kysáč mal 47 domácností (23 sesíí, 77 mužov, 77 žien, detí do 15 rokov: 94 chlapcov, 77 dievčat; spolu 325 obyvateľov; platia 218 zlatých a 28 grajciarov). Kvôli porovnaniu uvádzame i počet domácností v Petrovci a Hložanoch, v dvoch slovenských osadách na Futockom panstve.

Petrovec mal 448 sedliackych domácností; 217 sesíí pôdy; 708 mužov, 675 žien, detí do 15 rokov: 688 chlapcov, 600 dievčat; spolu 2039 obyvateľov; platia 2 039 zlatých a 25 grajciarov. V Hložanoch bolo 101 sedliackych domácností; 36 sesíí pôdy; 129 mužov, 135 žien, detí do 15 rokov: 193 chlapcov, 148 dievčat; spolu 605 obyvateľov; platia 443 zlatých a 56 grajciarov. Súpis zhotovili predstavitelia Bácskej stolice – náčelník Ladislav Lipkay a jurasor Ferdinand Helblino.

V tom období Báčska stolica každoročne dávala súhlas, aby evanjelický zbor zbieral milodary pre budovanie cirkvi a školy. Okrem toho boli roku 1787 evanjelici oslobodení od povinnosti zaznamenávania katolíckych sviatkov (AV BBŽ, 1787/160/94). Roku 1788 komisár Anton Virág oboznamuje Báčsku stolicu so žiadosťou obyvateľov Kysáča evanjelického vierovyznania o výstavbu školy a vymenovanie farára, lebo v Kysáci je 919 obyvateľov spomínaného vierovyznania (AV BBŽ, 1788/176/38; Jesenský, 1773: 3 – 4). O tomto počte obyvateľov, ktorý bol postačujúci na zakladanie cirkvi, sa dozvedáme aj v zmluve Kysáčanov evanjelikov s farárom. Všetci veriaci sa zaväzujú, že po skončení vojny každá rodina poskytne 1 zlatý a 30 grajciarov. Okrem toho v tejto zmluve sa uvádza, že v Kysáci je úhrnne 105 rodín a každá rodina je povinná ročne zaplatiť farárovi 1 zlatý, dať 1 bratislavskú mericu pšenice a jedného kohúta a všetci spoločne 4 siahly dreva na vykurovanie. Kvôli nedostatku obrábateľnej pôdy táto cirkevná obec môže obrábať iba polovicu sesie pre farára a dávať osivo na jarnú a jesennú sejbu. Túto zmluvu podpísali farár Michal Slamay, richtár Pavel Pixiades a ostatní obecní prísažní (AV BBŽ, 176/38, 1788, Kisač, 12. okt.).

Hoci sa v začiatkoch príchodu Slovákov do Kysáča objavovali i pochybnosti obyvateľstva o význame vzdelávania a zriaďovania škôl, predsa si tu, vďaka duchovným vodcom, protestantská cirkev založila ľudovú školu. Nielen kvôli šíreniu gramotnosti, lež prostredníctvom farárov a učiteľov presadzovala náboženskú výchovu a upevňovala protestantskú tradíciu medzi poddanými roľníkmi.

Prvé roky náboženského fungovania slovenských osadníkov evanjelického vierovyznania v Kysáči počas feudalizmu

Slovenským osadníkom bola sľúbená sloboda vierovyznania, ktorú nezískali. Kysáčania sa spolu s obyvateľmi Petrovca, Kulpína a Hložian do roku 1783 nachádzali pod patronátom novofutockej rímskokatolíckej cirkvi (Čelovský, 2010: 330), kde sa krstili a sobášili, no pohreby vykonával petrovský katolícky učiteľ Robotkay (Langhoffer, 1902). Fungovalo to tak, že „vo všetkých sviatostných úkonoch buď veriaci farárovi v ústrety vychádzali, alebo jeho medzi nich bolo treba dovážať. Školské hry musel prevádzať vždy rím.-kat. rektor, lebo to bolo jeho povinnosťou, a to na svoje trovy, lebo jeho byt aj budovu školy obec udržiavala“ (Stehlo, 1818: 8). Niekedy touto službou poveril Jána Karduelisa alebo niektorého iného staršieho Kysáčana (Maliak, 1925: 44). Štefan Robotkay roku 1785 zanechal učiteľské povolanie, lebo dostal miesto notára na inom mieste (AV BBŽ, 1786/383 – 384). Údaje o tom, či učil kysácke deti, nenachádzame.

Podľa Liptáka si Petrovčania už roku 1750 vymohli povolenie mať okrem katolíckeho učiteľa i svojho evanjelického kantora. Jeho povinnosťou bolo viesť súkromné nedeľné služby božie a v nedeľu vyučovať školskú mládež evanjelické náboženstvo (Lipták, 1995: 653). Až roku 1779 obyvatelia Petrovca podali žiadosť, aby sa im dovolilo zabezpečiť si učiteľa luteránskej viery, ktorý by deti učil čítať, písať, gramatiku a katechizmus. Keďže katolícky učiteľ je nepostačujúci, Mária Terézia dovolila zabezpečiť učiteľa „na večné časy“ s pripomienkou, že sa mu nedovolia nijaké kazateľské funkcie ani verejné vykonávanie obradov (AV BBŽ, 1779/60).

Iba vďaka Tolerančnému patentu si evanjelickí Slováci v Petrovci mohli zvoliť aj farára. Andrej Stehlo bol od roku 1783 do roku 1790 jediným evanjelickým farárom v Báčsko-bodrockej stolici. Podľa Liptáka popri zriaďovaní vlastného zboru duchovne zaopatroval takmer všetkých evanjelikov v Báčke, hoci Šopronským snemom roku 1681 bolo verejné vykonávanie evanjelického náboženstva dovolené v dvoch artikulárnych chrámoch v každej stolici. Kysáčski evanjelici sa pripojili k petrovskej cirkvi ako dcérocirkvi a fungovali tak asi päť rokov (1783 – 1788). Vtedy bol kantorom Daniel Záturský (od roku 1784), ktorý sa považuje za prvého riadneho učiteľa evanjelickej a. v. cirkvi petrovskej (Lipták, 1995: 653). Nenachádzame zmienky o tom, či učil aj deti kysáckej filie. Už o rok neskôr, roku 1785 Kysáčania dostali povolenie založiť si školu a povolať učiteľa. Keď sa roku 1788 kysácka cirkev osamostatnila, povolala si prvého farára Michala Slamaya a začala budovať svoje školy (Jesenský, 1773: 4). Bol to začiatok zlepšenia celkového duchovného a kultúrneho života v Kysáči.

Nasledovalo formovanie Báčsko-sriemského seniorátu, čím sa evanjelické zbory v Bácske a Srieime oddelili od Peštianskeho seniorátu a vytvorením osobitného seniorátu získali samosprávnú cirkevnoorganizačnú samostatnosť. Na úrovni seniorátu bolo školstvo priamo v kompetencii školských dekanov. Do tohto seniorátu patril aj evanjelický zbor v Kysáči, ktorý riešil aj všeobecné záležitosti života a práce slovenskej ľudovej školy v Kysáči. Samozrejme, na školu, ako aj celkový život vplývali aj všeobecné ustanovenia vyšších samosprávnych cirkevných inšancií. Myslí sa tu na Banský dištrikt, ktorému prislúchal Báčsko-sriemsky seniorát, ako i na rozhodnutia a uznesenia generálnych a synodálnych zasadnutí evanjelickej cirkvi v Uhorsku a prostredníctvom nich neraz aj štátnych inštitúcií a panovníka (Čelovský, 1996b: 63).

Začiatky školského organizovania v Kysáči

Keďže prisťahovalci nemali po príchode do Kysáča intelektuálov, ktorí by zaznamenávali významné udalosti, neprekvapuje fakt, že nenachádzame nijaké zmienky o tom, že sa Kysáčania v prvých rokoch osídľovania postarali o nejaké formy organizovaného vyučovania detí. V prvom desaťročí po prisťahovaní prvých slovenských rodín do Kysáča prioritou bolo zabezpečenie základných existenčných podmienok. Medzi rozsiahlymi štátnymi reformami panovníčka Mária Terézia uviedla roku 1777 aj Ratio educationis, najväčšiu reformu školstva v Rakúsko-Uhorsku. Školstvo sa začínalo chápať ako záležitosť politiky a štátu (res politicum) a nie iba ako výlučná doména cirkvi (res ecclesiastica) (Pavlík, 1984: 685). Tento školský organizačný poriadok mal podobu kráľovského reskriptu, resp. písomného rozhodnutia panovníka a predstavoval solídny základ pre zvýšenie gramotnosti obyvateľstva. Podriadenie školstva štátu malo za cieľ z jednej strany odstránenie kultúrnej zaostalosti a zvýšenie hospodárskeho rozvoja a z druhej strany upevnenie mocenských pozícií.

Reformou sa dosiahla jednotná školská sústava od základných škôl po univerzitu. Cieľom bolo vzdelanie každého občana, primerane jeho spoločenskému postaveniu. Tak sa formovali ľudové a latinské školy. Tri typy ľudových škôl poskytovali základné vzdelanie deťom, štvrtý typ vzdelával učiteľov ľudových škôl. Latinské školy, gymnáziá a akadémie boli určené na štúdium šľachtickej mládeže. V rámci školského systému existoval študijný a disciplinárny poriadok, normy pre telesnú, rozumovú a mravnú výchovu. Protestantské školstvo sa aj naďalej riadilo vlastným poriadkom (Škvarna, 1999: 301). Zákonným článkom XXVI z roku 1791 uhorský snem zabezpečil evanjelikom úplnú cirkevnú a školskú autonómiu a slobodu tlače. Podľa tohto článku si evanjelici mohli zakladať školy,

voliť učiteľov, určiť pravidlá a obsah vyučovania s tým, že sa mali prispôbovať celoštátnemu systému v Uhorsku s vrcholným dozorom panovníka (Čelovský, 1996: 63).

Osemnásť storočie nazývame storočím osvietenstva, obdobím „svetla“ rozumu. Nositeľmi a šíriteľmi myšlienok osvietenstva bol panovnícky dvor. Cisárovná Mária Terézia bola veľmi vzdelaná a v tom duchu vychovávala i svojich 16 detí. Veľmi rýchlo si uvedomila nevyhnutnosť a potrebu vzdelania pre všetky vrstvy obyvateľstva, a tak osobitnú pozornosť venovala ľudovým školám. Možnosť chodiť do školy dostali po prvý raz aj dievčatá, ktoré dovtedy nemali takmer žiadnu možnosť oficiálneho vzdelávania. Myšlienky osvietenstva vychádzajú z teórie prirodzeného práva, podľa ktorej každý človek je od prírody slobodný a všetci ľudia sú si rovní (Škvarna, 1999: 80).

„Ratio educationis“ nevymedzilo školopovinnosť. Až Jozef II. uzákonil v roku 1788 povinnú školskú dochádzku od 6. do 12. roku a vytýčil aj testy za jej nedodržiavanie. Povinná školská dochádzka sa však vinou reakčnej školskej politiky uhorských vládnych kruhov realizovala veľmi pomaly. Vyvrcholila prijatím *Politického zriadenia školského* v roku 1805. Základnou myšlienkou tohto predpisu bolo, že „Rakúsko nepotrebuje ľudí učených, ale dobrých poddaných.“ Uhorský parlament prijal zákon o povinnej školskej dochádzke až v roku 1868 (pozri: XXXVIII. zákonný článok z roku 1868 o vyučovaní v národných školách).

*

V tomto období prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu sa v zaostalej habsburskej ríši konal rad rozsiahlych reforiem, i keď to často prebiehalo pomaly a nedôsledne. Praxou bolo, že sa reformy uskutočňovali najprv v rakúskej a potom v uhorskej časti habsburskej ríše. Tak nevoľníctvo bolo v rakúskej časti habsburskej monarchie zrušené v roku 1781 a v uhorskej časti 22. augusta 1785 (Škvarna, 1999: 94).

Takmer vo všetkých slovenských dolnozemskejších osadách mal národnokultúrny a vzdelanostný vývin veľa spoločných črt. V školskom osamostatňovaní bolo potrebné zdolať značné organizačné záležitosti, ako i hmotné a administratívne prekážky. Prvým krokom bolo paralelné podanie žiadosti Obecného poradenstva futockému panstvu, v rámci ktorého sa nachádzal Kysáč, ako i stoličným úradom (Čelovský, 2010: 331). Stoličné úrady vyslali svojich povereníkov, ktorí po vykonaní patričných inšpekcií v Kysáči vo svojej správe kladne vyhodnotili pravdivosť nárokov v prosbe. Táto správa spolu s pôvodnou prosbou obce bola zaslaná kráľovskej uhorskej náместnej rade do Budína a len po priložení príslušnej Miestodržiteľskej rady bol celý akt posunutý cisárskej kabinetnej kancelárii vo Viedni (Babiak, 2013: 62).

Na žiadosť Kysáčanov samotný cisár Jozef II. povolil založiť školu 27. februára 1785 intimátom číslo 6696. Rozhodnutie o povolení vydala stoličná vrchnosť 21. marca 1785 v Budíne, čo bolo Kysáčanom oznámené na stoličnom zhromaždení v Sombore 23. marca 1785 (Čelovský, 2010: 331). Rozhodnutie je v origináli zapísané v *Pamätnici* Františka Jesenského (1773: 4). Jeho doslovný preklad uvádza Maliak (1925: 46), jeho súčasťou je aj text cisárovho intimátu (nariadenia). Podľa tohto rozhodnutia bolo dovolené aj zabezpečenie učiteľa luteránskeho vierovyznania v Kysáči. Požiadavka bola schválená, lebo počet katolíkov v Kysáči bol zanedbateľne malý a oni si preto nežiadali katolíckeho učiteľa (AV BBŽ, 1785/299/1).

V skúmaných zdrojoch nachádzame údaje, ktoré bližšie vykresľujú, v akých ťažkých časoch Kysáčania zakladali školu. Obyvateľstvo celej Báčskej župy bolo zaťažené pôžičkami (AV BBŽ, 1786/661), vypukol dobytčí mor (AV BBŽ, 1786/144/111), ľudí sužovali veľké záplavy (AV BBŽ, 1786/144/117), drahota a vojenský tranzit (AV BBŽ, 1786/142/97). Situácia bola neprajná aj pre prácu v už existujúcich srbských školách v okolí Kysáča. Žiaci nechodili do školy, lebo nebol dostatok kuriva a školy boli v katastrofálnom stave (AV BBŽ, 1785/518 – 519).

Napriek tomu aj v týchto ťažkých časoch zaznamenávame snahy o vylepšenie všeobecného školského fungovania, napr. keď Uhorská miestodržiteľská rada oznámila Báčskej stolici, že podľa cisárskej rezolúcie školské prázdniny začínajú 1. júla a trvajú do konca augusta, nie ako dovtedy od septembra do konca októbra (AV BBŽ, 1786/140/49, Budín 6. jún).

Inteligencia v evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia

Od svojho založenia roku 1785, spolu s prechodným obdobím (1919 – 1921) až po zoštátnenie roku 1921 bola škola v Kysáči viac ako 135 rokov konfesiónalna, patriaca pod kompetenciu evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania. Cirkev mala veľký vplyv na súkromný a spoločenský život človeka: na rodinu a manželstvo, na morálny kódex a správanie, na školstvo a vzdelávanie (Kišgeci, 1997: 7). Cirkev učila ľudí nielen v evanjelickom duchu, ale aj v slovenskom národnom povedomí, lebo na čele cirkvi stáli kňazi a učitelia, ktorí boli v stálom kontakte so Slovenskom. Najmä v najjužnejších oblastiach Dolnej zeme mali cirkevné školy veľký význam pri zachovávaní slovenského národného povedomia, jazyka a pri šírení gramotnosti medzi obyvateľstvom. Ako podotýka Botík, v duchu protestantskej tradície gramotnosť mala umožniť náboženskú výchovu. Evanjelická cirkev mala pri zriaďovaní svojich škôl na zreteli predovšetkým posilňovanie náboženských záujmov, čo sa odzrkadľovalo aj v obsahu vyučovania, v ktorom dominovali mravno-náboženské predmety (Botík, 2016: 66). Naši predkovia ďakovali Bohu za všetko, čím žili, svet spájali s vôľou božou. Materinský jazyk považovali za vzácne dedičstvo človeka, mali ho v úcte a starali sa o jeho zachovanie. Okrem iných viac-menej priaznivých spoločensko-politických okolností pre slovenskú národnosť na území Vojvodiny mali cirkevné školy bezpochyby zásluhu v zachovaní slovenského jazyka tohto enklávneho spoločenstva (Myjavcová, 1992: 47).

Slovenskí kolonisti, ktorí sa v 40. rokoch 18. stor. medzi prvými sťahovali do najjužnejších častí Dolnej zeme, boli takmer výlučne sedliaci, ktorí prichádzali predovšetkým na súkromné feudálne majetky alebo obce na Vojenskej hranici. Medzi týmito kolonistami bol malý počet schudobnenej šľachty. Domácej inteligencie nebolo, „lebo náš sedliak zriedka dal syna študovať“, preto prichádzali vzdelanci zo Slovenska.⁵¹ Podľa Mráza boli títo vzdelanci „výteční a vyberaní.

⁵¹ Evanjelické augsburské vyznanie bolo druhou najpočetnejšou náboženskou skupinou na Slovensku. Tišliar a Šprocha uvádzajú regióny Slovenska, v ktorých bolo evanjelické obyvateľstvo najstredenejšie: Na západnom Slovensku v oblasti Myjavy a Starej Turej ich podiel dosahoval aj 90%. Ďalšou významnou oblasťou, v ktorej evanjelici tvorili polovicu obyvateľstva, bol Liptov. Zastúpenie evanjelikov v senickom a novomestskom regióne, ako i v dolnej Orave (Dolný Kubín a širšie okolie) bolo vyššie tretiny. Tradičnými evanjelickými oblasťami boli aj: stredná a dolná časť Turca, západná časť Zvolenskej župy, na Gemeri (v okolí Ratkovej, Revúcej), čiastočne v Novohrade a Honte (napr. v okolí Modrého Kameňa). Na Spiši, v nemeckom jazykovom prostredí, žili početnejšie skupiny evanjelikov, kým na severe v podtatranskom regióne (Poprad, Kežmarok a okolie) tvorili asi tretinu

Údajne takí, čo pre svoju nacionálnu a hádam aj morálnu rýdzosť v ohrozených pomeroch na Slovensku pred prenasledovaním vrchností nemohli sa udržať. Tu, akoby v zátisí, kde útlak bol menší, hľadali útočisko a pôsobisko“ (Mráz, 2004: 23). Odchovaní pozitívnymi vlastnosťami slovenskej nacionálnej ideológie a kultúry, usilovali sa aj v nových pomeroch účinkovať v zmysle duchovného dedičstva, prineseného zo starého domova. Učených ľudí bolo vo všeobecnosti málo. Okrem kňazov a niekoľkých učiteľov na cirkevných školách za inteligenciu na Dolnej zemi považujeme ešte dvoch-troch advokátov, notárov a lekárov (Mráz, 2004: 23, 169, 98). Hoci podľa Mráza ľud na Dolnej zemi pokladal prácu vzdelancov za zbytočnú, neproduktívnu a zacielenú proti záujmom robotného sedliaka (Mráz, 1970: 21), Krno považuje túto generalizujúcu konštatáciu za tvrdú, nestotožňuje sa s ňou a domnieva sa, že každý úspech v kultúrnych snahách je výsledkom spoločného úsilia inteligencie a ľudu. Veriaci si sami vybojovali, pozývali a prichyľovali kňazov a učiteľov zo Slovenska (Krno, 1969: 22). Niektoré zbory (Kysáč, Petrovec, Selenča, Hložany) mali skôr učiteľa ako farára. Pre nedostačujúci počet farárov niektoré cirkevné zbory (Pivnica, Laliť, Selenča) hneď po Tolerančnom patente povyšovali bývalých učiteľov do kňazskej hodnosti (Dudok, 1991: 47). Ich prvoradou úlohou v slovenských osadách bolo zabezpečiť, aby si cirkevníci zo svojich radov zvolili presbyterov, vážených a dôveryhodných zástupcov veriacich, a vytvoriť tak cirkevný zbor ako základnú organizačnú jednotku cirkevníkov. V takto formovaných cirkevných zboroch bolo najdôležitejšou úlohou vytvoriť náboženským a cirkevným potrebám zodpovedajúcu infraštruktúru – kostol, faru, školu, zvony, zvonicu, cintorín. Tieto spoločnými silami vybudované objekty zjednocovali cirkevníkov a utvrdzovali ich duchovnú a sídelnú spolupatričnosť (Botík, 2016: 64). Okrem toho kňazi a učelia ako hlavná zložka slovenskej inteligencie vo Vojvodine boli hlavnými hýbateľmi kultúrneho života nielen v jednotlivých slovenských osadách, ale aj v národnosti ako celku (Myjavcová, 1992: 47)

Na začiatku boli títo evanjelici pod jurisdikciou rímskokatolíckej cirkvi, hoci im s tichým súhlasom bola poskytnutá možnosť mať učiteľov vlastného vierovyznania, ktorí mohli vykonávať aj niektoré cirkevné obrady (pozri: zápisnice kanonickej vizitácie 1835 v Petrovci, Kysáči a v Bajši). Až po vyhlásení Tolerančného patentu (1781) bolo nekatolíkom dovolené zakladanie vlastných cirkevných zborov a škôl. Uhorský snem roku 1791 vyhlásil zákon, ktorým sa nekatolíckemu obyvateľstvu dáva úplná cirkevná sloboda a školská autonómia.

obyvateľstva (Tišliar – Šprocha, 2017: 131 – 133).

Školským zákonom *Ratio educationis* (1777) bola určená organizácia škôl v Uhorsku. Vzdelávanie detí sa začínalo ľudovými školami, ktoré boli povinné pre deti od 6 do 12 rokov. Vyšší stupeň vzdelávania poskytovali latinské školy, ktoré boli dvojstupňové: prvé tri ročníky boli gramatické a po nich nasledovali dva ročníky humanistické. Tretím stupňom boli akadémie/lýceá, na ktorých bol zvyčajne zastúpený dvojročný kurz filozofie, po ktorom žiaci mohli na univerzitách študovať právo, medicínu, teológiu atď. (Gejdoš, 2019: 98 – 100).

Podľa uhorského zákonného článku XXXVIII/1868 do základného systému výchovy a vzdelávania patrili: detské opatrovne, resp. materské školy (pre deti 3 až 6 ročné) a štyri stupne škôl: elementárne (ktorých súčasťou boli opakovacie školy),⁵² vyššie ľudové školy, meštianske školy a učiteľské ústavy. Žiaci po ukončení 5. ročníka ľudovej školy (v 11. roku života) mohli pokračovať vo vyšších ročníkoch ľudovej školy (6. – 8. ročník), alebo nastúpiť do 1. ročníka štvorročnej meštianskej školy, po absolvovaní ktorej mohli pokračovať v štúdiu na strednej, odbornej, resp. učňovskej škole. Žiaci, ktorí mali v budúcnosti záujem o vysokoškolské štúdium, nastupovali po ukončení 5. ročníka ľudovej školy na osemročné gymnáziá, ktorých absolvovanie bolo jediným spôsobom prípravy na vysoké školy. Vyššie ľudové školy boli zakladané v obciach, ktoré mali nad 5 000 obyvateľov. Tieto školy chlapci navštevovali tri roky a dievčatá dva roky. V meštianskej škole sa žiaci mohli vzdelávať po ukončení štvrtej triedy elementárnej školy, resp. po zložení prijímacej skúšky. Chlapci ich navštevovali šesť rokov a dievčatá štyri roky. Učiteľské ústavy boli pre učiteľov ľudových škôl trojročné. Na ne nadväzovali odborné kurzy pre učiteľov meštianskych a vyšších škôl (Gabzilová, 2014: 9).

Koncom 18. a v prvej polovici 19. stor. evanjelici v Uhorsku mali svoje stredné školy (resp. gymnáziá) v Bratislave, Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici, Kežmarku, Levoči a v Prešove. V prvej polovici 19. stor. lýceá ako evanjelické vyššie stredné učilištia boli organizované v Bratislave, Banskej Štiavnici, Kežmarku, Prešove a Levoči.⁵³ Do konca 18. stor. neexistovala ani jedna vysokoškolská ustanovizeň južnejšie od línie Balaton–Kecskemét–Nagy Varad až po hranicu so Sedmohradskom (Cern, 2020: 13). Podľa Čaploviča bolo domácich učiteľov málo, lebo vzdelanie na školách na Slovensku koncom 18. stor. (v Bratislave na

⁵² Výučba v opakovacej škole sa konala pre žiakov od 12 do 15 rokov raz alebo dvakrát týždenne.

⁵³ Začiatky bratislavského lýcea siahajú do roku 1606. V roku 1656 mala škola už novú vlastnú budovu a pomenovanie gymnázium. „Bratislavské lýceum bolo polovičnou vysokou školou, lebo kto na ňom absolvoval po trojročnom filozofickom kurze (resp. od r. 1841 po skončenej fyzike a dvoch rokoch práva) ešte dva teologické ročníky, mohol sa stať evanjelickým kňazom v obvode celého Uhorska. Lýceum malo nielen slávnú minulosť, ale stalo sa kolískou celého štúrovského hnutia a zapísalo sa nezmazateľne do slovenských národných dejín“ (Francisci, 1956: 26).

evanjelickom lýceu, v Paludzi, v Prešove – v maďarskom, nemeckom a latinskom jazyku) mohli svojim synom umožniť predovšetkým kňazi, učitelia a drobní zemanovia (Čaplovič, 1969: 14).⁵⁴

Prekážky zakladania gymnázií na Dolnej zemi boli najmä materiálneho rázu, ale prispeli k tomu aj časté migrácie, nedostatočná komunikácia, ako aj kultúrna nerozvinutosť obyvateľov Uhorska (Brtník, 1970: 107).⁵⁵ Prvé evanjelické seniorálne gymnázium bolo založené v Poľnom Berinčoku r. 1802. Záujem o toto gymnázium bol veľký, pretože bolo jediné svojho druhu v tejto oblasti. Zapisovali sa sem príslušníci tunajších národov a vierovyznaní: Slováci, Nemci, Maďari a Srbi;⁵⁶ evanjelici, kalvíni/reformáti a pravoslávni.

V rukopisných záznamoch prvého riaditeľa gymnázia Andreja Školku⁵⁷ sú v zozname zapísaných žiakov v prvých piatich rokoch (1802 – 1806) od založenia gymnázia v Sarvaši uvedení títo žiaci z územia dnešnej Vojvodiny: Samuel Slamay (syn Michala Slamaya, farára v Kysáči, s. 22), Ján Šimeg, (nar. v Turej Lúke, povoláný za učiteľa do Kovačice, s. 16), Andrej a Ján Stehlo (synovia Andreja Stehla, farára v Petrovci, s. 18), Andrej Bohn, (syn Jána, učiteľa zo Starej Pazovy, s. 24), Ján Labat (syn Andreja, ekonóma z Petrovca, s. 24), Ján Blázi (syn Jána, ekonóma zo Starej Pazovy, s. 24), Jozef Mayer (syn Jána, farára z Vrbasu, s. 24), Adam Jesenský (syn Adama, farára v Starej Pazove), Karol Plachý (syn Juraja, farára v Selenči, s. 26) (Benka, 1901: 16, 18, 22, 24, 26, 39).

Keď bolo roku 1834 presťahované gymnázium z Poľného Berinčoku do Sarvaša, žiaci boli príslušníkmi rôznych národností a vierovyznaní: Slováci, Nemci, Maďari a Srbi, evanjelici, reformáti a pravoslávni.⁵⁸ V roku 1835 ako jeden z mála

⁵⁴ Učitelia evanjelických škôl boli významnými nositeľmi slovenskej kultúrnej a osvetovej práce ako na Slovensku, tak i na Dolnej zemi (Pavlik, 1985: 228) a ich nedostatok nepravne vplýval na kultúrno-vzdelávaciu úroveň veriacich.

⁵⁵ Možnosť ďalšieho (stredoškolského) vzdelávania bola dostupná širším (aj roľníckym) vrstvám slovenského obyvateľstva vo Vojvodine až po založení Slovenského gymnázia v Petrovci roku 1919.

⁵⁶ Srbi už desaťročia predtým navštevovali evanjelické stredné školy na území dnešného Slovenska. Pozri: Цеповић, 1999.

⁵⁷ Ondrej Školka (1774/1777, Liptovský sv. Mikuláš/Pezinok – 1816/1826, N. Vrbas). Študoval v Bratislave a v Göttingene; v Sarvaši pôsobil ako docent na Prakticko-ekonomickom inštitúte Samuela Tešedíka. Potom bol profesorom gymnázia v Poľnom Berinčoku, farár a profesor v súkromnej škole v Novom Vrbase (Hamm, 1960: 19; Bierbrunner 1902: 170; Čelovsky 1996: 73).

⁵⁸ V tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. stor. duch maďarizácie postupne vchádzal do evanjelických stredných škôl a lýceí, čo v značnej miere vplývalo na maďarizáciu slovenskej inteligencie. Kňaz v Petrovci Ján Stehlo sa pri účasti na konvente Banskej superintendantúry v Pešti v roku 1841 presvedčil, že mnohí slovenskí evanjelickí kňazi boli promaďarsky orientovaní a veľmi to ním otriaskalo (Stehlo, 1818: 183).

Ján Stehlo však už počas revolúcie 1848/49 nadžal Maďarom, takže Maliak sa nazdáva, že udal

báčskych Slovákov tu v III. triede študoval aj Pavel Orgován z Kysáča (neskoršie evanjelický kňaz v Mokrej, Rumunsko). Pri tomto gymnázii bol neskoršie otvorený⁵⁹ aj učiteľský ústav, kde chodili aj báčski Slováci do konca prvej svetovej vojny (Čaplovič, 1969: 14 – 17).

Na základe zoznamu žiakov v školskom roku 1895/96 sa zdá, že toto gymnázium koncom 19. stor. nebolo pre Slovákov z územia dnešnej Vojvodiny až tak prítiažlivé: z celkového počtu 391 žiakov na zozname je Ján Gabríni z Petrovca v prvom ročníku, Martin Kmeť z Kulpína v druhom ročníku a Michal Šuster z Pivnice v treťom ročníku (Benka, 1901: 35, 37, 39).

Pod patronátom Báčko-sriemského seniorátu roku 1822 bolo založené nižšie gymnázium v Novom Vrbase. V škole pracoval jeden profesor, ktorý bol súčasne riaditeľom školy. V rokoch 1822 – 1868 tu boli profesormi: Matej Slavkovský (1822 – 1824), Juraj Jesenský (1824 – 1826),⁶⁰ Karol Abaffy (1826 – 1836) a Michal Godra (1836 – 1868). Aj napriek tomu, že profesori boli Slováci, bolo málo slovenských žiakov, najviac dvaja-traja v ročníku, resp. každoročne bolo zapísaných sotva desať Slovákov vo všetkých ročníkoch. Škola bola evanjelická, ale od samotných začiatkov ju okrem evanjelikov Slovákov, Nemcov a Maďarov navštevovali aj príslušníci iných vierovyznaní, reformáti či pravoslávni Srbi. V rokoch 1826 – 1835 bolo 436 žiakov, z toho 136 evanjelikov, 228 pravoslávnych a iných (Ramač – Marčok, 2021: 182).

Slováci evanjelici sa vzdelávali aj v pravoslávnych gymnáziách v Novom Sade a v Karlovciach. Tu boli profesormi a riaditeľmi Slováci z Hornej zeme: Pavel Jozef Šafárik v Novom Sade; Ján Gross, Andrej Volný, Karol Rummy, Pavel Magda v Karlovciach (Dudok, 2012: 15 – 22). Počas pôsobenia profesora Jozefa Podhradského na novosadskom srbskom pravoslávnom gymnázii v školskom roku 1868/69

kulpínskeho kňaza Daniela Kolényiho ako známeho priateľa Srbov. Kolényi bol internovaný v petrovaradínskej väznici. Vďaka Stehlovi Srbi považovali Petrovec a okolité obce za hniezdo maďarského odboja (Maliak, 2000: 9). Ani jeho otec Ondrej Stehlo a ani Ján neboli presvedčení Slováci, ale renegáti, maďaróni (Fekete, 1998: 85).

⁵⁹ Podľa Maďarského biografického lexikóna 1000 – 1990 učiteľský ústav bol otvorený z iniciatívy učiteľa Gyula Benku (1838 – 1923) hneď po jeho zamestnaní sa v tejto škole v školskom roku 1862/63. V rokoch 1884 – 1908 bol G. Benka riaditeľom školy. Učiteľský ústav sa roku 1907 osamostatnil. G. Benka študoval humanitné vedy a teológiu v Šoproni a Bratislave, potom študoval filozofiu a lingvistiku na Berlínskej univerzite. Zaoberal sa všetkými oblasťami školstva. Poznal veľký význam psychológie v pedagogike, už v 70. rokoch 19. stor. sa zaoberal problematikou zážitkovej psychológie a detskej a vývinovej psychológie. Jeho vyspelé pedagogické spisy sa okrem iného dotýkajú niektorých základných pojmov výchovy, výchovy dievčat, pozdvihnutia sociálnej roly ženy a pedagogického významu práce (Kenyeres, Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*. [Elektronický zdroj]).

⁶⁰ Juraj Jesenský (1799, Kysáč – 1864, Kysáč) bol od roku 1827 kňazom v Kysáči.

bol do prvej triedy zapísaný aj Karol Langhoffer z Nového Sadu, neskoršie farár v Kysáči, ktorý tu skončil štyri triedy a ďalšie štyri v Sarvaši (Čaplovič, 1969: 17, 11).

Keď bolo roku 1862 založené slovenské evanjelické gymnázium vo Veľkej Revúcej a roku 1868 pri gymnáziu otvorený učiteľský ústav, tzv. učiteľské semenisko (trvajúce tri roky), vzdelávali sa v ňom učitelia pre evanjelické cirkevné školy v slovenskom jazyku. „Za učencov do Semeniska prijímajú sa, ktorí štyri triedy nižšieho gymnásia s prospechom odbavili“ (Škultéty, 1869: 3). V ročných správach tohto gymnázia sú v zoznamoch i mená žiakov z vojvodinského prostredia: z Aradáča, Hložian a Kulpína, no iba jeden z nich sa zapísal na učiteľské semenisko – Pavel Jároši z Aradáča (Ormis, 1871/72: 47). Koncom 19. stor. bolo na Slovensku sedem štátnych a osem neštátnych učiteľských ústavov. Štátne ústavy boli v Bratislave, Leviciach, Lučenci, Modre, Prešove, Spišskej Novej Vsi, Štubníanskyh (teraz Turčianskych) Tepliciach a neštátne (evanjelické) v Prešove a Banskej Štiavnici (Žbirková, 1987: 357).

Podľa skúmaných primárnych zdrojov – zápisníc kanonických vizitácií Báčsko-sriemského a Banátskeho seniorátu z rokov 1835 a 1836 (iba pre niektoré cirkevné zbory sú dostupné aj kanonické vizitácie z rokov 1798, 1810 a 1818), náčrtu o dejinách Seniorálneho gymnázia v Novom Vrbasi z roku 1835,⁶¹ kroniky Petrovca Jána Stehla⁶² a kroniky Kysáča kňaza Františka Jesenského⁶³ a kvôli porovnaniu a doplneniu biografických údajov aj podľa inej skúmanej literatúry, a to monografií Lászlá Szögiho (Cerni, 2010; 2020) a Gustáva Bierbrunnera (Bierbrunner, 1902) – slovenská inteligencia na území Báčsko-sriemského seniorátu študovala na gymnáziách v Poľnom Berinčoku, Bratislave, Modre, B. Bystrici, B. Štiavnici, Levoči, Trenčíne, v Novom Vrbase a trochu zriedkavejšie na pravoslávnych gymnáziách v Novom Sade a Karlovciach. Ojedinele sa uvádzajú gymnáziá v mestách: Modra, Tisovec, Necpaly, Dobšiná, Skalica, Košice, Veľký Kereš, Papa, Ráb, Kečkemet, Šoproň, Szentlőrinc, Asód, Pešť atď. V ďalšom vzdelávaní pokračovali na evanjelických lýceách v Bratislave, Levoči, Kežmarku, Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici, Poľnom Berinčoku, Šoproni; zriedkavejšie sa uvádzajú Prešovské evanjelické kolégium, Piaristické lýceum v Segedíne, „Georgikon“ v Keszthelyi (prvá vysoká ekonomická poľnohospodársko-ekonomická škola vo svete, ktorá slúžila pre vzdelávanie správcov veľkostatkov uhorskej šľachty). V niektorých prípadoch

⁶¹ Abaffy, C. *Scholae Senioralis Grammaticae Neo-Verbasziensis cuius originis, progressus et status praesentis – Adumbratio synoptica*

⁶² Sztethlo, J. *História Ecclesiae Aug. Conf. Petrovácz brevota expozita per Joannem Stehlo 1818 – 1862*

⁶³ Jeszensky, F. *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zvelaďovaní cirkvi, počnúc od r. 1773*

sa uvádza iba meno mesta štúdia bez upresnenia stupňa vzdelávania, takže nie je jasné, či ide o gymnázium alebo lýceum.

Hoci to nebolo pravidlom, geografická vzdialenosť často vplývala na výber školy. Slováci z Báčky a Srieňa museli cestovať ďaleko, čo v tej dobe nebolo jednoduché. Keď František Jesenský sprevádzal svojho syna Samuela do školy do Poľného Berinčoku, cestou ochorel a zomrel na následky silného nachladnutia (Jesenský, 1773: 171). Mobilita študentov bola bežným javom; stávalo sa, že žiaci počas štúdií vystriedali dve, tri, ba aj viac vzdelávacích inštitúcií. Niektorí museli prerušiť štúdiá alebo určitý čas pauzovať kvôli finančným, rodinným alebo zdravotným dôvodom.

Svojich synov⁶⁴ posielali do latinských škôl, na lýceá a univerzity najčastejšie farári, zriedkavejšie učители, úradníci alebo sedliaci. Medzi najpožadovanejšie zamestnania patrili farárske a učiteľské, zriedka sa študovalo právo, medicína alebo iné prírodné alebo technické vedy (Čaplovič, 1969: 11).

Josef Maliak uvádza krátky záznam z diela *Die evangelisch Lutherische Kirche Ungarns* autora Jána Borbisa, v ktorom je zaregistrované, že začiatkom 19. stor. bolo evanjelikom zakázané študovať na nemeckých univerzitách. Nariadenie bolo vydané 23. novembra 1818, ako i opätovné nariadenie 4. mája 1819. Tento

⁶⁴ Ešte aj počas 19. stor. dcéry dolnozemsých Slovákov navštevovali iba ľudové školy a nezískavali ďalšie vzdelanie na gymnáziách, lýceách či univerzitách. Dôkazom toho sú aj zoznamy študentov gymnázií a vyšších škôl z toho obdobia. Slovenská inteligencia vzdelávala svoje dcéry prostredníctvom súkromných učiteľov vo vlastných rodinách alebo v málopočetných ženských cirkevných školách. Ani v jednom prípade vzdelávanie dievčat nevyplývalo z praktických potrieb budúceho samostatného fungovania v spoločnosti. V podmienkach neexistujúceho trhu práce pre ženy vládlo presvedčenie, že v ich mene má dôležité záležitosti vybavovať mužská osoba – otec alebo manžel. V druhej polovici 19. stor. boli pokusy o založenie súkromných škôl pre dievčatá, napr. súkromný ústav pre vzdelávanie slovenských dievčat v Revúcej, ktorý vznikol roku 1870. Zakladateľmi boli S. Ormis, A. H. Škultéty, L. Greiner, J. Fakla, A. Tóth a správcom bol J. Botto. V trojročnom štúdiu poskytoval všeobecné vzdelanie v národnom duchu a praktické zručnosti pre vedenie domácnosti a výchovu dievčatám od 9. do 13. roku. Počet žiačok pravdepodobne nebol väčší ako 15. Ústav zanikol roku 1874 (Pavlik, 1984: 673). Okrem toho v Košiciach vznikol roku 1860 dievčenský učiteľský ústav, jediný svojho druhu v Hornom Uhorsku. Hoci škola bola v správe rímskokatolíckej cirkvi, študovali tam dievčatá bez rozdielu náboženskej príslušnosti (Pavlik, 1985: 444). Dievčenské školy sa na prelome storočia rýchlo vyvíjali: v rozmedzí rokov 1894 až 1904 ich počet narástol z 15 na 34. Rástol aj počet študentiek, takže v roku 1913 počet dievčat v učiteľských ústavoch prevýšil počet chlapcov kým počet dievčat bol 4718, počet chlapcov bol iba 4503 (Fekete, 2008: 26).

Zákon o štvorročnej vyššej dievčenskej škole z r. 1875 bol upravený a tak roku 1883 boli štúdiá rozšírené na šesť rokov. Táto škola mala ľudovýchovný charakter, stredoškolský nadobudla až osnami z r. 1901 (Kips, 2008: 12). Počiatky inštitucionálneho vysokého vzdelávania žien v Uhorsku siahajú až do začiatku 20. stor. (Kodajová, 2006: 28). Jediným príkladom, že dievčatá na území dnešnej Vojvodiny navštevovali ďalšie školy aj po ukončení ľudovej školy, boli najmladšie dcéry petrovskeho kňaza Jána Stehla (Stehlo, 1818: 263, 275, 298, 304).

zákaz sa však stal podnetom pre založenie bohosloveckého ústavu vo Viedni, a to dvorným dekrétom zo dňa 3. novembra 1819 určeným pre obe vierovyznania. Ústav bol otvorený 2. apríla 1821, teologické štúdium trvalo tri roky a finančne bolo podporované štátom. Cisár František Jozef povýšil Ústav na evanjelickú bohosloveckú fakultu podľa nariadenia ministra kultu a osvety roku 1850. Profesorov vymenúval cisár, prednášky boli bezplatné a pre študentov boli určené štipendiá. V tomto ústave účinkoval od roku 1849 ako profesor praktickej teológie Karol Kuzmány a po jeho odchode r. 1850 Ján Seberíni. Slovenskí študenti v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. stor. navštevovali túto fakultu vo veľkom počte (Maliak, 1937: 184 – 185).⁶⁵

*

Vzdelanci či inteligencia, ktorá sa v súčasných sociálnych vedách označuje pojmom *elita* (Botík, 2011: 57), mala v tej dobe podľa Mráza vo vojvodinskom prostredí nezávideniahodné postavenie, lebo bola ako vytrhnutá z vlastného kultúrneho spoločenstva a postupne strácala spojivá s centrálnymi snahami svojej spoločenskej vrstvy na Slovensku. No pozitívum bolo to, že vzdelanci na Dolnej zemi získali z intimného a bezprostredného styku so sedliackym ľudom a väčšinou sa s ľudom zbližovali a boli ochotní a odhodlaní slúžiť mu v jeho ťažkých pomeroch (Mráz, 2004: 167 – 177).

Nedostatok inteligencie na tomto území v prvej polovici 19. stor. bol značný, takže niektorí kňazi a učitelia v rámci svojej služby vystriedali aj niekoľko cirkevných zborov. Príčinou tohto striedania bolo ťažké hmotné położenie, lebo vokátorom⁶⁶ ustálené platy mohli byť síce dostatočne vysoké, ale cirkevné zbory zápasiace s mnohými hmotnými ťažkosťami ich vyplácali neľahko.

⁶⁵ Na bohosloveckom ústave vo Viedni študovali aj niektorí kysáčki farári a ich synovia (Imrich Jesenský, Andrej Orgován, Karol Langhoffer).

⁶⁶ Učiteľské sily cirkevný zbor volil na cirkevných konventoch a tu sa učiteľom určovali i osobné dôchodky. Učiteľov do obce zvyčajne pozýval farár, preto sa zmluvy uzavreté medzi cirkevným zborom a učiteľom nazývali povolávacie listiny (lat. *vocare* – volať, povolávací list, dekrét). Učiteľský plat závisel od zloženia cirkevníkov. Najviac platilo panstvo, menej želiari, potom nasledovali vdovci a vdovy a to najčastejšie v naturáliách: v žite, múke a palivovom dreve. Za ohlášky a pohreby, ako i zo spovednej ofery bola tiež rozličná výška poplatkov, ktoré mu boli platené v grajciaroch. Učiteľ si svoje príjmy mohol vylepšiť aj prácou notára alebo kantora, za čo potom dostával hotovosť, ako i naturálie: mäso, soľ, kurence a loj. Okrem platov cirkevný zbor zabezpečoval učiteľom aj bezplatné byty (Čaplovič, 1928: 56 – 57). Vokátor ako právny podklad odmien učiteľov a ako forma uspokojovania hmotných, sociálnych a kultúrnych potrieb učiteľov v priebehu vývoja mal rôzne formy. Pre porovnanie s vokátormi cirkevných zborov na Hornej zemi v Novohrade pozri: Drenko, 2014: 23 – 27.

Bolo bežnou praxou, že pri nedostatku farárov ich povinnosti vykonávali učitelia a opačne.⁶⁷ Pochádzali predovšetkým z Hornej zeme, no v tomto období sa objavujú aj prví vzdelaní synovia inteligencie z Dolnej zeme.

V tej dobe bolo veľkou spoločenskou potrebou, ba čo viac obyčajou uhorských študentov získavať vzdelávanie v prestížnych zahraničných kultúrnych centrách Európy. Okrem toho bol odchod do zahraničia jedinou možnosťou získania vysokého vzdelávania. Záujem o vzdelávanie doplnila až v druhej polovici 19. stor. aj štátna podpora, predovšetkým politikou štipendií a vedomého nadväzovania medzinárodných kontaktov.

Študujúc na domácich (uhorských) a zahraničných vzdelávacích inštitúciách slovenská inteligencia získavala solídne vzdelanie, medziiným zdolávajúc aj niekoľko jazykov, predovšetkým maďarský, nemecký a slovenský (ktorý sa používal v evanjelickej cirkvi). Hoci slovenské dolnozemske evanjelické cirkevné zbory finančne (viac-menej skromne) podporovali evanjelické gymnáziá, vedomie ľudí o význame a potrebe vyššieho vzdelávania (nad rámec ľudových škôl) bolo na nízkej úrovni.

Hoci práca farárov a učiteľov bola často znevažovaná, ich dlhoročné neúnavné pôsobenie v šírení osvety medzi slovenským obyvateľstvom v južnom Uhorsku vyústilo v neskoršom období do zakladania kultúrno-osvetových ustanovizní, rozvoja tlače a kultúrneho života vôbec.

⁶⁷ V akom vzťahu mali pôsobiť farár a učiteľ v cirkevnom zbore a význam ich súčinnosti pre rozkvet cirkevného zboru pekne vystihuje úvodník časopisu *Dom a škola*: „Žiadame od cirkve, aby pri učiteľovi a kňazovi zachovala pomer majstra a pomocníka, nech dá vzdelanie pomocníkovi rovné majstrovi a umožní, aby z pomocníkov časom majstri stať sa mohli.“ Takýto vzťah zachovala evanjelická cirkev až do roku 1849, keď učitelia v cirkevných zboroch boli vo všeobecnosti teológovia, z ktorých sa mnohí stávali kňazmi. Vtedy učiteľ patrila do stavu duchovenstva. Potom sa vzdelávanie učiteľov obmedzilo na 4 triedy „gymnasiálky a praeparandiu, v ktorých takmer napospol vychovávajú cirkevných odbojníkov, hynie rapidne cirkevný duch a chrámy namiesto domov modlitby a slávy Hospodinovej stávajú sa mravokárniciami, do ktorých vohnať zpuené ovce ťažko padá i tým najvernejším pastierom“ (*Dom a škola*, 1892/10-11).

Farári v evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči po prvú svetovú vojnu

V prvej polovici 19. stor. boli viaceré farárske rodiny, z ktorých vzišlo niekoľko generácií intelektuálov, vytvoriac tak malé učiteľsko-farárske dynastie v Báčsko-sriemskom senioráte: Stehlo, Jesenský, Rohoň, Borovský atď. Toto je dôkazom toho, že vrstva slovenských intelektuálov sa rozvinula najviac z farárskych rodín a jej prvú generáciu už tvorili príslušníci z vlastných radov narodení na Dolnej zemi.

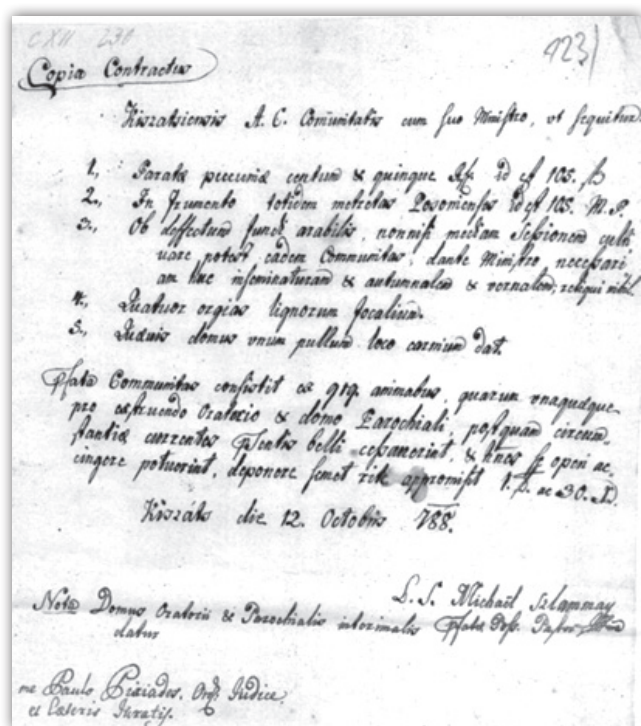
V Kysáči pôsobilo niekoľko farárov, ktorí podobne aj svojich synov usmerňovali vo výbere povolania, resp. vysokej školy. Uvádzame ich v chronologickom poradí a v pokračovaní aj údaje o ich deťoch, ktoré nachádzame predovšetkým v kysáčskych matrikách⁶⁸ a v inej relevantnej literatúre.

Pavel Michal Slamay prišiel na Dolnú zem medzi prvými vzdelancami a bol prvým farárom v Kysáči. Narodil sa v Slovenskom Pravne (podľa Jesenského *Pamätnice* (s. 15) v Mošovciach, Slovensko); navštevoval školu v Jankfalve (dnes Diosig, Rumunsko), v roku 1782 bol zapísaný na prešovské kolégium s poznámkou, že sem prešiel z inej školy (Durovics, Kónya 2015: 191). Potom pokračoval vo vzdelávaní v Dimelkine,⁶⁹ Modre i Šoproni, odkiaľ roku 1783 odišiel za učiteľa do Starej Pazovy a po odchode kňaza Samuela Španagela tam bol kňazom (1785 – 1788), potom odišiel za kňaza do Kysáča (1788 – 1793) a potom do Bajše (1794 – 1803). Nakoniec odišiel do Mokrej (Rumunsko), kde náhle umrel. Slamay bol mužom veľmi nepokojného charakteru, s ktorým mal seniorát veľké problémy (Zápisnica z kanonickej vizitácie Kysáč, 1835; Jesenský, 1773: 15, 117; Bierbrunner, 1902: 105, Maliak, 1925: 41 – 75).

Slamay už vykonával služby Božie v Kysáči a až potom si Kysáčania žiadali písomné povolenie od cirkevných vrchností. Prvá zmluva s farárom Slamayom bola podpísaná 12. októbra 1788 (AV BBŽ, 123 [1789]).

⁶⁸ *Matricula baptisatorum, copulatorum et mortuorum Ecclesia Evang. A. C. Addicty. Kisáč ab Anno 1787.*

⁶⁹ Dnes: Celldömölk (Maďarsko)

Obr. 1: Kópia vokátora kysáčskeho cirkevného zboru a. v. s kňazom Michalom Slamayom

Preklad:

1. V hotových peniazoch 105 rýnských zlatých.
2. V obilí taktiež 105 bratislavských meríc pšenice.
3. Pre nedostatok ornej pôdy táto obec môže obrábať iba polovicu sesie, no kňaz má dať osivo na jesennú a jarnú sejbu a nič viac.
4. Štyri siahly dreva na kúrenie.
5. Každá domácnosť dáva kohúta na mäso.

Spomenutá obec má 919 duší a každá má dať na budovanie modlitebného domu a fary jeden zlatý a 30 grajciarov – keď sa terajšie vojnové pomery zmenia a keď sa polia budú môcť porať.

V Kyšáči 12. októbra 1788.

Michal Slamay, kňaz v spomenutej obci

Poznámka: Majú modlitebný dom a faru v ňom.

Pavel Pixiades, starosta a iní prisázní

Ako k tomu Ormis podotkol, medzi prvými vzdelancami sa našli vynikajúci, charaktérni ľudia a dobrí národní pracovníci, „ale vedľa zrna boli i plevy“ (Ormis, 1935: 7). Slamay sa dostatočne nezaujímal o duchovné potreby svojho ľudu, páchal rôzne výtržnosti a musel osadu opustiť. Jesenský vo svojej *Pamätnici* prikladá prepisy mnohých listov a rôznych dokumentov, ktoré svedčia o početných machináciách a konfliktoch M. Slamaya s veriacimi, cirkevnými spoločenstvami a predstavenými v cirkevnej organizácii evanjelikov v Báčke (Jesenský, 1773).

Samuel Slamay sa narodil otcovi Michalovi počas jeho kňazskej služby v Starej Pazove roku 1787. Ako 16-ročný navštevoval (roku 1805) Evanjelické gymnázium v Poľnom Berinčoku (Benka, 1901: 22; Cern, 2020: 430), resp. vtedy už bolo gymnázium presťahované do Sarvaša. V ďalších ročníkoch sa jeho meno neuvádza (Benka, 1901: 22). Na evanjelické lýceum v Šoproni je zapísaný roku 1808 ako 21-ročný a zaznamenaný je pod priezviskom Szlanay. Tu je uvedené, že je narodený v Torži (dnes Savino Selo, Srbsko) a ďalej sa uvádza aj Stará Pazova (Segi, 2020: 514).

Počas vykonávania služby v Kysáči sa Michalovi Slamayovi a jeho manželke Márii, rod. Kuchárikovej (pôvodom zo Starej Pazovy, s ktorou sa zosobášil roku 1785), 5. júla 1789 narodili dcéry Zuzana a Eva. Jozef sa narodil 29. februára 1792, umrel 29. januára 1793, ako príčina smrti sa uvádza tussis – kašeľ. Ešte jeden syn, ktorého tiež pokrstili Jozef, sa narodil 8. decembra 1793. Keďže sa táto šesťčlenná rodina z Kysáča roku 1794 odsťahovala (Jesenský, 1773: 16), v kysáčskych matrikách o nej nie sú ďalšie záznamy.

František Jesenský (3. apríl 1764,⁷⁰ Veľké Jaseno, Slovensko – 11. november 1805, Kysáč, Srbsko) pochádzal zo schudobnenej zemianskej rodiny de Nagy-Jezsen z Turčianskej župy (Čaplovič, 1928: 31). Bol synom Juraja Jesenského⁷¹ a Zuzany, rod. Kolofonovej. Vzdelával sa v Necpaloch, v Šajó-Gemeri a v Bratislave. Bez ohľadu na svoj šľachtický pôvod (AV BBŽ, 1796/289/65) oddane slúžil slovenským evanjelickým osadníkom v niekoľkých dolnozemskejších cirkevných zboroch (Jesenský, 1773: 171; Bierbrunner, 1902: 105 – 106). Po ukončení bohosloveckého štúdia ho hneď roku 1786 povolali za farára do Bardáňa. V nasledujúcich rokoch sa obyvateľstvo Bardáňa pre ťažké pomery (povodne, súdne

⁷⁰ V literatúre sa rôzne uvádza deň narodenia F. Jesenského. Ondrej Marčok tento dátum uvádza ako 14. apríl 1765 a deň úmrtia ako 8. november 1805 (Marčok, 2013: 239).

⁷¹ Roku 1800 vdovec J. Jesenský prišiel do Kysáča sám (Jesenský, 1773: 17). V matrike zomretých v roku 1804 (s. 268) sa uvádza, že Juraj Jesenský (1740 – 1804) umrel na kvartánovú horúčku. Pohrebnú službu vykonal kysáčsky učiteľ a kantor Juraj Chromý, hložiansky farár Juraj Rohoň a novopivnický farár Andrej Liptay.

spory a nespravodlivosť zemepánov) presťahovalo spolu s farárom Františkom Jesenským do Ečky. Roku 1792 prijal Jesenský pozvanie cirkevného zboru zo Slovenskej Stamory, kde bol aj dekanom slovenských škôl v Banáte (Čelovský, 2010: 333). Tu ho prepadli zloději, pričom ho zranili a on oslepol na pravé oko, takže si na seniorálnom konvente žiadal službu na pokojnejšom mieste. Na konci roku 1793 prijal pozvanie cirkevného zboru pôsobiť ako farár v Kysáči (2. februára 1794 ho zvolil cirkevný zbor v Kysáči a 16. marca bol úradne uvedený do tohto zboru). Ako aj na iných miestach, kde pôsobil, i tu zanechal výsledky svojej svedomitej a neúnavnej práce na duchovnom a ľudovýchovnom poli (Čaplovič, 1928: 31, 55). Jeho nástupca Michal Laukonides v *Pamätnici* zapísal, že F. Jesenský v novembri roku 1805 viezol syna Samuela do latinskej školy do Poľného Berinčoku, počas cesty ochorel a po príchode domov zomrel. Pochovaný bol 11. novembra 1805 (Jesenský, 1773: 171). V kysáčekej matrike zomretých od roku 1787 sa uvádza tento dátum pohrebu, neuvádza sa deň úmrtia ani príčina smrti, iba pripomienka, že F. Jesenský umrel ako 41-ročný. Pochovával ho Juraj Ribay, torziánsky farár (Archív SEAVC Kysáč, *Matricula Baptisatorum Copulatorum Mortuorum Ecclia Evang. A. C. Addicty. Kisáč ab Anno 1787*).

V Kysáči pôsobil v rokoch 1794 – 1805. Tu bol cirkevný zbor „vo veľkom neporiadku, on však ho sriadil, upokojil, upevnil a k rozkvetu priviedol. Jeho pôsobením vystavili si slov. evanjelici v Kysáči chrám, vežu, školu i faru“ (Čaplovič, 1928: 54, 56). Začal viesť kroniku, do ktorej zapisoval významné udalosti v dedine a podrobné údaje o prisťahovaní a vysťahovaní obyvateľstva Kysáča. Táto kronika, resp. *Pamätnica cirkve F. Jesenského a najmä súpis v tejto kronike Tabella, locum originis et annum adventus ad Kysáč illorum evangelicorum qui anno 1798 in septembri Kysáčini erant, ostendens*, ktorý vznikol na základe tzv. koledových záznamov kurátorov, je základným prameňom pri výskume sťahovania Slovákov do Kysáča (pozri: Čelovský, 2013, Maliak, 1925; Babiak, 2015b).

Františka Jesenského spolu s Jurajom Rohoňom a Jurajom Ribayom považujeme za „jadro vzdelancov, ktorí, predchnutí ideálmi osvietenstva, v takzvanej prvej fáze slovenského národného „obrodenia“ svojou mimoriadnou aktivitou v potolerančnom období položili základy nielen evanjelickej a. v. cirkvi a školstva, ale aj literatúry, vedy, osvety, ľudovýchovy a kultúry Slovákov v Báčke, Banáte a Srieme, čím sa stali pozoruhodnou regionálnou súčasťou slovenského celonárodného hnutia od samých začiatkov utvárania moderného slovenského národa“ (Čelovský, 2013: 85).

Manželka Františka Jesenského bola Katarína Fábri. Jeho syn Juraj bol neskoršie farárom v Kysáči; syn Juraja (tiež Juraj, narodený 2. apríla 1835) bol najprv kaplánom v Kysáči, potom prvým farárom v Binguli a nakoniec odišiel do

Obr. 2: Učiteľka Viera Porubská

Osijeka (Vereš, 1930: 190; Stupavský, 2007: 216). Jeho pravnučkou bola kysáčska učiteľka Zlata Aurélia Jesenská – Porubská (Čaplovič, 1928: 31, 54). Ako učiteľka srbského a nemeckého jazyka a všestranná národná pracovníčka v druhej polovici 20. stor. v kysáčskej škole pracovala Auréliina dcéra Viera Porubská (1931 – 1993), ktorá nemala potomkov, takže ňou sa končí kysáčska vetva Jesenských.

Samuel Jesenský (1793/1794) – syn farára Františka. Ako 15-ročný bol roku 1809 zapísaný na humanistické štúdiá evanjelického lýcea v Poľnom Berinčoku/Sarvaši (Cern, 2020: 431). V kysáčskej matrike narodených sa jeho meno neuvádza, takže možno predpokladať, že sa ako novorodenec prisťahoval do Kysáča spolu s rodičmi 2. februára 1794.

Juraj Jesenský (15. apríl 1799, Kysáč – 3. február 1864, Kysáč), syn farára Františka. Vzdedelával sa na evanjelickom lýceu v Poľnom Berinčoku a v rokoch 1819 – 1823 v Bratislave. Bol profesorom na seniorálnom gymnázium v Novom Vrbase v rokoch 1824 – 1826. V roku 1826 bol farárom v Kucure a od roku 1827 až do smrti farárom v Kysáči (Cern, 2020: 348; *Zápisnica z kanonickej vizitácie Kysáč*, 1835; Ramač – Marčok, 2021: 177). Jeho manželkou bola Ludovika Kossány. J. Jesenský umrel na týfus. Pohrebnú službu vykonal senior Karol Tešeni, pivnícky farár Karol Borovský a Daniel Koléni.

Dávid Jesenský (13. august 1796 – ?), syn Františka, farára

Ján Jesenský (9. júl 1802 – ?), syn Františka, farára

František Jesenský (11. nov. 1805 – 30. marca 1810) bol pokrstený v deň, keď mu pochovali otca Františka. Umrel na následky ťažkých popálenín.

Imrich Jesenský (1828, Kysáč – ?), syn Juraja, farára. Navštevoval evanjelické lýceum v Bratislave v rokoch 1846 – 1850. Od r. 1851 študoval teológiu na Augustineu vo Viedni. Mal štipendium Johanny Róth-Teleki.⁷² Bol evanjelickým kňa-

⁷² Johanna Róth Teleki (1741 – 1813) pôvodom z Kyrályfalvy bola manželkou grófa Józsefa Telekiho (1738 – 1796) zo Siráku, ktorá pokračovala v splnení jeho poslednej vôle zapísanej v teste. Napriek vznešenému spoločenskému postaveniu získaval a zbieral materiálne bohatstvo len preto, aby ho mohol darovať iným. Išlo o ozajstného filantropa, ktorý bol presiaknutý kresťanským duchom a dokazoval to svojimi skutkami: voči sluhom sa správal úctivo a okrem iného sa vo svojom dome staral o jednu hluchú a jednu slepú sirotu. Okrem toho, že sa staral o údržbu kostolov, ktoré

zom v Novom Sade v rokoch 1852 – 1860 (Сегн 2020: 363; 2010: 231; Bierbrunner 1902: 223).

Ondrej Jesenský (25. 2. 1829, Kysáč – 27. marec 1866), otec Juraj, farár. Chodil na evanjelické lýceum v Bratislave v rokoch 1846 – 1849 (Сегн 2020: 363).

Juraj Jesenský ml. (1835, Kysáč – ?, Osijek), syn farára Juraja. Vzdelával sa na gymnáziách v Novom Vrbase, Sarvaši, Karlovciach a Modre. Ukončil lýceum v Bratislave a 13. 10. 1858 bol zapísaný na teológiu na univerzite v Halle, potom v Jene a Lipsku (Сегн 2010: 334). Bol prvým farárom v Binguli v rokoch 1863 – 1883. Bingulsko-erdevickemu cirkevnému zboru patrili ešte filie Banoštor, Gregurevce, Neštin, Vizić, Kuveždin, Kuzmin, Luba, Sot, Šíd, Solany. Potom sa presťahoval do Osijeka (Bierbrunner, 1902: 50; Vereš, 1930: 190; Stupavský, 2007: 216).

Juraj Jesenský a Ludovika Kossány mali ešte i dcéry: Ludoviku (8. máj 1833 – 3. apríl 1834) a Jozefu (29. okt. 1837 – 9. november 1837), ktoré umreli v útlom veku.

Michal Laukonides (1775, Tóth-Györk⁷³ – 28. júna 1827, Kysáč) uvádza len skromné údaje z vlastnej biografie v *Knihe životopisov farárov (Evangélicus Ordinációk* s. 16). Narodil sa otcovi Michalovi a matke Márii, rod. Pecník. Najprv sa učil u domáceho učiteľa Juraja Festusa, potom odišiel na tri roky do Asódu, kde bol učiteľom Štefan Kadassy. Potom odišiel do Banskej Štiavnice, kde prvý rok bol u učiteľa Foglera a tri roky u učiteľa Michala Jarošiho. Potom odišiel do Kerešu učiť sa maďarský jazyk a iné vedy pod vedením Gersona Fodora. Po roku pokračoval v štúdiách v Bratislave. Tu zostal tri roky a po zložení skúšky odišiel do zahraničia. Po roku a pol sa vrátil, Hamaliar ho v novembri 1803 zobral za kaplána a vysvätil ho ako 43. kňaza počas jeho superintendentkej služby.

František Jesenský v *Pamätnici* (s. 172 – 175) zaznamenáva obširnejšie informácie ako sám Laukonides v horespomenutom životopise. Chybné uvádza obec narodenia ako „Jo-Gyork“, upresňuje však mesiac narodenia (november).

dal vystať, svojou nadáciou prispieval aj k výchove chudobných evanjelických chlapcov. Johanna Róth Teleki bola v súdobých písomnostiach prezentovaná ako žena šľachtetného zmýšľania, patrónka chudobných a opustených, ktorá disponovala základinou vo výške 100 000 zlatých pre študentov evanjelického augsburského vyznania, ktorí sa chceli stať kňazmi, učiteľmi či lekármi. Podľa testamentu sa mali finančne podporiť študenti zo sociálne slabších vrstiev a to dvakrát ročne po 100 a 60 zlatých. Výber štipendistov grófká zverila hlavnému inšpektorovi evanjelických škôl a nakladaním finančných prostriedkov boli poverení evanjelickí superintendenti a generálny školský inšpektor evanjelickej cirkvi a. v. Toto štipendium nazvané *Roth-Telekyanum* (Francisci, 1956) najčastejšie získavalo 60 – 100 študentov evanjelického kolégia v Prešove a evanjelického lýcea v Bratislave. Išlo o študentov, ktorých profesori v odporúčaní charakterizovali ako chudobných, usilovných a slušných (Moravcsik, 1899: 12 – 22).

⁷³ Tóth-Györk – dnes Galgagyörk (slov. Ďurka alebo Ďurkovce), Peštianska stolica, Maďarsko.

Tiež uvádza, že jeho základné vzdelávanie prebiehalo 12 rokov v dedinskej škole, v ktorej učil Juraj Festus. Keď zdolal základy písania a čítania, odišiel do Asódu a tu sa učil u učiteľa Jozefa Kadašiho (Laukonides ho vo svojom životopise uvádza ako Štefan). Roku 1791 odišiel do Banskej Štiavnice, kde študoval syntax pod vedením učiteľa Samuela Feglera (Laukonides ho uvádza ako Fogler) jeden rok a potom tri roky pod vedením Michala Jarošiho. Aj napriek očnej chorobe pokračoval vo vzdelávaní v Banskej Štiavnici. Keď roku 1795 dostal vysvedčenie, odišiel do Veľkého Kerešu⁷⁴ s cieľom učenia sa maďarského jazyka. Roku 1797 odišiel do Bratislavy, kde sa tri roky učil filozofiu pod vedením Štefana Fábriho, teológiu pod vedením Daniela Stanislaidesa, matematiku u Štefana Saba. Po ukončení štúdia a zložení kandidátskej skúšky dostal stipendium v Bratislave vo výške 80 forintov a po zložení skúšky v Banskej Štiavnici u prof. Martina Hamaliara dostal ešte 50 forintov. Po obdržaní pasu roku 1800 odišiel do Wittenbergu na akadémiu, kde navštevoval prednášky Schleusnera, Schröckhiho, Ničeho (Nitsche), Krugího, Grohmana a iných. Pre rôzne prekážky sa po jednom roku vrátil domov, kde žil pri ovdovelej matke a jeden rok ťažko pracoval u baróna (neuvádza jeho meno). Roku 1803 ho zavolať kňaz Paulus Brocken z Čuvára (Csővár, Peštianska župa) za svojho diakona. Po krátkom čase cirkevný zbor zostal bez kňaza (zomrel), takže sem bol povolaný M. Laukonides. Čoskoro ho Martin Hamaliar povolal do Banskej Štiavnice, vymenoval ho za kaplána 6. septembra 1803 a dal mu plat 100 forintov ročne. Súčasne ho vymenoval za vicenotára superintendentúry. Tam bol jeden mesiac, kým so svojím predstaveným neodišiel do Sarvaša v Békešskej stolici, kam bol povolaný za farára. Tu pobudol dva roky a štyri mesiace a bolo mu veľmi ťažko, lebo mal malý plat. Mal možnosť študovať literatúru z Tešedíkovej knižnice. Roku 1805 odišiel do Fazekas Varsandu⁷⁵ v stolici Arad, do prevažne maďarského cirkevného zboru. V septembri toho roku bol povolaný za kňaza do Šamšonu⁷⁶ v Novohradskej stolici. Pretože tu musel odovzdávať časť platu emeritnému kňazovi, po čase odišiel do cirkevného zboru Banská Štiavnica za súkromného učiteľa. Keď 24. februára 1806 prišli Kysáčania Pavel Pixiades a Ján Križan do Sarvaša, hneď nasledujúceho dňa 25. februára Laukonidesovi doručili list od seniora Stehlu, ktorý ho prosil, aby nastúpil do služby v Kysáci, o čom sa už radil so superintendentom. Marčok uvádza, že bol inštalovaný 2. marca 1806. Bol seniorom Báčsko-sriemského seniorátu (Čaplovič, 1820: 67). Počas jeho pôsobenia v Kysáci po jeho boku ako kaplán pôsobil

⁷⁴ Nagykovács, Peštianska stolica, Maďarsko.

⁷⁵ Dnes: Olari (Rumunsko)

⁷⁶ Sámsonháza (Maďarsko)

Juraj Hlaváč, neskoršie kucurský farár (Marčok, 2013: 239). Umrel na následky epilepsie a mozgovej príhody.

Karol Laukonides (1810, Kysáč – 8. sept. 1828), otec Michal, farár. Roku 1827 bol (17 r.) zapísaný na evanjelické lýceum v Bratislave, skončil dva semestre. Mal štipendium Johanny Róth Teleki. Umrel na vodnatieľku (Ceri, 2020: 351).

Michalovi Laukonidesovi a manželke Karolíne, rod. Kossányi, sa 22. júla 1815 narodila dcéra Karolína. Jesenský vo svojej kronike uvádza, že istý Matej Laukonides opustil Kysáč a odišiel do Pazovy, no neuvádza iné údaje o veku či rodinných vzťahoch s Michalom Laukonidesom (Jesenský, 1773: 16).

Friedrich Steltzer (25. sept. 1839, Holíč – 1916) bol farárom v Kysáči v rokoch 1865 – 1894. Vzdelával sa v Bratislave, Šoproni a vo Viedni. Bol kaplánom v Červienke (Crvenka) v rokoch 1862 – 1864 a pol roka profesorom na gymnáziu v Novom Vrbase. Za jeho úradovania sa v Kysáči začali písať zápisnice, budovali sa cirkevné školy, bol obnovený kostol, avšak chybou je, že sa dostatočne nezaujímal o povzdvihovanie slovenského národného povedomia. Bol prchkej povahy, a preto bol v neustálom spore s cirkevnými vrchnosťami.⁷⁷ Po písaní letákov proti spravovacej politike biskupa Gustáva Seberíniho a seniora Gabriela Belohorského bol zbavený farárskeho úradu a odsúdený do väzenia. Zutekal do Švajčiarska a potom do Francúzska, kde sa venoval lingvistickým výskumom. Umrel v Budapešti (Marčok, 2013: 240).

Martiš uvádza, že Kysáčania nemali radi Steltzera kvôli promaďarskému zmýšľaniu, no skutočnosť, že sa opovážil vystúpiť „proti neriadom notárov, slúžnovcov a stolici“ zanechala o ňom po jeho odchode pozitívnu mienku. Aj napriek tomu bolo v Kysáči poznať Štelcerove zlé stopy – Martiš Kysáčanom radí, aby si založili školskú, cirkevnú i obecnú knižnicu (jednu už majú), lebo ľud rád číta (Martiš, 1996: 3).

Karol Langhoffer (30. apríla 1858, Kysáč – 26. februára 1939, Nový Sad) bol farárom v Kysáči v rokoch 1894 – 1918. Vzdelával sa v Novom Sade, Sarvaši, Viedni, Rostocku. Bol kaplánom v Laliti, Kysáči a Magliči, kým neodišiel v roku 1889 za farára do Liptovského Mikuláša. Kysáčsky cirkevný zbor ho povolal za farára roku 1894. Počas jeho pôsobenia sa pokračovalo v budovaní škôl, príkladnom hospodárení a pribudol aj boj so sektármi (nazarénmi) (Marčok, 2013: 240 – 241).

Pavel Turčan (1892, Selenča – 1965, Kysáč) bol zvolený za kňaza v evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči po prvej svetovej vojne (1918 – 1962). Vzdelával sa

⁷⁷ O jeho prudkej povahe svedčí aj udalosť o údajnom úmysle zabiť superintendenta Karola Kuzmányho pri slávnostnom obede počas jeho návštevy v Petrovci 1865 (Maliak, 2000, 18 – 21; Čajak, 1936, 129 – 143).

v Novom Sade, Bratislave, v Ženeve, Budapešti. V rokoch 1915 – 1917 pôsobil ako kaplán v Petrovci a jeden rok ako vojenský farár v Budapešti. V kysáčskom cirkevnom zbore roku 1918 krátko pôsobil ako administrátor a potom ako farár. Bol činný pri zakladaní slovenského gymnázia v Petrovci a Matice slovenskej v Juho-slávii, ako i pri osamostatňovaní cirkvi v novoutvorenom štáte. Ovládal niekoľko svetových jazykov, zastupoval Slovenskú evanjelickú a. v. cirkev v zahraničí a prispieval k jej afirmácii. Bol významným kazateľom a liturgom. Bol literárne činný, redigoval cirkevný časopis *Nádej* (1921 – 1940) (Vereš, 1930, 41 – 42; Marčok, 2013: 241 – 242). V tomto časopise sa príspevky čiastočne venovali aj školským otázkam, napr. vyzdvihoval sa význam slovenskej evanjelickej výučby v štátnych školách. V jednom príspevku sa poukazovalo na potrebu zabezpečenia aspoň sto učiteľov náboženstva pre 7000 slovenských evanjelických žiakov v slovenskej národnostnej menšine majúcej asi 55 000 evanjelikov (*Nádej*, 1927, roč VII, č. 3, s. 17 – 18). V inom príspevku sa poukazovalo na čoraz častejší jav, keď po ukončení ľudovej školy počas štúdií v štátnych školách žiaci upúšťajú od „starodávnej biblickej evanjelickej viery svojich otcov“ (*Nádej*, 1927, roč VII, č. 9, s. 65 – 66). Informovalo sa o dôležitých daniach týkajúcich sa školského života vojvodinských slovenských škôl vôbec, napr. o konaní školskej porady v Kysáci za prítomnosti dvoch úradníkov z ministerstva osvety, na ktorej právnik a seniorálny dozorca Báčskeho seniorátu Ľudovít Mičátek a učiteľ kysáčskej školy Peter Šimkovic hájili právo materinskej reči v škole. V tom období bola redukovaná výučba náboženstva v školách na dve hodiny týždenne (*Nádej*, 1928, roč VIII, č. 4, s. 12 – 13). Publikované sú aj niektoré správy týkajúce sa výlučne kysáčskej školy, napr. vymenovanie učiteľov: „Minister národnej osvety vymenoval nám evanjelika, dobrého Slováka v osobe Emila Klobušického, ktorý je mladším synom vzn. pána seniora nášho evanj. seniorátu báčanského“ (*Nádej*, 1928, roč. VIII, č. 2). Počas pôsobenia farára Pavla Turčana evanjelická cirkevná škola v Kysáci bola zoštatnená, s čím sa cirkevné vrchnosti a aj on sám nemohli uspokojiť, takže z príspevkov na túto tému zaznieva nespokojnosť.

Hoci nekonali službu v kysáčskom cirkevnom zbore, pozornosť si zaslúžia aj dvaja kňazi, bratia **Ondrej a Pavel Orgovánovci**, ktorých životopisy v historiografii o dolnozemských Slovákoch zatiaľ neboli ani okrajovo spracované. Na tomto mieste ich uvádzame ako významných žiakov kysáčskej ľudovej školy v prvej polovici 19. stor. Narodili sa v sedliackej rodine, no aj napriek tomu ich otec dal študovať na vysoké školy, čo bolo pre tú dobu neobvyklým javom, keďže sa vtedy na vysokých školách spravidla vzdelávali iba synovia kňazov či učiteľov a len zriedkavo synovia remeselníkov alebo sedliakov.

Ondrej Orgován (1811, Kysáč – ?) v roku 1828 študoval na Evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici a v rokoch 1830 – 1831 v Bratislave. Na Viedenskú protestantskú univerzitu bol zapísaný 11. septembra 1834 a na univerzitu v Berlíne 18. novembra 1835. V rokoch 1838 – 1859 bol kňazom v Neudorfe (dnes Vinkovačko Novo Selo, Chorvátsko) (Ceri 2020: 524; 2010: 231, 323; Bierbrunner 1902: 198 – 199).

Pavel Orgován (1821, Kysáč – ?) po ukončení gymnázia v Sarvaši v rokoch 1839 – 1841 navštevoval evanjelické lýceum v Banskej Štiavnici. V rokoch 1842 – 1843 pobudol na lýceu v Bratislave, kde dostával štipendium *Roth-Telekyanum* a ako štúrovec sa priamo zúčastnil slovenského národného hnutia. Pokračoval v štúdiu na univerzite v Halle a na univerzite v Berlíne, ktorá bola v tom čase najprestížnejšou vysokoškolskou ustanovizňou v Európe (Ceri 2020: 359, 525; 2010: 323, 334). Bol kaplánom v Starej Pazove, seniorálnym kaplánom v Petrovci, potom seniorálnym kaplánom v Sarvaši; v rokoch 1854 – 1856 kaplánom pri kňazovi Jánovi Haanovi⁷⁸ v Čabe. Po jeho smrti účinkoval pri kňazovi Ľudovítovi Haanovi,⁷⁹ potom roku 1856 odišiel za kňaza do slovensko-maďarsko-nemeckého cirkevného zboru v Mokrej (Aradská stolica) (*A Bányai ágost. hitv. evangélikus egyházkerület névtára* 1868, 1868: 16 *Ewanjelik, časopis pro cirkew a sskolu*, 10. září1864/26, 203).⁸⁰

V matrikách a úradných dokumentoch cirkevného zboru v Kysáči na základe podpisov sa dá usúdiť, že tu kratšiu dobu pôsobili aj niektorí farári, kapláni či administrátori. Karol Abaffy (1801 – 1837) po absolvovaní evanjelickej teológie vo Viedni pôsobil ako kaplán u Michala Laukonidesa do roku 1826, keď odišiel za profesora na nižšie evanjelické gymnázium do Nového Vrbasu. Imrich Jesenský (1828 – ?), syn farára Juraja, po ukončení teológie vo Viedni bol začiatkom päťdesiatych rokov 19. stor. kaplánom v Kysáči, v roku 1852 sa stal farárom v Novom Sade. Ján Lajčiak (1875 – 1918) ako farár v Kysáči pôsobil v období august – november 1905. Samuel Zoch (1882 – 1928) bol v rokoch 1905 – 1907 administrátorom v Novom Sade, Cerove a Kysáči, kým nebol zvolený za farára v Modre.

Michal Šuster (narodený 1. sept. 1866 v Pivnici) bol tiež kaplánom v Kysáči. Po smrti farára Viliama Seberíniho roku 1914 bol Šuster zvolený za farára v Silbaši (Vereš, 1930: 110).

⁷⁸ Ján Haan (1779 – 1855) po ukončení štúdií vo Wittenbergu sa roku 1809 stal kňazom v Šamšonháze. Roku 1818 prišiel do Čaby, kde pôsobil do svojej smrti (Haan, 1866: 167).

⁷⁹ Ľudovít Augustín Jaroslav Haan (1818 – 1891), pseud. János Oláh, bol významný slovenský spisovateľ a akademik; historik, etnograf, kultúrny dejateľ a jeden z najvýznamnejších predstaviteľov dolnozemsých Slovákov v 19. stor. (Katona – Demmel, 2016).

⁸⁰ *Evanjelik – časopis pre cirkev a školu*. Vychádzal trikrát mesačne od 1. mája 1862. Vyšli štyri ročníky (1862 – 1865). Samuel Liška (1825 – 1885), evanjelický teológ a literárny historik; zodpovedný redaktor a vydavateľ časopisu.

Učitelia v evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči po prvú svetovú vojnu

Učitelia pochádzajúci z Hornej zeme, z územia dnešného Slovenska, nemali v novom prostredí ľahkú úlohu. Ich práca častokrát nebola zameraná iba na výchovu detí. Vychovávali v podstate celý národ tak kultúrne, ako aj v hospodárskych záležitostiach a viedli ho k vyššiemu mravnému životu. Ako to Čelovský uvádza, je obdivuhodné, že slovenskí učitelia v Báčke napriek množstvu úradných povinností a ťažkým pomerom mali toľko energie venovať sa národnopolitickej, kultúrnej a publicistickej činnosti, ktorá sa začala zintenzívňovať najmä v polovici 19. stor. Založenie Báčsko-sriemského evanjelického učiteľského čitateľského spolku roku 1845 podnietilo oživenie aktivity báčsko-sriemskych učiteľov. Činnosť spolku bola prerušená buržoáznodemokratickou revolúciou v rokoch 1848 – 1849 a k jej obnoveniu došlo na porade slovenských učiteľov v Petrovci roku 1868. S cieľom zveľadenia výchovno-vzdelávacej činnosti sa učitelia na poradách zaoberali otázkami modernizovania vyučovania, učebnými plánmi a programami, učebnicami, ako aj inými organizačnými a hospodárskymi záležitosťami týkajúcimi sa ich života a práce (Čelovský, 2010: 291 – 292). V Kysáči bolo niekoľko snaživcov z radu učiteľov, ktorí sa neúnavne podieľali na osvete veriacich a v národnokultúrnej činnosti.

Obr. 3: Pamätná tabuľa s menom prvého učiteľa na budove ZŠ Ludovíta Štúra v Kysáči

V historiografii Kysáča sa vždy uvádzalo, že prvým učiteľom v Kysáči bol **Samuel Záborský (Chovan)** (Jesenský, 1773: 117; Maliak, 1925: 47). Podľa Čelovského ním bol **Jozef Valentíni** (2010: 331), ktorý tu pôsobil relatívne krátko (už v roku 1786 dostal v Hložanoch funkciu obecného notára).⁸¹ Keďže obaja začali pôsobiť v približne rovnakom čase, Záborský, pôsobiaci tu štyri roky (1785 – 1789),

⁸¹ V Jesenského *Pamätníci* sa neuvádza Jozef Valentíni. Neuvádza ho ani Félix Kutlík v knihe *Báč-sriemski Slováci* (1998: 61), ani S. Fekete v zozname notárov v Hložanoch (Fekete, 1998: 71).

prebral primát prvého učiteľa. Tento údaj je zvečnený i na pamätnej tabuli, ktorá bola roku 2013 vsadená do steny súčasnej budovy ZŠ Ľudovíta Štúra v Kysáči. Podľa Jesenského Slamay vyhnal Záborského a na jeho miesto dosadil Juraja Chromého (1789 – 1800) (Jesenský, 1773: 117).

Juraj Chromý bol jediným synom otca Mikuláša a matky Any. S manželkou Evou, rod. Frolian, mali tieto deti: syna Adama a dcéru Evu, narodených 23. októbra 1789; dcéru Katarínu 19. apríla 1792; Máriu 25. júna 1797 (umrela 20. februára 1798 na kiahne); Mikuláša 8. júla 1799 a mŕtvonarodené dieťa 15. augusta 1802. Po smrti prvej ženy sa ako učiteľ vo výslužbe 14. februára 1803 oženil s Katarínou Mackovou (vdovou po druhom manželovi Pavlovi Abelovskom). J. Chromý bol tretí a piaty učiteľ v Kysáči, prišiel roku 1788 z Kiškerešu (Jesenský, 1773: 9).

Koncom 18. a na začiatku 19. stor. tu ešte pôsobili títo učelia: **Ján Luptovaji/Luptovič** (1792 – 1794),⁸² ktorý napísal v Jesenského *Pamätnici* časť o výstavbe kostola; **Daniel Rosenberg** (1800 – 1804)⁸³ a **Ondrej Fábry** (1804 – 1807).⁸⁴ Posledný z učiteľov pôsobiach v prvej školskej budove bol **Ondrej Franko** (do roku 1832).⁸⁵

Samuel Michalovič (1814 – Kysáč)⁸⁶ študoval v seniorálnom gymnáziu v Novom Vrbase a na evanjelickom lýceu v Poľnom Berinčoku. Ako učiteľ pracoval v St. Palanke, od roku 1833 v Kulpíne a od roku 1835 v Kysáči (Zápisnica z kanonickkej vizitácie Kysáč, 1835).

⁸² Luptovič bol pôvodom z Apoštágu, no do Kysáča prišiel z Vadkertu roku 1792. V roku 1794, keď sa Jesenský dostal do Kysáča, Ján Luptovič, učiteľ z Kysáča so svojou štvorčlennou rodinou prešiel do Ečky (Jesenský, 1773: 9, 16).

⁸³ Do Kysáča prišla trojčlenná rodina Rosenberg z Gyóru 12. novembra 1800 (Jesenský, 1773: 11, 17). Narodil sa mu syn Karol 19. júna 1802 (s manželkou Annou, rod. Záborskou). Jesenský uvádza, že bol šiestym učiteľom v Kysáči (Jesenský, 1773: 9).

⁸⁴ Ako učiteľ pôsobil v Selenči do roku 1802 a potom odišiel do Hložian (Šimoni, 1998: 576). Tu nastúpil do práce 18. novembra 1806, ale už 14. apríla 1807 umrel (Sirácky, 1986: 56).

⁸⁵ Berédiová-Stupavská uvádza, že istý Samuel Franka v kysáčkej škole pôsobil v rokoch 1807 – 1852 (2013: 290). V matrike narodených z 15. novembra 1823 sa uvádza, že sa učiteľovi Andrejovi Frankovi a manželke Zuzane Turčáni narodila dcéra Zuzana, neskoršie tretia manželka kulpínskeho kňaza Daniela Kolényiho (Šefčík, 1995: 46). V matrike zosnulých je záznam, že kysácky učiteľ Andrej Franko umrel 11. novembra 1832 vo veku 33 rokov. V kanonickej vizitácii z roku 1835 farár Juraj Jesenský neuvádza mená predchádzajúcich učiteľov, ako to zapisovali farári v zápisnici z kanonickej vizitácie v iných cirkevných zboroch Báčsko-sriemského seniorátu; zaznamenaný je iba vtedajší učiteľ Samuel Michalovič.

⁸⁶ Podľa Čelovského S. Michalovič umrel v Kysáči po revolúcii 1849 (Čelovský 1996b: 79 – 81). V knihe príjmov a výdavkov z roku 1853 kurátor Martin Čeman a kostolník Pavel Vozár zaznamenali, že učiteľ Michalovič prijal 153 zlatých (Súkromná zbierka Jána Pavlovho, Kysáč). Kysácka matrika zomretých z obdobia rokov 1831 – 1854 sa nezachovala.

Juraj Paľuš – Vladár bol učiteľom v Kysáči od roku 1807. V kysáčskej matrike narodených sa uvádza, že 8. októbra 1807 sa Jurajovi a manželke šľachtického pôvodu Márii Krmholtz⁸⁷ narodila dcéra Terézia a mŕtvy syn. Podľa Čaplovičovho schematizmu pôsobil v Kysáči ešte aj roku 1820 (Čaplovič, 1820: 68). Bol učiteľom v Silbaši v rokoch 1832 – 1836 (Vereš, 1930: 109). Bol v poradí siedmym učiteľom v Kulpíne, no nie je známe, v ktorom období. Tiež bol učiteľom aj v Baji (Čelovský, 1996b: 68; Bierbrunner, 1902: 78, 108). V literatúre sa vyskytuje zmienka aj o jeho notárskej činnosti, no v matrike narodených sa uvádza iba jeho učiteľské povolanie pri všetkých jeho pokrstených deťoch. Okrem toho sa v kysáčskej matrike zosnulých uvádza, že jeho rovnomenný syn **Juraj Paľuš – Vladár** (20. máj 1811, Kysáč – 6. január 1857, Kysáč) bol kysáčskym notárom – z čoho mohol vyplývať tento chybný výklad.⁸⁸

Eduard Liptay (nar. 1826) a **Jozef Šimko** pôvodom z Modry boli učiteľmi v Kysáči súčasne v rokoch 1855 – 1858. J. T. Langhoffer sa vo svojich listoch M. Godrovi zmieňuje o Šimkovi ako o hodnom mladíkovi a o Liptayovi ako nemravnom, ktorý páchal „hnusné hanebnosti“ (Saktorová, 1983: 103). V rukopise *Menoslov osobníctva základnej školy „L. Štur“ v Kysáči* sa uvádza aj učiteľ **Ferdinand Rúčka** pôsobiaci v rokoch 1858 – 1868.

Ján Tobiáš Langhoffer sa narodil 30. januára 1812 v Skalici, kde bol aj učiteľom (1836 – 1839). Potom bol učiteľom v Novom Sade (1839 – 1840). V Starej Pazove pôsobil ako učiteľ v rokoch 1841 – 1853, potom prešiel do Kysáča. Ako príčiny svojho odchodu zo Starej Pazovy uvádza, že mu skončil kontrakt s cirkvou, ktorý podpísal na 11 rokov, malý plat, veľa žiakov (asi 200), okrem toho mnoho chrámových povinností (Lilge, 1932: 68 – 69). V Kysáči pôsobil v rokoch 1853 – 1861. Zomrel 2. februára 1876 (Saktorová, 1983: 97; rukopis M. Párnického). Počas pôsobenia v Kysáči J. T. Langhofferovi a manželke Emílii Reisz⁸⁹ umrela dvojročná dcéra Emília (23. júla 1855) a počas epidémie cholery v rokoch 1830 – 1831 umrel aj štvorročný syn Tobiáš (26. júla 1855) a aj sám vtedy takmer umrel (matrika Archív SEAVC Kysáč; Saktorová, 1983: 102). Prispieval najmä do

⁸⁷ Priezvisko Vladár sa nachádza v zozname vysokoväznených šľachtických rodov Uhorska, no v kysáčskej matrike sa pre Juraja Paľuša neuvádza označenie *nobilis*; uvádza sa iba pre jeho manželku Máriu Krmholtz (umrela 16. októbra 1840 ako 68-ročná) (*Royal and Nobilitas* [Elektronický zdroj]).

⁸⁸ Juraj Paľuš – Vladár ml. umrel na hydrops (vodnatelnosť) a tiež je zaznamenané meno manželky: Jozefa Mártonfy. Jeho prvá manželka Jozefína Koroši umrela 17. júna 1841 ako 27-ročná.

⁸⁹ Podľa Saktrovej ide o Karolínu, rod. Reiszovú. Jej bratom bol Augustín Benjamín Reisz, farár v Starej Pazove. Sestra Jozefína Jaroslava (1838 – 1884) bola manželkou petrovského farára Juraja Mrvu (1836 – 1913) (1983: 129).

náboženského časopisu *Priateľ školy a literatúry* (o politických otázkach),⁹⁰ ako i do *Obzoru*⁹¹ (o stave úrody v Báčke).

Karol Langhoffer (30. apríla 1858, Kysáč – 26. februára 1939, Nový Sad), kysáčsky farár, sa narodil kysáčskemu učiteľovi Jánovi Tobiášovi Langhofferovi. Gymnázium navštevoval v Novom Sade, Sarvaši a teologické štúdium vo Viedni⁹² a Rostocku. Biskup Seberíni⁹³ ho ordinoval za kňaza v Békešcabe. Potom bol kaplánom v Laliti, v Kysáči a administrátorom v Bulkesi (dnes Maglič, Srbsko). Odtiaľ bol povolaný za farára do Tranovca na Slovensku.⁹⁴ Roku 1894 ho kysáčka evanjelická cirkev povolala za svojho duchovného správcu. Tu bojoval o cirkevno-národné práva, predovšetkým sa zasadzoval o stavbu cirkevných škôl a bojoval proti sektárstvu. Počas prvej svetovej vojny vydával v Kysáči cirkevný časopis *Pokoj Vám*. Veľká námaha a svedomité chápanie duchovného a národného poslania medzi veriacimi v Kysáči podlomili jeho zdravie, a preto musel v roku 1918 pre chorobu opustiť farársky úrad.⁹⁵ S manželkou Sidoniou žili ešte istý čas v Kysáči a v posledných rokoch života v Novom Sade. Pohrebné obrady v evanjelickom chráme v Novom Sade za neobyčajne veľkej účasti veriacich najmä z Kysáča a Petrovca vykonal biskup S. Starke, biskupský sekretár M. Petrovič, senior S. Širka a konsenior P. Turčan. Na pohrebe sa v mene kysáčskych cirkevníkov odobral inšpektor O. Ferko. Po nebohom zostali synovia: Karol (bán.

⁹⁰ *Priateľ školy a literatúry* bol pedagogická prílohou náboženského týždenníka *Cyrrill a Method : katolícke noviny pre cirkev, dom a školu*, ktorý redigoval Andrej Radlinský. Tu sa písalo o politických požiadavkách (o potrebe zostavenia národného memoranda, založenia Matice slovenskej, gymnázií atď.) a tým sa podstatne urýchlilo národnosjednocovacie slovenské hnutie a víťazstvo spisovnej slovenčiny. J. T. Langhoffer tu mal napríklad príspevok: Úprimné slovo k pp. Snemovníkom a zástupcom Slovanov na sneme uhorskom r. 1861. In: *Priateľ školy a literatúry*. 8. júna 1861/23, 23 – 24.

⁹¹ *Obzor : noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život* bolo významné slovenské periodikum v 19. storočí, ktoré redigoval a vydával Daniel Lichard.

⁹² Je na zozname študentov tejto fakulty v školskom roku 1850/51 (Bázlik: Slováci na viedeňskejologickej fakulte. In: *Cirkevné listy*, 1916/1: 24)

⁹³ Gustáv Adolf Seberíni (1816, Kochanovce – 1890, Békešská Čaba). V roku 1819 sa spolu s otcom Jánom Seberínom (superintendentom Banského dištriktu) presťahoval do Banskej Štiavnice, kde navštevoval základnú školu a gymnázium. Po teologických štúdiách v Prešporku a v Jene v Nemecku sa v roku 1840 vrátil do vlasti. V roku 1843 bol vysvätený a pracoval po boku svojho otca. V roku 1853 bol zvolený za farára v Békešskej Čabe, kde pôsobil až do svojej smrti.

⁹⁴ Ide o Liptovský Trnovec v okrese Liptovský Mikuláš. O jeho voľbe za farára do Trnavca písal *Evanjelický cirkevník* (1889/2: 50), o voľbe za farára do Kysáča informoval aj poučno-zábavný a hospodársky časopis *Vlast' a svet* (10. júna 1894/23: 10).

⁹⁵ Na miesto ťažko chorého K. Langhoffera bol vymenovaný novosadský administrátor J. Bart. Fábry (*Cirkevné listy*, apríl 1918/4: 117).

úradník), Ján (podnotár v Petrovci) a Vlado (inžinier v Palánke), dcéry Emília,⁹⁶ Elena a Oľga, ako i brat zosnulého dr. August Langhoffer, univerzitný profesor v Záhrebe⁹⁷ (*Národná jednota*, 4. marec 1939/9, 1). Po smrti tohto obľúbeného farára sa rozkvet cirkvi zastavil, ba čo viac, príchodom F. Steltzera sa všetko vrátilo do starých kolají, do nešvárov a nejednotnosti veriacich v cirkevnom zbore (*Evanjelický cirkevník*, 1888/3: 90)

Karol Langhoffer bol autorom úpravy pravidiel pre kresťanských novomanželov, ktoré boli vydané nákladom evanjelického farského úradu v Kysáči. Úprava bola ohodnotená ako „malý ale veľmi primeraný traktát, ktorý bol odporúčaný dávať mladému manželskému páru na pamiatku uzavretého manželstva v každom cirkevnom zbore“ (*Cirkevné listy*, 1911/1: 28). Langhoffer prispieval hlavne do cirkevných časopisov (*Cirkevné listy*, v podnázve: časopis venovaný záujmom cirkvi evanjelickej a. v.), ale pedagogické články mal uverejnené aj v časopise *Dom a škola* (Ormis, 1935: 42) a tým prispel k šíreniu myšlienky o dôležitosti vzdelávania medzi obyvateľstvom.

Pre vlastné potreby si zadovažoval aj beletristickú literatúru, ale poskytovaním týchto kníh aj svojim veriacim podporoval ich osvetu (podobne ako to robili aj iní kňazi a učitelia). Tak napríklad si K. Langhoffer objednal román Terézie Vansovej *Sirota Podhradských*. V zozname objednávateľov sa uvádza aj učiteľ Ján Mičátek (*Obzor*, 1889/7: [neuvádza sa číslo strany]).

Podľa autorov zaoberajúcich sa výskumom života a diela príslušníkov rodiny **Mičátkovcov** by ich mená mali byť v kultúrnych dejinách Kysáča nesporne zapísané veľkými písmenami. Takmer celé storočie príslušníci tejto rodiny ovplyvňovali, podnecovali a usmerňovali život Slovákov vo Vojvodine v oblasti publicistiky, školstva, divadelného ochotníctva, literatúry a prekladateľskej činnosti. „Pozorovaná z historického aspektu a v rámci dobových a spoločenských daností aktivita Mičátkovcov vcelku bola pokrokového rázu, pozitívne sa prejavila v národnobuditeľských a kultúrno-osvetových snaženiach vojvodinských Slovákov na prelome storočí a zaznamenala nemalý prínos k utužovaniu pocitov spolupatričnosti v tomto prostredí.“ „Svoju buditelskú a osvetovo-kultúrnu činnosť Mičátkovci stavali na podkladoch tak už prežitej myšlienky slovanskej vzájomnosti Jána Kollára, memorandových a matičných požiadaviek, ako i v zmysle hlasistického

⁹⁶ J. T. Langhoffer dal vzdelávať aj svoje dcéry. Emília bola v školskom roku 1906/7 zapísaná do 2. ročníka vyššej dievčenskej školy v Kysaku v Maďarsku (Izák, 1907: 26, 52) a v školskom roku 1907/8 do 3. ročníka (Izák, 1908: 32).

⁹⁷ August Langhoffer (17. apríla 1861, Kysáč – 28. marca 1940, Zagreb). V chorvátskej zoológii zanechal hlboké stopy, bol čestným členom Chorvátskej prírodovedeckej spoločnosti. Publikoval vyše 330 vedeckých prác, ktorých zoznam uvádza Branko Britvec (*Natura Croatica*, 2010/19-2: 469 – 483).

hesla „Osvetou ľudu k slobode národa“ a v zmysle slovensko-srbskej, resp. južnoslovansko-slovenskej spolupráce“ (Valihora, 2001: 9, 15).

Ján Branislav Mičátek (19. novembra 1837, Malé Stankovce – 24. januára, Kysáč) obsadil miesto riadneho samostatného učiteľa v Kysáči 15. októbra 1862 a pôsobil tu do roku 1894, keď kvôli „nedostatočnej vlasteneckej oddanosti voči zákonitej vlasti“ bol pozbavený učiteľského úradu. Predtým 5 rokov pracoval ako učiteľský pomocník Jozefa Godru v Laliti. Jeho činnosť v tomto prostredí prerastala rámce bežných školských povinností. Bol účastníkom zakladateľského zhromaždenia Maticy slovenskej (Turčiansky Svätý Martin 4. aug. 1863). Hneď po príchode do Kysáča sa začína jeho úzka spolupráca s farárom a národovcom Jurajom Jesenským, ktorá roku 1862 vyústila do organizovania zbierky na Maticu slovenskú v Martine,⁹⁸ ako i do založenia Slovenského čítacieho spolku. Podieľal sa i pri organizácii prvého divadelného predstavenia v Kysáči roku 1881. Aktívne sa zúčastnil volebnej kampane spoločných slovensko-srbských kandidátov do uhorského snemu. Pre jeho národnobuditeľskú činnosť bol úradmi často stíhaný a vyšetrovaný (Valihora, 1979: 105 – 114).

Nezanedbateľná je aj jeho literárna činnosť. Okrem iných básní napísal príležitostnú báseň venovanú J. J. Zmajovi. Bol korešpondentom niekoľkých časopisov a novín, napr. *Obzor*, *Orol*, *Domáca škola*, *Konfesionálna škola*, *Pešťbúdinske vedomosti*, *Národné noviny*, *Národný hlásnik*. V *Orle* uverejnil roku 1871 cestovné zlomky, v ktorých opísal svoju vychádzku do Vojenskej hranice a do Belehradu (Ormis, 1935: 39). Maliak považuje Jána Mičátka za jedného zo zaslúžilých mužov, ktorí sa svojou horlivou činnosťou pričinili o mohutný prejav cirkevno-národného povedomia nášho slovenského ľudu v Báčke.⁹⁹ Vyzdvihuje, že „svojou spisovateľskou činnosťou bol vítanou podporou literárnych podnikov

⁹⁸ Ján Mičátek bol členom Maticy slovenskej v Martine. V *Letopise Maticy slovenskej* v ročníku 1866 a 1867 sa uvádzajú aj iní členovia z radov vojvodinských Slovákov: Gustáv Belohorský, farár zo Selenče; Čítací spolok z Kysáča; Matica srbská, učiteľ Tobiáš Langhoffer, farár Gábor Belohorský z Nového Sadu; Ferdinand Rohoň, učiteľ z Hložian; Michal Godra, profesor z Nového Vrbasu; Šimon Beniač, farár zo Starej Palanky; farár Juraj Mrva, kaplán Andrej Bukva, učiteľ Ján Kvačala a kupec Jozef Godra z Petrovca; Michal Valach, farár zo Silbaša; Ľudovít Babylon, farár z Bajše a iní (Paulíny-Tóth, 1867: 135).

V školskom roku 1872/73 zaujatosťou učiteľa Jána Mičátka zozbieralo sa v Kysáči 5 zlatých na revúcke gymnázium. Slováci z Dolnej zeme podporovali revúcke gymnázium, predovšetkým preto, že bolo slovenské, a aj preto, že v tom školskom roku tam študovali piati žiaci z Banátu a traja z Báčky (Ormis, 1928: 68 – 71).

⁹⁹ V tomto duchu vychovával aj svoje deti. V nekrológu jeho predčasne zosnulej dcéry Olgy sa uvádza, že bola verne oddaná náboženstvu a národnosti otcov a matiek. Olga Mičátková umrela 22. apríla 1883 na zápal pľúc vo veku 15 rokov a 9 mesiacov (*Korouhev na Sionu*, 1883/9: 143; rubrika Drobníčky).

a slovenských novín“ (Maliak, 2000: 14). Ján Čajak zaraďuje J. Mičátka medzi roduverných vodcov, znamenitých učiteľov a „neohrozených“ Slovákov spolu s petrovským učiteľom Karolom Lehotským a hložianskym Ferdinandom Rohoňom (Čajak, 1936: 129).

Jeho syn **Vladimír Mičátek** (14. marca 1871, Kysáč – 25. novembra 1922, Kysáč) ukončil základnú školu v Kysáči.

Obr. 4: Vladimír Mičátek roku 1903¹⁰⁰

V stredoškolskom vzdelaní pokračoval v Sarvaši na nižšom gymnáziu, kde ukončil štyri triedy.¹⁰¹ Potom pokračoval v Lutherovom ústave v Kráľovom Hradci v Čechách.

Na učiteľskú preparandiu (učiteľský ústav, tzv. pripravovňu) sa zapísal v Baji, ukončil ju však v Sarvaši ako súkromný študent (Benka, 1891: 30). Odtiaľ bol ešte pred ukončením školy na žiadosť cirkevného zboru v Kysáči povolaný za výpomocného učiteľa. Dňa 1. októbra 1891 sa stal najprv dočasným a od 28. júla 1892 stálym učiteľom v Kysáči. V Sarvaši zložil učiteľskú kvalifikačnú skúšku mesiac predtým (28. júna 1892). Diplom získali siedmi študenti, štyria verejní a 3 súkromní. Medzi nimi aj Ľudmila Kvačalová – v tom období sa na učiteľské školy už dostávajú aj dievčatá (*Evangelikus Egyház és Iskola* 9. júl 1892, č. 28, s. 246).

Po násilnom penzionovaní jeho otca roku 1894 bol Vladimír Mičátek zvolený za kantora-učiteľa a v tomto povolaní zotrval až do svojej smrti. Hneď po svojom príchode do Kysáča sa V. Mičátek začal aktívne zapájať do najrozmanitejších podujatí politického, kultúrneho a hospodárskeho rázu. Obdobie od začiatku 20. stor.

¹⁰⁰ Zbírka porodice Mičatek, F 20, IAGNS

¹⁰¹ O Vladimírovi Mičátkovi pozri bližšie: Valihora, 2006: 110 – 117.

Číslo 28

Vysvědčení gymnasiální.
Mladík Vladimír

roditel z Kysáče v Uhrači náboženství evangel.
žákyně třídy č. k. 3. kl. 4. výst. gymnasia v Uhrači Křádově
obdržel za duku pololetí školního roku 1899. vysvědčení třídy duku

Moravné chování: chvalitebné
Příměst: naléžitě

Prospěch v jednotlivých předmětech:

V náboženství	<u>dobry</u>	<u>Křádově m.p.</u>
V jazyku latinském	<u>dostatečný</u>	<u>J. Hradmann</u>
V jazyku českém	<u>dostatečný</u>	
V jazyku českém (jakožto vyučitel)	<u>dostatečný</u>	<u>ex. dostal</u>
V zeměpisu a dějepise	<u>dostatečný</u>	<u>Společně</u>
V mathematice	<u>dostatečný</u>	<u>Vlad. Švejc</u>
V přírodopise (zool.)	<u>dostatečný</u>	<u>J. Hoffmann</u>
V slovesné		
V české propae- dické	<u>5</u>	
	<u>5</u>	
	<u>5</u>	
	<u>5</u>	
V jazyku německém	<u>dostatečný</u>	<u>J. Hradmann</u>
	<u>5</u>	
	<u>5</u>	
	<u>5</u>	
	<u>5</u>	

Vše předmětů výborný

Vnější úprava prací písma dobry

Počet zaměstnávacích hodin v učení vůbec 60 z nich neomluveno 5

V Uhrači Křádově 13. července 1899.

Křádově
ředitel
Švejc

školní zámek.
Moralné chování: chvalitebné uspokojen dobry dobry uspokojen
Příměst: výborný uspokojen uspokojen uspokojen uspokojen
Prospěch: výborný chvalitebný dobry dostatečný dostatečný

Švejc
ředitel

Číslo 28

Obr. 5: Vysvedčenie Vladimíra Mičátka zo šiestej triedy Gymnázia v Kráľovom Hradci v Čechách¹⁰²

Po vypuknutí prvej svetovej vojny, v noci 22. augusta 1914, bol V. Mičátek ako rukojemník odvedený do Kamenice a neskôr do Subotice, kde býval v jednej cele s Jánom Čajakom. Prepustený bol koncom októbra a žil pod policajným dozorom do 23. januára 1915. Minister kultu ho 19. marca 1917 suspendoval z úradu a znížil mu plat o dve tretiny. Po vyšetrovaní bol povolaný za vojaka a 8. októbra 1917 ho somborský súd sprostil akejkolvek viny. Domov bol prepustený 21. januára

¹⁰² *Zbirka porodice Mičatek*, F 20, IAGNS

1918. Na miesto učiteľa sa dostal po skončení vojny roku 1918, keď sa stal aj stoličným poslancom v Sombore. Aj napriek zdravotným problémom, bolestiam hlavy a pľúc sa neprestal zaujímať o rôzne otázky života vojvodinských Slovákov. Umrel roku 1922 a svoju bohatú knižnicu zanechal obci, resp. Čítaciemu spolku (Lilge, 13. júl 1923/28: 2). Bol slobodný, o domácnosť sa mu starali sestry.

Ako učiteľ v Kysáči pôsobil v rokoch 1891 – 1922 (*Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895 – 1915*;¹⁰³ *Zápisnica školských porád kysáckych evanjelických augsburského vierovyznania učiteľov 1904 – 1921*;¹⁰⁴ Ormis, 1935) a ako dobová tlač uvádza, slúžil tu svojmu národu celým svojím srdcom: „Žiaľ národa bol aj jeho žiaľom a jeho radosť tiež aj jeho radosťou“ (*Národná jednota*, 6. júla 1923/27, 2).

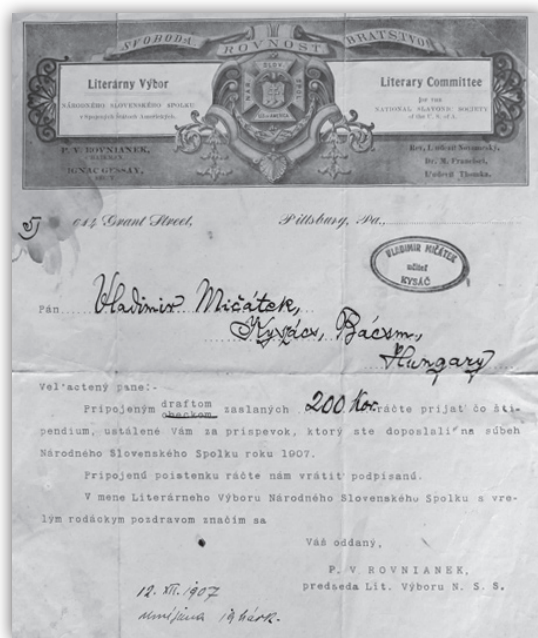
V. Mičátek preložil viac než sto srbsko-chorvátskych autorov a tým je nesporné našim najplodnejším prekladateľom zo srbskej a chorvátskej literatúry. Od 90. rokov 19. stor. publikoval časopisecky a po roku 1900 vyšli aj knižné vydania.¹⁰⁵ V celkovo 150 prácach obsiahol tvorbu takmer všetkých srbských a sčasti aj chorvátskych autorov realistickej poviedky (P. Nenadović, S. Sremac, J. M. Veselinović, M. Miličević, J. E. Tomić a i.). Publikoval pod pseudonymom Revka viaceré články v periodikách: *Národné noviny*, *Revue Naše Slovensko*, *Živena*, *Národný hlásnik*, *Slovenské pohľady*, *Slovenský týždenník*, *Dolnozemský Slovák* a iné. V americkom *Národnom kalendári na rok 1913* vyšla jeho obsiahlejšia úvaha *Slovenské osady na Dolnej zemi*.

Zbieral ľudové povere, zostavil popis slovenského nárečia v Bážke. V rámci pedagogických publikácií okrem menších článkov vydal *Základy slovenskej mluvnice* a spolu s kolegyňou Darinou Viestovou napísali *Slovenskú čítanku pre II. triedu ľudových škôl v Južoslávii* (Lilge, 1923/28: 3; Hodolič, 2014: 191 – 201). Okrem toho pomáhal aj iným zostavovateľom učebníc. S cieľom pozdvihnúť kultúrnu úroveň obyvateľov Kysáča obnovil roku 1913 Čítací spolok. Hoci to presahovalo rámce jeho učiteľského povolania, nesebecky sa staral aj o materiálne zabezpečenie ľudí v obci; 30. apríla 1894 založil Spoločnosť Kysáč pre blahobyt a spotrebu (*Kiszácsi segélyző és fogyasztási egylet*), registrovanú na súde v Novom Sade (*Központi Értesítő*, 1. júla 1894, roč. 19, č. 52, s. 1103).

¹⁰³ Ďalej: ZZŠS

¹⁰⁴ Ďalej: ZŠP

¹⁰⁵ O niektorých prekladoch informovali aj *Cirkevné listy*. Napr.: „*Znamenití srbskí ľudia*. Napísal M. Miličević. Zo srbského preložil Vladimír Mičátek. Turč. Sv. Martin. 1911. Nákladom kníhtlačiarskeho úč. Spolku. Cena 80 halierov“ (*Cirkevné listy* 1911, jún, ročník XXV, číslo 6).

Obr. 6 : V. Mičátek sa so svojím príspevkom roku 1907 zúčastnil na literárnom súbehu v Pittsburgu, USA, v organizácii Literárneho výboru Slovenského spolku¹⁰⁶

Mičátek, Ľudovít Miloslav (24. augusta 1874, Kysáč – 6. júla 1928, Viedeň), syn Jána Mičátka. Po ukončení ľudovej školy v rodisku pokračoval v štúdiu na stredných školách v Sarvaši, Hradci a Kečkeméte. Študoval na právnickej fakulte v Prešove, Debrecíne a v Budapešti. Roku 1902 otvoril v Novom Sade advokátsku kanceláriu a roku 1912 sa oženil so Štefániou Michalcovou, učiteľkou zo Starej Pazovy, kde pôsobila v rokoch 1905 – 1912 (Lilge, 1932: 79).¹⁰⁷

Ľ. Mičátek je jednou z najmarkantnejších osobností v dejinách vojvodinských Slovákov. Ako právnik sa staral o právnu ochranu Slovákov evanjelikov. Má zásluhy na prinavrátení slovenského jazyka do slovenských základných škôl vo vojvodinskom prostredí. Bol predsedom Československého zväzu v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, predsedom Slovenskej národnej strany v Juhoslávii a kandidátom Demokratickej strany za poslanca do juhoslovanského parlamentu.

¹⁰⁶ Zbirka porodice Mičatek, F 20, IAGNS

¹⁰⁷ Š. Mičátková (1887 – 1980) pochádzala zo starého trenčianskeho rodu. Jej otec Karol Michalec bol vlastným bratrancom Ľudovíta Štúra. Venovala sa ženskému hnutiu na Dolnej zemi (Bližšie: Hodoličová, 2019: 26 – 28).

V rámci cirkevnej činnosti bol seniorálnym dozorcom Báčskeho seniorátu a neskôršie mal veľké zásluhy pri osamostatňovaní cirkvi (Berédi, 1994: 39 – 40).

Vážili si ho i Srbi a vďaka týmto stykom, najmä s vládou, získal pre svoj národ mnohé výdobyky. Z jeho iniciatívy sa dňa 18. decembra 1927 v Kysáči konalo rokovanie v prítomnosti zástupcov ministerstva osvety týkajúce sa žiadosti Slovákov o vyučovanie v materinskom jazyku v (už zoštatnených) slovenských ľudových školách. Výsledkom tohto rokovania bolo 28. januára 1928 uverejnené ministerské nariadenie č. 7271, podľa ktorého sa školopovinné deti v prvom a druhom ročníku majú vyučovať výlučne v slovenskom jazyku a v ostatných ročníkoch sa má výučba uskutočňovať v slovenskom jazyku, okrem vyučovania tzv. nacionálnych predmetov. Druhým veľkým výdobytkom tohto rokovania bolo povolenie ministerstva usporiadať pre petrovských maturantov dvojmesačný kurz, ktorým sa zabezpečí príprava chýbajúcich učiteľských kádrov. Za svoje zásluhy bol vyznamenaný rádom Svätého Sávu (Klobušický, 1928: 231 – 233). Ani dnes jeho snaženia neupadli do zabudnutia – od roku 2018 udeľuje vláda Autonómnej pokrajiny Vojvodiny Cenu Ľudovíta Mičátka za významné úspechy v oblasti ľudských a menšinových práv.

Ladislav Urban (18. mája 1846, Beharovce – 27. augusta 1903, Kysáč). Z nekrológu uverejneného v časopise *Dolnozemský Slovák* (DS 15. septembra 1903/12, 130) sa dozvedáme, že L. Urban bol učiteľom a súčasne i kysáckym poštárom. Po ukončení školy bol štyri roky pomocným učiteľom v Brezne, odkiaľ bol roku 1869 povolaný za učiteľa a levitu do Iloku. V tom istom roku bol zvolený za učiteľa do Kysáča, kde účinkoval 34 rokov. „Ako učiteľ bol usilovný, svedomitý;¹⁰⁸ ako človek priateľský a úslužný.¹⁰⁹ Za mladších liet svojich bol dobrým Slovákom, no starosti o rodinu¹¹⁰ a zvlášte prijatie štátneho poštárskeho úradu oslabily v ňom národné city i plával s panujúcim prúdom.“¹¹¹ Umrel na vodnatieľku,

¹⁰⁸ Angažoval sa nielen vo vlastnom cirkevnom zbore. Na učiteľskej porade L. Urban spolu s J. Mičátkom predniesli svoju prácu na tému: Jaky väčší a lepší dar priniesť môžeme obci (cirkvi), jako jestliže mládež vedieme a cvičíme? (Cicero.) (Lehotský, 1873: 159).

¹⁰⁹ Ako kantor bol „znamenitý spevák“ (Turčan, 1930: 39).

¹¹⁰ L. Urbanovi a jeho manželke Karolíne, rod. Herstein, umrelo niekoľko detí už v útlom veku: Maria Johanna (9. júl 1879 – 31. august 1896), Karolína (12. september 1880 – ?), Emília (5. január 1882 – 31. júl 1882), Viktor (10. november 1884 – ?), Ján (10. november 1884 – 22. máj 1887), Rudolf (22. marec 1886 – 12. máj 1886).

¹¹¹ Friedrich Steltzer vo svojej obhajobe proti urážkam a obvineniu z vlasteneckého zlyhania, ktoré v 29. čísle časopisu vyslovil Ľudovít Sebéřini, spomína aj L. Urbana. Uvádza, že Urban už roky vyučuje štyri predmety po maďarsky a doteraz sa nenašli ľudia, ktorí by sa proti tomu ozvali a okrem toho mnohí dedinskí predáci posielajú svoje deti do miestnej židovskej školy len preto, že vyučovací jazyk je výlučne maďarský a dá sa naučiť za kratší čas (Steltzer, 1885: 249). O židovskej škole v Kysáči nie

chorobu spôsobenú nadbytkom vody v tele. Po nebohom zostal syn Ladislav,¹¹² podnotár obce v Kysáči, a dcéra Karolína, vydatá za miestneho notára Augusta Wodringa.

Počas 34 rokov služby bol v cirkevnom zbore svedkom mnohých udalostí. Roku 1874 bol okrem neho učiteľom iba Ján Mičátek (*A Bányai ágost. hitv. evang. evangélikus egyházkerület névtára*, 1874: 9). Roku 1880 pribudol učiteľ Peter Martiš¹¹³ (*A magyarhoni ágostai hitvallású evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára 1880*, 1880: 85), v roku 1891 ešte aj Samuel Mesík (*A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára*, 1891: 104). Roku 1901 v ľudovej škole v Kysáči okrem L. Urbana pracovali: Vladimír Mičátek, Samuel Mesík a ako pomocní učители Kornel Hýl a Karol Kubica (*A bányai ágost. hitv. evang. egyházkerület Tiszti czim- és névtára 1901*, 1901: 12). V poslednom roku jeho pôsobenia (1903), keď kysáčsky cirkevný zbor mal 3923 veriacich, v škole boli okrem L. Urbana zamestnaní títo učители: V. Mičátek, S. Mesík, Michal Štetka a Karol Voda (Poszvék, 1903: 21).

Samuel Mesík sa narodil v Modre, kde ukončil učiteľskú školu. Pôsobil v Palanke, Kysáči (1890 – 1911), Petrovci, Hložanoch a v Selenči (Miškovic, 1986: 197; Šimoni, 1998: 577). Bol „ľudu blízky a svojmu povolaniu oddaný pracovník a správca školy“ (Jesenská – Porubská 1933/4: 2). Tiež bol výborný kantor „o ktorom v jeho starobe oprávnené možno povedať, že ‚srdce si vyspieval‘, energiu srdca svojho vložil do toho milého, ním tak oduševnene a krásne spievaného nábožného spevu“ (Turčan, 1930: 39).

Gustáv Rigan (1874 – 1931) po ukončení štúdií v Modre¹¹⁴ „prišiel v naše strany s mladistvým zápalom, aby konal služby svojmu národu“. Najprv sa usadil v Padine, no po krátkom čase prišiel za učiteľa do Kysáča (1895 – 1899). Chcel sa

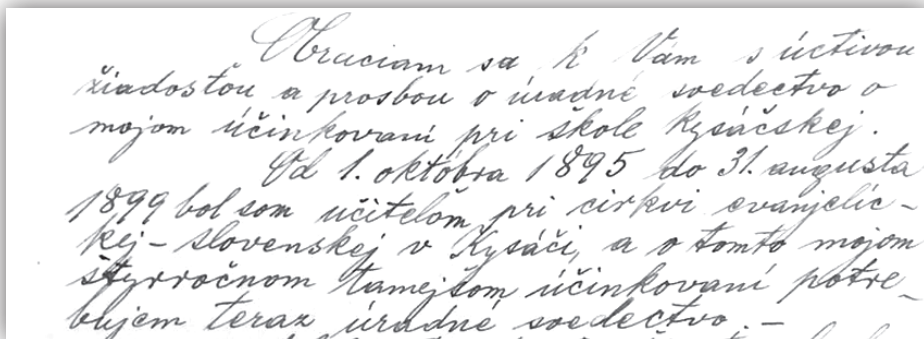
sú dostupné žiadne údaje. Počas druhej svetovej vojny židovské rodiny Gener, Gross, Renner, Friedman a Hierschl z Kysáča boli odvedené do Subotice a odtiaľ do koncentračných táborov v Nemecku.

¹¹² L. Urban ml. bol v roku 1889 súkromným študentom šiesteho ročníka evanjelického lýcea v Šoproni (Poszvék, 1890: 51; Pozsvék, 1891: 59).

¹¹³ Podľa kanonickej vizitácie vykonanej v Hajdušici roku 1887 Peter Martiš, bývalý krajčír, bol v období 1874 – 1877 učiteľom v Hajdušici a potom prišiel do Kysáča (*Zápisnica dňa 23 a 24 Aug. 1887 prevedenej canonickej visitácie*, s. 7; Archív SEAVC v Kulpíne). Zosobášil sa s Apolóniou, rod. Frankovou, dcérou kysáčskeho učiteľa Samuela Franka. Narodili sa im tri deti, medzi nimi bol aj Albert Martiš (1855, Kulpín – 1918, Padina), spisovateľ a učiteľ v Padine (Hodolichová, 2011: 19).

¹¹⁴ V rozhodnutí Ministerstva osvety o udelení penzie Gustávovi Riganovi nachádzame údaje, že sa narodil 5. januára 1875; učiteľskú školu ukončil v Modre roku 1894 a dodatočnú skúšku v Osijeku roku 1901; prvýkrát bol vymenovaný za učiteľa 5. septembra 1894; do dôchodku odišiel 31. mája 1927 v Erdevíku (*Решение Министарства просвете надлежног по тражењу г. Густава Ригана, пензионисаног учитеља из Ердевика*; Archív SEAVC Kysáč).

vyhnúť čoraz intenzívnejšej maďarizačnej vlne, a preto prešiel „na tamtú stranu Dunaja a osadil sa v Erdevíku, aby aspoň tam ochránil, čo sa môže.“

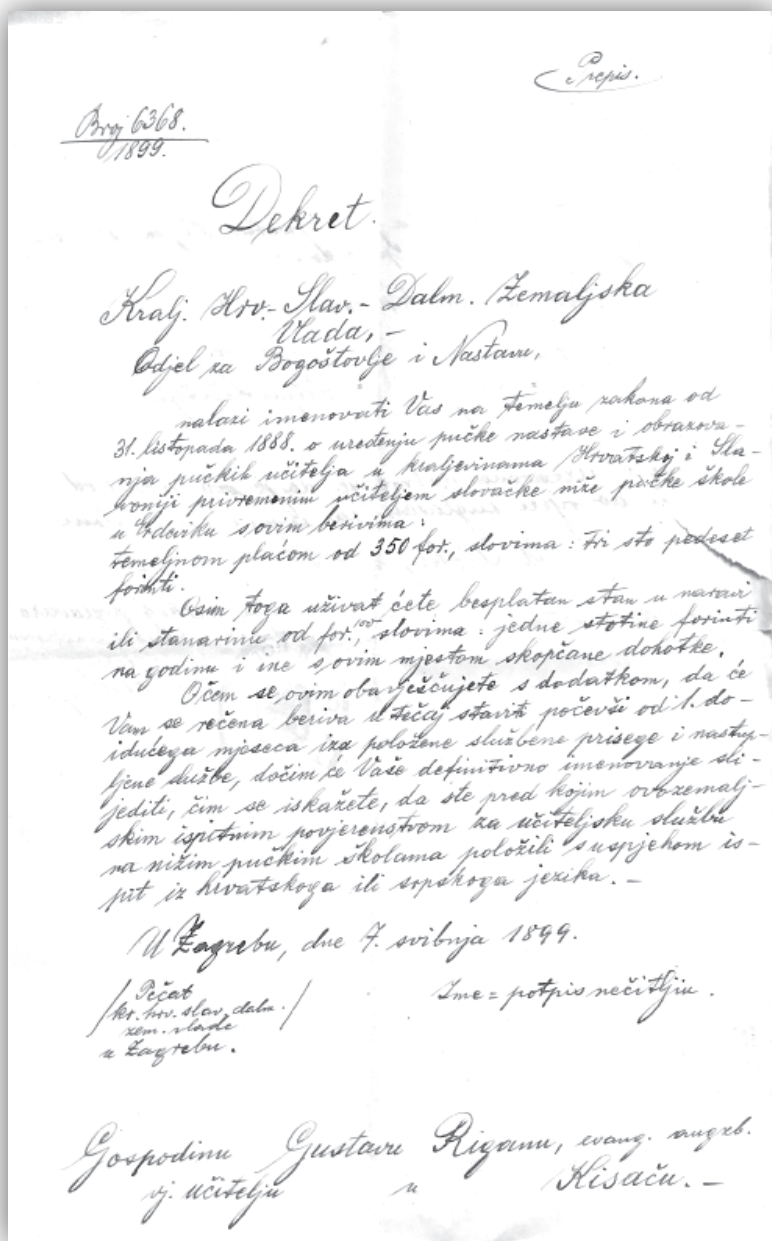

Obraciam sa k Vám s úctivou
žiadosťou a prosbou o úradné svedectvo o
mojom účinkovaní pri škole kysáčekej.
Od 1. októbra 1895 do 31. augusta
1899 bol som učiteľom pri cirkvi evanjeli-
kej - slovenskej v Kysáči, a o tomto mojom
štyrochročnom domácom účinkovaní potre-
bujem teraz úradné svedectvo.

Obr. 7: Časť listu G. Rigana, v ktorom uvádza obdobie svojho pôsobenia v kysáčekej škole

Tam žil asi 28 rokov a po odchode do výslužby si na podnet L. Mičátka kúpil dom v Novom Sade. Mal sa stať administrátorom časopisu, ktorý mienil redigovať L. Mičátek, no k tomu nedošlo. G. Rigan žil veľmi skromne a samotárskym spôsobom života, s nikým nenadväzoval známosti, pravdepodobne kvôli zdravotnému stavu (trpel na astmu a srdcovú chorobu). K zhoršeniu jeho zdravia nepochybne prispeli aj erdevické školské pomery – slovenská škola bola totiž pochorvátčená a G. Rigan sa celkom utiahol do ústrania. Umrel v novosadskej nemocnici vo veku 57 rokov, slobodný a bez potomkov. Rozlúčil sa s ním skromný pohrebný sprievod, cirkevné obrady vykonal farár Igor Štefánik a organista Ján Strehársky. Nad hrobom sa od nebohého odobral jeho najlepší priateľ Michal Kellenberger, učiteľ vo výslužbe z Petrovca. G. Rigan značnejšiu časť svojho majetku poručil kovačickému sirotincu a knižnicu mal v úmysle zanechať slovenskému gymnáziu v Petrovci (*Národná jednota*, 29. apríla 1931/34, 1).

V pamäti predošlých generácií a najstarších občanov Kysáča utkveli títo učelia ako dobrí národovci a verejní pracovníci, ktorí konali v prospech svojho ľudu organizovaním slovenského a politického života a verejnospoločenskej činnosti.

Obr. 8: Dekret o prestúpení učitelja Gustáva Rigau z kysáčejskej do erdevičkej školy roku 1899

Postavenie učiteľov v slovenskej evanjelickej škole v Kysáči koncom 19. a začiatkom 20. storočia

Zákonné ustanovenia o školských otázkach v Uhorsku

Tereziánsky dokument *Ratio Educationis* (1777) bol významným dokumentom slúžiacim na rozvoj ľudového školstva v Uhorsku, no nemal žiaden dosah na slovenské dolnozemské školstvo. Tolerančný patent Jozefa II. (1781) mal, naopak, rozhodujúci význam pre rozvoj evanjelického ľudového školstva na Dolnej zemi.¹¹⁵ Podľa tohto dokumentu nekatolíckym obciam, ktoré majú viac ako 500 obyvateľov, bolo dovoľené založiť si školu (Čelovský, 2010: 331). Roku 1806 bol vydaný školský zákon, tzv. druhý *Ratio Educationis*, ktorý znamenal zastavenie vývoja školstva v Uhorsku. Uhorský snem roku 1830 vyhlásil zákon (VIII. zák. článok), podľa ktorého akýkoľvek úrad v Uhorsku môže zastávať len človek ovládajúci maďarčinu (Györe, 2009: 209). Rakúsko-maďarským vyrovnaním v roku 1867 sa ešte väčšmi zhoršilo postavenie slovenského národa, národnostný útlak sa prejavil vo všetkých oblastiach života, aj v školskej politike. Školský zákon z roku 1868 mal za cieľ vytvoriť dobré školstvo, ktoré prináša všeobecnú vzdelanosť a hmotný blahobyt, ako i vzdelávanie v materinskej reči („Každý chovanec vyučovaný má byť vo vlastnej reči materinskej“, čl. 58), no mal hlavne deklaratívny charakter s nedôsledným uplatňovaním v praxi.

Po zakázaní činnosti Matice slovenskej roku 1875 sa začína boj o nacionálne a politické práva, ktorý sa veľmi intenzívne prejavuje v školskej otázke a súvisí s uplatňovaním materinského jazyka.

Nový učebný plán pre ľudové školy (konfesionálne i nekonfesionálne) bol ministerstvom kultu a verejného vzdelávania uverejnený 26. augusta 1877 a obsahoval niektoré body „ktorými konfessie budú nútené veľmi a veľmi premýšľať o tom,

¹¹⁵ Základom rozvoja dolnozemského školstva boli učitelia a osvetové myšlienky pochádzajúce z Hornej zeme. Jozef Maliak v časopise *Domácnosť a škola*, ktorý vychádzal v Sריeme v Iloku a ktorého bol sám redaktorom, uverejnil článok *Sriadenie mošovskej školy za Kolárovhо detinstva*. V ňom sa zameriava hlavne na Náukovú osnovu evanjelických a. v. škôl turčianskeho seniorátu, ktorú r. 1798 vypracoval Ondrej Plachý, kňaz sväto-martinskej cirkvi a neskoršie senior turčianskeho seniorátu. Maliak ho považuje za priekopníka slovenskej osvety tej doby a za významného reformátora cirkevného školstva (*Domácnosť a škola*, 1914, č. 1, s. 14 – 18; 1914, č. 2, s. 41 – 45; 1914, č. 3, s. 69 – 75). Hoci učebné osnovy boli vypracované pre turčiansky seniorát, určite boli používané aj v novozaložených školách na Dolnej zemi, vzhľadom na to, že sa aj iná cirkevná literatúra Ondreja Plachého používala v cirkevných zboroch Báčsko-sriemskeho a Banátskeho seniorátu (Ramač – Marčok, 2022).

ako robiť, aby sa i požiadavkám štátu i potrebe cirkve vyhovel.“ Plán obsahoval štyri kapitoly: I. Učebné predmety, II. Rozsah a rozdelenie učebných predmetov podľa jednotlivých školských ročníkov, III. Rozvrh učebného času a IV. Učebné prostriedky. Ako „najsúrnejší“ je uvedený a rozpracovaný Rozvrh učebného času. V dokumente sa zdôrazňuje, že najviac času sa musí venovať čítaniu, písaniu, materinskej reči a počtovede, čo sa nezhodovalo s „požiadavkou vyznanskou“, ktorou sa dával dôraz na učenie náboženských obsahov („obširny výklad katechizmu, deje Biblické, jednotlivé i vlastný Biblický dejepis, dejepis cirkve, 20 nábožných piesní spamäti, čítanie Nového zákona“). Vládny plán na tieto obsahy vyhradil iba tri hodiny. „Ktorý smrteľník je v stave tomu zadosť urobiť za ten čas?! Okrem toho učiteľia bývali i organistami a predpoludním boli vyčlenené ešte i hodiny pre ženské ručné práce (6 hodín týždenne), čo bola veľká záťaž vzhľadom na 29 plánovaných týždenných hodín výučby v elementárnej škole. V opakovacej škole počas zimy mal učiteľ 5 hodín a v lete 2 hodiny týždenne, teda spolu 34 – 31 vyučovacích hodín. Letné hodiny opakovacej školy sa konali v nedeľu, aby sa tak mládež pred alebo po vyučovaní mohla zúčastňovať na službách Božích“ (*Evanjelická škola*, 1878/3, 31 – 32). Ak máme na zreteli skutočnosť, že väčšina dolnozemskej slovenskej škôl mala jedného učiteľa, v prípade jeho choroby alebo indisponovanosti bolo náročné organizovať chod školy alebo priebeh bohoslužieb. Z tohoto vyplýva, že učiteľia boli kľúčovými činiteľmi vo vzdelávaní mládeže, ako i dôležitými činiteľmi pri výpomoci farárovi v duchovnom zaopatrení potrieb veriacich.

Podľa *Učebného nákreš pre evanj. a. v. nerozdelené slovenské školy Báčsriem-skeho Seniorátu*, ktorý vypracoval senior Gustáv Belohorský, ako prvý, resp. najdôležitejší predmet je uvedené náboženstvo a hneď po ňom materinská reč. V prvom a druhom ročníku (tzv. podtrieda) v *Učebnom nákrese* sú uvedené tieto pokyny: „Cvičenie umu a reči. Rozhovor o známych predmetoch školy a domova. Šlabikár slov. pri užívaní písaco-čítacej metódy. Čo je hláska, sylaba, slovo? Poznávanie písanej a tlačenej litery, veľkej i malej.“ V treťom a štvrtom ročníku (tzv. strednia trieda): „čítanie švabachom a latinkou, podľa Čít. cabianskej. Správnosť, zbehlosť a prízvuk v čítaní. Písanie s malými i veľkými literami. Odpisovanie z čítanky i z pamäti známych predmetov mien, viet atď. Čo je hláska, sylaba, slovo, veta, mäkká a tvrdá písmena? Kde sa veľká písmena upotrebiť má?“ V piatom a šiestom ročníku (tzv. vyššia trieda): „Pokračovanie v správnom čítaní a písaní. Nápovedné písanie čili diktando. Krasopis; z pamäti odpisovanie naučených výpovedí, veršov; opisy, listy, uspokojky. Slovenský pravopis.“ Redaktor A. P. Záturcký uvádza pripomienky týkajúce sa nenáročného programu práce v 1. a 2. ročníku a má námietky i na navrhovanú *Čabiansku čítanku*, ktorá mala v minulých vydaniach množstvo chýb.

Maďarský jazyk sa začínal učiť vo vyššej triede ľudovej školy (záverečné ročníky, t. j. 5. a 6.) (*Evanjelická škola*, 1877/7, 83). Podľa Čelovského tento učebný plán bol navrhnutý na učiteľskej porade v Petrovci 21. septembra 1876. Vo svojom výskume ďalej Čelovský uvádza niektoré odchýlky medzi navrhnutým a publikovaným variantom (Čelovský, 1979: 138).

V kysáckej škole sa používala *Mluvnica jazyka maďarského pre slovenské deti* Pavla Uhrína. Učebnicu svojim žiakom zabezpečovala a vypožičiavala cirkev.

Obr. 9: Uhrinova Mluvnica jazyka maďarského pre slovenské deti z roku 1878¹¹⁶

Nasledovali dva ďalšie zákony, ktoré však značne obmedzovali nacionálne práva. Zákon z roku 1878 dal právo ministrovi školstva určiť v školách vyučovací jazyk.¹¹⁷ Minister Berzewicz podal vláde návrh na reformu škôl a pripravil aj učebné osnovy, ktoré sa niesli v znamení úplného pomaďarčovania (Čeman, 1979: 33).

Aj napriek odporu srbských a rumunských poslancov Uhorský snem roku 1879 vyniesol 18. zákonný článok o záväznom učení maďarského jazyka na školách.

¹¹⁶ Archív SEAVC Kysáč

¹¹⁷ Na učiteľskej konferencii slovenských evanjelických učiteľov Báčsko-sriemského seniorátu, ktorá bola uskutočnená v Kulpíne 31. mája 1878, bol schválený návrh šlabikára s čítankou Fridricha Steltzera (*Evanjelická škola*, 1878/13, s. 153, rubrika Dopisy a správy, podnázov Z Báčky. Autor Drahotín Miloslavský [Karol Miloslav Lehotský]).

Už v nasledujúcom roku sa vyžaduje jeho dôsledné uplatnenie – v kulpínskej cirkevnej kronike v roku 1885 je zaznamenané, že školský poddozorca Nikola Gref navštívil školu a skúšal žiakov z maďarského a srbského jazyka, ako i v počítaní a názornom vyučovaní v maďarskom jazyku (Достанић, 1996a: 47). Miestny školský výbor v Novom Sade rozhodol, že sa od školského roku 1879/80 v III. a vo IV. ročníku Srbskej ľudovej školy v Novom Sade namiesto nemeckého jazyka zavádza povinný predmet maďarský jazyk s dvoma hodinami týždenne (Ognjanović, 1964: 65).

Župné administratívne výbory Uhorska sledovali stav odbornosti vyučovania maďarčiny na školách. Pre učiteľov ľudových škôl s nemaďarským vyučovacím jazykom organizovala školská správa na účet štátu kurzy maďarčiny. Slovenskí učitelia ťažko prijímali vytlačanie materinského jazyka zo škôl, lahostajnosť nadriadených orgánov a neporiadok v školskej organizácii, ako i slabé materiálne vybavenie ľudových škôl a tiež spoločenské nedocenenie učiteľskej práce (Žbirková, 1987: 358). Pre Slovákov a iné nemaďarské národnosti bola teda maďarčina podmienkou zamestnania v štátnej službe.

Evanjelická cirkev sa koncom 19. a začiatkom 20. stor. riadila *Ústavou cirkve kresťansko evanjelickej a. v. krajiny uhorskej* (v podnázve: *Zákony vynesené na cirk. všeobecnej synode r. 1891–1893. Potvrdené 18. marca r. 1893. A vyhlásené v zasadnutí synodálnom 4. mája r. 1893.*), ktorá v čiastke štvrtej pod názvom Školy cirkevné uvádza najprv všeobecné ustanovenia, odvolávajúc sa na štátny zákon z roku 1790, na základe ktorého sa už vyše sto rokov dovoľuje cirkvám bezprostredne vplývať „na svoje ústavy výchovy a výučby“ (čl. 187). Cirkev sa teda musela riadiť štátnymi zákonmi (čl. 191). Rakúsko-maďarským vyrovnaním v roku 1867 sa ešte väčšmi zhoršilo postavenie slovenského národa, národnostný útlak sa prejavil vo všetkých oblastiach života, a tak i v oblasti školskej politiky. Školský zákon týkajúci sa „národno-výchovných učebných ústavov založených kroz vierovyznanie“ bol XXXVIII. *zákonný článok z roku 1868 o vyučovaní v národných školách* (v podnázve: *Sankcionovaný dňa 5. decembra r. 1868 v snemovni zástupcov, vyhlásený dňa 5. decembra. 1868, v snemovni vyšších stavov 6. decembra 1868. V Sbierke krajinských zákonov uverejnený dňa 7. decembra r. 1868*) a mal za cieľ vytvoriť dobré školstvo, ktoré prináša všeobecnú vzdelanosť a hmotný blahobyť, ako i vzdelávanie v materinskej reči.¹¹⁸ V článku 11 tohto zákona sa uvádzajú učebné predmety v cirkevných národných školách: „viero- a

¹¹⁸ Podľa Koruniaka bolo cirkevné prostredie nielen udržateľným faktorom, ale často i jediným miestom a činiteľom kultivovania slovenčiny nielen v dnešnej Vojvodine, ale i v celom Uhorsku. O dejinách používania slovenčiny medzi slovenskou enklávou vo Vojvodine pozri kapitolu Slovenčina a cirkev po prvú svetovú vojnu (Koruniak, 2020: 80 – 86).

mravoveda; čítanie a písanie; počtovanie z hlavy a písmom, ako aj nauka krajinských mier; mluvnica; prirodozpyt a prirodopis so zreteľom na spôsob výživy a na kraj, k nemu väčšina rodičov detí patrí; krajinský zeme- a dejepis; polnie, hospodárske a menovite zahradnícke cvičenia; krátka náuka občianskych práv a povinností; spev; telocvik, ohľadom na telocvik vojanský“. V tom istom článku sa uvádza: „aby škola zaopatrená bola tabulami, nakoľko možno zemeguľami, zemevidy, prirodopisnými vzorkami, a vôbec najpotrebnejšími, učebnými prostriedkami“; dĺžka trvania školského roka nebola unifikovaná pre všetky školy, ale sa vyžadovalo: „aby čas pilnej návštevy školy na dedine cez rok trval aspoň osem mesiacov v meste aspoň deväť mesiacov“. Zákon bližšie určoval aj zakladanie a organizáciu učiteľských mužských a ženských ústavov (čl. 81 – 115), zaoberal sa ustanoveniami týkajúcimi sa národno-školských vrchností, t. j. školskej stolice a jej kompetencií, ako i ustanoveniami týkajúcimi sa postavenia učiteľov (čl. 116 – 132).

Najväčším pozitívom tohto zákona bola snaha o zreorganizovanie elementárneho školstva, no do života sa uvádzal iba veľmi pomaly a ťažko. Takže slovenské dolnozemské školy roku 1868 sa podstatne nelíšili od škôl z roku 1848, hoci boli vyhovujúcejšie ekonomické a kultúrne podmienky (Čelovský, 1979: 135).

V *Cirkevných počtoch* evanjelickej cirkvi v Kysáci z rokov 1867 – 1872 (Archív SEAVC Kysáč) sú zaznamenané aj školské príjmy a výdavky. Kým v roku 1867 boli dvaja učitelia, Mičátek a Rúčka, roku 1870 je zaznamenaný iba jeden učiteľ (Mičátek). Dostal plat 105 zlatých a dodatok 34 zlatých 89 grajciarov, lebo 9 mesiacov zastupoval jedného učiteľa. Roku 1871 už boli dvaja učiteľa: J. Mičátek a L. Urban.

Maďarizácia sa stupňovala, zanikli slovenské gymnáziá, slovenčina bola na území Slovenska vytlačená z vyšších škôl. Materinskú reč sa slovenské deti mohli učiť iba na cirkevných ľudových školách (Pavlík, 1985: 375). Ľudové školy mohli zakladať aj jednotlivci a družstvá (regulované článkami zákona 16 – 22), ako i obce (regulované článkami zákona 23 – 43).

Iványosi-Szabó (1983: 485 – 489) opisuje situáciu v ľudových školách vo vtedajšej Báčsko-malokumánskej župe.¹¹⁹ Školskí inšpektori v rokoch 1880 – 1906 vykonávali inšpekcie aj na slovenských školách. Podľa ich správ až do roku 1879 sa slovenské základné školy zdali byť uzavretým svetom. Roku 1880 inšpektor navštívil všetky slovenské školy (spolu 12) a uviedol veľmi pozitívne skúsenosti: školy boli čisté, dobre vybavené, všetky mali učiteľov. Veľký počet žiakov a preťaženie učiteľov bránili výučbe, ktorá prebiehala výlučne v materinskom jazyku vo

¹¹⁹ Báčsko-malokumánska župa (maď. Bács-Kiskun megye) sa sformovala po druhej svetovej vojne a jej súčasťou sa stali predvojnová Báčsko-bodrocká stolica a časti iných južných stolíc (Peštianskej, Pilišskej atď.).

všetkých predmetoch, kým maďarčina ako predmet sa nevyučovala. V školskej štatistike z roku 1895 supervízor uviedol, že všetky slovenské školy majú učiteľov, ktorí dobre hovoria po maďarsky, ale nechcú ho učiť. Inšpektori ďalej zaznamenali, že počas obdobia dualizmu slovenskí učitelia Báčsko-bodrockej stolice mali kultúrne, politické a vzdelávacie styky s Hornou zemou. Prudko reagovali na politické a kultúrne hnutia, ktoré sa tam odohrávali, ba dokonca aj niektorí z týchto učiteľov boli aktívnymi členmi slovenského národného hnutia. Okrem toho pravidelne odoberali slovenské politické noviny vo veľkom počte exemplárov.

Inšpektori v roku 1902 zaznamenali o ľudovej škole v Kyšáci, že vyučovanie v maďarčine je nedostatočné, slabé. Hoci učitelia sú kvalifikovaní, učia zle, nezmyselne.¹²⁰ Kvôli porovnaniu a dokresleniu jazykovej situácie uvádzame aj správy supervízorov z niektorých iných škôl v Báčsko-bodrockej stolici. V roku 1899 v Petrovci bola založená štátna škola s vyučovacím jazykom maďarským (828 žiakov vo veku 6 až 12 rokov a 61 detí opakovaného veku), v ktorej učitelia dobre ovládali tento jazyk, ale pretože žiaci nevedeli po maďarsky, boli nútení vyučovať po slovensky. V evanjelickej slovenskej škole (627 školopovinných a 57 žiakov v opakovacej škole) bola situácia podobná, no keďže bol učiteľ zbehlý v maďarčine, inšpektori vyjadrili nádej na zlepšenie tohto stavu. V Selenči sa v evanjelickej škole so slovenským vyučujúcim jazykom po maďarsky vôbec nevyučovalo. Učiteľom bol Ján Hill, 77-ročný vyčerpaný muž, ktorý vyučovanie zanedbával. V katolíckej škole s maďarským a slovenským vyučovacím jazykom žiaci veľmi dobre hovoria, píše a čítajú po maďarsky vďaka vynikajúcim metodickým riešeniam učiteľov. Tu boli pochválení slovenskí učitelia, vďaka ktorým úspešne prebiehala lingvistická maďarizácia. Počas svojej návštevy v Kulpíne roku 1900 inšpektor Nikáz Gráf¹²¹ zaznamenal „prijateľnú“ úroveň maďarského jazyka. Podobne aj počas inšpekčnej návštevy slovensko-maďarskej školy v Pivnici inšpektor situáciu vyhodnotil ako uspokojivú. Počas školských inšpekcií v roku 1906 bolo vznesených niekoľko námietok proti slovenskému učiteľovi Júliusovi Kubánimu z Petrovca, lebo zanedbával výučbu v maďarskom jazyku a okrem toho všetky školské dokumenty, rodné listy a pod. písal po slovensky. Inšpektor ho charakterizoval ako fanatickeho

¹²⁰ Obyvatelia Kyšáča prejavovali veľký odpor voči používaniu maďarského jazyka. Tak na obecnom zasadnutí bolo navrhnuté zmeniť/pomaďarčiť názov osady na Kiszács. „Komu zavadzia čisté, staré, poctivé meno našej obci, neviem, no bolo by zaujímavé vedieť, kto bol ten, ktorý vymyslel také šobrdľavé meno ako je Kyšáč?“ Výbor sa jednohlasne vyjadril, že nezmení miestopisný názov obce odvolávajú sa na fakt, že zákon nehovoril o pomaďarčení, lež o ustálení toponym (*Dolnozemský Slovák*, 1902/12: 15).

¹²¹ Gráf Nikáz (1843, Sombor – ?) bol školským inšpektorom v Báčsko-bodrockej stolici v období rokov 1894 – 1907(?) (Mezen, 2016: 30).

Slováka, ktorý nenávidí Maďarov. Učiteľ dostal pokutu 200 korún (Iványosi-Szabó, 1983: 485 – 489).

Na základe týchto školských štatistík a evidencií možno konštatovať, že Slováci žijúci na tomto území úspešne bojovali za svoj materinský jazyk.

Významným prameňom hovoriacim o postavení učiteľov kysácskej školy začiatkom 20. stor. je bezpochyby *Zápisnica školských porád kysácskych evanjelických augsburského vierovyznania učiteľov 1904 – 1921*. Uvedomujeme si nespoľahlivosť školských kroník ako historických prameňov, najmä čo sa týka ich historickej presnosti a objektivity, preto sme sa snažili, ak to bolo možné, porovnať a doplniť informácie archívnym výskumom materiálov cirkevného archívu v Kysáci, Mestského archívu v Novom Sade a Archívu Vojvodiny so sídlom v Novom Sade, ako aj informáciami z dobovej tlače a vedeckej literatúry.

Začiatkom 20. stor. vrcholil maďarizačný tlak v oblasti vzdelávania. Vo všetkých vládnych vyhláseniach o školskej politike a opatreniach vlády i štátnych orgánov na poli školstva sa od roku 1901 na prvom mieste zdôrazňovala zásada maďarskej národnej výchovy. Nešťátne školy národnosti a cirkví boli pod štátnym dozorom a právne a príjmové pomery učiteľov sa viazali na celý rad prísnych podmienok. V školách sa maďarčina preferovala ako vyučovací jazyk a v tom zmysle bolo povinné realizovať maďarsko-patriotickú výchovu budúcich uvedomelých uhorských občanov (Gabzdilová 2014: 7).

Učiteľ Vladimír Mičátek vyobrazuje tunajšie školské pomery narážajúc na skutočnosť, že v takýchto podmienkach sú učitelia na pokraji síl. Zápisnica z učiteľskej porady z 30. septembra 1904 uvádza ťažké postavenie učiteľov, ich striedanie v službe aj v niekoľkých školách dolnozemskej cirkevnej zborov, zaostalosť žiakov a nedostatok učebných pomôcok a „jednak prosí od Boha pomoc a vytrvalosť nielen novým, ale i starým silám.“

Príčinou odchodu učiteľov bol nízky plat, ktorý dovtedy predstavoval sumu 500 zlatých. Tá suma nebola dosť na to, aby učiteľ mohol vyživiť seba i rodinu. Ešte 2. februára na „výročitom všeobecnom konvente“ (*Dolnozemský Slovák*, 1904/5: 43) sa hovorilo o ustálení učiteľsko-kantorského platu pre učiteľa, ktorý sa má zvoliť na uvoľnené učiteľské miesto. No cirkevníci prejavili veľkú nežičlivosť. Autor článku, ktorý sa podpísal ako Evanjelik, vysvetľuje význam škôl a upozorňuje na zhubnosť týchto „rúhavých a bohoprázdných rečí“: cirkev sa len pomocou dobrých škôl doteraz u nás obdržala, „školy byly u nás cez stoletia vernými pěstovateli čistej a nezlomnej viery, a byly ony pritom i šířiteli vedy a umenia... Čo utiahnete svojmu učiteľovi, to utiahnete i svojim deťom... Len uháňajte ďalej začatou cestou. O pár rokov budú vám i štátne školy dobré!!!!... Vaše evanjelictvo a štátna škola - dvojčatá, akých svet ešte nevidel.“

Týmto článkom sa poukazuje na znehodnocovanie práce učiteľov, ako materiálne, tak i morálne.

Podľa Kmeťa (1987: 468) k takémuto stavu učiteľstva dopomohla vláda Uhorska, ktorá bola pod vplyvom pravičiarskych ilúzií o jednom národe v rámci štátu a svojou výlučnosťou spela čoraz hlbšie do vlastnej agónie. Najprv Berzevicovým školským zákonom z roku 1904, ktorý do základných škôl nemaďarských národností vnucuje 17 hodín maďarského jazyka týždenne. (Kvôli porovnaniu, dnes je v učebných osnovách naplánovaných 5 hodín výučby materinského jazyka týždenne!). Ešte ťažšia situácia nastala so školským zákonom Alberta Apponyiho z roku 1907, keď sa od žiakov 5. a 6. ročníka, bez ohľadu na materinský jazyk, vyžaduje úplné ovládanie maďarčiny a sledovanie celkovej výučby v maďarskom jazyku.

Obyvatelia sú pobúrení z nanucovania používať maďarčinu v školách. Treba však pripomenúť, že sa v národe často vyzdvihovalo, že boj nie je zameraný na maďarskú národnosť ako takú, lež na natískanie cudzej reči a zatláčanie materčiny. Teda, bojovali proti nerovnoprávnosti, pričom za spoločného nepriateľa je považovaný vládny režim v Pešti (Čeman, 1979: 32, 34).

Školský rok sa končil verejnými skúškami v polovici mája, lebo na začiatku jari začínali práce na poli a deti pomáhali rodičom (*Zápisnica školských porád kysáčskych evanjelických augsburského vierovyznania učiteľov 1904 – 1921*¹²² z 23. apríla 1905, bod 1). Práve týmto sa odôvodňuje už spomínaná zaostalosť detí, ktoré pre chudobu nemohli pravidelne chodiť do školy. Preto boli výsledky vyučovania a prospech žiakov veľmi skromné.

Poslanci na sneme (8 rumunských, jeden srbský a jeden slovenský – Hodža), ktorí vystupovali jednotne a medzi inými národnosťami zastupovali aj Slovákov, v roku 1905 odovzdali snemu návrhy, t. j. žiadosti, ktorými chceli nastaviť školský systém v Uhorsku. Medzi iným sa dožadujú aj uctievania materčiny v školách. Skutočnosť bola taká, že učitelia na školách boli trestaní pre nedostatočné vyučovanie maďarčiny, resp. používanie maďarčiny v slovenských školách bolo povinné, naopak, používanie slovenčiny trestné (Čeman, 1979: 34). Ešte roku 1894 Vladimíra Mičátka školský dozorca Gráf obžaloval z nedostatočného vyučovania štátneho jazyka. I keď bol pre nedostatok dôkazov oslobodený, jeho práca bola pod neustálym dozorom školských vrchností až do jeho smrti roku 1922 (Valihora, 2006: 110 – 117).

Cirkev sa snažila voliť učiteľov Slovákov, ktorí „sa našu reč nenaučili len na ulici, ale ktorou slovom i písmom dobre hovoria, ktorí našu reč nielen z musenosti v škole užívajú, ale aj vo svojej domácnosti pestujú a za svoju materinskú reč

¹²² Ďalej: ZŠP

pokladajú“. Lebo, ako to podpísaný Rodoljub píše: „naša reč je v úzkom sväzku s našou vierou... Tým že sa pridriavame našej reči, uctíme sami seba“ (*Dolnozemský Slovák*, 1904/6: 1).

Koncom mája v Pešti bola porada, na ktorej sa začal riešiť osud nemaďarských ľudových škôl v Uhorsku. Plánom bolo vytlačiť materinskú reč zo škôl a učiteľov prinútiť k tomu, aby slúžili nie vede, ale maďarizácii. Existovali obavy, že sa to aj uzákoni a že sa zo škôl „vyhodia slovenské šlabikáre... Aj na baňského biskupa dolieha minister, aby dbal o prísne vyučovanie maďarčiny, zvláštne v školách v Bajši, v Hložanoch, v Kysáči, v Laliti, v Palánke, v Petrovci, v Pivnici, lebo sa vraj nevyučuje dostatočne, a to vláda nestrpí. Hrozí odtiahnutím päťročného podvyšku, a disciplinárkou učiteľom, a že prípadne školy pozatvára. Nikto z nás neni proti vyučovaniu maďarského jazyka, len aby sa to nedialo na úkor pre život potrebného vedenia a materinskej reči“ (*Dolnozemský Slovák*, 1904/6: 1).

Postup bol taký, že školský dozorca vykonával prísny dozor nad prácou učiteľa (a tak aj cirkvi) a mohol ho aj oznámiť vyšším miestam. Stolica potom proti nemu konala disciplinárne stíhanie a ak to minister považoval za správne, cirkevnú školu mohol aj zatvoriť (*Dolnozemský Slovák*, 1904/14: 1). Maďarský minister školstva Albert Apponyi v roku 1907 predpisoval zákony, v ktorých vyvrcholila maďarzácia v školách. Učitelia Slováci sa prepúšťali zo škôl a na ich miesto boli dosadení učitelia Maďari.

Albert Apponyi (1846 – 1933) bol minister osvety v uhorskej vláde v rokoch 1906 – 1910. Bol známy ako vášnivý obhajca maďarských národných záujmov, ktoré považoval za nezlučiteľné s uspokojením požiadaviek národností v Uhorsku. Konal v súlade so svojou výstižnou výpoveďou: „Všetko, čo je maďarské, predstavuje najvyšší stupeň ľudskej dokonalosti“. Školské zákony z roku 1906 boli diskriminačné voči národnostiam, presne určovali pracovné i mimopracovné povinnosti učiteľov v oblasti tzv. vlasteneckej výchovy a šírenia maďarčiny.

Zo *Zápisnice školských porád 1904 – 1921* z 20. novembra 1907 v bode 2 sa dozvedáme o tom, že žiaci v Kysáči nevedia maďarsky, lebo „každodenné 3 hodinky, ktoré sa obrátia k učeniu maďarskej reči, počtovede a ústavovede sú primálo, by sa deti naučili maďarsky rozprávať. A čo sa naučia, to na ulici a doma zapomenú. Doma ale sa nemožu učiť, bo im to rodičia jednoducho bránia“.

V bode 3 a 4 je zaznamenané, že stále čelia problémom nedostatku učiteľov a nezaplatenej funkcii správcovstva: „3. Ponevác ale v roku dvaja učitelia odišli, I. tr. „A“ a „B“ vyučoval p. uč Streacha, III. triedu ale podelili medzi druhé triedy, a síce preto, bo na súbeh sa neprihlásil nikto, čo i bežúceho roku možno občakávať“.

Minister Berzewiczý školským zákonom z roku 1904 podal vláde návrh na reformu škôl a pripravil aj učebné osnovy, ktoré boli v znamení úplného

pomaďarčenia – do základných škôl nemaďarských národností zavádza 17 hodín maďarského jazyka týždenne (Kmeť, 1987: 468). V šk. roku 1906/1907 kysáčka školská stolica na maďarizačné nátlaky reagovala zintenzívneným vyučovaním náboženstva. Hoci sa podľa učebného plánu náboženstvo malo vyučovať iba tri hodiny týždenne, školská stolica „žiada svojich učiteľov aby náboženstvo cez týždeň všemožne pilnovali a tak v službe cirkve stojac i viacej učinili, než li to plan ten nakladá. Tedy aspoň hodinu denne“ (*Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895 – 1915*¹²³ z 23. sept. 1906, bod 4).

Cirkev nielen učila ľud evanjeliu, ale rozvíjala v ňom aj slovenské národné povedomie, takže školská stolica búrlivo reagovala na list školského dozorcú báčanských škôl, podľa ktorého by sa mal spev vo všetkých slovenských triedach vyučovať po maďarsky: *“Školska stolica jednomyslným uzavretím svojím úctive spytuje sa pána škôldozorcú, aký spev to rozumie v naložení svojom, ak rozumie cirkevný spev, tedy školská stolica považuje to za miešanie do autonómnych práv cirkve, ktorá sa i pri školách dľa synodálnych Jeho Jasnosťou potvrdených zákonov sa spravuje a proti naloženíu takému sa ohradzuje, tým viacej, že aj Jeho Exelencia pán minister nábož. a výučby, v svojom nariadení z roku 1905 p .č 72000 jasne hovorí že nechce a nemieni sa dotknúť toho práva vierovyznaní, ktorým oni vyučovacú reč v školách svojích sami si určujú, ak ale rozumie svetský spev, tedy vyslovuje školská stolica, že vo vierovyznanských školách drahým peniazom cirkve vydržiavaných, žiaden svet-ský spev miesta nemá a taký vôbec svojím učiteľom učiť zakazuje”* (ZZŠS zo 4. marca 1906, bod 1).

Maďarský minister školstva Albert Apponyi v roku 1907 vydal zákony, ktorými maďarizácia v školách vyvrcholila.¹²⁴ Žiaci V. a VI. ročníka majú (bez ohľadu na materinský jazyk) dobre ovládať maďarčinu a vyučovanie má prebiehať v maďarskom jazyku. Učiteľská rada v Kysáči však konštatuje, že žiaci po maďarsky nevedia. Príčinu vidí v malom počte hodín vyučovania v maďarskom jazyku (tri hodiny denne sa vyučovalo po maďarsky: maďarská reč, počtoveda a ústavoveda). Okrem toho sa žiaci doma nemohli učiť po maďarsky, lebo im to rodičia zakazovali (ZŠP z 20. nov. 1907, bod 2). V zápisnici sa uvádzajú tieto maďarské učebnice, ktoré boli používané v kysáčkej škole: pre I. tr. *Schárer - féle bibliai szemléltató képek*, *Schárer - féle nagy műhely szemléltató képei*, *Faragó mindentudó szamláltató*

¹²³ Ďalej: ZZŠS

¹²⁴ Zásada maďarskej národnej výchovy sa mala realizovať striktnie na všetkých stupňoch a vo všetkých typoch škôl. Vzdelávacie inštitúcie mali popri štátnych orgánoch dominantnú úlohu v procese premeny multiligválneho obyvateľstva Uhorska na politicky, kultúrne a jazykove jednotný uhorský národ. To bol dôvod k prijatiu nových školských zákonov (Gabzdilová, 2014: 7).

képeskönyv (ZZŠS z 23. septembra 1906, bod 3); autor V. Groó: *Maďarská čítanka pre slovenské školy* (II – IV triedy) (ZZŠS zo 7. júna 1909, bod 1).

Úradné písomnosti a správy boli písané v maďarčine. Uzávery prvého bodu zápisnice zo školskej porady z 20. dec 1909 (ZŠP) týkajúce sa zápisnice z 26. novembra sú pozmenené takto: „všeobecné dáta v Zpráve budú písané len po maďarsky, školské zprávy na Vianoce a na Veľkú noc sa vyplnia číslicami a len na konci roku slovné, maďarsky.“

Počas prvej svetovej vojny na koncoročnej slávnosti v šk. roku 1915/1916 z ôsmich navrhnutých bodov päť bodov bolo v maďarskom jazyku: „*Himnusz; Oslavovanie Karpátov; Pieseň: Dobok szólnak; Báseň: Hadnagy Uram; Pieseň: Husár; Rečnovanka: O Karpátoch; Rečnovanka: Vlast Uhorská; Pieseň: Szóza!*“ (ZŠP, z 20. marca 1916, bod 1).

Postavenie učiteľov v slovenskej evanjelickej škole v Kysáči koncom 19. a začiatkom 20. storočia

V roku 1862 bolo založené slovenské evanjelické Gymnázium vo Veľkej Revičkej a roku 1868 bola pri gymnáziu otvorená učiteľská škola, tzv. učiteľské seminisko, v ktorom sa vzdelávali učitelia pre evanjelické cirkevné školy v slovenskej vyučovacej reči (Škultéty, 1869). V ročných správach tohto gymnázia sú i mená žiakov z vojvodinského prostredia: z Aradáča, Hložian a Kulpína. Iba jeden z nich sa zapísal do učiteľského semeniska – Pavel Jároši z Aradáča (Ormis, 1871/72: 47), takže domácich učiteľov nebolo.

Koncom 19. stor. bolo na Slovensku sedem štátnych a osem neštátnych učiteľských ústavov (Žbirková, 1987: 357). Učitelia prichádzajúci do školy v Kysáči pochádzali z územia dnešného Slovenska a väčšina z nich ukončila učiteľský ústav v Modre (podľa listu J. A. Kraica, Archív Základnej školy Ludovíta Štúra v Kysáči). Uvádzame mená učiteľov, ktorí sa vyskytli v skúmanej *Zápisnici školských porád 1904 – 1921* do začiatku prvej svetovej vojny: Ladislav Urban z Beharoviec z Liptova (v Kysáči pôsobil v rokoch 1869 – 1903), Samuel Mesík z Modry (1890 – 1911), Karol Lichner (1894 – 1898), Ján Janík z Lučian (1895 – 1898), Gustáv Rigan (1895 – 1899), Július Rudolf Cavar z Liptovského Sv. Mikuláša (1900 – 1901), Ján Molnár/Molitoris z Liptovského Sv. Mikuláša (1900), Jaromír Alexander Kraic z Modry (1899 – 1901), Karol Hubica (1901), Karol Voda (1902), Michal Štetka (1902 – 1904), Peter Šimkovic z Trnovca (1904 – 1946), Samuel Slavka (1904 – 1906), Juraj Puchý (1904 – 1906), Peter Marendiak (1905 – 1907), Samuel Strecha

(1907 – 1914),¹²⁵ Michal Kucharík (1907 – 1908), Pavel Ružek (1907 – 1908), Bohumil Langhoffer (1906), Alexander Vendelín (1908 – 1909), Samuel Šebesta (1908 – 1909), Ján Danko (1909). V roku 1909 privítali prvé učiteľky: Máriu Profantovú (1909 – 1910), Izabellu Langovú (1909 – 1913), Vieru Profantovú, treťoročnú preparandistku (1909 – 1919) a Darinu Viestovú (1909 – 1918).¹²⁶

Obr. 10: Prvé učiteľky v kysáčekskej škole¹²⁷

¹²⁵ Samuel Strecha sa narodil v Pukanci (Slovensko). Hneď na začiatku svojho pôsobenia v kysáčekskej škole sa zasadil o založenie školskej knižnice, na čo škola požadovala finančné podporu z obecného úradu (ZŠP z 20. okt. 1908, bod 3).

¹²⁶ Príchod novej učiteľky Dariny Viestovej je zaznamenaný v *Zápisnici školských porád 1904 – 1921* zo 7. dec. 1909. Koncom 19. stor. existovali rôzne predsudky o práci učiteliek v Uhorsku a niektoré diskriminačné návrhy zdieľala aj redakcia časopisu *Evanjelická škola*, vyjadrujúc pritom svoj súhlas s týmto názorom. Totiž, niekoľko miestnych školských rád v Budapešti podalo magistrátu návrh, aby služobné pomery učiteliek boli upravené tak, že akonáhle sa učiteľka vydá, jej pedagogické pôsobenie sa končí. Odôvodnené to bolo zaneprázdnenosťou vydatých učiteliek, domácimi starosťami a najmä materskými povinnosťami (*Evanjelická škola*, 1879/7: 81).

¹²⁷ Obrázok poskytl Zuzana Ďurovková.

V kysáčskej evanjelickej škole pred začiatkom prvej svetovej vojny ešte pracovali: Ján Podhradský (1911 – 1922),¹²⁸ Mária Rusnáková (1912 – 1925), Štefan Mihál (1914 – 1915), Michal Šuster (1915). Najčastejším dôvodom opúšťania učiteľského úradu bolo nevyhovujúce hmotné zabezpečenie učiteľov. Začiatkom 20. stor. učiteľský plat v Kysáči bol 800 korún, čo bola malá suma, aby učiteľ mohol vyživiť seba i svoju rodinu. V susednej slovenskej obci Petrovec boli učitelia s výškou platu 1000 korún spokojní, preto z tohto prostredia neodchádzali (podľa listu J. A. Kraica, Archív Základnej školy Ľudovíta Štúra v Kysáči). Nedostatok učiteľov znamenal viacej povinností pre tých, ktorí zostali pracovať. Tak učiteľka I. Langová po odchode učiteľa S. Mesíka vyučovala aj doobedu, aj poobede (ZZŠS z 11. nov. 1911, bod 1).

Zákomom bolo určené, že jeden učiteľ vyučuje 80 žiakov, no aby cirkevníci neboli finančne veľmi zatažení, kysáčska školská stolica (spravujúci orgán školy, ktorej členmi podľa zákona boli predstavitelia miestnych učiteľov, ako i deviatich členovia cirkvi) prosila seniorálnu vrchnosť, aby povolila aj viacej žiakov v triede. V šk. roku 1901/1902 z celkového počtu 575 žiakov každodennej školy mal učiteľ Hýl na starosti 192 žiakov prvej triedy, učiteľ Mesík 104 žiakov druhej triedy, učiteľovi Hubicovi pripadlo 111 žiakov, učiteľom Mičátkovi a Urbanovi po 139 žiakov (ZZŠS z 15. sept. 1901, bod 3). Aj v opakovacej škole bývalo na jedného učiteľa až 120 – 130 žiakov (ZZŠS z 31. okt. 1909, bod 2). Roku 1901 v jednej lavici sedelo 6 žiakov, v triede bolo 26 lavíc, čo znamená, že kapacita tejto (Mičátkovej) školy bola 156 žiakov (ZZŠS z 20. okt. 1901, bod 2). Rodičia väčšinou nechápali význam školy, boli ľahostajní voči práci učiteľov; nezaobstarávali deťom učebnice, meškali aj s ich zápisom do školy (ZZŠS z 23. sept. 1906, bod 5). No aj napriek tomu školská stolica v súlade so zákonom vychádzala v ústrety rodičom: starším žiakom schvaľovala niekoľkodňové prázdniny¹²⁹ počas najsúrnejších jarných prác na poli (ZZŠS z 9. apr. 1896, bod 2; 11. apr. 1897, bod 1; 17. apr. 1906, bod 1; 19. apr. 1908, bod 2). Učitelia si od cirkevného konventu žiadali prostriedky vo výške 40 – 50 korún ako príplatok za správcovstvo. Keďže cirkevný konvent tento návrh neprijal, učiteľská rada si zvolila učiteľa Šimkovica, ktorý

¹²⁸ Ján Podhradský (29. júla. 1891, Hložany – 20. augusta. 1955, Nový Sad) sa hneď po ukončení učiteľskej školy zamestnal v Kysáči a tu sa aj oženil s Annou Párnickou roku 1916. V rokoch 1917 a 1918 sa zúčastnil vojny a bol ranený na východnom a potom aj na talianskom fronte. Hoci neukončil hudobnú školu, vďaka svojmu talentu sa prejavil aj v hudobnej tvorbe. Počas pôsobenia v Kysáči upravil slovenské ľudové piesne pre spev a orchester a bol činný v Čítacom spolku. Bol učiteľom aj v Laliti a v Kovačici. V rokoch 1924/25 zhudobnil prvú slovenskú operetu juhoslovanských Slovákov s názvom Pekná, nová maľovaná kolíska, ktorú napísal Vladimír Hurban Vladimírov (Podhradský, 1998: 389 – 390).

¹²⁹ Dvojmesačné letné školské prázdniny boli uzákonené uhorským školským zákonom z roku 1868.

úrad prijal pod tou podmienkou, že sa správca škôl bude voliť každoročne (ZŠP, 14. okt. 1907, bod 1). V školskom roku 1911/12 na zasadnutí učiteľského zboru bolo znovu odsúhlasené, že sa každoročne bude vymenúvať niekto iný a správcovské povinnosti má vykonávať „z lásky a ochoty“ (ZŠP, 20. nov. 1907, bod 4).

Na výročnom všeobecnom konvente 2. februára 1904 sa hovorilo o navýšení a ustálení učiteľsko-kantorského platu v Kysáči, no cirkevníci prejavili veľkú nezičlivosť. Avšak niektorí jednotlivci, ako i autor článku podpísaný ako Evanjelik chápu význam škôl, ktoré po stáročia pestovali čistú a nezlomnú vieru, ale zároveň boli i šíriteľmi vedy a umenia. „Čo utiahnete svojmu učiteľovi, to utiahnete i svojím deťom“ (*Dolnozemský Slovák*, 1904/5: 43). Kysáčski učitelia žiadali zvýšenie platu, no nakoniec sa tejto požiadavky vzdali v prospech stavby šiestej školy v Kysáči (ZZŠS z 30. augusta 1897, bod 1).

Postavenie učiteľov a podmienky práce v slovenskej evanjelickej a. v. škole v Kysáči koncom 19. a začiatkom 20. storočia

Školská stolica bola správny orgán školy, ktorej členmi boli podľa zákona predstavitelia miestnych učiteľov, ako i deväti členovia cirkvi. Keďže učiteľov v Kysáči bolo málo, všetci boli členmi školskej stolice (ZZŠS z 28. februára 1901, bod 1). Najväčší počet zápisníc bol zaznamenaný roku 1896 a roku 1897. Vtedy riešili problém nedôstojného správania sa učiteľa Jána Janíka, ktorý v Kysáči pôsobil v rokoch 1895 – 1898. Neuznával vrchnosť, ľubovoľne si vyberal žiakov, ktorých bude učiť; vyháňal rodičov, ktorí prišli zapísať deti do školy; neslušne a povýšenecky sa vyjadroval (ZZŠS z 11. októbra 1896, bod 1); bil žiakov, na niektorých z nich boli viditeľné stopy jeho fyzického týrania a mnohí mali dlhodobé psychické problémy (ZZŠS zo 16. decembra 1897; ZZŠS z 21. novembra 1898, bod 2). Sám učiteľ Janík sa písomne sťažoval na záznamy zo zápisníc učiteľských porad, na vedenie školy, na vyučovanie detí v opakovacej škole, na rozdelenie žiakov každodennej školy (ZZŠS zo 4. decembra 1897). Po viac ako dvojročnom intervenovaní školskej stolice presbytéria a všeobecného cirkevného konventu (ZZŠS z 19. decembra 1897) ho seniorálne „consistórium“ prostredníctvom vyšetrojúceho sudcu odsúdilo k strate úradu. Po jeho suspendovaní na tomto pracovnom mieste až do vypísania nového súbehu pôsobil učiteľ Peter Martiš (ZZŠS z 12. februára 1899) a po ňom Ján Molnár/Molitoris (podľa listu J. A. Kraica, Archív Základnej školy Ľudovíta Štúra v Kysáči).

Výpuklým problémom školy bol veľký počet žiakov v jednej triede. Na učiteľských poradách sa učitelia dožadovali, aby školská stolica formovala triedy

podľa zákona (ZŠP z 11. septembra 1910, bod 2). Zákon z roku 1868 (čl. 34) určoval, že jeden učiteľ môže vyučovať 80 žiakov, no cirkevníci, odvolávajúci sa na veľkú finančnú zaťaženosť, prosili seniorálnu vrchnosť o povolenie väčšieho počtu žiakov v triede. Ako príklad uvádzame školský rok 1901/1902, keď z celkového počtu 575 žiakov učiteľ Hýl mal 192 žiakov prvej triedy, učiteľ Mesík 104 žiakov druhej triedy, učiteľovi Hubicovi pripadlo 111 žiakov, učiteľom Mičátkovi a Urbanovi po 139 žiakov (ZZŠS z 15. septembra 1901, bod 3). Aj v opakovacej škole učitelia učili vyše 120 žiakov v jednej triede (ZZŠS z 31. októbra 1909, bod 2). Aj o dva roky neskôr mal učiteľ Samuel Strecha v druhej triede viac ako 130 žiakov, ktorí sa nemohli pomestiť do učebnej miestnosti, takže školská stolica už musela tento dlhotrvajúci problém riešiť (ZŠP z 16. októbra 1911, bod 1).

Obr. 11: Žiačky s učiteľom v Kysáci asi roku 1900¹³⁰

Na základe zoznamu učebných pomôcok, ktoré si učitelia žiadali zaobstarat' alebo opraviť, sa dá zistiť, ktoré učebnice používali, a čiastočne by sa dal zrekonštruovať aj interiér učebne: mapa Európy, *počtovací stroj* (ZZŠS zo 14. septembra 1902, bod 5), čítacie tabule pre prvú triedu, prírodopisné obrazy pre nižšie a vyššie triedy (ZZŠS z 13. septembra 1903, bod 2), obrazy pre názorné vyučovanie, mapa „*dvoch pologúl zeme našej*” pre VI. triedu; pre I. triedu obrázkové biblické

¹³⁰ Obrázok poskytl Zuzana Ďurovková.

histórie: „Schärer – féle bibliai szemléltető képek., Schärer – féle nagy műhely szemléltető képei. – Faragó mindentudó számláltató képeskönyv; Čítacie tabule (Velké písm. slovenské) pre III. triedu: Rudy niektorých kovov. IV Niektoré dejepisné obrazy. VI tr. Lokomotív. Striekačka. Prisma. Čočky” (ZZŠS z 23. septembra 1906, bod 3); zbierka metrických mier a váh, ako i skriňa na ich uloženie (ZZŠS z 13. februára 1896, bod 4 – všetko z cirkevnej kasy).¹³¹ Keď roku 1901 menili staré školské lavice, o ktorých sa ešte v roku 1896 rozhodlo, že ich oprava je veľmi potrebná (ZZŠS z 2. augusta 1896, bod 2), usporiadali ich tak, že v jednej lavici sedelo 6 žiakov. V triede bolo 26 lavíc vo dvoch radoch a medzi nimi bola ulička – čo znamená, že kapacita tejto (Mičátkovej) triedy bola 156 žiakov (ZZŠS z 20. októbra 1901, bod 2).

V školskom roku 1909/10 cestou škôldozorcu prišlo ministerské nariadenie č. 29788, podľa ktorého sa v nemaďarských školách poberajúcich štátnu podporu pri učiteľských kvinkvenálkach môžu používať len také knihy, ktoré povolí Ministerstvo osvety.¹³² Školská stolica v Kysáči sa rozhodla používať nasledujúce učebnice, ktoré sa vyplatia z pokút za vymeškávanie školy: “1.) Gregora Urama „Obrázkový Šlabikár a Prvá Čítanka“ pre školy ev. a.v. vydaný Tranoscius spolkom v Lipt. Sv. Mikulási, a len akby tento ministrom nebol povolený Lutherovým spolkom vydaný „Šlabikár a Prva Čítanka“; 2.) Pre ďalšie nižšie i vyššie triedy, čítanky uč. na odpočinku Jána Bella, a len v páde, že by tieže neboli povolené, štátom vydané čítanky J. Gášpára; 3.) V. Groó “Maď. Čítanka” pre slovenské školy (II-IV triedy); 4.) Karola Šebestu knižočky k vyučovaniu zemepisu, dejepisu a ústavovedy, všetky minist. povolené; 5.) Konečne k vyučovaniu v počtách, ako pomoc na knihu pre učiteľa, diela Dr. Mano Beke. (?) univers. tlač.vydané a k vyučovaniu zemepisu stolice našej knižočku Michala Mezey uč. zentianskeho.” Zoznam učebníc sa každoročne zasielal školskému inšpektorovi na schválenie (ZZŠS zo 7. júna 1909, bod 1).

¹³¹ „Prvá výstavka učebných prostriedkov evanj. školy národnej“ bola usporiadaná u L. V. Riznera v Z. Podhradí. Medzi vystavovanými predmetmi boli: Hromádka – Janského “silozpytné obrazy”, Gönnczyho “stenné čítacie tabule” v maďarskej a slovenskej reči, Fričove “geologické obrazy”, Amerlingove obrazy cicavcov, vtákov a rastlín, rôzne učebnice, tlačivá, “denníky zápisné, nedbalostné” (zaznamenávali absenciu žiakov), matriky, kroniky, inventár školského náradia, inventár školskej knižnice a učebných pomôcok; písanky, “rátanky”, zošity na kreslenie atď. (Evanjelická škola, 1879/23, 276 – 277).

¹³² Kvinkvenálka bol platový postup zamestnanca automaticky uskutočňovaný vždy po piatich rokoch služby a podľa XXVI. zákonného článku z roku 1893 každý učiteľ mal právo na 5 podvýškov po 50 zlatých. Neskoršie boli učiteľské platy regulované XXVII. zákonným článkom z roku 1907 (Učiteľské kvinkvenálky In: Cirkevné listy 1811/8: 234 – 235).

Aj napriek snaženiam vlády v podobe prísnych právnych a príjmových pomerov uvádzaním kvinkvenálok a predpisovaním povinných učebníc, 40% obyvateľstva Uhorska neovládalo maďarský jazyk, a z tých, ktorí neuvádzali maďarčinu ako svoj materinský jazyk, hovorilo v roku 1910 po maďarsky len 22,5% (Gabzdilová, 2014: 7).

Školská stolica mala za úlohu rozdeľovanie žiakov do tried. Niekedy jeden učiteľ učil aj žiakov dvoch vekových kategórií. Tak napríklad učiteľ Janík mal v školskom roku 1896/97 na starosti celú tretiu triedu a polovicu žiakov štvrtej triedy, učiteľ Mičátek mal polovicu štvrtákov a polovicu piatakov, učiteľ Urban mal polovicu žiakov piatej triedy a celú šiestu triedu (ZZŠS z 26. sept. 1896, bod 2). Keďže počet detí v triedach bol vysoký, nemohli sa všetky triedy zúčastňovať štvrtkových modlitieb, a tak bolo dohodnuté, že dvaja učitelia najvyšších tried v tom týždni, keď na nich pripadne vykonávanie služieb Božích, budú každodenne brať so sebou na modlitby „dietky svojej školy“ (ZZŠS zo 4. dec. 1897, bod 2).

V zápisniciach konventov cirkvi boli zaznamenávané rôzne štatistické údaje o veriacich (narodení, zosnulí, sobášení, pristúpení a vystúpení z cirkvi), o počte veriacich, ako i o počte žiakov, ktorí navštevovali školu. V uvedenom období 1894 – 1906 bol úhrnný počet žiakov každodennej a opakovacej školy vyše 700 – v školskom roku 1905/6 bolo najmenej žiakov 736, kým v školskom roku 1801/2 bolo najviac žiakov 798. Do tohto počtu sa od roku 1895 nepočítali deti nazarénov,¹³³ ktoré sa nezaznamenávali ani v cirkevných matrikách, lebo sa podľa zákona považovali za bezkonfesijné (*Zápisnica konventov cirkve od r. 1865 – 1887. I.*, Archív SEAVC Kysáč).

Značná časť rodičov považovala vzdelávanie svojich detí za zbytočné mrhanie časom a uprednostňovala pomoc detí pri vykonávaní domácich prác pred navštevovaním školy. Okrem toho rodičia meškali so zápisom detí do školy a nezaobstarávali im potrebné učebnice (ZZŠS z 23. sept. 1906, bod 5). Bez ohľadu na tieto negatívne postoje kysáckeho roľníckeho obyvateľstva k školským záväzkom, školská stolica sa snažila porozumieť ich existenčným potrebám a v súlade so zákonom schvaľovala starším žiakom niekoľkodňové prázdniny počas najsúrnejších poľných prác koncom apríla a začiatkom mája (ZZŠS z 9. apríla 1896, bod 2; 11. apríla 1897, bod 1; 17. apríla 1906, bod 1; 19. apríla 1908, bod 2). Okrem toho školská stolica chudobným deťom darovala učebnice (ZZŠS zo 7. nov. 1896, bod 2; 22. febr. 1897, bod 2; 18. nov. 1897, bod 1; 4. dec. 1897, bod 3).

¹³³ Deti nazarénov však navštevovali cirkevnú školu. Podľa 2. zákonného článku zákona z roku 1868 školopovinné deti vo veku sedem až osemnásť rokov nemali právo vystúpenia (resp. prestúpenia) z cirkvi (do cirkvi), a preto museli byť považované za príslušníkov evanjelickej cirkvi a. v. Rodičia s malými deťmi do sedem rokov môžu vystúpiť z cirkvi, čo ale kysácki nazaréni nepraktizovali, no svoje školopovinné deti nechceli púšťať do chrámu a na hodiny náboženskej výchovy. Školská stolica sa odvolávala na zákon a žiadala od nazarénových detí záväznú účasť na chrámovej bohoslužbe. Aj napriek tomu, že si rodičia nazarénových detí boli vedomí toho, že za nedodržiavanie tohto rozhodnutia môžu dostať pokarhania a tresty, predsa dochádzalo k častým konfliktom medzi nimi a evanjelickou cirkvou (ZŠP z 18. nov. 1897, bod 3).

V rámci dokumentu Ratio Educationis mal štát nad školami vrchný dozor, udržiavať budovy škôl a platiť učiteľov mali samotné obce (Škvarna, 1999: 301). Aby učitelia neboli veľkým zaťažením cirkevníkov, „sporilo sa“ na ich počte, a tak sa jednému učiteľovi prideliť veľký počet žiakov, napr. učiteľ Ján Mičátek mal na starosti až 250 detí. Navyše škola nemala plateného správcu, takže administratívne práce mali vykonávať učitelia „z lásky a ochoty“ (ZŠP, 20. nov. 1907, bod 4). Aj S. Čelovský konštatuje, že „v tomto období celková úroveň výchovy a vyučovania na dedinských školách bola priamo podmienená kvalitou, odbornou pripravenosťou a usilovnosťou učiteľa“ (Čelovský, 1996b: 65).

Počas nasledujúceho obdobia sa prihliadalo na menší počet žiakov v triede, ale aj tak to prevyšovalo zákonný rámec: „Ponevác v niektorých triedach je vyše 80 dietok, teda porada uzavrela, že po popise sa deti dľa veku tak roztriedia, aby žiadon učiteľ,-ka, nemal od 80 viac.“ (ZZŠS zo 11. sept. 1910, bod 2).

Obr. 12: Žiaci s učiteľom v Kysáči roku 1910¹³⁴

V nasledujúcom roku bola situácia ešte horšia: „Pán uč. Samuel Strecha oznamuje, že do II. tr. mal by dostať vyše 130 žiakov. Je to taký počet, ktorý nie len že sa protiví zákonu, a robí lichou celú výučbu a jej výsledok, ale i do samej učebnej

¹³⁴ Obrázok poskytla Zuzana Ďurovková.

miestnosti nemožno umiestniť tolký počet žiakov, preto pýta radu, čo si má počítať. Porada majúť smutnú zkušenosť od vlašajška, keď bola prijala a dľa uzavretia škol. stolice si podelila dietky, predsi ani tak nebolo dobre, tým viacej teraz uzaviera len vyzvať škol. stolicu, aby ona si urobila poriadok s prepĺnenou II. triedou tým viacej, že je to nielen jej povinnosťou, ale i výlučným právom“ (ZZŠS zo 16. okt. 1911, bod 1).

Hoci sa školský rok začínal v septembri, ešte v polovici októbra boli školy prázdne: „...ač je dnes 16. okt. dietky ešte vždy nie sú v škole, ba ani zapísané sú nie. Že treba podať výkazy zameškováujúcich a triednych kníh niet, že v smysle gen. učebného plánu učiteľstvo nemá zodpovedajúcich kníh. Na všetky tieto nedostatky porada s úctou upozorňuje slávnu školskú stolicu a žiada o odpomoc.“

Uvedené fakty poukazujú na postavenie a podmienky práce učiteľov v slovenskej evanjelickej škole v Kysáči koncom 19. a začiatkom 20. stor., hlavne na materiálne a morálne degradovanie práce učiteľov ako zo strany vrchnosti, tak i zo strany rodičov. Vďaka vytrvalosti učiteľov v zachovávaní slovenského národného povedomia, jazyka a v šírení gramotnosti medzi obyvateľstvom je Kysáč aj v súčasnosti obcou s väčšinovým slovenským obyvateľstvom. Podobne ako v minulosti i dnes Základná škola Ľudovíta Štúra v Kysáči, ako aj iné slovenské školy vo Vojvodine, bojuje o zachovanie slovenskej identity prostredníctvom výučby v slovenskom jazyku v podmienkach konštantného zmenšovania počtu slovenských žiakov.

Počas prvej svetovej vojny (trvajúcej od 28. júla 1914 do 11. nov. 1918) sú zaznamenané iba 3 zápisnice z učiteľskej porady. Ani v jednej sa nespomína vojna, iba „ťažké časy“. Prihliadalo sa viac na existenčné problémy, kým požiadavky na výučbu boli nízke. Nariadením ministra sa žiakom nakladalo, aby v týchto ťažkých časoch odložili hru a pomáhali rodičom pri poľných prácach a kde to pomery vyžadujú, aby učitelia obrábali so svojimi žiakmi neobrobenú zem (ZŠP z 25. marca 1916, bod 1). Okrem toho boli učitelia povolávaní na vojnu, niektorí sa stali rukojemníkmi alebo boli internovaní. Aj tak nepravidelná výučba bola často prerušovaná ubytovaním vojakov v školských budovách.

Začiatok prvej svetovej vojny bol v znamení povolávania učiteľov do vojenskej služby. Kysáčsky učiteľ Vladimír Mičátek bol hneď roku 1914 odvedený ako rukojemník, uväznili ho, potom žil v Kysáči pod policajným dozorom, až ho nakoniec zbavili úradu a povolali k vojsku. Domov sa vrátil v roku 1918 s podlomeným zdravím (Dudok, 1979: 36). Keďže ministerstvo výučby neoslobodilo učiteľa a riaditeľa siedmich škôl v Kysáči Petra Šimkovica z vojenskej služby, školská stolica na jeho miesto vymenovala kaplána Michala Schustera a zároveň ho poverila vedením jeho triedy (ZZŠS zo 6. dec. 1914, bod 1).

Obr. 13: Prváci ľudovej školy v Kysáči v roku 1914¹³⁵

O niekoľko mesiacov M. Schuster opustil Kysáč a učiteľ Štefan Mihál bol povolán do vojenskej služby, takže v roku 1915 pracovali v Kysáči iba štyria učitelia (ZZŠS z 12. sept. 1915, bod 1). Hoci sa v zápisnici počet žiakov v tom školskom roku neuvádza, vzhľadom na konštantný počet žiakov v predchádzajúcom období predpokladáme, že to bolo vyše 100 žiakov na jedného učiteľa (v školskom roku 1899/1900 bolo 561 žiakov (ZZŠS z 30. sept. 1899); roku 1900/1901 bolo 507 žiakov (ZZŠS z 9. sept. 1900); roku 1901/1902 bolo 575 žiakov v každodennej škole (ZZŠS z 15. septembra 1901) a 248 žiakov v opakovacej škole (ZZŠS z 20. okt. 1901); roku 1902/1903 bolo 555 žiakov (ZZŠS z 14. sept. 1902); roku 1903/1904 bolo 584 školopovinných detí (ZZŠS z 13. sept. 1903); v ďalších zápisniciach sa neuvádza počet žiakov podľa ročníkov, no niekde sú údaje o počte žiakov podľa učiteľa, ktorý ich vyučoval: 120 – 130 žiakov opakovacej školy na jedného učiteľa (ZZŠS z 31. okt. 1909); 80 – 90 žiakov každodennej školy na jedného učiteľa (ZZŠS z 25. okt. 1911).

¹³⁵ Na obrázku Michal Párnický ako žiak prvej triedy, neskoršie učiteľ a riaditeľ školy v Kysáči. (Obrázok poskytol Michal Gombár).

Okrem toho sa rozmáhala „aziatská cholera“, žiaci v čoraz väčšom počte vymeškávali vyučovanie, lebo museli v poľných prácach nahrádzať svojich otcov, ktorí odišli do vojny. Ministerstvo občas dovoľovalo uvoľniť žiakov IV., V. a VI. triedy z vyučovania kvôli prácam v dome (ZZŠS z 12. sept. 1915, bod 1). Podľa nariadenia ministra č. 4046 z roku 1916 mali učitelia pripomínať žiakom, aby namiesto hry pomáhali rodičom pri poľných prácach a v prípade potreby sami učitelia mali dať prednosť obrábaniu pôdy pred výučbou (ZŠP z 25. marca 1916, bod 1). Nasledovala epidémia suchotín a venerických chorôb. Po hmotnej stránke cirkev upadala, kňazi si za svoj plat nemohli dovoliť základné existenčné potreby, no štát sa postaral o učiteľov „(okrem martinských) po 40 korún podvyšku“. Ministerstvo výučby oslobodilo niektorých učiteľov od vojenskej služby (*Zápisnica výročitého konventu ev. a. v. seniorátu turčianskeho z roku 1916*, 1916: 13, 48). Aj napriek tomu, že učitelia sami prežívali ťažké časy, v škole organizovali zbierku „pre válečnou pohromou zastihnuté obce karpátske“ (ZŠP, z 20. marca 1916, bod 1).

Prvá svetová vojna pozastavila, ba degradovala prácu školy nielen v Kysáči, ale aj na celom území zasiahnutom vojnou.

Budovanie škôl v Kysáči

Prvú zmienku o výstavbe cirkevných budov nachádzame v kronike F. Jesenského v III. kapitole, kde sa uvádzajú údaje o zakladaní cirkevného zboru, stavbe chrámu a fary. Pri výbere lokality na stavbu kostola a fary sa vytvorili dva prúdy veriacich a toto rozdelenie mysli trvalo tri roky. Rozhodnutie o udelení zodpovedajúceho pozemku na stavbu kostola a fary sa datuje do roku 1791, no až po odchode farára M. Slamaya roku 1794 sa pristúpilo k výstavbe (Jesenský, 1773: 21, Marčok, 2013: 222 – 223). V krátkom prehľade dejín školy sa L. Berédiová-Stupavská zmienila aj o školských budovách (2013: 283 – 290). Pri našom výskume sa objavovali niektoré nepresnosti týkajúce sa školských budov, takže sme si metódou živej pamäte vypomáhali spomienkami miestnych obyvateľov.

Slovenské ľudové školy na území Vojvodiny od svojho založenia boli konfesionálne, čiže cirkevné, patriace pod kontrolu a vo vlastníctve Slovenskej evanjelickej cirkvi augzburského vierovyznania. Úradným dokumentom o vzniku kysáckej školy, cisárskym intimátom č. 6696 (nariadenie panovníka vydané 21. marca 1785) bolo kysáckym cirkevníkom dovolené založiť školu a povolať si učiteľa.

Už roku 1784 Kysáčania podnikli rúzné kroky na založenie školy a o rok neskôr (1785) adaptovali už jestvujúcu budovu fary, ktorá mala slúžiť aj pre školské účely. Táto budova bola zároveň aj modlitebnicou. Keďže bol pozemok na rohu, vchod do školy bol zo Šimandry (dnes: ulica Janka Jesenského).¹³⁶ V tejto škole pracovali jeden po druhom piati učitelia, ktorí boli aj organistami alebo kantormi v kostole: Ján Luptovay (len niekoľko mesiacov roku 1789), Juraj Chromý (1789 – 1800), Daniel Rosenberg (1800 – 1804), Ondrej Fábry (1804 – 1807). Posledný z učiteľov pôsobiacich v tejto školskej budove bol Ondrej Franko.

V rukopise Michala Párnického sa dozvedáme, že škola zhorela „vo vojne roku 1848“. Tento revolučný rok si vyžiadal obeť i od bábčských Slovákov, „...lebo v Kysáči a v Kulpíne niektorých z nich Maďari postrieľali...“. Predpokladáme, že zapálenie školy bolo dôsledkom toho, že bola považovaná za stredisko šírenia a upevňovania slovenského národného povedomia, ktoré bolo prostredníctvom dolnozemskej inteligencie podporované z Hornej zeme.¹³⁷ V štyridsiatych rokoch

¹³⁶ Šimandra je jedna z prvých ulíc, ktorá bola pri zakladaní Kysáča trasovaná rakúskymi vojakmi. Tiahne od Konca (Ulica 13. októbra) na juhu až po Kurtašor (Ulica E. Beneša) na severe (Gombár, *Rovina*, 2007, č. 4).

¹³⁷ Národného povedomia u poddaných bolo do roku 1848 málo. Národné povedomie v Bácske boli iba jednotlivci: Juraj Ribay, Pavel Jozef Šafárik, Félix Kutlík, Michal Godra, Štefan Homola a iní (Ormis, 1935:12).

19. stor. sa Slováci prvýkrát prostredníctvom verejného dokumentu sťažovali na maďarizačný tlak.¹³⁸

Pozerajúc však v širších historických rámcoch, v revolučnom roku 1848/49 došlo na území dnešnej Vojvodiny k veľkému krviprelievaniu medzi Srbmi a Maďarmi. S úmyslom uskutočniť svoje národné práva Srbi vyhlásili Srbskú Vojvodinu na historickom Májovom zhromaždení v Sriemských Karlovciach roku 1848.¹³⁹ Maďari to považovali za vzburu, snažili sa ju potlačiť, čo vyústilo do vojny. Nepokoje zachvátili všetky časti krajiny a nadobudli revolučné rozmery. Najväčšie vojnové konflikty v Bácske prebiehali počas júla 1848, takže predpokladáme, že orientačne v tom čase v revolučnom víre zhorela aj prvá budova školy v Kysáči. Borovský uvádza, že v roku 1848 sa tu zrazil Gyulaiov pechotný pluk so srbským a chorvátskym vojskom a vtedy osada takmer celkom zhorela (Borovszky II, 1909: 99; Borovský, 1997: 35). Csiffáry podrobne opisuje okupovanie Kysáča maďarským vojskom, ktorému velil kapitán Károly Lenkey.¹⁴⁰ Požiare a pustošenia

¹³⁸ Slovenský prestolný prosbopis je prvé verejné politické vystúpenie slovenského národného hnutia. Tieto prvé požiadavky podpísalo viac ako dvesto evanjelických osobností na čele so superintendentmi Pavlom Jozeffym a Jánom Seberínom. Prosbopis, ktorý bol adresovaný panovníkovi Ferdinandovi V., odovzdala delegácia 5. júna 1842 vo Viedni. Inteligencia v slovenských vojvodinských osadách tiež prvýkrát vystúpila v roku 1842 podaním tzv. báčskeho prosbopisu panovníkovi, čím sa začína politická aktivita báčanských Slovákov a ich boj o národné, kultúrne, hospodárske a iné práva s dôrazom na právo vzdelávania vo vlastnej reči. Petrovský kňaz a báčsky senior Ján Stehlo osobne písal protesty, rezolúcie a petície za práva Slovákov na Panskú stolicu, župný úrad, uhorskú vládu, palatína i samého cisára a za tým cieľom i osobne cestoval do Subotice, Pešti, Viedne (Kmeť, 1992: 33).

¹³⁹ Srbská Vojvodina pozostávala zo Sriemu, Banátu, Bácsky a Barane. Za vojvodu bol zvolený Stevan Šupljikac. Karlovecká metropolia bola pozdvihnutá do rangu patriaršie a dovtedajší metropolita Josif Rajačić bol vyhlásený za srbského patriarchu. Zvolený bol aj národný výbor ako dočasná vláda Vojvodiny. Maďarská vláda toto hnutie vyhlásila za vzburu a chcela ho vojensky udusiť. Srbi energicky odporovali, takže na území dnešnej Vojvodiny zúrila skutočná vojna. Vojvodinským Srbom prišli na pomoc dobrovoľníci zo Srbského Kniežatstva (Kneževine Srbije) na čele s vojvodcom Stevanom Knićaninom. Keď rakúsky cisár vyhlásil Maďarov za vzbúrencov, srbské skupiny sa pridali k cárskemu vojsku a pomáhali v potláčaní revolúcie v Maďarsku. Po porážke maďarskej revolúcie bola rozhodnutím cisára v novembri 1849 sformovaná osobitná rakúska pokrajina Vojvodstvo Srbsko a Tamišský Banát (Wojwodschaft Serbien und Tamisch Banat), ktorá pozostávala z Bácsky, Banátu a Sriemu. Pokrajinu spravoval rakúsky guvernér so sídlom v Temešvári. Úradnými jazykmi boli nemecký a srbský jazyk. Táto pokrajina bola zrušená roku 1860 a pripojená k Uhorsku. Skutočné maďarské vládnutie vo Vojvodine sa však začína tzv. rakúsko-maďarským vyrovnaním roku 1867, keď Uhorsko dostalo autonómiu v rámci Habsburskej monarchie.

¹⁴⁰ Károly Lenkey bol už kapitán na dôchodku, no nadšenie z roku 1848 ho natolko zaujalo, že po zúčastnení sa výcviku policajnej (civilnej) armády v Egri bol zvolený za predstaviteľa Národnej gardy okresu Heveš. Celkový počet mužov v jeho prápore bol 1605. Ich výzbroj bola mimoriadne chudobná a neúplná. Strelných zbraní bolo málo, išlo hlavne o staré brokovnice alebo šable. Okrem toho prekážkou pre pešo pochodujúcu Národnú stráž bola aj extrémna vlna horúčav. Po obsadení

pokračovali aj roku 1849, keď 24. februára 1849 Maďari vypálili susediaci Starý Futog a Srbi Nový Futog (Maliak, 2000: 8).

Nie je známe, v ktorej budove sa konala výučba nasledujúcich 12 rokov po zhorení školy. Na tom istom mieste však Kysáčania začali stavať novú školu roku 1858.¹⁴¹ Túto školu staval majster Michal Farkaš za 3090 zl. a 12 kr. Plán školy urobil Novosadčan Novitz (Berédivová-Stupavská, 2013: 284). Po úprave budovy školy bola do jej steny vsadená mramorová tabuľa s nápisom: „K osviecení rozumu, k ušlechtení srdce 1860“.¹⁴² Budova, vlastne učebňa s bytom, bola teraz obrátená čelom do ulice (dnes) Slovenskej, no podľa zvyku ju volali tak isto ako predchádzajúcu školu – Šimandranská škola. Na tomto mieste je dnes vybudovaný Hasičský dom (Slovenská ulica č. 43). Tabuľa z tejto školy bola roku 1996 vsadená

Malého Idoša, Lovčenca a Feketića nasledoval pochod do Kysáča a Rumenky. Tieto dve osady boli západne od diaľnice Srbobran – Nový Sad. Srbi zo Srbobranu zaútočili na maďarské vojsko, no maďarské sily umiestnené vo Vrbasi a Bečeji potlačili srbský útok a potom prechádzajúc cez Vrbas a Zmajevo dorazili 15. a 16. augusta do Kysáča a Rumenky. Obe dediny boli obsadené troma stotinami maďarského vojska. V Rumenke žilo 1600 obyvateľov, Maďarov a Srbov, zatiaľ čo Kysáč bol obývaný Nemcami a Srbmi (pozn. autora: neuvádza sa, že v Kysáči žijú Slováci). Lenkey sa od starostov obcí dozvedel, že obyvatelia Srbi majú zbrane, takže listom požiadal veliteľa brigády Józsefa Fackha, aby odzbrojil obyvateľov týchto dvoch dedín. Poručík Ferenc a major Jenő Andrássy uskutočnili domové prehliadky a nájdené zbrane boli zhabané. Skonfiškovaných bolo 28 pušiek, 19 pištolí a 50 dvojstranných oštepov. Tí, ktorí sa vzpierali odovzdaniu zbraní (25 mužov a 4 ženy), boli poslaní do Nového Vrbasu. Nasledujúceho dňa, 18. augusta, pokračoval pochod maďarského vojska do Jarka (Csiffáry, 2000: 83 – 109).

¹⁴¹ Cirkevný zbor v Kysáči staval tieto cirkevné budovy: farársky byt (r. 1840), školská budova (1860), renovoval sa kostol (1868), tretia školská budova (1887), štvrtá školská budova (1889). Cirkev kúpila roku 1895 tunajšiu panskú krčmu a vystavala piatu školu s učiteľským bytom. Roku 1899 cirkev vybudovala dva učiteľské byty s pomocnými miestnosťami. Roku 1902 cirkevný nehnuteľný majetok pozostával z: kostola, farárskeho bytu, piatich škôl, farárskeho a učiteľského pozemku, troch zvonov na zvonici (Bierbrunner, 1902: 104).

¹⁴² V tejto školskej budove bol založený aj Čítací spolok v auguste 1861, no s intenzívnou prácou začal počas zimných mesiacov, keď neprebíjali poľné práce. Z iniciatívy miestneho farára Juraja Jesenského, ktorý o tomto píše do *Pešťbudínskych vedomostí*, sa 15. novembra 1862 večer pri sviečach „...asi 46 – 50 Slovákov sišlo, kde sme i hneď čítací spolok uzavreli a usporiadali.“ Pritom vyzval prítomných, aby sa v tejto školskej budove zhromažďovali raz či dvakrát týždenne. Už na druhý večer, 16. nov. 1862, sa zišlo asi 100 záujemcov a od toho času sa tu každú nedeľu o šiestej hodine zoskupovalo asi 400 ľudí. Večierok trval dve-tri hodiny „kde najviac čítavame, dakedy si zarečníme a tu i tu zabesedujeme. Predmety čítania bývajú z oboru všestranného. Použiť zvyknem každú, dobrého obsahu knihu a časopis. Pri čítaní, obzvlášte keď aj už vystanem, pomocnú ruku mi podáva náš výborneučený pán učiteľ Ján Mičátek, nádejplný mladý a horlivý junosť slovenský.“ Tak sa v školských priestoroch vzdelávala nielen mládež, ale aj všetok ľud. Ako to sám J. Jesenský uvádza, treba si brať príklad od iných vzdelaných európskych národov, v ktorých sú založené rôzne, pre ľud prospešné spolky, ktoré by mali aj „v národe našom ubiedenom duchovný a telesný dobrobyt vzbudiť a skriesiť“ (*Pešťbudínske vedomosti*, 1863, roč. III, č. 5, s. 1).

do steny budovy Základnej školy Ľudovíta Štúra (vybudovanej v školskom roku 1967/1968).

Obr. 14: Pamätná tabuľa zo Šimandranskej školy:
"K oswiceni rozumu k ušlechteni srdce 1860."¹⁴³

Začiatkom druhej polovice 19. stor. mal kysáčsky cirkevný zbor asi 400 žiakov a dve budovy ľudovej školy. V staršej budove pracoval učiteľ Ján Mičátek, v novšej Ladislav Urban.¹⁴⁴ Cirkev a škola dostávali značné prostriedky od seniorátu na údržbu cirkevných budov. V roku 1873 dostal Kysáč finančné prostriedky vo výške 230 zlatých na údržbu cirkevných (aj školských) objektov. Okrem kysáčskeho cirkevného zboru finančnú podporu dostali aj evanjelické cirkevné zbory: Červenka, Kač, Gospodinci, Zmajevo, Kulpín, Laliť, Nový Sad, Palanka, Pivnica, Silbaš, Starý Vrbas a Nový Vrbas (*A Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei 1861–1874, 1874: 8*).

Tretia školská budova, tiež učebňa s bytom bola upravená pre školskú prácu o dvadsať rokov neskôršie, roku 1878, pri evanjelickom kostole na vtedajšej Širokej ulici.¹⁴⁵ Keď bola budova neskôr zrúcaná, na jej mieste (dnes v ulici Dr. Janka Gombára č. 96) pri kostole slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi Kysáčania roku 1972 vystavali farský úrad s cirkevnou sieňou, kancelármi na prízemí, ako i s bytom pre kňaza na poschodí.

¹⁴³ Obrázok poskytol Rastislav Surový.

¹⁴⁴ Surový: *Istoriijat Osnovne škole "Ľudovit Štur" u Kisaču*, rkp.

¹⁴⁵ V „počtoch“ týkajúcich sa stavby tretej školy a oltára v kysáčskom cirkevnom zbore roku 1878 sa dáva zoznam jednotlivých občanov po uliciach. Zbierky sa vykonávali v rokoch (od mája) 1878 – 1879: „Šimandra od Kiru spolu 133 zlatých; Široká ulic od Ferku 181,13 zl.; Tretia ulic od Pirošu 87 zl.; Široká ulic od Futoku 146,35 zl.; Tretia ulic od Jarku 319,88 zl.“ (Archív SEAVC Kysáč).

Obr.15: Škola pri kostole¹⁴⁶

Štvrtá budova s učebňou a učiteľským bytom bola uvedená do vhodného stavu roku 1889 na pozemku, ktorý kúpila cirkev. V dedine bola známa ako Egyptská škola, ktorú tak pomenovali pravdepodobne pre nedostatok denného svetla. Od oslobodenia v roku 1945 školská výučba viac v tejto budove neprebiehala. Prispôbená bola práci s predškolskými deťmi. Prvá vychovávateľka bola Katarína Ferková. Vo večerných hodinách budova slúžila ako priestor na nacvičovanie a uskutočnenie marionetových bábkových predstavení, čo mala na starosti učiteľka Viera Porubská. Scény vyhotovoval akademický maliar Milan Súdi. Po zbúraní tejto budovy zostal park, v úzadí ktorého bol vystavaný Mládežnícky dom (Slovenská ulica č. 14).

Obr.16: Egyptská škola¹⁴⁷

Keďže sa počet detí neustále zväčšoval a v roku 1895 ich už bolo okolo 500, cirkev kúpila krčmu s pozemkom od grófa Choteka za 5300 zlatých.¹⁴⁸ Podľa V.

¹⁴⁶ Obrázok poskytol Michal Gombár.

¹⁴⁷ Obrázok poskytol Michal Gombár.

¹⁴⁸ Rudolf III. Chotek (nem. Rudolf Otto Hermann Josef Maria Chotek von Chotkov und Wognin;

Valentíka to bolo 530 zlatých, na päťročné splátky so 4% úrokmi (Valentík, 2013: 835).¹⁴⁹ Táto budova bola čoskoro upravená a stala sa z nej piata škola s dvoma bytmi pre učiteľov (dnes: Slovenská ulica č. 20). Neskoršie, po vysťahovaní učiteľky Márie Súdiovej Čavičovej na Slovensko, jeden byt zostal prázdny, takže z neho urobili zborovňu a školskú kanceláriu.

Obr.17: Škola v grófskej krčme¹⁵⁰

Keďže bolo mnoho školopovinných detí, aj seniorálna, aj stoličná vrchnosť súrili, aby boli postavené ešte dve školy. Stoličná vrchnosť nariadila, aby boli postavené obecné školy, no obecný výbor sa zhodol na tom, že školy bude stavať evanjelická cirkev (*Dolnozemský Slovák*, 1904/7, 64). Dobová tlač zaznamenáva, že sa našli aj takí ľudia, čo pochybovali o význame školy či cirkvi a určitú dobu pretrvávala aj polemika, či cirkev sa nemá zrieknuť výstavby školy, lebo cirkevníci

1870, Dolná Krúpa, Slovensko – 1921, Dolná Krúpa) bol českým šľachticom. Oženil sa s grófkou Máriou Radají de Rada z uhorskej rodiny magnátov. Keďže boli bezdetní, značné prostriedky venovali na dobročinné účely, najmä na obnovu pravoslávneho a katolíckeho kostola vo Futogu. Taktiež tu založili sirotinec, nemocnicu s pôrodnicou a starobincom. Po prvej svetovej vojne a po zániku Rakúsko-Uhorska agrárnou reformou začali odoberať z grófovho majetku, čo mohlo byť dôvodom predčasného úmrtia mladého Choteka, ktorý vo veku 51 rokov nečakane zomrel na infarkt. Po smrti grófa Choteka kaštieľ zdedili jeho sestry Henrieta a Gabriela, ktoré ho, ako schudobnelé šľachticné, predali grófovi Franzovi Schönbornovi. Počas druhej svetovej vojny kaštieľ patrili grófovi Alexandrovi Palavicinimu. Po oslobodení Futogu Červenou armádou roku 1944 bol kaštieľ premenený na nemocnicu pre ranených zo Srijemského frontu. Po vojne bol kaštieľ znárodnený.

¹⁴⁹ Podľa údajov zo sčítania ľudu z roku 1900 v Kysáči bolo 4250 obyvateľov v 690 domoch. Podľa materinského jazyka bolo 3953 slovenských, 160 srbských, 81 maďarských a 58 nemeckých obyvateľov. Podľa náboženského vierovyznania bolo 3923 evanjelikov, 159 gréckokatolíkov, 65 rímskokatolíkov, 42 izraelitov atď. So zväčšovaním počtu obyvateľov súvisel sociálno-ekonomický rozvoj osady a rozvoj infraštruktúry: osada mala železničnú stanicu, poštu a telegraf, banku, tehelňu a parný mlyn (Borovszky I, 1909: 96 – 99).

¹⁵⁰ Obrázok poskytol Michal Gombár.

sa v malom počte zúčastňovali konventov, na ktorých sa riešili aj školské otázky. Napriek všetkému cirkevníci sami uznávali, že nejdenn rodič si doma nevie poradiť s troma deťmi a že sto deť na jedného učiteľa je naozaj vela. „Čo sa vlečie, neutečie a tak i postavenia 6. školy nás neminie a tu je daromné všetko mudrovanie“ (*Dolnozemský Slovák*, 1904/6, 62).

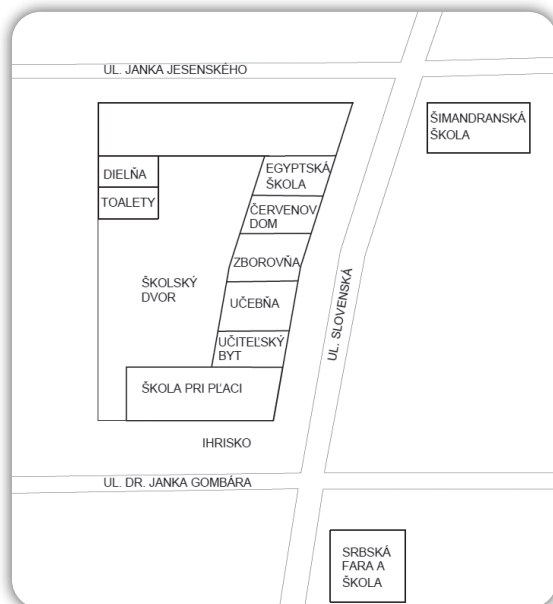
Obr.18: Škola pri „pláci“¹⁵¹

Keďže sa o výstavbe tejto školy dlho debatovalo a písalo v novinách, je celkom možné, že Ján Čajak ml. myslel práve na kysáčsku školu, keď napísal: „Náš človek, keď počuje o stavbe škôl, tak mu dupkom vlasy vstávajú. Na najpotrebnejšie najnevďačnejšie dáva.“ Tento odpor k vzdelávaniu považuje za nevysvetliteľný. Za príčinu zaostalosti považuje rodičov, ktorých cieľom je hmotný blahobyť. Na čítanie kníh a novín po skončení školy niet ani peňazí, ani času. A tak aj to málo, čo sa v škole naučili, deti rýchlo zabudnú (*Dolnozemský Slovák*, 1903/11, 1). Dobová tlač ešte zaznamenala, že „stolica neúprostne nalieha a jestli nie cirkev, vtedy obec prinúti vystaveť školu“ (*Dolnozemský Slovák*, 1904/8: 73). A tak roku 1904 úpravou krčmy vznikla šiesta škola s dvoma učebňami na Širokej ulici (dnes Ulica Dr. Janka Gombára). Pred touto školou bolo trhovisko. Za školou bol učiteľský byt, v ktorom v druhej polovici 20. stor. bývali učitelia Jelica Kostovič a Pavel Grňa s rodinami. Po výstavbe modernej školy roku 1967 sa táto budova prestala používať a bola predaná obchodnému podniku „Zvezda“ z Nového Sadu. Z prostriedkov predaja tejto budovy bola vyhotovená ohrada novej školskej budovy. S občasnými menšími úpravami táto ohrada obkolesuje školu dodnes.

V školskom roku 1904/1905 sa v Kysáči vyučovalo na šiestich cirkevných školách a takisto boli zvolení noví učitelia na dve uprázdnené miesta a do jednej novej školy: Juraj Puchý, syn kováčskeho remeselníka, a Peter Šimkovic,

¹⁵¹ Obrázok poskytol Michal Gombár

syn roľníka, obaja z Trnovca z Liptovskej stolice, a Samo Slavka z Petrovca (*Dolnozemský Slovák*, 1904/12: 12). Neskôršie na tom istom pozemku pri kostole pribudla siedma škola, takže byt bol zmenený na učebňu. Tu bývali v druhej polovici 20. storočia manželské učiteľské páry: Slavkovci, Vanekovci a Zorňanovci. Pri úprave škôl, ktoré mali iba jednu, prípadne dve učebne, sa súčasne vytvoril priestor i na učiteľský byt.

Obr. 19: Rozmiestnenie škôl v Kysáči v prvej polovici 20. stor. s dnešným pomenovaním ulíc

Keďže problém priestoru konštantne pretrvával aj v medzivojnovom období, vedenie školy hľadalo spôsob, ako zabezpečiť materiálne prostriedky na výstavbu novej školy. Školský výbor 4. novembra 1930 navrhol, aby sa v rozpočte z položky Stavanie školských budov každoročne vybralo 40 000 dinárov (ktoré škola dostane od patričných orgánov) a deponovalo v Poštovej sporiteľni alebo v Štátnej hypotekárnej banke, až kým sa nenazbiera suma aspoň 120 000 dinárov, ktorá bude dostatočne veľká na postavenie novej školskej budovy (*Zapisník školskog odbora 1926 – 1932, kniha I, IAGNS*).

Kysáč mal koncom 19. a začiatkom 20. stor. najviac škôl v okolí (Valentík, 2013: 831). Z nich len jedna školská budova bola účelovo stavaná (druhá Šiman-dranská škola), ostatné boli prispôsobené domy, hostince, krčmy a iné priestory, ktoré cirkev vlastnila alebo zakúpila.

Vybudovaním škôl sa vytvorili prajnejšie podmienky na školskú výučbu. Štatistiky uvádzajú, že koncom 19. stor. boli Slováci podľa gramotnosti na treťom mieste medzi národmi v Uhorsku, hneď po Nemcoch a Maďaroch. V roku 1880 bolo gramotných 32,9% Slovákov. Je pozoruhodné, že v nastávajúcich obdobiach gramotnosť mala tendenciu rásť. Roku 1910 bolo gramotných 58% obyvateľov slovenskej národnosti a v nasledujúcich rokoch gramotnosť dosiahla takmer 70%.¹⁵²

V bezprostrednej blízkosti srbskej pravoslávnej cirkvi v Kysáči existovala aj školská budova, v ktorej sa do roku 1945 vyučovali iba srbské deti. Po oslobodení pozemky a školské budovy boli znárodnené a vyvlastnené spod právomoci cirkvi, takže sem chodili i slovenskí žiaci. Bývali tu i slovenskí učitelia: Zuzana Lovasová a neskoršie manželia Zuzana a Pavel Kulíkovci. Budova je zachovaná, renovovaná a dnes je to fara („parohijski dom“) srbskej pravoslávnej cirkvi v Kysáči. Celý rožný priestor dnešných ulíc Slovenskej a Gombárovej vlastnila pravoslávna cirkev. Na rohu bol kostol, potom škola, niekoľko budov, ktoré srbská cirkev dávala do nájmu, a nakoniec farský úrad. Jeden z posledných učiteľov v tejto škole pred začiatkom druhej svetovej vojny bol Lazo Kolak, pôvodom zo Stepanovičeva.

Obr. 20: Srbská škola pri pravoslávnom kostole¹⁵³

Medzi dvoma svetovými vojnami roku 1936 Dunajské banstvo vybudovalo v Tankosičeve modernú školskú budovu s bytom pre učiteľa.¹⁵⁴ V tom období

¹⁵² Ján Svetoň (1905 – 1966), slovenský vedec, demograf a vysokoškolský pedagóg sa venoval demografickej štatistike Slovákov v Uhorsku v 18. – 19. storočí.

¹⁵³ Obrázok poskytol Michal Gombár.

¹⁵⁴ Na pustatine Malé Irmovo pri Kysáči, na veľkostatku Rudolfa III. Choteka bola založená kolónia a na návrh Damjana Rončeviča a Marka Popoviča bola pomenovaná Tankosičevo. Pozostávala z

kolónia mala asi šesťdesiat domov. Škola do roku 1946 patrila pod správu v Stepanovičeve a len potom bola pripojená ku Základnej škole v Kysáči (Párnický, 1944: 2, rkp.) Určená bola žiakom – deťom kolonistov, ktorí prišli do Kysáča po skončení prvej svetovej vojny roku 1918. Starousadlíci Srbi chodili do štátnej (srbskej) školy pri pravoslávnom kostole v tzv. Starom Kysáči. Žiaci z tankosičevskej školy chodili do vyšších tried (piata a šiesta) do centra osady. Prvým učiteľom bol Andrija Tepavčević, dobrovoľník z obce Kazanci, ktorý tu začal pracovať 10. januára 1937 a založil aj ľudovú knižnicu a čítareň.¹⁵⁵

Hoci školy boli po prvej svetovej vojne zoštatnené, budovy boli v katastrálnych súpisoch vlastníctvom evanjelického cirkevného zboru v Kysáči do konca druhej svetovej vojny. Po oslobodení Kysáča školské budovy boli v zlom stave. Zničená bola značná časť školského nábytku a aj ináč skromné učebné pomôcky. A práve preto sa hneď roku 1946 začalo hovoriť o nevyhnutnej potrebe výstavby novej školskej budovy, k čomu však došlo až o dvadsať rokov neskôr. Rozhodnutím S. O. N. Sad – 7246/1 zo 14. augusta 1967 všetkých deväť budov, v ktorých dovtedy prebiehala výučba, bolo pridelených škole na trvalé používanie a spravovanie. Po výstavbe modernej školskej budovy v Železničnej ulici č. 3 robotnícka rada tejto školy na zasadnutí 29. mája 1969 rozhodnutím číslo 529 ustúpila bez úhrady staré školské budovy na trvalé používanie Miestnemu spoločenstvu Kysáč, okrem školskej budovy v Tankosičeve (Miškov, 1990: II).

kolonistov z Hercegoviny, Čiernej Hory, Bosny, Liky a Srbska, ale žilo tu aj asi dvadsať slovenských rodín. Po vytvorení nového okresu Stepanovičovo, vzdialeného asi 6 km, bolo jeho administratívnou súčasťou, no bytostne bolo späté s Kysáčom, kde pochovali svojich mŕtvych, mali lekárom zabezpečenú zdravotnú starostlivosť, kysáčsky pravoslávny pop zaopatroval ich duchovné potreby, bol tu obchod a pod. Medzi Tankosičevom a Kysáčom vzniklo sídlo Nový Kysáč, ktoré bolo hlavne slovenské. V procese kolonizácie tu bolo osídlených šesťnásť srbských dobrovoľníkov a kolonistov.

¹⁵⁵ Bližšie pozri: Рончевић, 2019: 87 – 90; 98 – 102.

Slovenské evanjelické školy v Báčke v zápisniciach kanonických vizitácií z roku 1835

Kanonická vizitácia bola úradná návšteva superintendenta (tento titul najvyššieho cirkevného hodnostára evanjelickej cirkevnej oblasti bol pozmenený na biskup roku 1883) v cirkevnom zbore na území jeho superintendúry. Zápisnice z vizitácií obsahujú autentické údaje o stave cirkevných objektov, inventáre, o vzťahoch vo farnosti, obyvateľstve a veriacich, o samotnom farárovi, o cintoríne, o cirkevných obradoch, ako i o školách, učiteľoch atď. Skúmaním častí kanonických vizitácií slovenských evanjelických cirkevných zborov v Báčsko-sriemskom senioráte,¹⁵⁶ ktoré sa vzťahujú na školu (časť označená rímskym číslom V), a ich podrobnou analýzou boli odhalené doteraz neznáme údaje o učiteľoch, podmienkach práce a fungovaní slovenských evanjelických škôl v Báčke v prvej polovici 19. stor.

Ešte roku 1731 Karol III. vydal dekrét (*Caroline resolutio I*), ktorým sa upravujú (obmedzujúce) práva protestantov v Uhorsku. Druhý Karlov dekrét z roku 1734 dovoľuje protestantom územné rozdelenie na štyri dištrikty, ktoré si volia vlastného superintendenta. Táto funkcia bola čestná, bez akýchkoľvek právomocí a finančného ocenenia. Vytvorené dištrikty (Preddunajský, Potiský, Banský i Zадunajský) boli rozdelené na senioráty. Senioráty Banského dištriktu do roku 1894 boli: Zvolenský, Novohradský, Hontiansky, Tekovský, Peštiansky, Báčsko-sriemsky, Békešský, Banátsky, Aradský, Torontálsky a Temešský.

Prvé kanonické vizitácie slovenských evanjelických cirkevných zborov na území Báčky a Sriema boli vykonané v rokoch 1798, 1810 a 1825. Pred začiatkom kanonickej vizitácie evanjelických cirkevných zborov Báčsko-sriemského seniorátu roku 1835 (Banátskeho seniorátu roku 1836) dostal každý cirkevný zbor od cirkevných vrchností uniformné otázky v latinskom jazyku, na ktoré miestni kňazi odpovedali v písomnej forme.¹⁵⁷ Komisia kanonickej vizitácie na čele so

¹⁵⁶ Zásluhou petrovského kňaza Ondreja Stehlu sa evanjelické zbory v Báčke a Srieme roku 1791 oddelili od Peštianskeho seniorátu, tvorili spoločný Báčsko-sriemsky seniorát, ktorého prvým seniorom sa stal práve Ondrej Stehlo a v tejto hodnosti zotrval až do svojej smrti roku 1818. V tomto senioráte boli ej nemecké cirkevné zbory. Zaznamenané je, že roku 1808 bolo v senioráte 7 874 Slovákov a 7 734 Nemcov, v roku 1846 sa počet veriacich v senioráte zvýšil na 18 673 Slovákov a 23 749 Nemcov (AB, 1991: 40). Do Báčsko-sriemského seniorátu okrem Kysáča patrili ešte Bajša, Hložany, Kulpin, Laliť, Petrovec, Pivnica, Selenča a Stará Pazova.

¹⁵⁷ Prepis otázok (*Schema Visitationis Canonicae anno 1835 per Inclytum at Venerabilem Senioratum Bács-Sirmiensem instituendae*) pre túto kanonickú vizitáciu je uschovaný v knihe protokolov,

superintendentom prichádzajúc do každého cirkevného spoločenstva porovnávala odpovede farárov s faktickým stavom vo farnosti a do zápisnice zaznamenávala názory na morálny charakter farára, pripomienky alebo eventuálne zaväzujúce odporúčania s cieľom odstrániť postrehnuté nedostatky.

Zápisnice z kanonických vizitácií evanjelických cirkevných zborov Báčsko-sriemského a Banátskeho seniorátu, ktoré vykonal roku 1835/1836 superintendent Banského dištriktu Ján Seberíni sú zachované a sprístupnené v digitalizovanej podobe.¹⁵⁸ Okrem superintendenta stálymi členmi komisie pri vizitáciách slovenských evanjelických cirkevných zborov v Báčsko-sriemskom senioráte boli báčsko-sriemsky senior Ján Stehlo,¹⁵⁹ kaplán Ludovít Muskuly, kráľovský kamerálny revízor Fridrich Koroši a seniorálny zapisovateľ Ján Škul-téty. Počet členov a zloženie komisie v určitom cirkevnom zbore boli menlivé, pretože v jednotlivých komisiách vizitácie účinkovali aj kňazi z iných slovenských evanjelických zborov, ako aj predstavitelia politických a vojenských vrchností a lokálnych úradov.

V Báčsko-sriemskom senioráte boli vizitované evanjelické cirkevné zbory: Bajša (Bajsa)¹⁶⁰, Hložany (Glozsán), Kysáč (Kiszács), Kulpín (Kölpény), Lalit' (Lality), Petrovec (Petrovác), Pivnica (Pivnicza), Selenča (Bácsújfalu), Silbaš (Szilbas ako fília matkocirkvi Bulkesz), Stará Pazova (Ópazua) a potom aj zápisnice cirkevných zborov v Banátskom senioráte: Slovenský Aradáč (Tót-Aradác), Kovačica (Antalfalva), Padina (Ludwigsdorf).

Vo všetkých evanjelických cirkevných zborech jestvovali konfesiónálne školy v slovenskom jazyku. Každý cirkevný zbor si pozýval, prijímal a podpisoval zmluvu (vokátor) s farárom a učiteľom o ich zaopatrení. V zápisnici sa (v časti, ktorá sa vzťahuje na školu) najprv uvádzajú biografie vtedajších miestnych učiteľov a niekde aj ich predchodcov so sporadickými komentármi o ich morálnych a odborných vlastnostiach, ktoré poskytol miestny kňaz. Zo zápisníc sa dá usúdiť, že učitelia často prichádzali z Horného Uhorska, kde väčšinou aj ukončili školy, ale našli sa aj výnimky.

intimátov a cirkulárov v ústrednom archíve SEAVC v Srbsku v Starej Pazove (*Protocolium Intimatum et Currentialium Ecclesiae A. C. Addictorum Vetro-Pazoviensis in Sirmio ab anno 1826. Volumen VIII*).

¹⁵⁸ Zápisnice Báčsko-sriemského seniorátu *Protocolia visitationis Ecclesiarum E[van]g[el]icarum Bacs-Sirmiensium, instituta anno 1835, mensibus Septembri et Octobri* sú dostupné na internetovej stránke: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?query=kisz%C3%A1cs&pg=0&layout=s

¹⁵⁹ Ján Stehlo (1787 – 1868), kňaz, senior, zakladateľ nedeľnej školy v Báčskom Petrovci. Ochranca slovenskej cirkvi proti maďarizácii na Dolnej zemi (Petrik – Rybár, 2001: 350).

¹⁶⁰ V zátvorke je názov osady uvedený tak, ako sa uvádza v *Protokole kanonických vizitácií*.

V Kysáči bol počas kanonickej vizitácie učiteľom dvadsaťjedenročný Samuel Michalovič, ktorý tu vykonával službu iba dva mesiace. Predtým tri mesiace úradoval v Palanke a dva roky v Kulpíne.¹⁶¹ Študoval v Novom Vrbase a Poľnom Berinčoku (Mezőberény). V zápisnici sa uvádza, že má pekné maniere a že je poslušný voči farárovi. Za tento krátky čas založil prvý detský chór, čo sa považovalo za veľký úspech v učení a tým si získal i sympatie veriacich. O pozoruhodnej gramotnosti svedčí aj tvrdenie, že okrem málopočetných starších osôb všetci ostatní veriaci sú gramotní a používajú cirkevnú literatúru a knihy. Rodičia radi posielajú svoje deti do školy, do ich dvanásteho roku života, tak ako to určuje zákon. V škole sa odporúča pracovať podľa Bel-Lankasterovej metódy,¹⁶² aby sa zväčšil počet žiakov prichádzajúcich do školy. Veriaci ochotne kupujú cirkevné knihy a učebnice, čoho dôkazom je aj skutočnosť, že zo 100 doručených exemplárov *Čítanky* autora Jána Kollára¹⁶³ za krátku dobu bolo predaných 40 exemplárov. Miestny farár Juraj Jesenský vo funkcii inšpektora často a bez oznámenia navštevuje školu, podnecuje učiteľa a dáva mu dobroprajné rady. V minulom školskom roku bolo 257 zapísaných žiakov. Školský rok sa začína 1. septembra a končí sa v júni. Škola mala také isté fondy ako aj cirkev. Dekan navrhoval a určoval vyučovací látku. Komisia kanonickej vizitácie, resp. superintendent pripomienkoval zanedbávanie vyučovania kresťanskej vierouky.

Na porovnanie podmienok vyučovania uvádzame časti vizitácií o školách aj v ostatných slovenských evanjelických cirkevných zboroch Báčsko-sriemského seniorátu na území dnešnej Báčky.

V Bajši bol počas kanonickej vizitácie učiteľom Daniel Martinek, ktorý ukončil pravoslávne gymnázium v Novom Sade až po rétoriku a v Banskej Štiavnici ukončil filozofiu a teológiu.¹⁶⁴ V zápisnici sa uvádza, že je vzdelaný, má dobré správanie, učiteľské povinnosti vykonáva svedomite. Miestny farár však

¹⁶¹ Počas jeho práce v Kulpíne sám dekan venoval pozornosť škole a mladému učiteľovi, ktorý bol plne oddaný učiteľskému povolaniu. Môžeme predpokladať, že dôvodom prechodu tohto učiteľa do školy v Kysáči bola jeho finančná situácia, keďže S. Michalovič mal povinnosť tretinu svojich príjmov dávať ťažko chorému učiteľovi Jánovi Blázimu. V škole v Kysáči pracoval až do svojej smrti po revolúcii roku 1849 (Čelovský, 1996b: 79 – 81).

¹⁶² Táto organizačná forma učenia vznikla koncom 18. stor., keď nezávisle jeden od druhého anglikánsky kňaz Andrew Bell (1773 – 1832) a učiteľ Josef Lancaster (1771 – 1838) začali roku 1798 vo svojej práci do výučby zapájať aj starších žiakov tak, že pomáhali učiteľovi vo vyučovaní mladších žiakov (Potkonjak – Šimleša, 1989: 47).

¹⁶³ Kollár Ján: *Čítanka anebo kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowenských w městecha w dědinách*. W Budíne 1825.

¹⁶⁴ Segi uvádza, že Daniel Martinek ukončil Banskoštiavnické evanjelické lýceum roku 1830 (Сегі, 2020: 524).

poznamenáva, že rodičia nedbalo navštevujú cirkev a svoje nezodpovedné správanie prejavujú aj voči škole, keďže nepravidelne posielajú svoje deti na vyučovanie. Ospravedlňujú to chudobou a nedostatkom odevu pre deti v zimnom období. V jarných mesiacoch sú hlavným dôvodom absencie detí v škole poľnohospodárske práce, ktoré intenzívne trvajú od jari až do polovice novembra. Rodičia do všetkých prác zapájajú aj svoje deti. Škola nemala žiadne fondy. Záverečné skúšky sa konali v prítomnosti rodičov pred začiatkom jarnej poľnohospodárskej sezóny. Žiaci nemali učebnice. Dekan učiteľovi dával inštrukcie (odporúčal „sériu lekcii“, t. j. vyučovaciu látku). Miestny farár uvádza, že vo funkcii inšpektora často navštevuje školu, podporuje učiteľa vo vykonávaní povinností a usmerňuje jeho prácu v prospech blahobytu spoločnosti.¹⁶⁵

V Hložanoch bol učiteľom a súčasne kantorom Juraj Rohoň. Farár uvádza, že učiteľ je dobre pripravený na prácu, ktorú vykonáva, morálny, jemný, usilovný, rozumný, vždy poslušný voči farárovi.¹⁶⁶ Školská budova je v zlom stave a učebňa bez vyučovacích prostriedkov. Škola nemá žiadne fondy. Zaznamenaná je veľká nespokojnosť cirkevného zboru s farárom a učiteľom, ktorí aj napriek upomínaniu obecných predákov neadekvátne nakladajú s cirkevnými peniazmi a nesvedomite vykonávajú svoje povinnosti. Komisia kanonickej vizitácie nakladá učiteľovi, aby usilovne vykonával svoje povinnosti, pravidelne a nepretržite vykonával vyučovanie od prvého septembra do posledného júnového dňa, keď treba vykonať *exámen* (záverečnú skúšku). Hoci učiteľa ohodnotil ako nedbanlivého a bez záujmu o vykonávanie povinností, myslí si, že nevychovanosť a nevzdelanosť detí (najmä v religii) nie je výlučne jeho chybou, ale upomína rodičov, aby zodpovednejšie posielali svoje deti do školy. Keďže už sám oznámil svoj úmysel odísť, bolo mu odporúčané, aby čím skôr prenechal miesto čestnejšiemu a dôstojnejšiemu učiteľovi, aby táto cirkev netrpela a mohla podať žiadosť seniorátu o povolanie nového učiteľa.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Slováci v Bajši založili školu roku 1764 a až roku 1767 dostali prvého učiteľa. Hoci bol katolíckeho vierovyznania, slovenskí evanjelici Jozefa Námetovského akceptovali ako svojho učiteľa (Sklabinská – Mosnáková, 2012: 77).

¹⁶⁶ Evanjelický farár v Hložanoch bol jeho brat Ján, preto tento opis učiteľa môžeme považovať za subjektívny. Ján bol od roku 1822 farár v Kulpíne, ale po smrti svojho otca roku 1831 bol premiestnený do Hložian. Napriek solídному vzdelaniu (ukončil Gramatickú školu v Novom Vrbase, archiepiskopálnu humaniúru (kurz humanitných vied) a gymnázium v Srijemských Karlovcích, ako i filozoficko-teologické štúdiá v Bratislave; hovoril po slovensky, latinsky, nemecky, maďarsky a srbsky). Superintendent jeho morálny charakter opisuje expresívnym spôsobom: „dôstojného otca nedôstojný syn; človek pokrytecký, pastier, ktorý dobre strihá svoje ovce“, uvádzajúc, že je v konflikte s cirkevným spoločenstvom.

¹⁶⁷ Prvým (nevyštvudovaným) učiteľom v Hložanoch bol Jozef Sloboda (1770 – 1785), sedliak. Vy-

V Kulpíne začala škola pracovať približne roku 1789 a prvým učiteľom bol Ján Lisý, ktorý po niekoľkých rokoch odišiel zo súkromných dôvodov do Sriemu. Na jeho miesto prišiel Juraj Rohoň, ktorý tu oddane pracoval osem rokov a potom bol povolaný za farára do Hložian. Na učiteľské miesto po ňom prišiel Juraj Drottner,¹⁶⁸ ktorý po určitom čase odišiel do Krupiny.¹⁶⁹ Keď ďalšieho učiteľa Paľuša¹⁷⁰ pozvali do Bajše, na miesto učiteľa prichádza Juraj Turčáni. Dovtedajší učiteľ Seniorálnej školy vo Vrbase Ján Blázi¹⁷¹ prišiel do Kulpína roku 1812 a bol pod dohľadom farára z Petrovca až do roku 1818. Vtedy tento cirkevný zbor vizitoval superintendent Adam Lovich a podporil návrh Kulpínčanov mať svojho farára. V tom období zemepán Stratimirovič¹⁷² prideliť evanjelickému a. v. cirkevnému zboru jednu a pol sesie pôdy a intravilán (dom s dvorom a záhradou) farárovi a učiteľovi.¹⁷³ Farár Ján Rohoň, ktorý po pozvaní prišiel z Banskej Bystrice roku 1821, často navštevuje školu a vkladá veľké nádeje v novovymenovaného učiteľa, ktorý rád prijíma jeho rady. Dekan sviatočne prichádza na jarné skúšky a hoci navrhuje vyučovaciu látku, školu nikdy nenavštevuje. Veriaci posielajú deti do školy vo veľkom počte, ale je dosť aj tých detí, ktoré do školy nechodia.

V Laliti bol prvým učiteľom v rokoch 1791 – 1798 Ján Kramár pôvodom z obce Štiavnička v Turčianskej stolici. Po ňom prišiel Samuel Greškovič, ktorý umrel hneď v nasledujúcom roku (1799). Slováci z Lalite potom roku 1800 pozvali z Turčianskej Doliny Samuela Jesenského, ktorý tu sedemnást rokov vykonával

učovanie prebiehalo najprv v jeho dome, neskôršie v modlitebnom dome, škola bola vybudovaná roku 1802 (Miškovic, 1986: 195).

¹⁶⁸ Podľa S. Čelovského meno Štefana Drottnera sa chybné uvádza ako Juraj (Čelovský, 1996b: 68).

¹⁶⁹ Krupina (maď. Korpona, nem. Karpfen) – mesto na Slovensku.

¹⁷⁰ Juraj Paľuš – Vladár (Čelovský, 1996b: 68)

¹⁷¹ Podrobnejšie: Čelovský, 1996b

¹⁷² Rodina Stratimirovič dostala za vojnové zásluhy majetok od cisárovnej Márie Terézie roku 1745, keď sa začína intenzívne prisťahovanie Slovákov do Kulpína. Rodina Stratimirovič, pôvodom z Hercegoviny, v tom období bola jednou z najvýznamnejších srbských rodín v Habsburskej monarchii. Známe osobnosti z tejto rodiny sú napríklad metropolita Stevan Stratimirovič (1757 – 1836) a generál Đorđe Stratimirovič (1822 – 1908).

¹⁷³ Jozef Maliak uvádza, že Kulpínčania pozemok určený na výstavbu kostola kúpili od zemepána Radivoja Stratimiroviča z Kulpína, ako i dom s intravilánom č. 222. Uroš Stratimirovič násilne odcudzil pozemok cirkvi a týmto spôsobom ochudobnil majetkový stav, čo malo negatívny vplyv na mravno-náboženské postavenie cirkevného zboru. Súdny proces trval štvrt storočia a zničený dom sa napokon dostal do vlastníctva cirkvi (Maliak, 2000: 5). Čelovský upresňuje, že išlo o kaštieľ s pozemkom, ktorý kulpínski Slováci kúpili až roku 1846 a Uroš Stratimirovič sa k pozemku dostal klamstvom a tak znemožnil výstavbu kostola a nových školských budov. Okrem materiálnej škody mal súdny proces nepriaznivý depresívny vplyv na kulpínskych Slovákov. Školy a byty pre učiteľov boli vystavané až roku 1899 (Čelovský, 1996b: 93).

službu učiteľa a roku 1817 prijal kňazské vysvätenie. Toho roku sa cirkev stala *matkou* (farnosťou) a cirkevný zbor Selenča bol k nej pridelený ako *dcéra* (fília). Odvtedy bol učiteľom Peter Triznay. Po ňom roku 1830 do Lalite za učiteľa prišiel Jozef Godra. Učiteľskú povinnosť vykonával usilovne, učil deti cirkevnému spevu, bol čestný a usilovný, odovzdaný relígiu a poslušný. Roku 1834 bolo v škole 132 žiakov, ktorí do školy pravidelne chodili od prvého septembra do prvého apríla. V zápisnici sa neuvádzajú žiadne sťažnosti na učiteľa a jeho prácu zo strany cirkevného zboru, ani sťažnosti učiteľa na cirkevný zbor alebo farára.

V čase vykonávania kanonickej vizitácie mala škola v Petrovci dve oddelenia a dvoch učiteľov. Učiteľ školy pre chlapcov bol od roku 1821 Benjamin Reisz pôvodom zo Zvolenskej Lupče¹⁷⁴ v Zvolenskej stolici. Po ukončení triviálnej školy navštevoval gramatickú školu v Tisovci a v Banskej Bystrici. Po ukončení tejto školy roku 1813 tri roky pokračoval v štúdiu v Prešove, potom v Poľnom Berinčoku, odkiaľ bol roku 1819 pozvaný do Bajše za učiteľa. Tu pracoval dva roky a roku 1821 odišiel do školy do Petrovca. Ctihodný superintendent Adam Lovich ho skúšal z teológie a dovolil mu v prípade potreby vykonávať svätú kázeň, krstiť a uvádzať rodičku do chrámu. Udelený mu bol stupeň levítu. Zaznamenané je, že jeho morálny charakter je chvályhodný. Povinnosti úspešne vykonáva ako v škole, tak aj v cirkevnom zbore. V minulom roku (1834) mal v škole 322 chlapcov. Učiteľom dievčenskej školy bol Ľudovít Zvaríni, pôvodom z obce Irša¹⁷⁵ v Peštianskej stolici. Jeho otec Michal bol farár. Ľudovít sa zapísal do gramatickej školy v Banskej Bystrici roku 1820, odkiaľ roku 1822 odišiel do Banskej Štiavnice, kde do roku 1831 ukončil všetky triedy. Vtedy bol pozvaný za učiteľa do Petrovca. Uvádza sa, že sa pekne správa a že svoje povinnosti v škole a v cirkevnom zbore vykonáva chvályhodne. V roku 1834 mal v škole 274 dievčat. V zápisnici z kanonickej vizitácie sa uvádza, že obaja učitelia vyučujú podľa inštrukcie, návodu a predpísaných lekcii zo seniorátu. Výučba v škole trvá od septembra do júla. Školská budova bola vybudovaná pri kostole roku 1825 z pevného materiálu, pokrytá šindľami, s rozmermi 32 siah dĺžky a 5 siah šírky. Má dve učebne a byty pre dvoch učiteľov. Každý byt má tri izby, predizbu a špajzu. Inšpektor školy je lokálny kňaz Ján Stehlo. Mnohí rodičia posielajú deti do školy iba v zime, na jar alebo v lete školopovinné deti zostávajú doma, aby opatrovali mladších súrodencov alebo aby pomáhali pri poľnohospodárskych prácach. Skúšky, na ktorých predsedá dekan, sa uskutočňujú koncom marca alebo v apríli za prítomnosti farárov zo susedných slovenských obcí, učiteľov a veriacich. Takmer všetci veriaci vedia

¹⁷⁴ Dnes: Slovenská Lupča – mesto na Slovensku.

¹⁷⁵ Irša a Alberti, dve samostatné obce, dnes spojené pod názvom Albertirsa (Maďarsko).

čítať a písať. K zápisnici z kanonickej vizitácie je priložená zmluva s učiteľom Reiszom z roku 1832. Totožná zmluva je uzavretá aj s učiteľom Ľudovítom Zvarínim 10. augusta 1835.¹⁷⁶

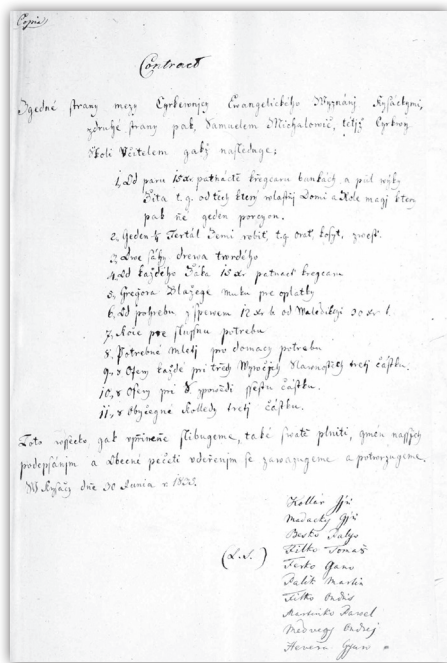
Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Pivnici bol založený ako slovensko-maďarský zbor roku 1790. Slovenský cirkevný zbor sa osamostatnil roku 1792, keď bol za učiteľa a levítu povolaný Andrej Liptay, ktorý sa roku 1796 stal farárom. Andrej Ruman bol zvolený za kantora. Koncom roka 1796 povolávajú Pivničania za učiteľa Juraja Turčana, ktorý v júni 1797 prešiel do Kulpína, takže učiteľskú povinnosť v júli toho roku prebral Gašpar Lepóris. Po jeho odvolaní roku 1803 učiteľskú službu prebral Martin Javorský a čestne ju vykonával do svojej smrti roku 1808. Potom bol za učiteľa povolaný Ladislav Varady z obce Šimeg (Sümeg) vo Veszprémskej stolici, ktorý učiteľskú službu vykonával od 24. apríla 1809 do roku 1812. Dňa 12. septembra 1812 bol za učiteľa povolaný Juraj Turčáni, ktorý bol v marci 1825 odvolaný a službu učiteľa prevzal roku 1826 Ján Tychon, učiteľ z filie Palanka. Bol z obce Hlboké v Nitrianskej stolici. Najprv navštevoval latin-skú školu v Skalici a po ukončení humanitných vied vykonával službu v Modre a Pape¹⁷⁷ ako pisár u miestneho išpána Alexandra Dulického. V roku 1834 bolo v škole 242 žiakov, ktorí školu pravidelne navštevovali iba v zime. Vyučovanie trvalo od 1. októbra do konca apríla a konalo sa aj predobedom, aj poobede. Skúška sa zvyčajne uskutočňovala okolo Veľkej noci. Školská budova je nová, byt pre učiteľa ešte nie je upravený. Učebňa je priestranná, ale nie sú v nej žiadne učebné pomôcky. Škola nemá fondy. Inšpektor školy je miestny farár. Komisia kanonickej vizitácie žiada od farára a žiakov, aby pri katechizácii používali slovenský jazyk, keďže existujú aj učebnice v slovenčine; upomínajú sa veriaci a žiaci, že vyučovanie má trvať desať mesiacov a nie štyri, ako doposiaľ; upomína sa učiteľ, aby neprejavoval neúctivosť a nenávisť voči farárovi a aby školskú mládež vyučoval usilovnejšie.

Učiteľ v Selenči bol Ignác Ručkay.¹⁷⁸ Ukončil školy v Asóde, Pešti a v Poľnom Berinčoku, odkiaľ bol najprv povolaný za učiteľa do Piliša, neskôršie do Kovačice a nakoniec do Selenče. Farár o ňom uvádza, že jeho morálny a pedagogický charakter je dobrý. Jeho súkromný život je čestný. Aj napriek tomu, že nemá vysoké príjmy, učiteľskú povinnosť vykonáva príkladne, zvlášť sa snaží vo vyučovaní náboženstva, poukazujúc na lásku a pobožnosť vo vyučovaní viery.

¹⁷⁶ Slováci evanjelici v Petrovci sa od prisťahovania roku 1745 do roku 1783 nachádzali pod patronátom rímskokatolíckej farnosti vo Futogu (takisto ako aj obyvatelia Kysáča a Hložian, ktorí sa v druhej polovici 18. stor. prisťahovali na Futocké panstvo).

¹⁷⁷ Pápa je mesto v Maďarsku vo Veszprémskej župe.

¹⁷⁸ V Selenči vykonával službu v rokoch 1830 – 1867 (Šimoni, 1998: 577).

Obr. 21: Zmluva cirkevného zboru s učiteľom v Kysáči z roku 1835 ¹⁷⁹

cirkevných zborov, v ktorých im zmluvou ponúkali lepšie príjmy, hoci často išlo o nepatrné rozdiely. To, žiaľ, nebola nijaká záruka, keďže obyvateľstvo ešte stále nemalo dostatočne vyvinuté vedomie o význame vzdelávania, takže svoje dlžoby voči škole a učiteľom vyrovnávalo nepravidelne.

Plat učiteľa bol určený zmluvou, tzv. vokátorom, ktorý definoval každý cirkevný zbor a ktorý pozostával z peňažnej čiastky, výrobkov v naturáliách a služieb. Tak napríklad cirkevný zbor v Bajši roku 1835 mal 880 veriacich; v hotovosti od každého manželského páru bolo pre učiteľa určených 18 grajciarov. Veriaci obrábali učiteľovi pôdu – štvrtinu sesie (t. j. orali, siali, žali a dovážali obilie, mleli obilniny iba pre jeho osobné potreby). Okrem toho každý sedliak ročne dával polovicu bratislavskej merice očistej pšenice a inkvilín štvrtinu merice. Učiteľ dostával od cirkevného zboru dve siahly palivového dreva; z nazbieranej ofery: na Nový rok, na Kvetnú nedeľu a na Turíce. Z peňazí nazbieraných za koledu tretina patrila učiteľovi. Mal aj príjmy z výroby oblátok. Za pohreb so spievaním dostával 18 grajciarov, s rozlúčkovým príhovorom 1 zlatý. Od každého školopovinného dieťaťa dostával 15 grajciarov, jedného kohúta a sedem vajec. Z peňazí, ktoré platili konfirmandi, dostával 3 zlaté a na kriedu 30 grajciarov. Podobné zmluvy s učiteľmi boli uzavreté aj v ostatných slovenských evanjelických zboroch.

V cirkevnom zbore v Kysáči bol podľa vokátora plat učiteľa takýto: „1. fixný – od každého manželského páru dostáva 15 grajciarov v peniazoch a polovicu tzv. veku¹⁸⁰ (v obilninách) od tých, ktorí vlastnia pôdu a majú dom. Od podželiarov iba šiestu čiastku peštianskej merice alebo ľudovo povedané – šestinu porcie. 2. Štvrtinu sesie a záhradu, ktorú obrábajú veriaci. 3. Dve siahly dubového dreva na kúrenie. 4. Od každého dieťaťa, ktoré chodí do školy, dostáva 15 grajciarov viedenskej meny. 5. Pasenie dobytky,¹⁸¹ mletie múky a pohostenie. 6. Za malý pohreb 18 grajciarov viedenskej meny a za veľký so spievaním 30 grajciarov. 7. Povož podľa potreby. 8. Mletie obilnín pre domáce potreby. 9. Každoročne má z darov na tri sviatky tretinu. 10. Má z dávok konfirmandov. 11. Z koledy tretinu.“ Učiteľovi sa platilo dosť nepravidelne, čo je aj uvedené v zápisnici.

Okrem čítania a písania (slovenského a maďarského jazyka), aritmetiky, náboženstva, biblickej histórie, histórie prírody a zemepisu Uhorska sa v niektorých cirkevných zboroch uvádzajú aj predmety: dejiny reformácie, občianska výchova, dietetika, dejiny Uhorska, spievanie v chóre, kaligrafia, kým z fyziky sa vyučovalo „to, čo bolo primerané intelektuálnym možnostiam žiakov, aby sa

¹⁸⁰ Veka – polovica peštianskej merice.

¹⁸¹ Právo pasenia dobytky na obecnom pastvisku.

vykorenila poverčivosť ľudu“. ¹⁸² Okrem Kollárovej *Čítanky* neboli v zápisniciach zaznamenané žiadne iné učebnice pre žiakov, ani žiadne vyučovacie pomôcky. Učitelia sa na vyučovanie pripravovali z týchto kníh: Herderov *Katechizmus*, ¹⁸³ (to bol Herderov výklad Lutherovho *Malého katechizmu*), Hübnerove *Biblické histórie*, ¹⁸⁴ Bartholomeidesov *Zemepis*, ¹⁸⁵ Palkovičova *Geografia*, ¹⁸⁶ Michalkova *Fizika*, ¹⁸⁷ Leškov *Katechizmus*, ¹⁸⁸ Evanjelium Nového zákona. Okrem toho

¹⁸² Dekani škôl Báčsko-sriemského seniorátu pripravili pre učiteľov evanjelických škôl smernice s názvom Úprava pre učiteľov evanjelických a. v. škôl báčsko-sriemského seniorátu v dvadsiatych rokoch 19. stor. Teraz už stratený latinský originál do slovenčiny preložil vojvodinský historik Jozef Maliak (1854 – 1945). V 24 bodoch sú rozpracované tieto otázky: spôsob pozývania učiteľa a jeho príjmy, rámcové výchovno-vzdelávacie ciele, disciplinárne opatrenia v prípade nerešpektovania predpisov, zaobchádzanie učiteľov so žiakmi atď. Bod 7 týchto smerníc sa vzťahuje na konkrétny program a obsah výučby. Odporúča sa, aby sa mládež vyučovala vo všetkom, čo je potrebné pre život, a to je: počítanie z hlavy, krasopis, niekoľko kapitol z prírodopisu, náboženský katechizmus, katechizmus zdravia, výber z biblických histórií, potom geografia, občianska výchova a z fyziky predovšetkým o prírodných javoch s cieľom zamedzovať poverám (Čelovský, 1996b: 85 – 86). Očividné je, že sa učitelia opierali o tieto smernice, keďže sa v zápisniciach z kanonickej vizitácie totožne uvádzajú niektoré z horeuvedených formulácií.

¹⁸³ Herder: *Katechismus doktora M. Luthera, s obssjrným Katechetyckým Výkladem Wysoce oswjencného Doktora Jana Gottfrieda Herdera, . . . k prospěchu sskol ewangelických z nemeckého od Jana Ğryssy, někdegssjho Sl. B. K. Pezynského, přeloženým. Wydal na swůg náklad, toto Slowenské přeloženj ponaprawiw, Ğiřj Palkowič. W Presspurku 1809. Pjsmem Ssimona Petra Webera. S veľkou pravdepodobnosťou používali štvrté neupravené vydanie, ktoré bolo vytlačené v Bratislave roku 1825 tlačou Karla K. Snjžka. Piate neupravené vydanie vyšlo „W Presspurku 1838. Pjsmem vrozeného Antonjna Smida a Komp“ a šieste „W Presspurku 1840. Pjsmem Belnayho Dediců“ (Rizner, 1932a: 121). Johann Gottfried von Herder (1744 – 1803), nemecký básnik a spisovateľ, generálny superintendent vo Weimare (Rizner, 1931: 87).*

¹⁸⁴ Johann Hübner, nemecký pedagóg: *Biblické Hystorye, w Počtu Sto a čtyry, po Padesáte a dwau, gednak ze Starého gednak z Nowého Zákona, wybrané od - , Škol Hamburgských Rektora, Nyni pak k dobrému Slowenské Mládeže, která se Augsspurského wznánj přidrží, w domácý Gazyk přetlumočenné. W Presspurku a w Pessti 1834. U Ludwjka Landerera, urozeného z Fűskutu* (Rizner, 1931: 155). Táto kniha mala pred týmto vydaním ešte päť vydaní: počnúc rokom 1778, pokračujúc rokmi 1792, 1793, 1813 a končiac rokom 1832 (Čelovský, 1996b: 119).

¹⁸⁵ Ladislav Bartholomaeides: *Geografíia aneb Wypsánj Okrsslku Zemského s ssesti Mappami vlastnj Rukau geho wyrýtými. W Baňské Bistřicy 1798. Wytisstěné v Jána Sstefániho* (Rizner, 1929: 91; bližšie pozri: Čelovský, 1996b: 110). L. Bartholomaeides (1754 – 1825), evanjelický farár v Klenovci.

¹⁸⁶ Juraj Palkovič: *Známost Wlasti. Neywcj pro sskoly Slowenské w Vhržj sepsal a na swůg náklad wydal - , Oddělení Prwnj. Známost geografická. W Presspůrku v Symona Petra Webera 1804* (Rizner, 1932b: 7). J. Palkovič (1769–1850), profesor československej reči a literatúry na evanjelickom lýceu v Bratislave.

¹⁸⁷ Pavel Michalko: *Fizyka, aneb Včenj o Přirozenj (Nature) k prospěchu, gak celého Národu, a pěkného Vměnj žádostiwého sepsané. W Budjne 1819. Wytisstěné Literámi Anny Landererky* (Rizner, 1932a: 206. Bližšie pozri: Čelovský, 1996b: 110 – 111). P. Michalko (1752 – 1825), učiteľ v Piliši.

¹⁸⁸ Johann Georg Fock bol v rokoch 1783 – 1796 evanjelickým farárom vo Viedni a superintendentom

učitelia učili žiakov aj jednotlivé state z dejín prírody, dejín Uhorska, ako i modlitebné a pohrebné piesne.¹⁸⁹

Vo všetkých školách bola viac-menej základným problémom nepravidelná dochádzka na vyučovanie, najmä počas jarých a jesenných poľnohospodárskych prác. Absenciu detí v škole rodičia často ospravedlňovali chudobou, konkrétne nedostatkom odevu pre deti v zimnom období. Iba málo žiakov navštevovalo školu do dvanástich rokov. Rodičia boli napomínani v kostole a počas koledy,¹⁹⁰ ale bez výraznejšieho efektu.

Školské budovy boli zväčša chatrné, s nedostatkom školského inventáru a vyučovacích prostriedkov, často nedostatočne veľké, aby sa do nich pomestili všetky školopovinné deti. Veriaci boli ochotní budovať školy (napr. v Pivnici), ale zbieranie peňazí veriacich na úpravu učiteľských bytov išlo pomaly. Byty, resp. izby pre učiteľov vo väčšine prípadov neboli komfortné, v niektorých bola povala z dosák. Školská budova s bytom pre učiteľa v Kysáči bola dostatočne priestranná. V Petrovci boli najlepšie podmienky: školská budova bola relatívne nová, priestranná, vybudovaná z pevného materiálu, pokrytá šindľom. Mala dve učebne a byty pre dvoch učiteľov. Každý byt mal tri izby, predizbu a špajzu.

Komisia kanonickej vizitácie si pravdepodobne bola vedomá ťažkých životných podmienok a nezaznamenávala mnoho pripomienok. V Bajši komisia nariaďuje učiteľovi, aby skúšku uskutočňoval koncom júna a dovtedy aby žiaci

evanjelikov v Rakúsku. Jeho dielo *Uvedení k gruntovnímu poznání Křesťanského Náboženství, pro školy protestantské v cis. král. dědičných zemích...* (W Praze, 1789, vytisštěné v Hrabowských Dědiců) z nemčiny preložil popredný slovenský osvietenec Štefan Leška (1757 – 1810), evanjelický farár v Prahe. Táto vieroučno-mravoučná príručka bola vyžadovaná Úpravou pre učiteľov evanjelických a. v. škôl báčsko-sriemského seniorátu z roku 1838 (Čelovský, 1996b: 104, 85).

¹⁸⁹ Smernice pre učiteľov Úprava pre učiteľov evanjelických a. v. škôl Báčsko-sriemského seniorátu vznikli v dvadsiatych rokoch 19. stor., no s menšími korekciami platili ešte aj v druhej polovici 19. stor. Dekan Samuel Borovský (1783 – 1860) často zasielal cirkulárne listy, oboznámenia a iné písomnosti školám na území seniorátu, v ktorých dodatočne vysvetľoval jednotlivé body smerníc. V liste datovanom 9. nov. 1824 navrhoval denný rozvrh hodín, kde uvádza aj niektoré učebnice: po spievaní a modlitbách sa spracúvajú biblické histórie, nasleduje čítanie a písanie; popoludní morálne ponaučenia z knihy *Moral in Beispielen*, potom prírodopis (predovšetkým o domácich zvieratách), potom niečo z fyziky z knihy *Volkes Naturlehre* a z Michalkovej fyziky. Pripomínal, že netreba zanebdávať ani pravidlá o zdraví, napríklad podľa Tablicovho vydania. Treba vyučovať dejiny a zemepis krajiny a potom znovu čítanie, spievanie a počty (Čelovský, 1996b: 87). S. Borovský zostavil aj prvý šlabikár pre slovenských žiakov v Báčsko-sriemskom senioráte: *Nowý na přirozeném rozvržený syl-láb založený Slabýkár* (Skalica, 1853).

¹⁹⁰ V období od Štedrého večera (24. dec.) do Troch kráľov (Traja králi / Tri krále, 6. jan.) školopovinné deti obchádzali domy, spievali vianočné piesne – koledy a za to dostávali dary, najčastejšie peniaze a koláče. Obvykle bol s nimi aj učiteľ, ktorý mal za úlohu zaznamenávať počet členov domácnosti pre potreby cirkevnej štatistiky.

chodili do školy. V Kulpíne veriaci často zanedbávajú odovzdávanie príspevku pre seniorálnu školu vo výške 3 zlaté a v naturáliách 1 peštiansku mericu pšenice. V Pivnici sa nakazuje kňazovi a žiakom, aby počas katechizácie používali slovenský jazyk, keďže používajú aj učebnice v slovenčine. V niekoľkých zápisniciach kanonických vizitácií sa veriacom a žiakom zdôrazňuje, že vyučovanie má trvať desať mesiacov, a nie štyri, ako to bolo doteraz. Tiež sa pripomína učiteľom, aby prejavovali náležitú úctu kňazovi a aby usilovnejšie vykonávali svoje učiteľské povinnosti.

A hoci to nebolo zaznamenané v zápisniciach kanonických vizitácií, je očividné, že vzťah učiteľa k práci a jeho mravná charakteristika neboli vždy na uspokojivej úrovni, preto sa veriaci týchto slovenských evanjelických cirkevných zborov ústne sťažovali superintendentovi. Na to poukazuje superintendent J. Seberíni vo svojom sviatočnom prejave v Novom Vrbase po ukončenej kanonickej vizitácii v Báčsko-sriemskom senioráte.¹⁹¹ Preto navrhuje, aby sa zostavila príručka s najdôležitejšími smernicami o vyučovaní náboženských obsahov a o správaní sa učiteľov, aby sa tak zabránilo degradovaniu učiteľského povolania, školy a cirkvi. Báčsko-sriemsky senior Ján Stehlo na základe týchto inštrukcií napísal osobitné nariadenia, ktoré 11. novembra 1835 zaslal všetkým báčsko-sriemskym evanjelickým školám. Prostredníctvom úradného napomenutia sa prihovára „rozbujdošenému slovenskému učiteľstvu“. V tomto napomenutí sa prízvukuje hlavne výchova vlastným príkladom, pričom učitelia majú byť „v živote a mravoch bezúhonní a na spôsob zrkadla, do ktorého by sa ľud uzeral a v ktorom by videl vzor skromnosti, dobrého poriadku, čistoty, striezlivosti, pracovitosti a sporivosti.“ Vyžadovalo sa, aby učitelia dbali o svoj zovňajšok. Ako to prináleží vzdelaným ľuďom „nehodievajte po ulici s fajkou a nevchádzajte do učebne s klobúkom, alebo čiapkou na hlave, zabúdajúc na posvätnosť miesta.“ Okrem toho sa od učiteľov žiada, aby svedomite vyučovali, a to od 8. do 11. hod. predpoludním a od 1. do 4. hod. popoludní; takisto bez oprávneného dôvodu nemajú

¹⁹¹ Zo slovenských cirkevných zborov bol ako posledný vizitovaný zbor v Pivnici, a to 19. októbra. 22. okt. na sviatočnom zhromaždení v chráme v Novom Vrbase bola úradne skončená kanonická vizitácia v Báčsko-sriemskom senioráte. Okrem niekoľkých príslušníkov svetských vrchností boli prítomní všetci kňazi Báčsko-sriemského seniorátu (vyjmúc kňaza zo Selenče) a každému bola odozvaná zápisnica z kanonickej vizitácie cirkevného zboru, v ktorom slúžil. V Protokole zápisnic kanonických vizitácií Báčsko-sriemského seniorátu z roku 1835 sa nachádza aj zápisnica slovenského evanjelického cirkevného zboru v Starej Pazove (vtedajšieho jediného cirkevného zboru v Srieme) a vizitované boli aj nemecké evanjelické cirkevné zbory v Crvenke (v zátvorke zaznamenávame, ako sa uvádza v zápisnici: Cservenka), Lovčenci (Szeghegy), Novom Vrbase (Ujverbász), Bačkom Dobrom Polji (Kiskér), Ravnom Sele (Ujsóvé), Bačkom Jarku (Járek), Novom Sade (Újvidék), Novej Pazove (Újpazua), Magliči (Bulkesz), Savinom Sele (Torzsa) a v Kucure (Kucora).

chodiť na vychádzky do susedných dedín. Tiež sa zakazuje zneužívať žiakov na vykonávanie domácich prác v dome učiteľa (Maliak, 2000: 7). Stehlo vyzýva učiteľov a dekanov, aby vlastným správaním boli príkladom veriacim, najmä svojim žiakom, aby sa aj oni časom stali dobrými a štátu užitočnými obyvateľmi, poctivými manželmi, svedomitými rodičmi a predovšetkým dobrými a spravodlivými kresťanmi. Učiteľom boli predstreté tieto požiadavky: 1. záväzné vyučovanie od 8. do 11. hod. predpoludním, ako i od 13. do 16. hod. poobede; 2. aby odchádzali do susedných obcí iba vtedy, ak je to nevyhnutné; 3. aby sa starali o svoj zovňajšok; aby slušne zaobchádzali s inými ľuďmi; aby sa vyhýbali vysedávaniu v krčme so sedliakmi do pozdnej noci, pretože sa to často končí opitostou; aby nehrali karty, lebo to naruša ich dôstojnosť; aby sa neprechádzali ulicou fajčiak fajku a aby nevchádzali do učebne s klobúkom alebo s čiapkou na hlave; 4. aby sa nikto neopovážil využívať žiakov na vykonávanie domácich prác alebo na hocijaké iné služby, lebo rodičia sú pre to obzvlášť rozhorčení (Maliak 2000: 7 – 8). Čelovský zdôrazňuje, že bod 3 je najrozsiahlejší, čo súčasne poukazuje na to, že toto bol predmet najčastejších sťažností a pripomienok (Čelovský, 1996b: 88).

Seniorát zvolil Daniela Kolényiho za dekana 30. augusta 1838 v Kulpíne, lebo mal znamenité vychovávateľské schopnosti, bol vzdelaný a o školu prejavoval veľký záujem. V *Príveti, upraveného k učiteľstvu bábšemu počiatkom školského roku 1838* sa hneď po prijatí tejto funkcie zmienil o svojich očakávaniach od učiteľov: aby si počas prázdnin pripravili vyučovaciu látku a rozvrh práce; najprv majú byť pripravovaní mladší žiaci a po vykonaných poľných prácach starší žiaci; vyučovať sa má systematicky a s rovnakým nasadením, a nie iba vtedy, keď sa blížia skúšky; treba učiť žiakov pesničky na každú príležitosť. Prostredníctvom učiteľov prosí cirkevné vrchnosti, aby úradne v nedeľu v kostole vyzvali svojich cirkevníkov na pravidelné posielanie detí do školy (Maliak, 2000: 7). Učiteľom odporúča, že sa majú vyhýbať všetkému, čo nie je v súlade s vážnosťou úradu a s kresťanským životom. Maliak konštatuje, že z týchto dokumentov vidieť, že sa v prvej štvrtine 19. stor. učiteľstvo miesto usilovnej práce „oddávalo zahálke a vzácny slobodný čas zabíjalo panskými chůtkami: lovom, kartami a pohulankami a preto osprostavelo a úplne sa zosedliačilo.“ Na doplnenie tohto obrazu o slovenskej bábškej škole nám môže poslužiť i bod XI *Úpravy pre učiteľov evanjelických a. v. škôl bábško-sriemského seniorátu*. V ňom sa učiteľovi nariaďuje, aby bez príčiny nevychádzal z učebne, keď je v nej zhromaždená mládež. Počas vyučovania „nech nefajčí, nech v čistote drží učebňu, preto nech nedrží v nej prasiatka, ani húsatá a iný hyd.“ (Maliak, 2000: 8). Ak porovnávame situáciu v školách v 18. stor. a situáciu v školách pred sťahovaním Slovákov na Dolnú zem, musíme konštatovať, že za 100 rokov sa v zásade nezmenilo ani postavenie učiteľa, ani spôsob vyučovania.

Zdravotná výchova a starostlivosť o zdravie žiakov v ľudovej škole v Kysáči na rozhraní 19. a 20. storočia

Verejná zdravotná starostlivosť sa v Uhorsku dostala do záujmovej sféry štátu a súčasne sa začala intenzívne rozvíjať v období osvietenstva. Jednou z najdôležitejších úloh štátu (na čele ktorého stála Mária Terézia v čase najintenzívnejšieho sťahovania Slovákov na Dolnú zem) bolo chrániť obyvateľstvo pred často sa šíriacimi nákazlivými chorobami. Školy boli inštitúcie, prostredníctvom ktorých sa najrýchlejšie mohli uskutočňovať tieto výchovno-vzdelávacie zámery osvietenských panovníkov a cez tlačené médiá, hlavne katechizmy o zdraví a školské učebnice preniknúť medzi všetky (gramotné) vrstvy obyvateľstva. Cieľom tohto výskumu bolo zistiť úroveň zdravotnej výchovy a starostlivosti, ako i hygienické podmienky a zdravotné opatrenia v každodennom živote slovenskej dolnozemskej ľudovej školy v Kysáči na rozhraní 19. a 20. stor. prostredníctvom *Zápisnice zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895*. Skúmaním obsahovej náplne učebníc, ktoré sa používali v ľudovej škole v Kysáči, bolo zistené, aké vedomosti z oblasti zdravotvedy boli žiakom dostupné a aké informácie o zdravotnej starostlivosti mohli sprostredkovať učitelia z odbornej literatúry. Na doplnenie informácií sú použité školské zákony a zákonné zdravotné články a predpisy, učiteľské príručky, ako i pedagogické časopisy tej doby.

V historiografii o Slovákoch na Dolnej zemi na území dnešnej Vojvodiny prakticky neexistuje dielo, ktoré by širšie a systematickejšie skúmalo zdravotnú starostlivosť dospelých či detí. Takisto nenachádzame žiadne vedecké príspevky slovenských dolnozemských autorov týkajúce sa inštitucionálnej starostlivosti o zdravie žiakov v ľudových školách na konci 19. a na začiatku 20. stor.

Cirkevné kroniky a zápisnice kanonických vizitácií slovenských obcí na území dnešnej Vojvodiny svedčia o pretrvávajúcej nedostatočnej zdravotnej starostlivosti, epidémiách nákazlivých chorôb počas celého 19. stor. a na začiatku 20. stor., ktoré si vyžiadali mnoho ľudských obetí. Cirkevné matriky poukazujú na zmenšený prirodzený prírastok v určitých obdobiach, ktorý tesne súvisel s epidémiami nákazlivých chorôb a zväčšenou úmrtnosťou najmä novorodencov. Nie vždy sa v cirkevných matrikách zomretých slovenských evanjelických dolnozemských zborov vyskytujú údaje o chorobe či príčine smrti, takže sa na základe týchto skromných údajov len čiastočne môžu vytvárať úsudky o zdravotnom stave obyvateľstva.

Keď ide o cirkevné matriky v Kysáči, prvých desať rokov duchovné potreby Kysáčanov mal na starosti rímskokatolícky kňaz vo Futogu a matriky z toho obdobia neboli nájdené. Kysáč bol v rokoch 1783 – 1787 fíliou evanjelického cirkevného zboru v Petrovci a narodenie, úmrtie či sobáš tak boli evidované v petrovských matrikách. Tu je zaznamenané, že roku 1784 bolo úhrnne 23 úmrtí, z toho 17 detí predškolského veku; roku 1785 bolo 28 úmrtí a z 18 detí predškolského veku umrelo 10 novorodencov; roku 1786 bolo 44 úmrtí, 27 detí predškolského veku, z čoho 10 novorodencov. V prvej kysáčskej cirkevnej matrike sa uvádza, že Michal Vardžík, prvý slovenský osadník, ktorý prišiel do Kysáča roku 1773, umrel roku 1792 ako 56-ročný na kachexiu, celkové telesné oslabenie organizmu. Príkladom vysokej úmrtnosti detí je rodina Ďura Vardžíka (syna Michala Vardžíka) a jeho manželky Judity, rod. Vozárovej, v ktorej z ôsmich narodených detí štyri zomreli v prvom roku života (Ramač – Marčok, 2018: 99).

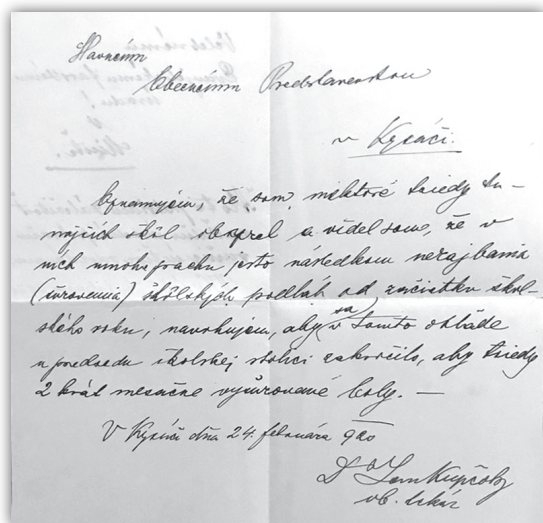
Ako trvalé svedectvo hrozby šíriacej sa morovej epidémie na Dolnej zemi zostala pamätná tabuľa, ktorá bola zamurovaná do veže na slovenskom evanjelickom kostole v Kysáči v roku 1802. V texte tejto najstaršej epigrafickej pamiatky Slovákov v Srbsku sa mor, ktorý zasiahol tieto končiny roku 1795, spomína v dvoch z desiatich veršov (Čelovský, 2010: 326 – 347).

O tom, že v Kysáči nemali lekára ešte ani v prvej polovici 19. stor., nachádzame zápis v kanonickej vizitácii vykonanej v kysáčskom cirkevnom zbore roku 1835. V časti o povinnosti vedenia cirkevnej služby kňaz Juraj Jesenský uvádza: „Chorým sa poskytuje obrad duchovnej a fyzickej podpory a lekára, ak je potrebné, dovážajú“. V pokračovaní sa nachádza aj údaj o existencii vakcíny proti osýpkam, ktorú podľa potreby odporúča lekár. V kanonickej vizitácii sa ešte uvádza, že v Kysáči mali dve babice (Ramač – Marčoková, 2020: 125, 127).

Ako sa v zborníku prác *Kysáč 1773 – 2013* uvádza, o zdravotných pracovníkoch, ktorí v minulosti pôsobili v Kysáči, je málo písaných záznamov. „Prvý lekár, o ktorom jestvujú dokumenty, je Dr. Ededy, ktorý býval a pracoval v Kysáči od roku 1876 do roku 1902. Po ňom prišiel Dr. Belasek, Dr. Kupčok, Dr. Peško a iní. Občas sa stalo, že Kysáč nemal svojho lekára. Vtedy prichádzali lekári z druhých miest a niekedy ordinovali len počas určitých dní v týždni“ (Varga – Gedelovský – Marčok, 2013: 686).

V *Zápisnici zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysáčskej od r. 1895* je o nákazlivých chorobách koncom 19. stor. zaznamenané, že v škole učiteľa Lichnera „vypukla medzi dietkami chytľavá nemoc, tak zvane Pírlé“. Nakazených bolo vyše 50 detí, následkom čoho sa musela škola na neurčitý čas rozpustiť (ZZŠS z 11. apr. 1897). Na začiatku prvej svetovej vojny sa začala šíriť tzv. „aziatská cholera“. V súlade s nariadením ministerstva náboženstva a výučby pod číslom

7681/1915 sa zápis školopovinných detí pre školský rok 1915/16 posunul na 20. september a začiatok školského roka na 26. september (ZZŠS z 12. sept. 1915). Na začiatku 20. stor. mal Kysáč obecného lekára, ktorý vykonával prehliadku školopovinných detí, ale i školských budov.

Obr. 22: Obecný lekár Dr. Ján Kupčok upozorňuje na neuspokojivú úroveň hygieny v školských budovách

Ako konštatuje J. Benka, celkový zdravotný stav obyvateľstva v 19. stor. charakterizovala vysoká úmrtnosť. Najnebezpečnejšie boli časté epidémie infekčných chorôb, najčastejšie cholery, týfusu, moru, kiahní, osýpok, čierneho kašľa, diftérie či šarlachu, ktorých hrozba pretrvávala ešte aj po prvej svetovej vojne. Lekárska veda tohto obdobia mala k dispozícii minimálne prostriedky schopné zabrániť šíreniu týchto chorôb, respektíve im predchádzať (Benka, 2002: 306). V takýchto podmienkach bolo nevyhnutné štátom vytvoriť zákonné opatrenia, ktoré by prispeli k zlepšeniu zdravotnej situácie v krajine.

Zákony upravujúce systém zdravotnej starostlivosti o žiakov na Dolnej zemi

V druhej polovici 18. stor., v čase, keď prebiehalo intenzívne osídľovanie Slovákov na Dolnej zemi, uhorská kráľovná Mária Terézia (1740 – 1780) a jej syn Jozef II. (1780 – 1790) zavádzali reformy v oblasti hospodárskeho a spoločenského

života, no za ich vlády absolutistický feudálny štát po prvýkrát začal preukazovať aj záujem o verejné zdravie. Preto bolo roku 1770 uvedené nariadenie *Generale Normativum in Re Sanitatis*, ktoré upravovalo systém zdravotnej starostlivosti.

Základnou normou upravujúcou pomery v zdravotníctve v Uhorsku v skúmanom období bol XIV. *Zákonný článok z roku 1876 o sporiadaní záležitostí verejného zdravia*, ktorý mal dve hlavné časti a 176 paragrafov. Tretia časť *Poriadky strany detí a školy* hneď v prvom článku (č. 19) ustanovuje, že zdravotný stav detí patrí pod dozorstvo a správu vrchnosti. Články 27 až 35 sa vzťahujú na zdravotnú starostlivosť v národných školách: učiteľ je povinný oznámiť vrchnosti prítomnosť nákazlivej choroby; má byť zakázaná dochádzka do školy deťom, ktoré boli nakazené „chytľavou“ chorobou, až kým sa nevyyliečia; v prípade, že ide o mor alebo podobné choroby, má sa to oznámiť ministrovi vnútornej správy a ministrom výučby, ktorí môžu školu aj zatvoriť, zároveň má s tým byť oboznámená aj širšia verejnosť; v prípade, že deti prišli do kontaktu s nakazenými osobami, rodičia sú povinní držať ich doma, až kým nedostanú lekárske vysvedčenie. Vážnosť priestupku vplývala na výšku pokuty, ktorá mohla byť až do 100 zlatých, resp. do 20 dní väzenia.

Tento článok o usporiadaní verejného zdravia bol veľmi dobrou smernicou pre učiteľov, lebo špecifikoval, ako postupovať v prípade výskytu nákazlivých chorôb. Čo sa týka školského zákona, platný bol XXXVIII. *zákonný článok z roku 1868 o vyučovaní v národných školách*. Novum bolo zavedenie telesnej výchovy ako povinného predmetu na ľudových školách. Priestorové možnosti väčšiny škôl na vyučovanie telesnej výchovy boli však obmedzené a máloktorá vidiecka škola mala k dispozícii ihrisko, nehovoriac o telocvični.

Ako konštatuje S. Čelovský, predloha tohto zákona bola pozitívna a na svoju dobu demokratická, samotný zákon už bol pozbavený mnohých kladných prvkov a jeho slabiny sa prejavili najmä pri uvádzaní do života (Čelovský, 1979: 134). Príkladom toho bola i škola v Kysáči, ktorá po tridsiatich rokoch od uvedenia zákona ešte stále nemala vyhovujúci priestor na telocvik: „Na pripis obecného predstava, dľa ktorého p. hlavný služný pri prehliadke obec. úradu naložil cirkvi aby určila, miesto pre telocvik škols. detí a ktomu potrebnými vecmi ho zariadila, odpovedá škols. stolica, že miesto tr. určuje v priestrannom dvore najnovšej školy a hľadiet bude ho k telocviku zariadiť“ (*Zápisnica*, 11. 4. 1897). V knihe zápisníc, ktorá bola písaná v období 19. 12. 1895 až 12. 9. 1915, iné zmienky o telocviku nie sú.

Podľa S. Čelovského prvým väčším krokom na reformovaní slovenského školstva v Báčke a Srieme bolo to, že v roku 1786 bol vypracovaný *Učebný nákres pre evanjelické a.v. nerozdelené slovenské školy Báčsriemského seniorátu* (1979: 135). Bol to kompletný učebný plán pre slovenské školy v Báčke a Srieme, ktorý

báčsko-sriemski učители navrhli, prepracovali a schválili na svojich učiteľských konferenciách v Petrovci a následne aj uverejnili v časopise pre školu a dom *Evanjeličká škola* (1877 – 1880). V tomto učebnom nákrese sa ako prvý (najdôležitejší) predmet uvádza náboženstvo, potom materinská reč, maďarská reč, počtoveda, zemepis, dejepis a ústavopis, prírodopis, silozpyt, spev, hospodárstvo a telocvik.

V tomto *Učebnom nákrese* v rámci predmetu prírodopis bola uvedená oblasť O ľudskom tele, zdraví atď. Čelovský pripomína, že k tomuto predmetu bolo v návrhu odporúčané použitie učiteľskej príručky *Prostonárodní evanjelický Školník*. Jeho štvrté vydanie z roku 1889 v rámci oblasti Prírodopis obsahuje kapitolu O tele ľudskom v rozsahu štyroch strán (s. 115 – 119). V nej je učivo o preventívnych opatreniach týkajúcich sa zubov a pľúc; rady k udržaniu zdravia – človek potrebuje pokrm a nápoj, čistý vzduch, pravidelnú činnosť a odev; tiež poznámka autora o dôležitosti striedania fyzickej práce a oddychu.

Autor kapitoly Zdravoveda bol radvanský učiteľ Ján Steinhübel, ktorý podáva návody a uvádza pravidlá na udržanie ľudského zdravia (s. 242 – 261). V prvej kapitole sa venuje pokrmom a nápojom. V druhej kapitole Príbytok čili bydlisko autor prízvukuje, že bývanie má veľký vplyv na zdravie človeka, a preto musí byť čisté a príjemné. Tretia kapitola Opatrovanie tela sa vzťahuje na starostlivosť o kožu, svalstvo, pľúca, oči, vlasy, zuby, nechty. V štvrtej kapitole sa autor zmieňuje o nákazlivých chorobách, pričom zdôrazňuje, že sa šíria povetím, jedlom alebo nápojom, že chorého treba izolovať a dezinfikovať veci, s ktorými prichádzal do kontaktu. V poslednej, piatej kapitole Zachránenie života sa autor zaoberal otázkami prvej pomoci v prípade úrazu, krvácania, straty vedomia, spálenia slnkom, omrzlín, omráčenia bleskom, utopenia, zadusenía a otrávenia.

Zdravotno-osvetová literatúra a učebnice pre žiakov v slovenských ľudových školách v Uhorsku

Šírenie týchto informácií medzi široké vrstvy obyvateľstva sa uskutočňovalo prostredníctvom tlačeného média, ľudovo-výchovnej literatúry v národných jazykoch. Problematikou osvietenskej zdravotno-osvetovej produkcie v habsburskej ríši sa zaoberala Beata Ricziová, ktorá podáva podrobný prehľad zdravotných katechizmov z tohto obdobia. Uvádza, že lekár Bernhard Christoph Faust roku 1792 napísal prvý katechizmus zdravia pre deti a školskú mládež¹⁹² a roku

¹⁹² Entwurf zu einem Gesundheits-Katechismus, der mit dem Religions-Katechismus verbunden, für die Kirchen und Schulen der Grafschaft Schaumburg-Lippe ist entworfen worden. Buckenburg: bey Joh. Friedrich Althans, 1792 (podľa B. Ricziovej).

1793 vydal jeho zlepšené a rozšírené vydanie. Na preklad tohto katechizmu zdravia pre laické obyvateľstvo sa v Uhorsku podujal najprv maďarský lekár József Kiss, ktorý podľa tejto nemeckej predlohy roku 1794 napísal katechizmus zdravia v maďarskom jazyku, v ktorom sa nemeckého vydania pridržal len čiastočne a mnohé veci prispôbil maďarskej mentalite a zvyklostiam.¹⁹³ Slovenský preklad z roku 1795¹⁹⁴ slovenského evanjelického kňaza, všestrannej vedúcej osobnosti v prvej fáze slovenského národného obrodnenia, Juraja Ribaya (1754 – 1812) sa takmer dôsledne pridržal maďarskej verzie. Jeho autorský vklad spočíval vo vsunutí vlastných skúseností vyplývajúcich z pozorovaní chorôb a problémov obyvateľstva súvisiacich s nimi. Okrem toho využil i svoje lexikografické skúsenosti z prípravy slovníka *Idioticon slovacicum* a v preklade uvádza v terminológii chorôb viacero pomenovaní. Vychádzalo to z jeho úsilia sprístupniť toto dielo obyvateľstvu z rôznych častí krajiny (Ricziová, 2015: 137 – 156).¹⁹⁵

Hoci takto koncipované diela neboli priamo určené do škôl a dobové pedagogické a metodické príručky ich odporúčali ako doplnkové čítanie pre učiteľov, Ribayov *Katechizmus* možno považovať za prvú učebnicu zdravovedy pre slovenské dolnozemské školy (Čelovský, 1996b: 106).

J. Ribay roku 1785 vo svojom *Katechysme o zdrowj* upozorňuje na „zlé povetrie“ doma i v škole a nevedomosť, „chybu a hlúposť“ medzi ľuďmi, ktorí nikdy nevetrali, lebo aj obloky boli spravené tak, že sa nedali otvárať. Cez zimu sa na stenách kondenzovalo teplo, nadobudli plesnivý povlak a pri zemi v dolnej časti stien vyrastali zrná obilnín a huby. Zdraviu neprospešný vzduch bol najmä v zemniciach. Ribay vymenúva následky zlého povetria na zdravie ľudí, zvlášť detí: bolenie hlavy, horúčka, kašeľ, opuchliny, oduté brucho, hlísty, hnilé ústa a zdĺhavý proces uzdravovania. Preto navrhol, aby sa stavali vysoké izby,

¹⁹³ *Egéséget Tárgyazó Katechismus A'köz–Népnek és az Oskolába járó Gyermekeknek számára, Hogy tudhassák Egéségeteket betsülni és örizni. Sopronban: Nyomtatattott Sziesz Kláránál, 1794* (podľa B. Ricziovej).

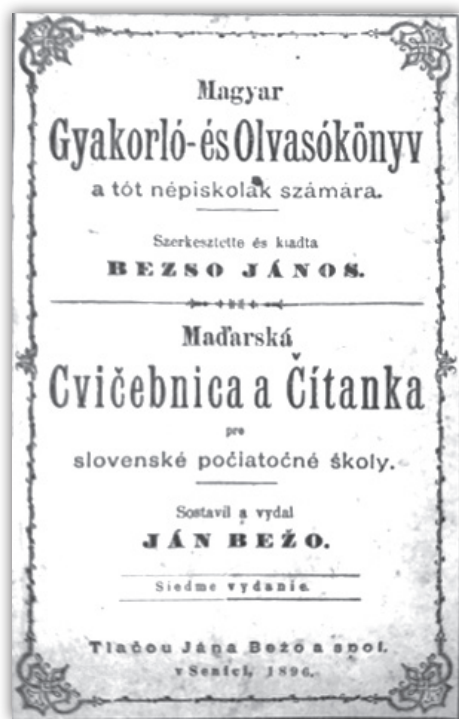
¹⁹⁴ *Katechysmus o Zdrowj pro obecny lid a Sskolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený. W Pessti, vytlačený v Matěge Trattnera 1795.*

¹⁹⁵ Táto Ribayova príručka nebola novátorským činom, keďže dielo *Nemoci každého člověka* (1771) Francisca Ignatia Ecksteina bolo zostavené dvadsaťštyri rokov pred prekladom Juraja Ribaya (Hodoličová, 2007: 93). Okrem toho druhé vydanie nemeckého katechizmu o zdraví preložil a vydal v Prahe roku 1794 František Jan Tomsa pod názvom *Katechysmus o zdrowj pro chrámy a sskoly hrabstw ssaumburského lipského. K vžitku vlasti nassj na česko přeložený od Frantisska Jana Tomsy. W Praze: nákladem Jana Gottfrýda Kalwe, léta 1794.* Sám J. Ribay tento údaj uvádza na konci svojej príručky v Zpráve. Rozdiel bol však ten, že Ribay prekladal z maďarskej predlohy, ktorá sa líšila od nemeckého originálu, takže sa tieto dva slovenské preklady navzájom líšia. Keďže Ribay pôsobil najprv v Pešti a potom i v Torži (dnes Savino Selo), jeho preklad Katechizmu o zdraví sa rozšíril medzi slovenským ľudom na Dolnej zemi.

podlaha má byť z dosák, ktoré má gazdiná často zametať. Aj školská miestnosť má byť vysoká, svetlá a suchá, dlážka drevená, nie tehlová, ani hlinená. Každý deň ju treba zametať, obloky a dvere či v zime, či v lete cez deň viackrát otvárať. Zo stolov prach handrou utierať, aby „deti v škole do seba prach nehltali“. Veľká teplota v učebni vyvoláva hlavyboľenie, kým v studenej miestnosti deti „ani písať, ani učiť sa dobre nemôžu“. Upozorňoval, aby v škole nebol žiadny dym, lebo on „deťom oči hubí“. Považoval za škodlivé učiť deti tri-štyri hodiny bez prestávky. Navrhoval vsunúť do učenia aj také aktivity, ktoré by boli spojené s pohybom žiakov, lebo „k životu nášmu potrebnejšia je tela čerstvosť ako veľiká učenosť. Toto oboje spolu spojené, opravdove človeka zveľebuje“. Podľa Ribaya je chvályhodné, keď dedinský učiteľ dovoli žiakom občas sa i pohrať. Navrhuje, aby sa „s vojenskou muštrou zabával“, lebo je to prospešné nielen pre pekné telo, ktoré rovno rastie, ale v budúcnosti by z toho mohla mať osoh i krajina (Ribay, 1785: 7 – 9, 67 – 70). Ribay v kapitole *O školách zdraví v škole* venuje 11 bodov, resp. zhruba tri strany z celkového počtu 125 strán.

S. Čelovský uvádza, že sa *Katechizmus* a v tom istom roku vydaná príručka *Pravidla moresnosti aneb zdvořilosti jako i opatrnosti a zachovávaní zdraví, mládeži a těm, kteří toho ještě potřebují* používali ako príručky/učebnice v slovenských evanjelických základných školách na území dnešnej Vojvodiny od ich vydania koncom 18. stor. a ich používanie predpisovala aj *Úprava* z roku 1838. Cirkevnými vrchnosťami boli školám trochu neskoršie odporúčané aj dve mravnovýchovné diela Bohuslava Tablica (1769 – 1832), významného osvietenského spisovateľa, literárneho historika, organizátora kultúry, evanjelického farára dolnozemsých Slovákov v Acsi v Maďarsku. Prvé je preventívne zdravotné dielo *Lidomil, poučující, kterak by lidé mnohým života nebezpečnostvím opatrně vyhnouti, a v ně upadlí, šťastně retování býti mohli* z roku 1813, v ktorom sú okrem iného návody, ako sa ubrániť pred nákazlivými chorobami, tiež sú tam základné pravidlá prvej pomoci, ktorá sa so žiakmi mala nacvičovať aj prakticky, čo bolo v tom období didakticko-pedagogicky pozoruhodné. Podobné zameranie malo aj druhé Tablicovo dielo *Kratičká dietetika, to jest správa k zadržení dobrého řádu života a k zachování tudy stálého zdraví až do najpozdnější starosti* z roku 1819. V tejto knihe Tablic upozorňoval na význam telesného pohybu. Obidve tieto publikácie mali dvojadresnú funkciu: boli určené predovšetkým učiteľom, ale aj širokým ľudovým vrstvám, aby si v každodennom živote mohli vyplniť chýbajúce medzery (Čelovský, 1996b: 106).

Čítanka anebo kniha k čítání pro mládež ve školách slovanských v městech a v dědinách zostavovateľa J. Kollára z roku 1825 bola univerzálnou učebnicou pre všetky učebné predmety. V zápisnici z kanonickej vizitácie z roku 1835 v stati

Obr. 23: Bežova Čítanka vydaná roku 1896 (Archív SEAVC v Kysáči)

otrebuje „lekárstvo“, ktoré sa zväčša z bylín pripravuje a tieto lieky často nepríjemne voňajú: ale keď nám ich rozumný lekár predpisuje a radí, musíme ich používať a pritom sa zdržiavať od konzumovania mastných a tvrdých jedál. Tam, kde sa nachádza rozumný lekár a dobre usporiadaná lekáreň, tam sa ľudia za šťastných počítať môžu. Netreba brať lieky od hocikoho, ani každú starú babu netreba považovať za lekára (Kollár, 1825: 56; Ako autor tejto kapitoly sa uvádza Andrej Slavomil).

Slovenské evanjelické ľudové školy vo Vojvodine na konci 19. stor. mali so slovenskými učebnicami isté ťažkosti, lebo ich ministerstvo občas zakazovalo. Podľa *Zápisnice* ľudovej školy v Kysáči sa používali čítanky Jána Bežu (1842 – 1905) pre I., II. a III. ročník (ZZŠS z 19. dec. 1897, bod 2; ZZŠS z 14. sept. 1902, bod 4).

J. Hodoličová uvádza, že roku 1902 Ministerstvo školstva zakázalo v evanjelických školách používať Bežovu *Čítanku II*. Roku 1903 sa minula Bežova *Čítanka III*

o vnútornom, mravnonáboženskom stave zboru sa uvádza, že sa používala aj v ľudovej škole v Kysáči (Ramač – Marčoková, 2020: 122).

J. Kollár v úvode pripomína, že *Čítanka* by mala v budúcnosti slúžiť iným zostavovateľom ako vzor vo všetkých jej častiach. V oblasti zdravotnej starostlivosti sa hovorí o fyzikálnych vlastnostiach vzduchu a potom sa žiak cez dialóg tkáča a krajčira môže dozvedieť, že aj v zime treba otvoriť okno aspoň na šesť (!) minút, aby čistý vzduch prúdil dnu (Kollár, 1825: 22). V častiach knihy o rastlinách sa uvádzajú aj tie, ktoré sú jedovaté a zdraviu škodlivé (1825: 47). V kapitole *O živnosti, odeve, domoch a veciach k nim prislúchajúcich, ako i o lekárstve* sa autor zmieňuje o dôležitých pokrmoch: mäso, mlieko, syr, múka, ovocie, zelenina a ako nápoje obyčajného ľudu uvádza vodu, pivo, víno, pálené a slivovicu (1825: 54). Často človek i do choroby upadá a po-

a pre veľký záujem, najmä z Báčky, chcel autor pripraviť jej nové vydanie. Prvé dva hárky z nej už vytlačil, no nakoniec sa rozhodol nevydať ju, lebo nesúhlasil s tým, že čítanka má byť spolovice maďarská, spolovice slovenská (Hodoličová, 2014: 195). V Kysáči školská stolica odsúhlasila jej používanie ešte jeden školský rok „v tej nádeji, že sa po domoch našich tejže čítanky ešte na dostač najde.“ (ZZŠS zo 14. sept. 1902, bod 4).

Aj neskoršie ministerstvo zakazovalo, či nepovoľovalo jednotlivé učebnice, takže sa na zasadnutiach školskej stolice rokovalo o tom, ktoré učebnice sa majú brať do úvahy ako alternatíva (ZZŠS zo 7. júna 1909, bod 1; ZZŠS z 29. aug. 1909, bod 2). Uramov šlabikár a Bellove čítanky pre III. až VI. ročník boli zakázané a v školskom roku 1911/12 namiesto nich školská stolica navrhuje učiteľom, aby si pri čítaní vypomáhali katechizmom, biblickými históriami, Tranosciom a cirkevným dejepisom od Sekerku (ZZŠS z 21. mája 1911). Znamenalo to zintenzívnenie výučby náboženstva na úkor ostatných vyučovacích obsahov, teda aj toho (viac-menej skromného) učiva o zdravotnej starostlivosti, o čom svedčí ďalšia analýza Bellových čítaniek.

V Bellovej *Druhej čítanke pre 2. a 3. triedu škôl evanjelických* z roku 1893 sa nevyskytuje žiaden text o zdraví, chorobe či čistote, kým vo štvrtom, spracovanom vydaní tejto čítanky z roku 1910 sa nachádza kratučká kapitola pod názvom *Zdravie*. Začína sa konštatáciou, že sa lepšie má chudobný človek, ktorý je zdravý a silný, ako bohatý „na tele svém strápený“. Zdravie si máme chrániť tak, že budeme mať mieru v jedení a pití: „čo mnoho, to škodno“. Nasledujú rady: nejedz nezrelé ovocie; keď si rozhorúčený, nepi žiaden studený nápoj; opojné nápoje ako sú víno, pivo a pálenka pripravujú človeka o rozum i zdravie a „privádzajú ľudí pred časom do hrobu... Varuj sa teda pálenku čo i len košťovať, aby si na ňu nenavyknul.“ „Krem toho, čo vidíš, že iným na zdraví škodí, toho chráň a varuj sa i sám“ (Bella, 1910: 40–41). Sem vsunul aj príslovie: Čistota je pol života.

O zdraví sa obsiahlejšie učilo vo vyšších ročníkoch. V Bellovej *Učebnici a čítanke pre vyššie triedy ľudových škôl evanjelických a. v.* je zdraviu venovaná celá jedna kapitola pod názvom *Zdravoveda*. V úvode sa vysvetľuje, že sa k udržiavaniu telesného zdravia vyžaduje nielen primeraná dostatočná strava, ale i miera a poriadok v jedení a pití. Ďalej sa uvádzajú „najzajímavnejšie pokrmy“: mäso, múka, hrach, šošovica, vajcia, mlieko. „Najmenej záživných látok majú v sebe zemiaky, proso a ryža. Zrelé ovocie je pokrm zdravý a občerstvujúci; dáva ale telu málo poživý.“ Najzdravší nápoj je čistá voda; treba sa vyhýbať „liehovým čiže špiritovým (opojným) nápojom“, konkrétne pálenke, vínu a pivu: „Špiritus účinkuje škodlivo zvlášte na modzgy; opilý človek potratí pamäť i rozvahu, ba mnohý príde i cele o rozum.“ V tretej časti sa hovorí o dôležitosti čistého vzduchu a

častého vetrania. Štvrtá časť Opatrovanie tela sa zameriava na udržiavanie čistoty kože, vlasov, očí, zubov, uší, odevu. Táto časť učebnice sa končí vetou: „Šťastnejší je zdravý bárs i chudobný človek, nežli bohatý, ale nemocný a chromý“ (Bella, 1894: 91 – 105; Bella, 1909: 93 – 107).

Hygienické a bezpečnostné opatrenia v školách boli súčasťou starostlivosti o zdravie žiakov. Školský prach bol veľkou nepríjemnosťou a veľkou hrozbou pre zdravie žiakov, ktorí mali v škole stráviť povinných šesť rokov, ako i pre učiteľa, pre ktorého, podľa anonymného autora článku uverejneného v časopise *Dom a škola*, jeden kubický meter školskej miestnosti s výšou pol milióna bacilov bol každodennou nevyhnutnosťou. Okrem toho na dedine rodičia viac dbali o statok ako o svoje deti, z ktorých sa väčšina začala umývať až po nástupe do školy. Dôležitou súčasťou výchovy je podľa neho aj to, aby učiteľ bol vlastným správaním príkladom žiakom. Autor opisuje svoje prvé pracovné miesto v zaostalej dedine, kde edukovaním žiakov vplýval najprv na ich hygienické návyky a potom nepriamo i na návyky ostatných členov ich rodín (Anonym, 1891: 104 – 107).

Časopis *Dom a škola* odoberal aj kysáčsky učiteľ Ján Mičátek. Vďaka nemu si ho mali možnosť prečítať a uplatňovať spomínané rady aj iní kysáčski učitelia vo vlastnej školskej praxi. Kysáčska školská stolica vo svojich zápisniciach evidovala pokyny o periodicite a udržiavaní čistoty na školách. Zvyčajne sa školy dôkladne čistili a maľovali dvakrát ročne: počas vianočných prázdnin (ZZŠS z 19. dec. 1895; ZZŠS zo 16. dec. 1897) a pred začiatkom školského roka (ZZŠS z 2. apr. 1896). Tieto práce vykonával buď zvonár (ZZŠS z 26. sept. 1896) alebo „školský sluha“ – školník (ZZŠS z 29. apr. 1909; ZZŠS zo 4. sept. 1910). O čistotu školy sa starali všetci žiaci okrem prvákov tak, že zametali učebne (ZZŠS z 29. apr. 1909).

Nie je známe, odkiaľ sa do kysáčskej školy zadovážovala pitná voda, no podľa učiteľa Jána Janíka zbytočné bolo čistiť studňu v školskom dvore, keďže deti vodu z nej nepíjajú (ZZŠS zo 4. dec. 1897). Kvôli tomu, aby žiaci pili vždy iba čistú a zdravú vodu z čistej nádoby, dali sa porobiť „tomu primerané šaflíčky s potrebnými bábkami“. Školská stolica preto prikázala kurátorom, aby sa šaflíčky upravili tak, aby sa do pitnej vody nedostali smeti či prach (ZZŠS zo 4. jan. 1911).

Sadenie tzv. „millenárných stromkov“ okolo chrámu tiež prispelo k vytváraniu zdravšieho prostredia, čo predkladal aj zákon. Sadiť ich mali učitelia spolu so žiakmi a školská stolica mala zabezpečiť sadenice z „obecnej školký“ (ZZŠS z 9. apr. 1896). V tej dobe sa aj v pedagogických časopisoch poukazovalo na to, že najväčším nedostatkom škôl je „dusné povetrie“, a preto sami učitelia, porovnávajúci jednotlivé povolania podľa ich účinkov na zdravie, považovali to učiteľské za jedno z najnáročnejších, o čom svedčili štatistiky učiteľských chorôb a ich úmrtí v relatívne mladom veku. Veľký počet hodín mal negatívny vplyv ako na

zdravie učiteľa, tak i na zdravie žiakov: „Vopcháme osemdesiat, sto a viacej detí do malej miestnosti, zatvárame pečlivo obloky, aby sme nenarobili obci mnoho výloh za drevo (!), deti klincom pribíjame k laviciam...“ Autor článku navrhuje časté prestávky na čerstvom vzduchu, prevetrávanie školských miestností a vyučovanie na dvore a v záhrade (Anonym, 1896: 6 – 8). Už predtým sa v tomto pedagogickom časopise písalo o dusnom vzduchu, pripomínajúc, že „školský smrad má už svoj chýr“ a hoci silní a zdraví, niektorí ľudia vstúpia do školy zvracajú. Kým po prázdninách prichádzali z domu červení a zdraví žiaci, krátko po začiatku školského roka boli unavení, ospalí a bledí. Autor navrhoval prevetrávať školskú miestnosť v zime ráno pred začatím vykurovania a aj počas výučby: „dve lopatky uhlia sú smiešnou maličkosťou proti podmienke života, zdraviu, totiž“ (Kálal, 1894: 91 – 92). Hoci hygienické podmienky v učebniach mali ďaleko od optimálnych, predsa znamenali určitý pokrok v porovnaní s hygienou v domácnostiach a školách koncom 18. stor.

Vďaka výchovno-osvetovým dielam a školským učebniciam, ktoré sa vo väčšej alebo menšej miere zaoberali otázkou zdravia, prevencie chorôb a hygieny, začala sa zlepšovať zdravotná starostlivosť a nízka hygienická úroveň, ktoré vyplývali z ťažkých materiálnych podmienok a nízkej spoločensko-kultúrnej úrovne obyvateľstva Dolnej zeme.

Základy náuky o zdravom spôsobe života v elementárnych školách v Uhorsku v skúmanom období boli poskytované v rámci predmetov telovýchova a prírodopis. Otázkou však je, či kysáčki žiaci (aj žiaci v iných slovenských vojvodinských osadách), ktorí najmä kvôli sezónnym poľným prácam nechodili pravidelne do školy, absolvovali celé predpísané učivo nielen v oblasti zdravovedy, ale aj z iných predmetov.

Evanjelickú školu, časopis pre dom a školu, odoberali aj v kysáčkej škole, takže učitelia mohli čítať články venujúce sa zdravotnej starostlivosti o žiakov: „Starosť o zrak dietok školských. Zemská školská rada vydala v Čechách nariadenie, aby sa pilne dohliadalo, žeby sa u mládeže školskej nerozmáhala krátkozrakosť. Preto, že má byť tlač v knihách na koľko možno veľiká a papier biely. Učebné predmety, pri nichž sa zrak dietok napína, majú sa predkladať na najsvetlejšie hodiny denné. Dievčatom, ktoré majú nižšie 10 rokov, nech sa nedávajú jemné ručné práce, a mládež nech sa odúča drobno písať atď. „Posel z B.“ (*Evanjelická škola*, 1879/5, 60). Podobne sa tam písalo i o potení, farbosleposti a iných záležitostiach týkajúcich sa zdravia (*Evanjelická škola*, 1878/13, 150 – 153).

Osobitnou otázkou bola nedostatočná hygiena učební, najmä zaprášené dlážky. Návrh na zadováženie peňazí na dezinfekčné prostriedky učiteľský

kolektív na svojej porade v októbri neschválil, no v novembri sa učitelia dohodli, že sa v každej škole (bolo ich 6) bude od žiakov inkasovať po dvoch halieroch a zadovážia sa potrebné metly. V zápisnici z 26. novembra 1909 (ZŠP) nachádzame začiatky systematickej starostlivosti o zdravie detí: „Svedectvo, čiže *zprávu / zprávnú knižočku* treba viesť v oboch naukozdelných rečiach, treba dbať o správnosť dát týkajúcich sa narodenia, štepenia (očkovania) a zcnovuštepenia (preočkovania) detí.“¹⁹⁶

V zoštatnených školách v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. stor. sa začína väčšmi dbať o zdravie žiakov aj tým, že sa zväčšil počet lekárov v obci, ako i privádzaním lekárov-špecialistov na vyšetrenie žiakov. Pozoruhodné sú aj preventívne opatrenia vo forme prednášok, ktoré mali buď učitelia alebo lekári. V obežníku z rokov 1925 – 1927 (*Knjiga saopštenja 1925 – 1927*) nachádzame tieto záznamy: Z tých tried, v ktorých sú choré deti na „rígľe“ (kiahne) poslať menoslov a číslo domu správcovi, aby mohol oznámiť okresnému lekárovi (2. feb. 1925); Na oznámenie okresného lekára, pán škôldozorca školu kvôli rigľam na niekoľko dní zatvorili (2. mar. 1925); Očný lekár z Nového Sadu bol vyšetrovať zrak žiakov (10. mar. 1925); Učitelia mali spraviť zoznam detí, ktorým sa štepenie neprijalo, t. j. sa im nepozná (9. apr. 1925); Prednáška učiteľov na tému „Za dobro zdravlje“ (26. mája 1925); Podľa nariadenia v škole bola organizovaná prednáška lekára pre všetkých žiakov (29. mája 1925); Učitelia mali prísť so svojimi žiakmi do obecného domu, aby lekár obzrel „štepenie“ (8. júna 1925); Očkovanie boli žiaci srbských tried: prvej a šiestej Z piatej iba tí, ktorí nechodili pravidelne do školy a mali už viac ako 12 rokov. Očkovanie bolo v obecnom dome, každý učiteľ prišiel so svojimi žiakmi (21. máj 1926).

V rámci zdravotnej starostlivosti sa prihliadalo nielen na vlastné zdravie, ale podporovala sa aj solidarita s inými ľuďmi, najmä so zdravotne postihnutými. Škola preto nadväzovala spoluprácu s Červeným krížom, medzinárodným celosvetovým hnutím, ktoré je nezávislé na štátnych inštitúciách a je založené na princípe dobrovoľnosti. Práve s takýmito informáciami boli žiaci oboznamovaní. V školách sa organizovali nielen dobrovoľné peňažné zbierky, ale škola mala za úlohu pestovať u žiakov cit pre pomoc ľuďom v núdzi, najmä v prípade vojny, epidémií a prírodných katastrof. Podľa obežníka z rokov 1925 – 1927 (*Knjiga saopštenja 1925 – 1927*) sa uvádza: Po vykonaných nešporných službách Božích

¹⁹⁶ V roku 1909 vyšla *Ludová zdravoveda* autora Vavra Šrobára, ktorá sa dostala aj medzi učiteľov Dolnej zeme. Exemplár, ktorý sme mali možnosť skúmať, bol podpísaný menom Martina Kmeťa, evanjelického učiteľa v Bajši, datovaný rokom 1917. Kniha stručne a zrozumiteľne oboznamuje čitateľov s pravidlami a predpismi vedy o zdraví: ako žiť v príbytku, ako udržiavať domácnosť, stavať dom, ako sa živiť a šatiť, ako vychovávať deti a pod.

na školskom dvore učiteľa Šimkovica bola organizovaná slávnosť ohľadom Červeného kríža s dobrovoľnou peňažnou zbierkou (6. jún 1925); Vysvetliť žiakom význam Červeného kríža a povedať a organizovať dobrovoľnú zbierku (28. nov. 1925); Organizovať dorast Červeného kríža a podať správu, koľko členov sa zapísalo (25. sept. 1926).

Obr. 24: Dorast Červeného kríža v dvadsiatych rokoch 20. storočia¹⁹⁷

Správcovia si pri návšteve škôl všímali nedostatky, ktoré mohli zhubne vplyvať na zdravotný stav žiakov a eventuálne pokarhal predpokladaných previnilcov. Tak si správca školy Ján Klinko všimol, že v niektorých triedach „namiesto školskej kanty je položená kalajsovaná, od kalajsu obitá, ridzavá kanta, z ktorej piť vodu je hotová choroba. Školskú kantu akiste dotiční vo svojej kuchyni upotrebujú. Aby som to na budúce nevidel“ (24. feb. 1925).

¹⁹⁷ Škola pri kostole. V prvom rade sedí pán farár P. Turčan s manželkou a učiteľia: J. Pavlovová, J. Pavlov, E. Párnická, M. Párnický. Pri stole stojí Z. Jesenská-Porubská. (Obrázok poskytol Michal Gombár.)

Jedným z činiteľov, ktoré nepriamo vplývali na zdravotný stav žiakov, boli i výlety, organizované do blízkeho okolia: 1. mája popoludní bol uskutočnený výlet na Nový Majer so všetkými žiakmi (30. apr. 1925); výlet do Subotice bol organizovaný v sobotu. Keďže to bol vyučovací deň, niektorí učitelia zostali učiť žiakov, ktorí pravdepodobne kvôli zlej finančnej situácii v rodine na výlet nešli (14. máj 1926).

Obr. 25: Výlet na Nový Majer 1. mája 1927¹⁹⁸

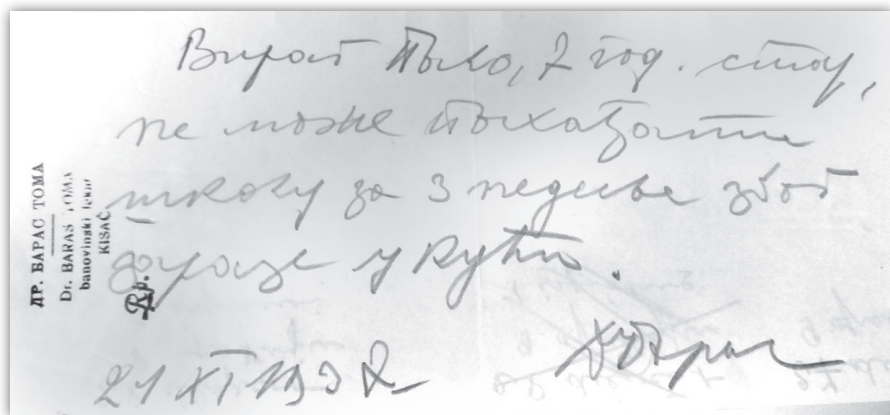
Aj napriek všetkým zdravotným opatreniam úmrtnosť detí v školskom veku bola stále prítomná. Vidno to zo záznamu v obežníku, v ktorom sa od učiteľov žiada, aby na zasadnutie („konferenciu“) so sebou priniesli zoznamy žiakov: koľko je zapísaných, koľko zomrelo, odšahovalo sa, koľkí chodia (čiže nechodia) do školy (9. feb. 1925).

V zozname nových členov Matice slovenskej v Juhoslávii v tomto roku zisťujeme aj mená dvoch lekárov z Kysáča: Ján Hrubík, Július Tauber (*Národná jednota*, 22. október 1932/69, 2).

¹⁹⁸ Obrázok poskytol Rastislav Surový.

Keďže nebolo školských lekárov, učitelia mali nedoceniiteľnú úlohu v zdravotnom vzdelávaní žiakov. Školské prostredie významne prispelo k pozdvihovaniu vzdelanostnej úrovne žiakov prostredníctvom rôznych učiteľských príručiek. Tieto poskytovali obsiahle informácie predstavujúce sumu dovtedajších poznatkov o zdravotnej starostlivosti a hygiene a obsahovali aj ponaučenia o základných otázkach zachovania zdravia a ochrany proti chorobám. Zákony, učebnice, príručky a odborné periodiká, ako aj zručnosť a vytrvalosť učiteľa boli významnými faktormi v pozdvíhaní zdravotnej kultúry žiakov a prostredníctvom nich aj ostatných členov rodiny. Tým sa postupne vykoreňovalo šarlatánstvo a otvárala sa cesta k ponímaniu významu hygieny, ako i odbornej lekárskej rady a pomoci.

V práci je zachytená zdravotná starostlivosť a výchova v ľudovej škole v Kyšáci, hoci možno predpokladať, že podmienky a situácia v slovenských ľudových školách v Báčsko-sriemskom senioráte koncom 19. a začiatkom 20. stor. boli veľmi podobné.

Obr. 26: Lekárske ospravedlnenie od miestneho lekára Dr. Tomu Barasa¹⁹⁹

¹⁹⁹ „Virág Páló, 7 rokov, nemôže navštevovať školu nasledujúce tri týždne, kvôli nákazlivej chorobe v dome. 21. XI 1932.“ (IAGNS)

Úradné, domáce a viacjazyčné varianty mien v úradných písomnostiach kysácskej evanjelickej a. v. školy na rozhraní 19. a 20. storočia.

Problematika vlastných mien Slovákov vo Vojvodine od príchodu po súčasnosť nie je zatiaľ dostatočne preskúmaná. Najvýznamnejšími predstaviteľmi slovenskej onomastiky v jej bádateľských začiatkoch (v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. stor.) boli jazykovedec J. Stanislav a historik B. Varsik. Ďalšími slovenskými jazykovedcami, ktorí sa neskoršie špecializovali na výskum vlastných mien (a v rámci toho aj variantnosti antroponymie), boli: V. Blanár, M. Majtán, R. Krajčovič, M. Blichá, J. Doruľa, I. Valentová, J. Krško, M. Ološtiak, L. Sičáková a iní. Podľa Matejčíka ucelená antroponomastická teória V. Blanára predstavuje slovenský vklad do teórie antroponomastiky (1982: 194). Výskumom v tejto oblasti sa vo Vojvodine zaoberali niekoľkí lingvisti: Daniel Dudok (1999), Samuel Čelovský (2013: 41 – 52), Michal Týr (2004: 38 – 45), Anna Makišová (2017), Zuzana Týrová (2014: 185 – 190), Ján Marko (2000: 105 – 108). V našom výskume sme sa zameriavali na písanú formu a jazyk zaznamenaných vlastných mien (krstných mien a priezvisk) osôb mužského a ženského rodu v knihe zápisníc v rokoch 1895 – 1900 (*Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895*).

Náš výskum patrí do sféry antroponomastiky. Uplatnené metódy výskumu boli metóda lingvistického opisu, analýza a klasifikácia, pomocou ktorých sme zisťovali, ako sa uvádzanie administratívnych zákonov odrážalo/neodrážalo na formálnej stránke prvkov antroponymických podsystemov, t. j. funkčných členov (krstného mena a priezviska).

So zreteľom na historicko-geografický prístup si výskum kladie za cieľ byť prínosom k osvetľovaniu lokálnych dejín slovenského dolnozemskeho spoločenstva v 19. stor. v bývalom Uhorsku. Keď sa výskum zameriava na lingvistický status, podľa Matejčíka je pozornosť upriamená iba na analýzu jazykovej stránky vlastných mien a vtedy sa onomastika prekrýva s jazykovedou (1982: 195). Jazykovedná interpretácia onymických faktov môže predstavovať oporu bádateľom pri skúmaní onymických javov v určitých historických obdobiach a v tomto znení je pomocnou disciplínou histórie. Aj podľa Horeckého interpretácia formálno-jazykovej stránky vlastných mien je základnou úlohou onomastiky, i keď v komplexnom prístupe nie jedinou. Horecký pritom prízvukuje historicko-geografický zreteľ (1976: 23). Krško chápe onomastiku ako širokú vednú disciplínu

kooperujúcu s mnohými vedami, medzi nimi aj s históriou (2013: 3). Podľa Krajčoviča sa onymický materiál poníma ako individuálny nositeľ historicko-jazykových zvláštností (1980: 69).

Odhaľujúc kysáčku históriu a kultúru sú výsledky nášho výskumu významným odkazom skúmanému lokálnemu spoločenstvu.

Podľa *Slovníka cudzích slov* (2005) polyonymia (viacmennosť, mnohomenosť, polylexia) je jav, keď v jazyku existuje viacero rozličných pomenovaní pre ten istý nadradený pojem. Konkrétne v onomastike je to používanie viacerých osobných mien. Pojem polyonymie je sledovanej variantnosti nadradený. Podľa *Encyklopédie jazykovedy* varianty sú formálne obmeny tej istej jazykovej jednotky, ktoré existujú v rozličných jazykových rovinách. Pri variantných názvoch možno podľa „povahy obmieňanej zložky rozlíšiť hláskoslovné, tvarové (morfológické), slovotvorné a pravopisné varianty“ (1993: 470).

Jazyková situácia Slovákov v Uhorsku

V minulosti boli národné jazyky v Európe pod silným vplyvom iných jazykov. Na úradné používanie jazyka vplývala politická situácia v štáte, respektíve príslušnosť územia určitému štátu. Aj na vznik a podobu krstných mien a priezvisk vplývali rozličné historické, zemepisné, kultúrne, jazykové a iné okolnosti. Preto na ich pochopenie a vysvetlenie treba mať na zreteli predovšetkým jazykovú situáciu a celkové jazykové styky Slovákov v minulosti, najmä v Uhorsku, v ktorom bola úradným jazykom latinčina. Boli tu prítomné kontakty s príslušníkmi maďarskej a nemeckej národnosti, s ktorými Slováci žili dlhé stáročia v tom istom štáte. Čestina bola na Slovensku domácim, spisovným i náboženským jazykom koncom 14. a začiatkom 15. stor. Čo sa týka krstných mien a priezvisk, niekedy je ťažko odlíšiť české mená a priezviská od tých slovenského pôvodu.

Všetky obdobia vývoja jazyka sa odzrkadlili vo väčšej alebo v menšej miere aj v jazyku nášho enklávneho jazykového spoločenstva vo Vojvodine. Vo funkcii spisovného jazyka sa vystriedalo niekoľko jazykov, čo často viedlo k chaosu aj v úradných evidenciách. Podľa Dudka v istých historických obdobiach bolo módou (alebo nátlakom) pomaďarčovať, ponemčovať alebo aj polatinčovať a pogrécťovať slovenské priezviská (1999: 127). Táto skutočnosť tiež sťažovala identifikáciu osôb v úradných dokumentoch, lebo tá istá osoba sa určitý čas viedla pod menom v jednom jazyku, neskôršie v druhom. Podľa Myjavcovej treba mať na zreteli aj fakt, že sa tu slovenský jazyk dostal do viacjazykového prostredia, fungoval tu v prirodzenom kontakte s inými jazykmi. Sú tu stopy kontaktu s maďarčinou a nemčinou, ktorý sa začal ešte v pôvodnej vlasti a zotrval až do rozpadnutia

Rakúsko-Uhorska. Tiež je tu i kontakt slovenčiny so srbčinou, ktorý sa začal nepochybne už na začiatku osídľovania Slovákov v týchto krajoch (Myjavcová 2001: 18).²⁰⁰ D. Dudok týmto kontaktom prideluje aj časový rámec: do roku 1918 reč vojvodinských Slovákov bola vo výraznejšom styku s maďarským jazykom, po založení Juhoslávie tieto styky takmer celkom prestali, lebo okrem niektorých výnimiek (napr. v Bajši) Slováci nežijú v bezprostrednom susedstve s obyvateľstvom maďarskej národnosti. Kontakty s nemeckým jazykom trvali až do konca druhej svetovej vojny a so srbským jazykom trvajú až dodnes (Dudok, 1980: 48).

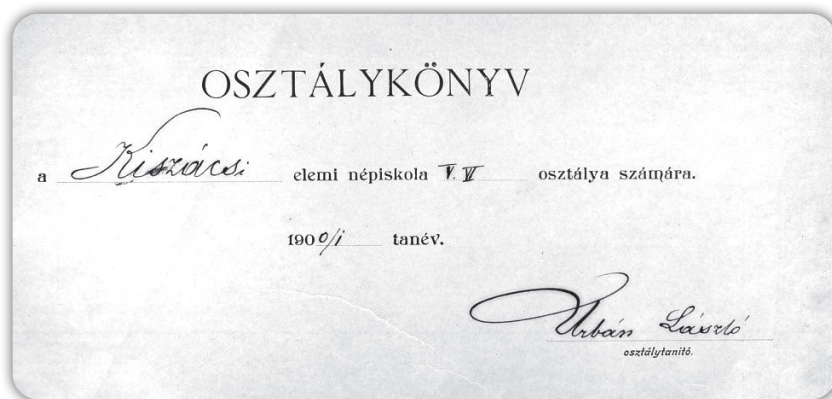
Rok 1773, keď prišli prví slovenskí prisťahovalci do Kysáča, spadá do obdobia blížiaceho sa konca predpisovného obdobia kultivovania slovenčiny. U evanjelikov vo vojvodinskom prostredí fungovala ako spisovný jazyk čeština (do nového prostredia sa preniesla situácia spisovného jazyka z pôvodnej vlasti) až po uzákonenie štúrovčiny – spisovnej slovenčiny kodifikovanej Ľudovítom Štúrom v polovici 19. stor.

Po rakúsko-maďarskom vyrovaní roku 1867 maďarské pozície v Uhorsku upevnil národnostný zákon z roku 1868, ktorého cieľom bolo budovať uhorský štát na čele s maďarským národom a asimilovať nemaďarské národnosti. Školský zákon z roku 1879 uzákonil maďarčinu ako povinný jazyk na všetkých ľudových školách. Maďarizačné zákony sa realizovali najmä v rokoch 1875 – 1890 za vlády ministerského predsedu Kolomana Tiszu, keď bola zakázaná aj činnosť Matice slovenskej v Martine (Daniš, 2005: 70). Proces pomaďarčovania v Uhorsku vrcholí roku 1905, keď sa nesmeli vyučovať materinským jazykom ani na najnižšom stupni obecných škôl (Apponyiho školský zákon). Počas prvej svetovej vojny bola činnosť kultúrnych inštitúcií a škôl obmedzená alebo zakázaná.

Keď sa začala písať Zápisnica v roku 1895, slovenčina vo svojom vývoji bola v období martinského spisovného úzu (1875 – 1919) nadväzujúc na matičné obdobie (1863 – 1875). Rok predtým bol schválený zákon o matrikách, ktorý predpisoval, že sa matričné knihy od roku 1894 majú viesť po maďarsky, t. j. krstné mená a priezviská sa majú písať podľa pravopisných pravidiel maďarského jazyka, bez ohľadu na národnostnú príslušnosť občana mnohonárodnostného Uhorska.

²⁰⁰ Slovenskí prisťahovalci prichádzali do styku s obyvateľstvom rusínskej a rumunskej národnosti. Na druhej strane sa intenzívne miešali s obyvateľstvom slovenskej národnosti rozličného krajového pôvodu a rozličnej nárečovej príslušnosti. „Výsledkom ovplyvňovania a konvergentných procesov nárečí toho istého jazyka je zase len nárečie toho istého jazyka, kým v kontaktoch nárečí dvoch jazykov jedno z týchto nárečí postupne ustupuje, zaniká, nahrádza sa nárečím iného jazyka“. Preto sú tieto tzv. vonkajšie činitele pre nárečia dôležité aj z hľadiska ich existencie. Zoskupovanie a utváranie ucelených systémov slovenskej society malo za následok vytváranie osobitnej etnografickej, historickej, kultúrnej a jazykovej štruktúry slovenského národného organizmu. Takto vzniknutý spoločensko-etnograficko-jazykový celok nemá svoj ekvivalent v pôvodnej vlasti (Dudok, 1980: 48 – 49).

Svetozár Hurban Vajanský, popredný predstaviteľ evanjelickej inteligencie, už vo svojom článku v *Národných novinách* (*Národné noviny*, 2. 2. 1893) jednoznačne odmietol vtedy ešte pripravovaný zákon o štátnych matrikách s uvedenou štandardizáciou, ktorou sa chcelo dosiahnuť legitimizovanie maďarizácie mien. Tvrdil, že tento zákon predstavuje redukciu cirkevných práv. Čin nahrádzania národných jazykov maďarčinou považuje za úder na prirodzené práva nemaďarských národností. Povestný minister Bánffy sa dôsledne držal tohto zákona a roku 1898 nariadil, aby si úradníci (učitelia, železničiari a vôbec rozliční štátni zamestnanci) pomaďarčili mená. „*Teda ani len rodinné meno a s ním spojená pamiatka a úcta predkov svojich nebola nimi šetrená. Týmto násilím dali sa mnohí zastrašiť tak, že si mnohí pomaďarčili mená*“ (Čajak, 2014: 132). Tak Ján mohol byť zapísaný ako Jánoš, Štefan ako István, Ľubica ako Amália, Alžbeta ako Erzsébet (Hriešik, 1977: 103). Tento zákon platil na celom území Rakúsko-Uhorska, kam Kysáč v skúmanom období patrila. Z hľadiska kultúrno-spoločenského vývoja toto obdobie zosilneného maďarizačného útlaku zužovalo priestor používania spisovnej slovenčiny.

Obr. 27: Titulná strana triednej knihy v Kysáci z roku 1900 (po maďarsky)²⁰¹

Zaujímalo nás, či sa vo verejnej písomnej komunikácii, za akú považujeme skúmanú *Zápisnicu*, jej zapisovatelia dôsledne držali tohto zákona. Predovšetkým nás zaujímalo, v ktorom jazyku sú zapísané vlastné mená, či sa dodržiava pravopis a oficiálna podoba krstných mien a priezvisk a či sa dôsledne zapisujú vo všetkých zaznamenaných prípadoch. Respektíve, koľko variantov toho istého vlastného mena sa vyskytlo v zápisniciach v tomto skúmanom časovom úseku.

²⁰¹ F 86/28, IAGNS

Analýza Zápisnice

Analyzovali sme 27 zápisníc školskej stolice v časovom rozpätí piatich rokov od jej vzniku 19. decembea 1895 do 9. septembra 1900, čo bola posledná zápisnica v 19. stor. Cieľom nášho výskumu bolo preskúmať a bližšie vysvetliť jav paralelného používania úradných a domáckych podôb vlastných mien, ako aj ich viacjazyčných variantov v *Zápisnici*. Zameriavali sme sa na zapisovanie vlastných mien v zmysle rešpektovania spisovnej jazykovej a pravopisnej normy v konkrétnom jazyku.

Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* (2013) vlastné meno je pomenovanie jedinečnej osoby, zvieraťa alebo neživého predmetu. Slúži na rozlíšenie jednotlivín v rámci toho istého druhu a píšeme ho s veľkým začiatočným písmenom. V *Zápisnici* sa s veľkým začiatočným písmenom vyskytli tieto vlasné mená: vlastné mená osôb, tituly, názvy miest, dedín, geografických oblastí, sviatkov, názvy chorôb, prevzaté slová z nemčiny, názvy mesiacov, prídavné mená odvodené od podstatných mien a skratky. Niektoré zo spomínaných kategórií by sa podľa dnešných pravopisných pravidiel nemali písať s veľkým začiatočným písmenom, no to nie je predmetom nášho výskumu. V našom výskume si budeme všímať iba vlastné mená osôb.

Forma zapisovania osobných mien v Zápisnici

Podľa Ološtiaka (2007: 70) vlastné meno sa v komunikácii používa prostredníctvom svojej vonkajšej formy, ktorá kontrastuje s inými onymickými formami. Vlastné meno v našom výskume ponímame ako onymický znak a všímame si jeho formálnu (nie aj obsahovú) stránku. V období silnej maďarizácie sa slovenské mená zapisovali slovenskou, maďarskou, srbskou, nemeckou, latinskou grafikou alebo vzájomnými kombináciami grafiky spomínaných jazykov. Tiež boli zaznamenané tak úradné, ako i domáce (neúradné, hypokoristické) podoby mien.

Vychádzajúc z uvedených definícií polyonymie a variantnosti názvov, môžeme konštatovať, že ak sa v istej onymickej situácii jedna osoba môže pomenúvať niekoľkými lexémami, môžeme hovoriť o viacnázvovosti (polyonymii). Napr.: Pavel – Pál – Paľo; Michal – Mihály – Mišo; Štefan – István – Stefan; Ladislav – Ladislaus, Juraj – Ďuro. Ide o viacnázvovosť v rovine *slovenské meno – inojazyčné meno* (maďarské, srbské, latinizované). Podľa Blanára je to osobitná situácia pri pomenúvaní osôb, „keď sa v zmysle úradného nariadenia podoba mena menšínového etnika prispôsobuje hláskovej a slovotvornej stavbe mien štátneho jazyka.“ Tieto variantné podoby, čiže paralelné názvy sú bežné na kontaktoch či

multinacionálnych územiach a nachádzame ich v starších a nových úradných súpisoch (2003:16).

V texte sa vyskytli aj krstné mená v *nemeckom jazyku*: *Irma, Borbola, Roza*, ako i pokus zapisovateľov používať nemecký pravopis, lebo potrebovali zapísať nemecké/židovské deti: *Julia* (nem. Julie), *Paulina* (nem. Pauline). Podoby priezvisk v *nemeckom jazyku* sú: *Deutsch, Langhoffer, Lichner, Wagner*. Pri týchto menách sa v *Zápisnici* nevyskytuje viacnázvovosť (nemajú inojazyčný variant).²⁰²

Zaznamenali sme jednu *polatinčenú* podobu krstného mena: *Ladislaus* a dve polatinčené priezviská: *Kardelis a Molitóris* (Dudok, 1999: 131).

V rovine *spisovné – nespisovné meno* sme v *Zápisnici* vyexcerovali úradné podoby krstných mien v slovenskom jazyku (*Adam, Andrej, Ján, Ondrej, Pavel, Štefan, Michal, Martin, Matej, Karol, Peter, Juraj, Gustáv, Vladimír, Ladislav, Mária, Daniel*) a domáce podoby krstných mien (hypokoristické: *Anka, Ďuro, Jano, Mišo, Ondriš, Paľo, Zuza*; neúradné: *Vranka Ondrišova žena, Caro Stefanova*).

O variantnosť ide vtedy, keď jedna osoba získa viac foriem (pomenovaní) s rovnakým slovotvorným základom, t. j. jeden denotát v istej onymickej situácii a v istom čase má dva a viac designátov. Ak sa menia hlásky v koreni kodifikovanej i nekodifikovanej podoby názvov alebo na hraniciach morfém, ide o *hláskoslovné varianty*. Prítomnosť hláskoslovných variantov je vyvolaná vokalickejšími (*Ondrej → Andrej*) či konsonantickými (*Paľo → Palo*) alternáciami v štruktúre mena. Ak variantnosť chápeme ako asymetriu zvukovej a grafickej podoby, v *Zápisnici* nachádzame príklady, pri ktorých sa pri jednej zvukovej podobe vyskytuje viac grafických variantov: *Ďuro → Ďuro, Duro, Dúro, Ďúro*; *Mišo → Mišo, Miso*; *Paľo → Paľo, Palo, paľo*; *Mária → Mária, Maria, maria*; *Štefan → Štefan, Štfam, Stefan, Stefam*; *Michal → Michal, Michál*; *Vladimír → Vladimír, Vladimír*; *Július → Julius*; *Ján → Ján, Jano*. Myslíme si, že chýbajúce alebo chybné pridané diakritické znamienka (ako i písanie mien s malým začiatočným písmenom) poukazujú na nepresnosť či nedostatočnú gramotnosť zapisovateľa, a nie na úmysel zapisovať mená podľa pravidiel iného jazyka. Takto vznikli niektoré formy, ktoré zodpovedajú *srbskému* pravopisu (*Mišo, Stefan a Vladimír*). Niektoré z nich sú totožné so slovenskými úradnými (*Andrej, Martin*) alebo hypokoristickými podobami (*Mišo*).

Prípady, keď sa slovenské grafémy v priezviskách nahrádzali maďarskými: *Chrtyan* (písmeno *ť* je nahradené maďarskou grafémou *ty*), *Marcso* (písmeno *č* bolo nahradené maďarskou grafémou *cs*), *Medvegy* (písmeno *ď* bolo nahradené

²⁰² Podľa dokladov z Múzea obetí genocídy v Belehrade do koncentračných táborov v Osvienčime, Jasenovci a v Novom Sade boli počas druhej svetovej vojny odvedené židovské rodiny Grossová, Hirlsová, Römerová, Iritzová, Baraňová, úhrnne 35 osôb z Kysáča.

maďarskou grafémou gy), *Moldovaní* (pokús o maďarskú verziu priezviska Moldoványi, písmeno ñ bolo nahradené maďarskou grafémou ny), *Turdely* (pokús o pomadařenie priezviska Turdeľ, písmeno l' bolo nahradené maďarskou grafémou ly).

Fajda sán		A t a n u l ó		A tanuló		Észrevétel.	
A tanuló		neve	születési hely (térkép, vármegye), ideje; valós, anyanyelv és nyelvismert	A tanuló		Észrevétel.	
1	X	Abelovszky János	hely: Kiskőrös 18 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	206	Abelovszky János		
2		Bagonya Pál	hely: Kiskőrös 1888 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	49	Bagonya Pál		
3		Bicsjar Mihály	hely: Kiskőrös 1888 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	86	Bicsjar Mihály		
4		Czeman András	hely: Kiskőrös 1888 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	34	Czeman András		
5		Gyurovka József	hely: Kiskőrös 1889 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	575	Gyurovka József		
6		Gyurovka József	hely: Kiskőrös 1888 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	287	Gyurovka József		
7		Lőrke Mihály	hely: Kiskőrös 1889 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	146	Lőrke Mihály		
8		Franciszt János	hely: Kiskőrös 1889 év hó nap valós: anyanyelv nyelvismert	695	Franciszt János		

Obr. 28: Strana s menoslovom z triednej knihy v Kysáči z roku 1900²⁰³

V ortografickej podobe priezvisk sa vyskytli odchýlky v grafickom zázname priezviska tej istej osoby najčastejšie pri zaznamenávaní diakritiky, ktorá vyplývala:

(a) z rozkolísanosti vo výslovnosti pod vplyvom nárečia. Zaznamenali sme prípady, keď sa skracovali dlhé prípony -ský, -(c)ký, čo Valentová uvádza ako následok vplyvu maďarského jazyka (2017:71): Červený, Francisty, Harňanský, Litavský, Madacký, Tisovský.

²⁰³ Slovenské mená sú pomadařené: Abelovszky János, Bagonya Pál, Bicsjar Mihály, Gyurovka József, Czeman András a iní (F 86/28, IAGNS).

(b) z nepresnosti zapisovateľa, keď absentuje veľké začiatkové písmeno alebo diakritické znamienko: *grexa, Bagona, Behul, Cervený, Čeč, Dudaš, Chrtan, Kadel, Kardeľ, Kohut, Marcok, Medved, Mihal, Petrik*. Predpokladáme, že i srbský variant priezviska (*Medved*) vznikol z nepresnosti zapisovateľa, keďže absentuje diakritické znamienko (*Medved*).

V miestnom úze sa niektoré spoluhlásky pri niektorých priezviskách vo výslovnosti zmäčkujú, a tak pri priezvisku *Filko-Filko* v synchrónnej rovine existujú dva výslovnostné a pravopisné varianty.

Porovnanie niektorých variantov nás viedlo k *štruktúrnej analýze* (analýze formantov), napr. *Ondrej – Ondriš*. Tu je viditeľný vplyv hovorovej normy (vychádzajúci z nárečia) na spisovnú normu. Tieto varianty vznikli pridaním slovtvorných prípon k tvaroslovnému (či slovotvornému) základu.

Morfologické varianty názvov súvisia so zmenou slovného druhu (substantívny – adjektívny názov). Osobné meno *Mária Vranka* sa vyskytlo napísané aj ako privlastňovacie prídavné meno *Vranka Ondrišova žena*. Druhým príkladom je *Caro Stefanova*. Sú to živé osobné mená, pri ktorých sa manželka pomenúva cez meno a priezvisko svojho manžela. Podľa Blanára je to nedomáci pomenovací model – ide o základný pomenovací princíp maďarskej pomenovacej sústavy (2003: 17).

Výsledky výskumu

Výsledky nášho výskumu môžeme zhrnúť do niekoľkých bodov, ktoré nám vysvetlia postupy a príčiny vzniku rôznych variantov vlastných mien v *Zápisnici*:

Zaevidovali sme úhrne 98 vlastných mien, z toho 11 ženských a 87 mužských a zistili sme, že sa nevyskytuje prechyľovanie ženských priezvisk.

Vlastné mená v slovenskom jazyku sa vyskytujú v úradnej a domácej podobe. Zaznamenali sme 28 vlastných mien v spisovnej podobe a 70 vlastných mien, ktorých podoby nie sú v súlade s pravidlami slovenského pravopisu. Okrem toho v *Zápisnici* sa vyskytuje aj 22 vlastnoručných podpisov učiteľov, farára a členov školskej stolice z dediny. Podpisy učiteľov a farára sú dôsledné a podľa pravopisných pravidiel slovenského jazyka. Podpisy členov školskej stolice sú podpismi dedinských ľudí, ktorí majú/nemajú ukončenú povinnú školskú dochádzku, nemali príležitosť často písať, a preto sa objavujú určité chyby a nedôslednosti v ich pravopise. Vyskytlo sa aj 35 skratiek a neúplných vlastných mien. Vlastné mená sú písané slovenskou latinkou, no vyskytujú sa paralelne s diakritickými znamienkami alebo bez diakritických znamienok a niekedy sú napísané s malým začiatčným písmenom, najčastejšie pri vlastnoručnom podpise. Vo verejnej

komunikácii sa vyžaduje oficiálna podoba vlastného mena, resp. krstné meno a priezvisko, čo sa nerešpektovalo dôsledne a častejšie sme zaznamenali absenciu krstného mena než priezviska. Tiež sme zaznamenali aj ľubovoľné používanie skratiek namiesto oficiálnej podoby krstných mien. Niektoré vlastné mená sa vyskytli napísané v niekoľkých variantoch – pri jednom vlastnom mene sme zistili až desať variantov. Najčastejšie ide o rôzne kombinácie spisovnej podoby vlastných mien s podobou, ktorá nie je v súlade s pravidlami slovenského pravopisu, hypokoristiká s diakritickými znamienkami alebo bez diakritických znamienok, prípadne napísané cudzojazyčnou ortografiou.

Pri osobitnej analýze krstných mien sme zaevidovali 17 úradných podôb v slovenskom jazyku. Úhrne 13 krstných mien bolo napísaných aj s určitými chybami: s malým začiatočným písmenom, bez diakritických znamienok, chybné zaznačený dlžeň, chybné napísané alebo vynechané písmeno. Zaznamenali sme 7 krstných mien v hypokoristickej podobe. Okrem slovenského jazyka sme zaznamenali 1 krstné meno v latinizovanej podobe, 3 pokusy o písanie maďarskou grafikou, 3 krstné mená v nemeckom jazyku, ako i 2 pokusy o písanie v nemeckom jazyku a 5 krstných mien v srbskom jazyku, pričom sú 3 totožné so slovenskými podobami krstných mien.

Čo sa týka priezvisk, zistili sme, že 30 je v úradnej podobe v slovenskom jazyku. Okrem toho 20 priezvisk bolo napísaných s určitými chybami. Okrem slovenského jazyka sme zaznamenali 2 latinizované priezviská, 3 priezviská zapísané maďarskou grafikou a 2 pokusy o písanie v tom istom jazyku, 4 nemecké priezviská a 1 srbské.

Predpokladáme, že správnosť napísaného vlastného mena a výber jazyka záviseli aj od gramotnosti, čiže stupňa vzdelanosti zapisovateľa. Hlavnými zapisovateľmi v čase Uhorska boli farári a jediný zdroj informácií o obyvateľstve boli až do roku 1895 cirkevné matriky. Kňazi sa v matrikách snažili vlastné mená viac alebo menej úspešne prispôbovať zvoleným normám, no často nevedeli, ku ktorému jazyku sa majú prikloniť. Aj učitelia, ktorí boli zapisovateľmi, tzv. značníkmi v *Zápisnici*, museli poznať predpisy a zákony. Od ich presvedčenia, osobnosti a povahových črt záviselo, či budú akceptovať nariadenia, ktoré sa priechli uchovaniu slovenskej identity, alebo neupustia od obvyklých spôsobov zápisu. Všimli sme si, že učiteľ *Vladimír Mičátek* vo väčšine prípadov svoje meno podpisoval skratkou *Vlad*. Učiteľ *Ladislav Urban* sa zvykol podpisovať *Ladislaus*, čo je latinizovaný variant jeho krstného mena. Kysáčsky evanjelický kňaz *Karol Langoffer* sa podpisoval dôsledne vo všetkých skúmaných zápisniciach.

Okrem učiteľov boli členmi školskej stolice aj ľudia „z dediny“. Sami sa často nedôsledne podpisovali: vlastné meno s malým začiatočným písmenom, bez

diakritických znamienok, striedavo používali spisovnú alebo hypokoristickú podobu mena, striedavo písali podľa pravidiel slovenského alebo maďarského pravopisu. Vysvetľujeme to tým, že často mali ukončených iba niekoľko tried základnej školy a s veľkou pravdepodobnosťou môžeme predpokladať, že počas školskej dochádzky pravopis nevládli. Okrem toho v každodennom živote zriedka prichádzali do styku s písanými dokladmi a ešte zriedkavejšie mali potrebu písať. Je to vidieť na samotnom „nevypísanom“ rukopise. Z nášho výskumu vyplýva, že ľud nebol dostatočne gramotný, ale bol národnostne uvedomelý. Ako to vystihla slovenská etnologička Eva Krekovičová „evanjelická cirkev – vďaka tomu, že na území Dolnej zeme zaviedla biblickú češtinu ako liturgický a písaný jazyk, ktorý sa vyučoval v školách – zohrala kľúčovú úlohu v prežití slovenského jazyka, slovenského tvaru identifikácie a celého radu rôznych slovenských kultúrnych prvkov na týchto územiach“ (podľa: Обшут – Кузмановић, 2019: 76).

Záver

Pravopisné špecifiká vyplývali z osobitného enklávneho postavenia slovenského etnika a z politických zámerov v bývalom Uhorsku. Zapisovanie osobných mien poukazuje na medzijazykové kontakty, ktoré vyplývali z používania rôznych úradných jazykov v minulosti, ako i zo spolužitia viacerých etníc v skúmanom období. Aj napriek tomu, že zákonom bolo predpísané používanie maďarského jazyka ako úradného, administratívne úpravy značne nezasiahli do ustáleného písania *Zápisnice* v slovenskom jazyku.

Na základe všetkých uvedených faktov konštatujeme, že zapisovatelia si namiesto zákonne povinnej úradnej maďarskej grafiky radšej zvolili zapisovanie vlastných mien v slovenskom jazyku, a to buď v úradnej, alebo v domácej podobe. Boli aj prípady, keď sme v rámci jednej zápisnice zaznamenali aj dva alebo tri varianty toho istého vlastného mena. Nemáme v úmysle kritizovať nedôslednosť a nerešpektovanie jazykových pravidiel. Chápeme to ako nerozhodnosť zapisovateľov, ku ktorému jazyku sa prikloniť, čo je zase výsledkom všeobecne chaotickej jazykovej situácie v danom období na tomto území.

Obyvatelia Kysáča koncom 19. stor., ako inteligencia, tak i obyčajný dedinský ľud, smelo čelili inojazyčnej móde alebo nátlakom, takže sa v skúmanej *Zápisnici* iba občas odbočilo od slovenskej jazykovej orientácie. Paralelne existujúce polyonymické a variantné názvy súviseli s rôznymi mimojazykovými faktormi a okolnosťami, prostredím, dobou, spoločenskými požiadavkami a boli pod vplyvom ideologických tlakov. Tento stav predpokladáme i v ostatných úradných dokumentoch tej doby, čo by mohlo byť predmetom ďalšieho výskumu.

Jazyk cirkevno-školských písomností slovenského vojvodinského evanjelického cirkevného zboru a. v. Kysáč v rokoch 1773 – 1918

Väčšina Slovákov v Srbsku (asi 50 000) žije na území autonómnej pokrajiny Vojvodina.²⁰⁴ Život a jazyk vojvodinských Slovákov je v súčasnosti poznačený vplyvom dominantného národa a jeho jazyka, srbčiny. V minulosti sa Slovákom na tomto území podarilo zachovať si svoj materinský jazyk napriek mnohorakým multilingválnym stykom a vplyvom a navzdory rozličným ideologicko-politickým, najmä maďarizačným nátlakom. Nekatolíckemu obyvateľstvu v habsburskej monarchii boli upierané náboženské práva, no po roku 1781 Tolerančným patentom vládcu Jozefa II. bolo dovolené slobodné vyznávanie viery. Uhorský snem roku 1791 XXVI. článkom zákona zabezpečil úplnú slobodu vierovyznania a školskú autonómiu evanjelickej cirkvi, ktorá zohrala nenahraditeľnú úlohu v zachovaní materinského jazyka slovenskej národnostnej menšiny.²⁰⁵

Vzhľadom na špecifické multinacionálne, multikonfesionálne a multilingválne vojvodinské prostredie sa v príspevku zaoberáme historicko-spoločenským a jazykovým kontextom danej lokality, problematikou cirkevnej a školskej konsolidácie slovenských prisťahovalcov v Kysáci v druhej polovici 18. storočia a ich jazykovou situáciou do konca prvej svetovej vojny. Skúmame písomné záznamy v najširšom slova zmysle: kroniky, matriky, úradné cirkevné doklady, školské zápisnice, nápisy na chráme, zvonoch a iné písomnosti týkajúce sa cirkevného zboru v Kysáci v období od prisťahovania sa Slovákov do Kysáča roku 1773 do konca prvej svetovej vojny.

²⁰⁴ Základné údaje o Vojvodine a histórii vojvodinských Slovákov pozri: Zvalená, 2021.

²⁰⁵ V 16. storočí vzniklo veľké duchovné, cirkevné a kultúrne hnutie proti pápežovi a rímskokatolíckej cirkvi známe ako protestantská reformácia. Zástancovia reformácie vyhlásili Písmo sväté za jediný zdroj viery, zasadzovali sa za život v súlade s Kristovým učením, ktoré umožní návrat k starým hodnotám, t. j. princípom prvotného kresťanstva. Nemecký reformátor Dr. Martin Luther roku 1517 uverejnil 95 téz vo Wittenbergu a vyzval predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi na diskusiu o niektorých cirkevných otázkach, najmä o predaji odpustkov veriacim. Odmietol prijať primát pápeža v kresťanskom svete a verejne spálil pápežskú bulu, následkom čoho bol rozkol s Vatikánom úplný. Na šírenie reformácie v Uhorsku na území Slovenska vplyvali študenti, ktorí študovali vo Wittenbergu a ktorí domov prinášali reformačné názory a Lutherove spisy. Evanjelická cirkev augsburského vyznania (ďalej: a. v.) dostala pomenovanie podľa mesta Augsburg, kde roku 1530 bol prvýkrát verejne prečítaný obsah evanjelického vierovyznania pred cárom Karolom V. Veľká väčšina nemeckých a slovenských cirkevných zborov sa priklonila k augsburskému vyznaniu, čím boli položené základy spoločnej evanjelickej cirkvi a. v. (O dejinách vojvodinských slovenských evanjelických cirkevných zborov bližšie: Vereš, 1930; Vojnovičová-Feldyová, 2017).

Cirkevná a školská konsolidácia slovenských prisťahovalcov v multietnickom Kysáči

Spustošené územie Dolnej zeme (Južného Uhorska, resp. územia dnešnej Vojvodiny) po boji s Turkami osídľovala panovníčka habsburskej ríše Mária Terezia od druhej polovice 18. storočia rôznymi národnosťami: Nemcami, Maďarmi, Slovákmi, Srbmi, Rusínmi a i. (Sirácky 1980). Prví slovenskí osadníci (Michal Vardžík s rodinou) prišli do Kysáča roku 1773 z Piliša v Peštianskej stolici. V topografickom lexikóne Uhorska z roku 1772/1773 sa toto sídlo patriace futockému panstvu v Báčsko-bodrockej stolici uvádza pod menom Kiszács. Je tam zmienka o tom, že obyvateľstvo hovorí po rumunsky (Valachica) a že osadníci majú jedného pravoslávneho farára a učiteľa (*Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum*, 1920: 24). Majiteľ futockého panstva gróf Hadík zo Zadunajska, zo Szent Lőrinca a Mislánu z Tolnianskej stolice doviedol rodiny maďarského šľachtického pôvodu (Čelovský, 2013: 45).²⁰⁶ Primárnou, sekundárnou či terciárnou migráciou sa sem prisťahovalo slovenské obyvateľstvo z 87 rôznych obcí z 19 stolíc, prevažne z Hontianskej, Novohradskej, Zvolenskej, Nitrianskej, potom Peštianskej, Békešskej stolice, ako i z báčskych obcí Petrovec, Hložany, Kulpín, Selenča (Čelovský, 2013: 47).²⁰⁷ Mráz konštatuje, že je poučné sledovať, ako sa dosť nesúrodý dedinský celok Slovákov v Kysáči, ktorý nazýva „náležitou miešaninou Slovákov“, stal jazykovo homogénnou jednotkou (Mráz, 2004: 152).²⁰⁸

Keďže sa v dobových dokumentoch neuvádza národné príslušnosť, na základe latinskej verzie mena a priezviska v súpise z roku 1781 (Miklovic, 2013: 68) predpokladáme, že v Kysáči žilo 64 srbských, 58 slovenských a 7 maďarských osadníkov.

²⁰⁶ Slováci v Báčke prichádzali do osád už obývaných inonárodným obyvateľstvom (Sirácky 1980). Podľa Štatistického úradu Republiky Srbsko (2012) žije v Kysáči spolu 5091 obyvateľov, z čoho je 3942 Slovákov a 761 Srbov.

²⁰⁷ Základným zdrojom výskumu slovenskej prisťahovaleckej vlny do Kysáča je rukopisná kronika Františka Jesenského, druhého evanjelického farára v Kysáči, *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zvelaďovaní cirkvi, počnúc od r. 1773*, ktorá sa nachádza v archíve SEAVC v Kysáči.

²⁰⁸ V cirkevných matrikách či kronikách sú zaznamenané stolice, z ktorých prisťahovalci prišli, takže by sa slovenské nárečie vo Vojvodine dalo zaradiť do niektorého zo základných nárečových celkov na Slovensku. No keďže dochádzalo k ovplyvňovaniu štruktúry jazyka v rámci toho istého etnika (miešali sa rôzne nárečové sústavy slovenských prisťahovalcov), ale aj pri kontakte dvoch etník (najčastejšie išlo o srbské etnikum, ale pri sekundárnej migrácii a dočasnom pobyte na území dnešného Maďarska aj o maďarské etnikum), nárečie vojvodinských Slovákov má celý rad odlišných znakov od nárečí obcí v pôvodnej vlasti (Dudok, 1998: 282).

Slovenská cirkevná (evanjelická) škola v Kysáči bola založená v roku 1785, keď počet Slovákov bol väčší ako 500, a preto podľa Tolerančného patentu získali právo povolať učiteľa vlastnej viery a reči.²⁰⁹ Podľa kroniky kňaza Františka Jesenského prvým kysáčskym učiteľom bol Samuel Záborský (Chovan), pôsobiaci tu v rokoch 1785 – 1789 (Jesenský, 1773: 117).²¹⁰ Prvým farárom v Kysáči bol Michal Slamay, povolaný roku 1788, ktorý sa však nedostatočne staral o duchovné potreby svojich veriacich a bol v častých konfliktoch s cirkevnými vrchnosťami. Druhý kňaz František Jesenský slúžil v Kysáči v rokoch 1794 – 1805 a tunajší cirkevný zbor priviedol k rozkvetu; počas jeho pôsobenia boli vybudované chrám, veža, škola a fara. Do roku 1918 tu pôsobili kňazi: Michal Laukonides (1806 – 1827), Juraj Jesenský (1827 – 1864), Fridrich Steltzer (1865 – 1894) a Karol Langhoffer (1894 – 1918), čo je zaznamenané aj na pamätnej tabuli vo vnútri chrámu. Od prisťahovania Slovákov do Kysáča roku 1773 bola škola viac ako 135 rokov cirkevná²¹¹ a pod vedením a dozorom kňazov v tom období tu pôsobilo takmer 50 učiteľov (Berédiová-Stupavská, 2013: 290 – 291). Nebyt' kňazov a učiteľov prichádzajúcich z Hornej zeme (územia dnešného Slovenska), dolnozemskí Slováci by v takom malom a mnohonárodnostnom prostredí bezpochyby splynuli s väčšinovým obyvateľstvom a asimilovali sa v krátkom čase.

Jazyková situácia Slovákov na Dolnej zemi

V stredoveku bola **latinčina** administratívnym jazykom takmer v celej Európe, resp. na územiach podliehajúcich rímskemu vplyvu. Okrem toho bola nositeľkou vzdelanosti, jazykom literatúry, vedy, práva, diplomacie. Dôležitú úlohu zohrala aj ako jazyk cirkvi a náboženských písomností. Náboženské diela (katechizmy a iné katechetické príručky, spevníky a modlitebné knižky), ktoré pôvodne vyšli po latinsky, boli prekladané aj do národného jazyka.

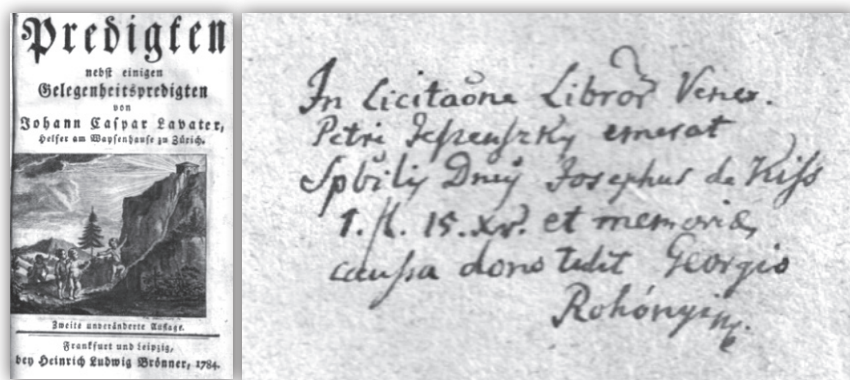
Koncom 18. storočia sa cisárovná Mária Terézia a jej syn Jozefa II. snažili presadiť **nemčinu** ako spoločný dorozumievací jazyk celej monarchie, predovšetkým z praktických dôvodov, a to najmä po zavedení povinnej vojenskej služby, keďže mnohonárodnostné vojsko nerozumelo vojenským povelom. V Uhorsku

²⁰⁹ O začiatkoch slovenskej evanjelickej a. v. školy v Kysáči pozri bližšie Ramač – Marčoková, 2018: 240 – 248.

²¹⁰ Podľa S. Čelovského ním bol Jozef Valentín (Čelovský, 2010: 331), ktorý tu pôsobil relatívne krátko, lebo už v roku 1786 dostal v Hložanoch funkciu obecného notára.

²¹¹ Po ukončení prvej svetovej vojny roku 1918 sa začal proces zoštatňovania cirkevných škôl. Kysáčska škola bola zoštatnená 1. apríla 1921.

sa ako reakcia na germanizáciu z konca 18. storočia začalo prebúdať maďarské národné povedomie.²¹² Podľa zákona z roku 1840 bola **maďarčina** uzákonená ako jazyk uhorskej štátnej a miestnej správy, aj ako vyučovací jazyk na školách všetkých stupňov (Marek, 2011: 33), čiastočne z nacionálnych, čiastočne z praktických dôvodov. Pokus o maďarizáciu a asimiláciu nemaďarských národov a národností sa najsilnejšie, až násilne presadzoval po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867 – 1918) najmä prostredníctvom školských (tzv. Apponyiovských zákonov). Nie všade sa maďarizačné nariadenia dodržiavali. Veriaci, ale i úradníci a miestni funkcionári ich často ignorovali a neriadili sa nimi. Znalosť úradného jazyka pre svoj život väčšina veriacich prakticky nepotrebovala – úradné jazyky ovládali kňazi a učitelia.²¹³

Obr. 29: Latinské venovanie na nemeckej knihe z roku 1784²¹⁴

Protestantizmus presadzoval princíp národných jazykov v náboženských obradoch (namiesto latinčiny). U evanjelikov vo vojvodinskom prostredí **biblická čeština** (normalizovaný variant českého jazyka) fungovala ako spisovný jazyk. Oficiálne bola uznaná a používaná ako bohoslužobný a úradný jazyk slovenskej

²¹² Cisár Jozef II. vydal roku 1784 reskript o povinnom zavedení nemčiny ako úradného jazyka. Uhorský snem zvolaný do Bratislavy však v roku 1790 odhlasoval „nástupnícke právo“ maďarčiny ako úradného jazyka po zrušení latinčiny (Marek, 2011: 32).

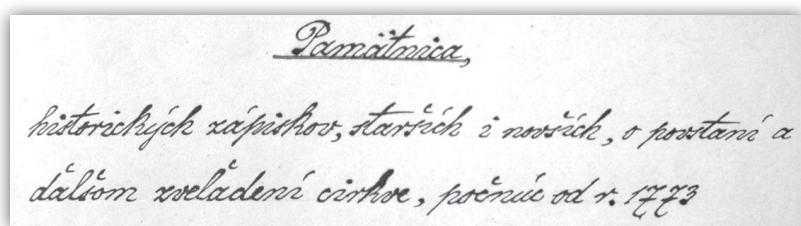
²¹³ M. Kmeť definuje slovenskú dolnozemsťú inteligenciu v 19. storočí ako určitú vnútorne stratifikovanú vrstvu spoločnosti, ktorá vďaka svojmu vzdelaniu a zamestnaniu (kňazi, učitelia, úradníci) dosiahla relatívne vyššie spoločenské postavenie. Pojem inteligencia nemožno zamieňať s pojmom tzv. honorácie (Kmeť, 2008: 269). Honorácia zahŕňa najvýznamnejšie osobnosti a ich rodiny podľa spoločenského postavenia alebo majetku (panstvo), nie podľa vzdelania.

²¹⁴ Preklad: „Na licitácii kníh ctihodného Petra Jesenského túto knihu kúpil Jozef Kiš za 1 zlatý a 15 grajciarov a daroval ju Jurajovi Jesenskému.“

evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku rozhodnutím evanjelickej synody, zákonodarného a najvyššieho orgánu evanjelickej cirkvi v rokoch 1610 a 1614 (Обшуст – Кузмановић, 2019: 74 – 76). U evanjelických Slovákov bibličtina predstavovala posvätnú funkciu symbolu viery (Doruľa, 2015: 13).²¹⁵ Vo vojvodinskom prostredí sa tento jazyk slovakizoval, a to nielen v lexikálnej a gramatickej rovine, ale i vo výslovnosti, nadobudnúc mäkký prízvuk slovenských nárečí. Preto ho niektorí autori nazývajú biblickou slovenčinou (Botík, 2016: 68).²¹⁶

Jazyková situácia Slovákov v Kysáči od ich prisťahovania koncom 18. storočia

Druhý kysáčsky farár František Jesenský písal cirkevnú kroniku²¹⁷ v latinčine (súpisy prisťahovalcov do Kysáča, životopisy dovtedajších kňazov, prepisy úradných dokumentov, napr. prepisy seniorálnych protokolov atď.). Niektoré jej časti sú písané v biblickej češtine (o stavaní chrámu, príjmy a výdavky cirkevného zboru, zoznam veriacich, ktorí sa prácou alebo peniazmi pričínili o zveladenie cirkvi) alebo v nemčine (prepis lista superintendenta Michala Torkoša²¹⁸ z roku 1787).

Obr. 30: Titulná strana Pamätnice Františka Jesenského

²¹⁵ Pojmy bibličtina a biblická čeština sa dnes používajú v historickej, literárnovednej a publicistickej tvorbe spravidla na označenie češtiny používanej slovenskými evanjelickými vzdelancami v 18. – 19. storočí. Bližšie o jej úlohe u slovenských evanjelikov augsbuského vyznania: Doruľa, 2015: 59 – 63.

²¹⁶ Publikovaním *Slovenského evanjelického spevníka* (1992/1993) bol v slovenskom evanjelickom prostredí komplexne dokončený jazykový prechod z bibličtiny do slovenčiny a uzavrela sa tým kapitola oficiálneho fungovania tohto špecifického jazykového fenoménu v slovenských (aj českých) jazykových dejinách. Z hľadiska individuálnych životných histórií pre nemálo Slovákov z evanjelických rodín bola a v pamäti ostáva ich sviatočnou rečou, neprofánnym prostriedkom vyjadrenia sakrálneho, no popri tom aj rečou, s ktorou sa im spája rodinná tradícia s obrazmi detstva, starých rodičov, rodičov, domova (Nábělková, 2002: 71, 85).

²¹⁷ *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zveladení cirkvi, počnúc od r. 1773.*

²¹⁸ Michal Torkoš (? – 1801), rektor a profesor evanjelického gymnázia v Modre, farár v Modre, superintendent.

Používanie biblickej češtiny v bohoslužbách malo progresívny dosah aj na školské vzdelávanie. Príznačné pre všetky evanjelické cirkevné zbory na Dolnej zemi bolo, že sa pri absencii učebníc žiaci učili čítať z náboženských kníh, zo spevníka a Biblie. V kysáčkej škole sa podľa **zápisnice z kanonickej vizitácie kysáckeho cirkevného zboru roku 1835** vo vyučovaní používala cirkevná literatúra písaná biblickou češtinou: „Hübnerove *Dejiny*,²¹⁹ *Biblia*²²⁰ s *Novým zákonom*,²²¹ *Tranoscius*²²² a iba jedna školská učebnica – Kollárova *Čítanka*.²²³ V tejto zápisnici sa uvádzajú aj chronostichony, ktoré boli napísané na mramorovom kameni vmurovanom do steny veže chrámu roku 1802 s nasledujúcim nápisom autora – kňaza Františka Jesenského:

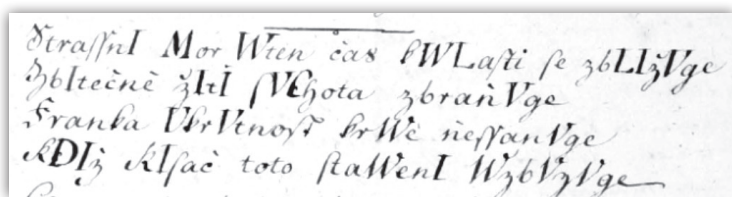
²¹⁹ Hübner, Johann: *Biblické Hystorye, w Počtu Sto a čtyry, po Padesáte a dwau, gednak ze Starého gednak z Nowého Zákona, wybrané od - -, Škol Hamburských Rektora, Nyni pak k dobrému Slowenské Mládeže, která se Augsspurského wyznání přidrží, w domácí Gazyk přetlumočené*. W Presspurku a w Pessti. U Ludwjka Landerera, urozeného z Füsikutu, 1834.

²²⁰ *Biblia sacra, to gest Biblj Swatá, aneb wssecka Swatá Pjsma Starého y Nowého Zákona opět přehlédnuta a w nowě wydaná L. P. 1808*. Péčí J. Palkoviče. Vysvetlenie slov najmä Slovákom neznámych a nesrozumiteľných pridal k nej Štefan Leška, 1808.

²²¹ *Nowý Zákon Wyswětlený Obssjrněgssjm Přeloženjm a Wzdělawatedlnými Krátkými Navčenjmi: Takže Se Příjhodně Potřebowati Může K čtenj Na Modlitbách Cýrkewnjch, Těž Y K Weřegným a Saukromným Neb Prywátným Službám Božjm*. Péčj a nákladem Instytutu Literatury Slowenské. (Giřj Milec, při cýrkwi Beckowské ... Kazatel, do Slowenčiny přeložil ... Předmluwa: Giřj Palkowič). W Presspurku: Pjsmem Ssimona Petra Webera, 1805.

²²² Tranovský, Juraj: *Cithara sanctorum. Pjsně Duchownj Staré y Nowé, kferýchž Cýrkew Křestianská při Wýročnjch Slawnostech a Památkách, Gakož y we Wsselikých Potřebách swých obecnych y obzwlásstnjch s mnohým prospěchem vžjwá: K njmž přidany gsau Pjsně Dra Martina Luthera wssecky z Německé Řečj do nassj Slowenské přeložené. Od Kněze Giřjka Tranowského, Služebnjka Páně, při Cýrkwi Swato-Mikulassské w Liptowě*. Wytisštěné w Lewoči, 1638 (Prvé vydanie).

²²³ Ján Kollár: *Čítanka anebo kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowenských w městech a w dědinách*. W Budíne 1825. Táto učebnica je kompiláciou viacerých autorsky pôvodných príspevkov a J. Kollár figuruje ako jej zostavovateľ a autor textu s názvom Krátická známost národu Slawjanského (s. 160 – 174). Ako editor zdôrazňuje, že ide o prvú prácu svojho druhu, ktorá mala pomôcť nielen slovenskému školstvu, ale sekundárne povzniesť vedomostnú bázu ľudu. Zvláštna je podľa použitia dvoch typov abecedy: zaužívaného „šwabachu“ a modernej latinky, ktorú údajne presadzoval superintendent Adam Lovich, pretože tlač bola o tretinu lacnejšia a písmo čitateľnejšie. Použitie latiniky vyvolalo negatívne ohlasy, lebo „šwabach“ bol považovaný za slovanské písmo (bližšie: Podolan, 2011: 40).

Obr. 31: Prepis textu chronostichonov na pamätnej tabuli na slovenskom evanjelickom chráme v Kysáči²²⁴

Tiež sa uvádzajú aj nápisy na zvonoch. Tak na prvom zvone je latinský nápis: *Feri Brunner goss mich in Offen 1787.*²²⁵ Na druhom zvone je latinský nápis: *Ecclia Eglica Aug. Conf. Kiszacsiensis, curavit sub Rev. Parocho Franc. Jeszenszky an. MD-CCCI,*²²⁶ a nad ním je nemecký nápis: *gegossen in Pest von Heinrich Eberhard.*²²⁷ Na treťom zvone je nápis po latinsky: *In usus suos curavit Ecclesia Evangelica Aug. Conf. Kiszacsiensis MDCCCII,*²²⁸ a vyššie po nemecky: *gegossen in Pest von Heinrich Eberhard.*²²⁹

V úradných dokumentoch v 19. storočí vidieť rozkolísanosť v používaní jazyka, takže neprekvapuje skutočnosť, že aj pri vytváraní vlastných cirkevných a školských dokumentov farári a učitelia kysáčskeho evanjelického cirkevného zboru prejavovali jazykovú nestálosť, striedajúc v písomnostiach dovtedy zaužívaný latinský jazyk, štátne jazyky (nemecký, maďarský) a biblickú češtinu.

8. *Kiszács.*

Pagus, Domin. terr. Futakense. C. Brunzvik.

Inspector: Nullus.

VDM.: D. Georgius Jeszenszky de [N. Jeszen.

L.R.: D. Sam. Michalovits, cum 250 disc. ,

Animae: 2167

Lingva: Slavica.

Obr. 32: Schematismus z roku 1838 s údajmi o cirkevnom zbore v Kysáči²³⁰

²²⁴ *Ked' František držal žezlo vlasti / a francúzske vpády otriasali ľudom (iný preklad: a francúzske vpády volali ľud do zbrane) / a strašný mor spoza Dunaja prišiel / bola som postavená. / Aby zrel blížiacich sa Francúzov / vysokú si bdely Kysáč postavil vežu (Čelovský 2010:341).*

²²⁵ Feri Bruner ma ulial v Budíne roku 1787.

²²⁶ Cirkev evanjelická A. V. Kysáč zadovážila počas farára Františka Jesenského roku 1801.

²²⁷ V Pešti ulial Hajnrih Eberhard.

²²⁸ Pre vlastné použitie zadovážila cirkev evanjelická A. V. Kysáč roku 1802.

²²⁹ V Pešti ulial Hajnrih Eberhard.

²³⁰ Schematismus generalis ecclesiarum et scholarum evang. Aug. Conf. in Hungaria. Ed. a Joanne Kollár (Pest, 1838) bol písaný v latinčine.

**9. Hr. Georg Jeszenszky, Pr. in Kiszács, l. P. Peterwardein.
Spr. sl. Sz. ev. 2566. Schlj. 280.**

Obr. 33: Schematizmus z roku 1855 s údajmi o cirkevnom zbore v Kysáči²³¹

Kňazi paralelne používali niekoľko jazykov: latinský, maďarský (štátny), ale i nemecký, ktorý si osvojovali na štúdiách na teologických univerzitách v Nemecu. Zo zápisnice kanonickej vizitácie²³² superintendenta Jána Seberíniho kysáckemu evanjelickému cirkevnému zboru roku 1835 zisťujeme, že vtedajší kňaz Juraj Jesenský okrem latinského jazyka ešte hovoril po slovensky (materinský jazyk), po nemecky a po maďarsky (štátne jazyky), po srbsky (jazyk prostredia) a po rumunsky.

Od jej vzniku v štyridsiatych rokoch 19. storočia Slováci v dnešnom vojvodinskom prostredí používali **štúrovskú spisovnú slovenčinu** a v matičných a pomatičných rokoch tzv. opravenú štúrovskú slovenčinu na podklade Hattalovej kodifikácie (Dudok, 1989: 82).²³³ V zápisnici školskej rady kysáckej školy z rokov 1895 – 1915 sa uvádza, ktoré učebnice a v ktorých jazykoch sa používali vo vyučovaní. Tak napríklad v I. triede používali obrázkové biblické histórie po maďarsky: „Schärer – félé bibliai szemléltató képek., Schärer – félé nagy műhely szemléltató képai. – Faragó mindentudó számláltató képeskönyv; tiež používali „Čítacie tabule (Velké písm. Slovenské“ (ZZŠS z 23. septembra 1906, bod 3).

²³¹ Schematismus der evangelischen Kirche Ausburger Confession in Ungarn und im Temeser Banat sammt den evangelischen Lehranstalten, Professoren und Lehrern für das Jahr 1855 (Pest, 1855) bol písaný po nemecky; antroponymá a toponymá sa nezriedka uvádzajú aj po maďarsky.

²³² Kanonická vizitácia – oficiálna úradná návšteva vyššieho cirkevného predstaveného (dekan, biskup, arcibiskup) v menších administratívnych celkoch patriacich do jeho právomoci, napr. vo farnosti, cirkevnom zbore.

²³³ Bibličtina, reč Kralickej biblie však v cirkevnej oblasti pretrvávala aj naďalej. „Štúrova škola, ktorá uplatnila osobitnú spisovnú reč slovenskú, netýkala sa reči Kralickej, ale ju chcela mať uplatnenú v cirkvi na celej čiare. Dr. Jozef M. Hurban redigoval Slovenskie Pohľady v slovenčine a v ten samý čas bibličtinou vydával Cirkevní Listy. Mikulášsky martyr Hodža písal úvahy v slovenčine, ale hymny na oslavu Boha odieval do rúcha reči Kralickej“ (Drobný, 1929: 294).

Maďarizačné zákony po rakúsko-uhorskom vyrovnaní koncom 19. storočia

V celom 19. storočí konštantne prebiehala maďarizácia,²³⁴ no intenzívna bola najmä po rakúsko-maďarskom vyrovnaní roku 1867. Maďarské pozície v Uhorsku upevnil národnostný zákon z roku 1868, ktorého cieľom bolo budovať uhorský štát na čele s maďarským národom a asimilovať nemaďarské národnosti.²³⁵ Maďarizácia sa stupňovala, slovenčina bola na území Slovenska vytlačená z vyšších škôl, zanikli slovenské gymnáziá. Materinskú reč sa slovenské deti mohli učiť iba na cirkevných ľudových školách (Pavlík, 1985: 375).²³⁶ Školský zákon z roku 1879 uzákonil maďarčinu ako povinný jazyk na všetkých ľudových školách. Maďarizačné zákony sa realizovali najmä v rokoch 1875 – 1890 za vlády ministerského predsedu Kolomana Tiszu, keď bola zakázaná aj činnosť Matice slovenskej v Martine (Daniš, 2005: 70).

Obr. 34: Pečiatka kysácskeho evanjelického farského úradu z roku 1883 (po maďarsky)

Aj napriek tomu, že zákonom bolo predpísané používanie maďarského jazyka ako úradného, administratívne úpravy značne nezasiahli do ustáleného písania *Zápisnice zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895 – 1915*, ktorá bola písaná v slovenskom jazyku. Zapisovatelia si aj pri zapisovaní vlastných mien namiesto zákonne povinnej úradnej maďarskej grafiky a pomaďarčených mien²³⁷ radšej zvolili zapisovanie v slovenskom jazyku buď v úradnej

²³⁴ O maďarizácii ako komplexnom organizovanom asimilačnom procese pozri bližšie: Обшуст – Кузмановић, 2019: 64.

²³⁵ Článok 58 zákona každému žiakovi zabezpečoval právo vzdelávania vo vlastnej materinskej reči (Sbierka krajinských zákonov z roku 1868. Budín: Uhor. Král. Ministerstvo pravosudia, 1868). Situácia v praxi na školách však potvrdzovala, že zákony v ponímaní školských vrchností mali byť iba deklaratívneho charakteru.

²³⁶ Evanjelická cirkev sa koncom 19. a začiatkom 20. storočia riadila Ústavou cirkve kresťansko evanjelickej a. v. krajiny uhorskej, ktorá sa odvolávala na štátny zákon z roku 1790, na základe ktorého sa už vyše sto rokov dovoľovalo cirkvám bezprostredne vplývať „na svoje ústavy výchovy a výučby“ (čl. 187). No cirkev sa podľa článku 191 tohto zákona musela riadiť predovšetkým štátnymi zákonmi.

²³⁷ Zákon z roku 1896 o pomaďarčovaní názvov obcí a priezvisk (Marek, 2011: 33).

alebo v domáckej podobe.²³⁸ Paralelne existujúce variantné názvy súviseli s rôznymi mimojazykovými faktormi a okolnosťami, prostredím, dobou, spoločenskými požiadavkami a boli pod vplyvom ideologických tlakov. Zapisovanie osobných mien poukazuje na medzijazykové kontakty, ktoré vyplývali z používania rôznych úradných jazykov v minulosti, ako i zo spolužitia viacerých etník v skúmanom období (Marčoková – Hodoličová, 2018: 142 – 151).

Zapisovanie osobných mien v matrikách slovenského evanjelického cirkevného zboru v Kysáči od konca 18. do začiatku 20. storočia

Matriky v slovenskom evanjelickom cirkevnom zbore v Kysáči od konca 18. storočia do polovice 19. storočia boli písané po latinsky. Skúmali sme matriky z týchto rokov: 1787²³⁹ – 1831; 1823 – 1841 (matrika narodených); 1831 – 1841 (matrika sobášnych); 1832 – 1841 (matrika zomretých). Roku 1832 sa matriky začali písať na úradných tlačivách:

Mensis et Dies		Locus	Nomen	Parentes	Susceptores	Baptista
Nativit:	Bapt:	Nativitatis	Baptisati	eorumque Conditio		
8. Ian.		Kysáči	Maria	Johann Medved Maria Bajkos	Michael Vida Anna Vida	Antonij J. Kmet
8. Ian.		Kysáči	Maria	Johann Brivio Eva Toldi	Antonij Macak Maria Maczak	J. Kmet

Obr.35: Matrika narodených 1823 – 1841 (po latinsky)

²³⁸ M. Kmeť zachytil v korešpondencii slovenských dolnozemsých intelektuálov v békeško-čanádскеj oblasti, v Bážke a v Banáte v poslednej tretine 19. storočia zaujímavé svedectvo doby. Z korešpondencie vojvodinskej inteligencie skúmal zatiaľ nepublikované listy kulpínského kňaza Daniela Kolényiho, hajdušického kňaza Emila Kolényiho a Jána a Félixu Kutlíkovcov, kňazov pôsobiacich vo viacerých cirkevných zboroch dolnozemskeho prostredia. Hoci vo verejnej a súkromnej komunikácii uprednostňovali maďarčinu, v osobnej korešpondencii neraz používali biblickú češtinu alebo slovenčinu, čo možno označiť za prejav etnicity v podmienkach Uhorska ako multietnickej krajiny (Kmeť, 2008: 274).

²³⁹ V rokoch 1773 – 1783 krsty, sobáše a pohreby vykonával katolícky kňaz vo Futogu, no matriky nie sú zachované. V rokoch 1783 – 1787 kysáčski veriaci boli filiou cirkevného zboru v Petrovci. Tieto matriky sú písané po latinsky.

Po latinsky boli písané aj matriky v nasledujúcom období: 1852 – 1864 (matrika narodených), 1852 – 1886 (matrika sobášnych), 1854 – 1872 (matrika zosnulých), 1867 – 1881 (matrika narodených). Pri zapisovaní sa nezachovávala dôslednosť, napr. mená sa písali po latinsky, priezviská po slovensky, maďarsky alebo po nemecky (č. 155 Joannes Gaško, č. 156 Josephus Grňa, č. 159 Joannes Krizsan, Elisabetha Pawlow atď.).

Obr. 36: Matrika narodených 1877 – 1884

Nápis na matrike narodených v rokoch 1877 – 1884 je napísaný po slovensky, ako i osobné mená na niekoľkých prvých stranách (napr. v roku 1877: Mišo, Štefan Tomáš, Ďurovka, Gašpar, Marčok, Krajčík atď.). Ďalšie strany sú písané takmer bez výnimky po maďarsky.

Dôsledkami rakúsko-maďarského vyrovnania roku 1867²⁴⁰ boli násilná maďarizácia a mnohostranný národnostný útlak. V decembri 1868 uhorský parlament schválil národnostný zákon, ktorý potvrdzoval existenciu uhorského (maďarského) národa. Maďarčina sa stala štátnym jazykom. Národné práva boli iba formálne udelené aj nemaďarským národom, no v praxi sa nedodržovali. Tu treba vyzdvihnúť snahy kysáckych kňazov, ktorí pri písaní matrík takmer desať rokov ignorovali zákon o zavedení maďarčiny ako štátneho jazyka.

Tlačivo matrík od roku 1882 bolo v maďarčine a aj kňazi vpisovali potrebné údaje po maďarsky.

²⁴⁰ V roku 1867 bolo rakúsko-maďarským vyrovnaním rakúske cisárstvo premenené na úniu dvoch štátnych celkov (Rakúsko-Uhorsko, ktoré existovalo do roku 1918) – tzv. dualizmus. Mali spoločného panovníka a spoločné riadenie niektorých dôležitých štátnych záležitostí. V Rakúsko-Uhorsku žilo mnoho národností: Nemci, Maďari, Česi, Poliaci, Ukrajinci, Rusíni, Rumuni, Chorváti, Slováci, Srbi, Slovinci, Taliani, Židia a i. Úradnými jazykmi boli nemčina, maďarčina a latinčina.

Sorszám	Éve és napja		A szülött				A szülő		Iók	A keresztatyák s anyák neve, polgári állása, lakhelye	Keresztelő pap	A metélési elhalálozás ideje
	a születésnek	a keresztelésnek	n e v e	n e m	fiú	leány	neve, vallása, polgári állása	neve, lakhelye, utca, házszám				
1.	1882	1882	János	János	1	1	Christoph János, zoltár	János	János	János	János	
2.	4.	4.	János	János	1	1	Miklós János, zoltár	János	János	János	János	

Obr. 37: Matrika narodených 1882 – 1893

Aj ďalšie matriky boli písané v maďarčine: matrika zomretých 1885 – 1904; matrika narodených 1887 – 1904; matrika 1893 – 1906.²⁴¹

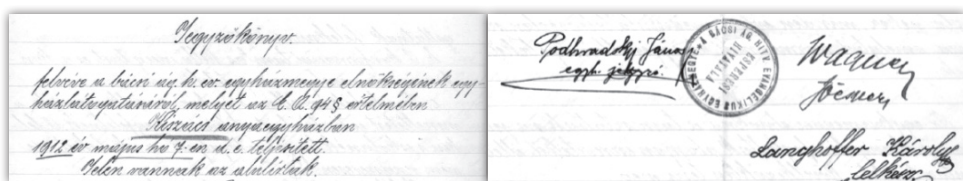
Prvá svetová vojna sa skončila 11. novembra 1918 a hneď začiatkom nasledujúceho roku (1. januára 1919) sa matriky v Kysáči začínajú písať po slovensky. Zaznamenali sme však určitú nedôslednosť; zostávajú napr. maďarské mená: János, András, Mihály, Pál, Zsuzsanna, Erzsébet, Katalin a iné, ktoré postupne rokmi ubúdajú a nahrádzajú ich slovenské varianty (matrika sobášených 1916 – 1936).

Maďarizačné nátlaky v škole začiatkom 20. storočia

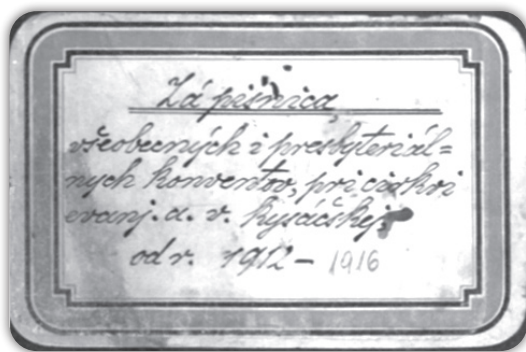
Školský zákon ministra Berzewicza z roku 1904 uvádza do ľudových škôl nemaďarských národností 17 hodín maďarského jazyka týždenne. Proces pomaďarčovania v Uhorsku vrcholí Apponyiho školským zákonom roku 1905, keď sa nesmelo vyučovať materinským jazykom ani na najnižšom stupni obecných škôl. V školskom roku 1906/1907 kysácka škola reagovala na maďarizačné nátlaky zintenzívnením vyučovania náboženstva. Namiesto učebných plánov, ktoré určujú (iba) tri hodiny náboženstva týždenne, školská stolica „žiada svojich učiteľov aby náboženstvo cez týždeň všemožne pilnovali a tak v službe cirkve stojac i viacej učinili, než li to plan ten nakladá. Tedy aspoň hodinu denne“ (Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895 z 23. sept. 1906, b. 4). Školská stolica (dnes školská rada) búrlivo reagovala na list školského dozorcú bábčanských škôl, podľa ktorého by sa mal spev vo všetkých slovenských triedach vyučovať po maďarsky (Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895 zo 4. marca 1906, b. 1). Okrem toho aj rodičia zakazovali žiakom, aby sa doma učili po maďarsky (Zápisnica školských porád 1904 – 1921 z 20. nov. 1907, b.

²⁴¹ Keďže nemaďarské národy v praxi nedodržovali dôsledne jazykové zákony, po schválení zákona o vedení matrik v maďarskom jazyku roku 1894 minister Bánffy všetkým štátnym zamestnancom (vrátane učiteľov; od roku 1830 sa učitelia mohli dostať do služby, len ak ovládali maďarčinu) nariaďuje s platnosťou od roku 1898 pomaďarčovanie mien.

2). V spomínanej zápisnici sa uvádzajú aj maďarské učebnice, ktoré boli (formálne) používané v kysácskej ľudovej škole (Marčoková – Ramač, 2019: 173 – 182). V školskom roku 1909/10 sa používali tieto knihy: „Uramov Šlabikár pre I. a II. triedu;²⁴² Bellova Prvá Čítanka pre III. a IV. triedu;²⁴³ Bellova Čítanka a Učebnica pre V. a VI. triedu;²⁴⁴ Gróova Maďarská Čítanka pre II. triedu až do VI. triedy;²⁴⁵ Šebesthov Zemepis, Dejepis pre IV. Triedu až do VI. triedy; Šebesthova Ústavoveda pre V. a VI. triedu” (Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895 z 29. augusta 1909, b. 2).

Obr. 38: Školská zápisnica z roku 1912 (po maďarsky)²⁴⁶

Obr. 39: Zápisnica presbyteriálnych konventov 1912 – 1916 (po slovensky)

²⁴² Uram-Podtatranský, Rehor: Obrázkový šlabikár a Prvá Čítanka: pre školy evanjelické augš. vyz. – 10. vyd. – Liptovský Sv. Mikuláš: Nákladom kníhkup. a vydav. účast. spolku „Tranoscus“, 1919.

²⁴³ Bella, Jan Pravdoľub: Slovenský abecedár a prvá čítanka pre prvú prípadne druhú triedu škôl evanjelických a. v. – 2. vyd. Budapešť: Tlačou Viktora Hornyanszkeho, 1896.

²⁴⁴ Bella, Jan Pravdoľub: Učebnica a čítanka pre vyššie triedy ľudových škôl ev. a. v. Budapešť: Tlačou a nákladom Viktora Hornyanszkeho, 1894.

²⁴⁵ Groó, Vilmos: Magyar olvasó- és gyakorlókönyv' a Tót ajkú népiskolák II., III. és IV. osztályai számára. Budapest: A Magyar Allam Tulajdona, 1894.

²⁴⁶ Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_15_1903_1914_4D_Esperesi_lato_gatasok/?query=kisz%C3%A1cs%201912&pg=209&layout=s

Zápisnica presbyteriálnych konventov bola písaná výlučne po slovensky, hoci sa niektoré vlastné mená píšu po maďarsky a objavuje sa aj graféma W, typická pre biblickú češtinu či nemecký jazyk.

Počas prvej svetovej vojny bola obmedzená alebo zakázaná činnosť všetkých kultúrnych inštitúcií vrátane škôl. Učitelia, ktorí nechceli vyučovať po maďarsky, boli považovaní za štátnych nepriateľov. Medzi internovanými bol i kysácky učiteľ Vladimír Mičátek (1871 – 1922). Roku 1914 bol odvedený ako rukojemník, uväznili ho, potom žil v Kysáči pod policajným dozorom, až ho nakoniec zbavili úradu a povolali k vojsku. Domov sa vrátil v roku 1918 s podlomeným zdravím (Dudok, 1979: 36).

Jazyková situácia v zoštatnenej škole v novovzniknutom štáte Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov a jej ďalší vývin do súčasnosti

Úradné vymenovanie za štátnych učiteľov dňa 1. apríla 1921 prijal kysácky učiteľský kolektív s nadšením (*Zápisnica školských porád 1904 – 1921*). Slováci pokladali zoštatnenie škôl za zlepšenie situácie, pretože slovenskí učitelia v bratskom vzťahu s juhoslovanskými učiteľmi mali zabezpečený status, o ktorý doteraz museli neustále bojovať (*Náš život* 1933/3-4, s. 71).

Po prvej svetovej vojne získala slovenčina status menšinového jazyka a kontinuálne sa vyvíjala aj v rámci nového štátneho útvaru, v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov. V novovzniknutých podmienkach však nadobúdala špecifické prvky, ktoré sú spôsobené rozdielnymi spoločensko-politickými pomermi, priamo zasahujúcimi jazykovú oblasť. Tak sa v jazyku učebníc (a vyučovania) začali prejavovať prvky jazykového úzu vojvodinských Slovákov. V medzivojnovom období sa pri nedostatku slovenských učebníc používali srbské. V dôsledku často sa meniacich zákonov o jazyku vo vyučovaní jednotlivých predmetov (najmä tzv. nacionálnej skupiny predmetov, kam okrem štátneho jazyka patrili dejepis a zemepis) v školách s národnostnými menšinami dochádzalo v praxi k pochybnostiam v súvislosti s voľbou vyučovacieho jazyka (bližšie pozri: Marčok, 2020: 325). Následkom týchto zmien škola v roku 1920 zmenila názov na Štátna základná škola v Kysáči. Počas druhej svetovej vojny bolo toto teritórium pripojené k Maďarsku a škola bola premenovaná na Maďarskú kráľovskú štátnu základnú ľudovú školu v Kysáči. Po oslobodení v roku 1945 to bola škola so slovenským vyučovacím jazykom a Srbi mali jedno kombinované oddelenie. Meno Základná

škola Ľudovíta Štúra²⁴⁷ nesie od roku 1968, čím sa jasne naznačuje jej primárny vyučovací jazyk. Vybudovaním ústrednej školskej budovy roku 1969 pre všetky školopovinné deti v Kysáči (Radivoj Miškov: *Sumarni inventar sa beleškom o fondu, Slovačka državna osnovna škola Kisač*) bez rozdielu národnostnej príslušnosti boli umožnené aj priame kontakty žiakov s používateľmi iných jazykov.

Etablovanie spisovnej slovenčiny vo vojvodinskom prostredí dnes regulujú štátne právne predpisy, pričom sa používatelia slovenčiny snažia sledovať všetky normatívne úpravy a zmeny, prenikajúce z materského prostredia (Koruniak, 2020: 13, 35).

Záver

Cieľom tohto výskumu bolo priblížiť historicko-spoločenský a najmä jazykový kontext obce Kysáč vo Vojvodine (v Srbsku) od druhej polovice 18. storočia do roku 1918. Na základe rôznorodého argumentačného zdrojového materiálu z tohto obdobia (kroniky, matriky, úradné cirkevné doklady, školské zápisnice, nápisy na chráme a zvonoch) poukazujeme na nekoherentné, dokonca kontaminované používanie rôznych jazykov na malom území obce patriacej do veľkej a mnohonárodnej Rakúsko-uhorskej monarchie. Multilingvizmus autorov (farárov a učiteľov) – ktorí častokrát aj v jednom dokumente používali niekoľko jazykov, ktoré ovládali (latinčina, maďarčina, nemčina, biblická čeština, slovenčina) – vyplýva z dobového spoločenského diania, historických udalostí, prijatých zákonodarných noriem, dlhoročného maďarizačného útlaku atď. Z toho vychodí, že slovenčina je jazyk s komplikovanou históriou, ktorého používanie a vývoj bolo ovplyvnené politickými a náboženskými podmienkami a z toho vyplývajúcou viacjazyčnosťou prostredia.

Aj napriek intenzívnym multilingválnym stykom a silnej konkurencii mnohých ďalších oficiálnych aj neoficiálnych jazykov dobovo používaných na území Vojvodiny, pozoruhodné je paradoxné zachovanie slovenčiny v tak čistej podobe. Významnú úlohu v tom zohrala evanjelická cirkev a s ňou prepojená škola. Protestantizmus presadzoval princíp národných jazykov v náboženských obradoch namiesto latinčiny. V tomto zmysle u vojvodinských Slovákov bola biblická čeština nástrojom zachovania kultúry a národnej sebaidentifikácie slovenskej

²⁴⁷ Ľudovít Velislav Štúr (1815 – 1856) bol slovenský národný buditeľ, kodifikátor spisovnej slovenčiny, politik, filozof, historik, jazykovedec, spisovateľ, básnik, publicista, redaktor a pedagóg.

národnosti. Slovenčina ako jazyk národnostnej menšiny na tomto území mala po prvej svetovej vojne až po súčasnosť priaznivé podmienky na rozvoj, ktoré súviseli s politickým a právnym systémom, s pozitívnym vzťahom štátu k národnostným menšinám vôbec. Dnešnú jazykovú situáciu Slovákov v Kysáči charakterizuje používanie nárečia v každodennom styku a používanie spisovnej slovenčiny vo všetkých sférach verejného života. Slovenská vojvodinská menšina v Kysáči nepretržite používa slovenčinu ako prirodzený jazyk dorozumievania počas celej svojej dvestopäťdesiatročnej enklávnej existencie.

Hoci článok informuje o významnom období vo vývoji jazyka a procese sebaidentifikácie slovenskej komunity v Kysáči, niektoré tvrdenia sú aplikovateľné aj na širší kontext slovenskej národnostnej menšiny vo Vojvodine.

Prechodné obdobie (1919 – 1921) a zoštatnenie ľudovej školy v Kysáči

V 19. a začiatkom 20. stor. je organizácia slovenských škôl v južnom Uhorsku (na území dnešnej Vojvodiny) totožná s organizáciou škôl v severnom Uhorsku (na území dnešného Slovenska). Každá slovenská obec na území dnešnej Vojvodiny tvorila relatívne uzavretú komunitu so silnou pozíciou farára a učiteľa (Tkáč, 2017: 56). Pre slovenské dolnozemske evanjelické a. v. školy bol pred prvou svetovou vojnou v Rakúsko-Uhorsku príznačný veľký počet žiakov v triedach, malé platy a nedostatočný počet učiteľov prichádzajúcich hlavne z územia dnešného Slovenska. V štáte s výraznými maďarizačnými tendenciami voči nemaďarským národnostiam mali cirkevné školy prostredníctvom učiteľov veľký význam pri zachovávaní slovenského jazyka a slovenského národného povedomia. Rozpadom Rakúsko-Uhorska roku 1918 vznikli nové štáty a Slováci na Dolnej zemi boli oddelení od svojej materskej krajiny.

Po rozpade monarchie na konci prvej svetovej vojny srbské vojsko obsadilo celé územie Báčky, Banátu a Sriemu. Vrchnosti zvolali predstaviteľov Srbov, Bunevcov, Slovákov a Rusínov, aby sa 25. novembra 1918 zúčastnili Veľkeho národného zhromaždenia a aby sa vyjadrili k tomu, kam by Vojvodina mala prislúchať. Veľké národné zhromaždenie vyhlásilo zjednotenie Vojvodiny so Srbskom a 1. decembra 1918 bolo vyhlásené utvorenie Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. Zo 757 delegátov na tomto zhromaždení mali Slováci z Banátu a Báčky 62 zástupcov (Sirácky, 1980: 148). Správca Petrovskej sporiteľne Ján Grúnik prečítal vyjadrenie Slovákov: „Na základe prirodzeného práva samourčovania národov žiadame si, aby sme boli pričlenení ku države Srbov, Chorvátov a Slovincov v tom istom presvedčení, že v bratskej države rovnoprávnosť a rovnocennosť národov uznaná, šetrená a zachovaná bude“. Toto vyjadrenie vyvolalo silný potlesk a veľké sympatie prítomných a onedlho aj sľuby vedúcich srbských politikov, týkajúce sa okrem iného aj otázky vzdelávania v slovenskom jazyku (Bartok, Miklovic, Dýr, 1979: 7). V Báčke boli školy do roku 1918 cirkevné (evanjelické), resp. slovenské.²⁴⁸ S povolením štátu a s podporou „bratského“ srbského národa sa vojvodinskí Slováci snažili o osvetovú autonómiu, zakladajúc vlastné kultúrno-vzdelávacie ustanovizne.

²⁴⁸ V Banáte sa po rakúsko-maďarskom vyrovnaní a zrušení Vojenskej hranice cirkevné školy stali obecnými (Babiak, 2002: 61), podobne tomu bolo aj v Srieme (Lilge, 1932: 52).

Kysácke učiteľstvo s radosťou dočkalo na vytvorenie štátu Srbov, Chorvátov a Slovincov roku 1918, čo možno zistiť zo zápisnice učiteľského zboru (ZŠP): “Po oslobodení Juhoslovanov spod jarma maďarského a v znamení bratskej svornosti slobodného učiteľstva miestnych el. slovenských škôl v mene Božom započínam viesť zápisnicu túto. Ján Podhradský ev. učiteľ v Kysáci dňa 6. XII.1919.”

Obr. 40: Ján Podhradský²⁴⁹

Významným krokom v ochrane menšín bolo podpísanie zmluvy medzi hlavnými spojeneckými silami a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov 5. decembra 1919 v Saint Germain en Laye. Táto zmluva bola dodatkom mierovej zmluvy s Rakúskom (tiež podpísanej v Saint Germain en Laye). Článok 8 zaručoval národným, náboženským a jazykovým menšinám zakladať náboženské, sociálne, školské a výchovné zariadenia. Podľa článku 9 mal štát v primeranom rozsahu zabezpečiť výučbu vo všetkých okresoch a mestách, kde žili národné menšiny vo väčšom počte (Tkáč, 2017: 60). Zmenená spoločensko-politická situácia v štáte zapríčinila aj zmenu vo vzťahu Slovákov k cirkevným veciam, ale aj k veciam národným (Myjavcová, 1992: 48). Čoskoro bolo v národnostne a konfesiónálne zmiešaných prostrediach vykonané spájanie všetkých škôl do jednej pod názvom Državna osnovna škola/Štátna základná škola (Šimunović-Bešlin, 2007: 188).²⁵⁰

²⁴⁹ Obrázok prevzatý z *Národného kalendára* 1929: 78.

²⁵⁰ V nasledujúcom období (celé desaťročia) bola cirkev umelo vytláčaná zo života slovenskej národnosti, čo sa začalo prejavovať v podobe náboženskej ľahostajnosti, čo súčasne minimalizovalo poslanie cirkvi v národnom živote vojvodinských Slovákov. Ale i v nových pomeroch mala cirkev dôležité poslanie, a to v posilňovaní náboženského čítania a v upevňovaní jazykového povedomia príslušníkov slovenskej národnosti (Myjavcová, 1992: 48 – 49).

Rozhodnutím Ministerstva osvety č. 13000/1919 sa školy mali stať štátnymi ustanovizňami²⁵¹ a učitelia od 1. decembra 1919 štátnymi úradníkmi (*Národná jednota*, 1920/9, 3). Toto rozhodnutie nebolo súčasne vykonané vo všetkých školách z administratívnych dôvodov. Tieto zmeny bolo treba uskutočniť do konca školského roku 1920/21 (*Náš život*, 1933/1: 43). V tomto prechodnom období Ministerstvo osvety prísne nariadilo, aby cirkev ako vydržiavateľ škôl od 1. decembra 1919 do 28. februára 1920 hneď vyplatila učiteľom celý rozdiel medzi starým a novým platom a od 1. marca 1920 sama platila svojich učiteľov podľa nového nariadenia vlády (ZŠP zo 16. marca 1920).

Keďže sa cirkevný zbor v Kysáči nestaral ani o zadováženie základných školských potrieb, akými sú atrament a krieda, učitelia si želali dostať sa pod štátnu správu s nádejou, že im štát poskytne lepšie podmienky pre prácu (ZZŠP z 2. nov. 1920). Aj v iné slovenské cirkevné zbory kvôli ťažkému finančnému postaveniu udržiavali školy a učiteľov iba s veľkými ťažkosťami (*Národná jednota*, 1920/9, 3).

Cirkev a jej kňazi v čase zoštátnenia škôl "húževnate si bránili tieto drahé, k srdcu národa Božieho, mozoľovitým grošom, potom a bojom vybudované školy". Boli si vedomí toho, že len týmto spôsobom si ľud bude môcť voľiť učiteľov. Okrem toho cirkev učila ľud nielen evanjelickej viere, ale aj slovenskému národnému povedomiu. Existovali obavy, že ak cirkev stratí školy, národné povedomie sa bude časom oslabovať (Turčan, 1930: 39).

Lilge uvádza, že po prevrate mnohí z učiteľov z územia dnešnej Vojvodiny odišli do Československa, starší išli do penzie a ich miesta obsadil srbský káder. A hoci učiteľské platy zaistovali slušné živobytie, v učiteľských školách nebolo slovenských žiakov, lebo toto povolanie zaznávali. Zakorenila sa mienka, že učiteľské povolanie môžu vykonávať len prospechovo slabší žiaci (Lilge, 1932: 81).

V archíve cirkevného zboru v Kysáči sú o práci miestnej slovenskej školy z tohto prechodného obdobia zachované nepočetné písomnosti. Niektoré z nich tu uvádzame chronologicky.

List zo 4. mája 1919 hovorí o veľkorysosti a altruizme V. Mičátka, ktorý sa pre suspenziu nezúčastnil zasadnutia školskej stolice, lebo si myslí, že by jeho prítomnosť bola iba na škodu: „Súč na tento čas v cirkvi i obci diskreditovaný, osobný, činný podiel budem môcť brať až po rehabilitácii snád.“ Pripojil však svoj peňažný príspevok vo výške 231,50 korún „na nádejné slov. gymnasium“, na ktoré sa konala zbierka.

²⁵¹ Po prvej svetovej vojne v novoutvorenom štáte školy ako vzdelávacie ustanizne zoštátnili, no budovy boli zoštátnené až po druhej svetovej vojne, dovtedy boli cirkevným majetkom (Fekete, 1996: 262).

List 3. júna 1919. Eduard Greisinger, riaditeľ škôl v Petrovci, a učiteľ Michal Kelenberger poslali list do kysácskej školy s informáciou, že ministerstvo osvety nalieha, aby slovenské učiteľstvo do 1. júla zostavilo čítanky a učebnice. Keďže petrovský učiteľský zbor nemôže túto úlohu sám urobiť, poveláva na turíčný utorok ráno všetkých učiteľov z okolitých slovenských obcí na poradu. V. Mičátek znovu konal v prospech svojho národa a žiakov: spolu s kolegyňou Darinou Viestovou zostavili *Slovenskú čítanku pre II. triedu slovenských ľudových škôl* tlačenú v kníhtlačiarňi v Petrovci. Neskôr zostavil aj *Čítanku pre V. – VI. triedu*, ktorá však nedostala povolenie na tlač. Ako to jeho sestra Eržika píše: „Okrem vlastných „Základov mluvnice“ spolupracoval temer pri všetkých učebniciach pre ľudové školy. Veľkú službu preukázal menovite organizovaniu slovenského školstva v Juho-slovácii. Školský referent dr. Disalovič vyslovil sa o ňom ako o nenahraditeľnom“ (Mičátková, 1923: 119).

V liste z 29. augusta 1919 sa dozvedáme o ťažkej finančnej situácii učiteľov v prechodnom období. V. Mičátek a J. Podhradský ako kantori takto oslovujú cirkevný zbor v Kysáči: „Nižepodpísaní kantori predstupujeme pred tvár Sl. a Vel. cirkve s uctivou žiadosťou, aby nášmu nesnesiteľnému hmotnému položeniu sl. cirkve aspoň čiastočne laskave odpomohla poskytnutím slušnej odmeny za kantorske služby, ktoré podpísaní pri cirkve konáme. Každému nášmu cirkevníkovi sú známe ťažké pomery, v aké živobytie naše zapadlo. Preto nejdeme ich tu vykladať na široko a len toľko zisťujeme, že z doterajších príjmov ani pri najväčšej skromnosti každodenný chlieb (podčiarknuté autormi) si zaopatriť nemôžeme. Preto prosíme Sl. a Vel. cirkve, aby nám za kantorské služby po 2000 kor. ročne honorovať ráčila, pri čom sa zvyklých štólov zriekame. Našu žiadosť oddôvodňujeme nie len vzhľadom na neobyčajnú drahotu, ale zvlášte i poukázaním na tú okolnosť, že cirkve pri vyhovení našej slušnej požiadavky neutrpí vlastne žiadnej hmotnej ujmy. Ako je všeobecne ešte v čerstvej pamäti, náš kantorsko-uč. plat len pred pár rokmi pozostával hlavne z prírodnín ktoré boli zamenené na hotovosť. Podívajme sa, ako by ten dôchodok pozostávajúci z prírodnín vyzeral dnes a m. [inulého] roku:

1. Tri siahly tvrdého dreva a 650 kor. vynáša... 1950
 2. 50 mier žita (32 met.) a 87 kor.....2784
 3. 12 ½ mier ovsa (6 met.) a 87 kor.....522
 4. 14 kočov a 50 kor.700
 5. Dovozy kapusty, mletie.....300
- 6265 kor.

Celú túto hodnotu cirkev zamenila nám onoho času za 726 kor., takže na nás kantoroch ročne zúrokuje (využíva vo svoj prospech) 5530 kor. Jestli by sa cirkvi pozdával obnos, ktorý pýtame, snáď prívysoký, nech nás platí od Michala dľa starého vokátora, lebo sme tej mienky, že Sl. a Vel. cirkev nenástojí na tom, aby na svojich služobníkoch zarábala, profitovala, ale že jej záleží na tom, aby svojim kantorom poskytla aspoň obstojné (podčiarnuté autormi) živobytie. V nádeji, že Sl. a Vel. cirkev našej slušnej a oprávnenej žiadosti ochotne a nie, so stiskáním vyhovie. Lučíme sa s úctou.“ Aj napriek tomu, že si svedomite vykonávali svoje povinnosti ako učitelia a kantori, predsa museli nestále pripomínať a pýtať si to, čo im patrilo.

List z 1. novembra 1919 svedčí o nevyhovujúcich podmienkach vyučovania a bývania učiteľov. V novembri ešte školu nezačali vykurovať, takže V. Mičátek oznamuje farárovi P. Turčanovi ako predsedovi školskej stolice, že kvôli neznesiteľnej zime poslal deti domov. Okrem toho už dvakrát na zasadnutiach školskej stolice bolo odsúhlasené, že treba opraviť dvere a okná na byte V. Mičátka, no k tomu ešte nedošlo. „V škole v zimníku, doma pod duchnou“. – uzaviera Vladimír list.

V prechodnom období náboženstvo bolo stále veľmi dôležitou súčasťou výučby. „Predseda učiteľského zboru V. Mičátek na zasadnutí priblížil zvyky a obyčaje pri vyučovaní. Keďže sú školy cirkevno-slovenské, vyučovanie sa vždy začína a končí cirkevným spevom a modlitbami. Prvá hodina je vždy náboženstvo a po každej hodine dáva sa dietkam oddych (púšťajú sa hromadne von, aby sa i svetlica vyvetriť mohla). Látku učiteľ snaží sa prebrať ešte v čas vyučovania, preto doma dietky iba písomné práce vykonávajú a pomocou príručných knížiek zadanú úlohu utvrdia v pamäti“ (list z 28. februára 1920).

Nedostatok palivového dreva bol v kysáčskej škole veľmi vypuklým problémom. V. Mičátek, toho času správca školy, vo svojej písanej poznámke z 10. marca 1920 adresovanej farárovi P. Turčanovi oznamuje, že vo všetkých školských budovách je chladno. „Zvonár nás odbavuje tým, že niet dreva. Ráďte prosím zakročiť, aby po obede bolo založené a aspoň trochu zakúrené, aby sa dalo sedieť bez zimníka“. Okrem nízkej teploty v triedach obecný lekár mesiac predtým (24. februára 1920) poukázal na nedostatočnú hygienu a navrhol predsedovi školskej stolice farárovi P. Turčanovi, že pre mnoho prachu je potrebné podlahy v triedach „rajsbať“ a „šurovať“ dvakrát mesačne.

List Vladimíra Mičátka predsedníctvu školskej stolice, resp. farárovi P. Turčanovi z 9. decembra 1920 sa týka veľkého počtu žiakov v jednotlivých triedach, nedostatku miestností a učiteľov, ako i nedostatku učebníc. Slovenské čítanky chýbali v III. triede (98 exemplárov), v V. triede chýbalo 90 čítaniek a v VI. triede

54 čítaniek. Tento problém sa zdal neriešiteľný, lebo kníhtlačiareň už knihy nemala na sklade. Takisto nebolo ani iných kníh: „Nemáme dobré staré katechizmuse, biblické histórie, cirkevný dejopis – slovom k vyučovaniu náboženstva potrebné knihy. Náš seniorát by mal určiť látku náboženstva a ustáliť knihy a o ne sa i postarať, t. j. aby boli k dostaniu! Rozvrh uč. látky zo srbskej reči, zemepisu a dejepisu pre III. IV. V. a VI. triedu je povinný i pre privátne (podčiarkol V. M.) školy s ne srpskou rečou. A ak naše školy visia medzi nebom a zemou (pozn. autora: naráža na to, že už neboli cirkevné a ešte neboli štátne) i ony sú povinné tohoto rozvrhu sa pridržať.“ Porada sa rozhodla zadovážiť „Srpski Udžbenik“, ktorý vysvetľuje učebnú látku v srbčine a na nasledujúcej strane hneď v preklade do slovenčiny. Nakoniec Mičátek prosí školskú stolicu, „aby ráčila porobiť žiaducne kroky k pozdviženiu nášeho školstva, lebo ak sa ničoho nepodnikne k jich prospechu, úplne zaostanú na škodu ľudu a cirkvi našej.“²⁵²

V. Mičátek v liste z 15. decembra 1920 zaslal predsedníctvu školskej stolice v Kysáci dopis škôldozorcu č. 8627/920, podľa ktorého cirkev má platiť učiteľstvo. Učitelia doposiaľ svoj plat dostávali z „horného úradu v N. Sade. Od 1. januára 1921 táto povinnosť pripadá miestnej cirkevnej pokladnici. Mimo tohto učiteľstvu pripadajú osobné dražobné doplatky dľa nariadenia č. 7240/1920.“ V pokračovaní prosí o čím skoršie vyplatenie týchto zákonných požiadaviek.

Obvyklým javom bolo, že chudobné slovenské cirkevné zbory kvôli ťažkému finančnému postaveniu iba s veľkými ťažkosťami udržiavali školy a učiteľov (*Národná jednota*, 1920/9, 3). Často nemohli zadovážiť základné školské potreby, akými sú atrament a krieda, takže si učitelia priali dostať sa pod štátnu správu v nádeji, že im štát poskytne lepšie pracovné podmienky.²⁵³ Napriek tomu cirkev a jej kňazi v čase zoštatnenia škôl „húževnate si bránili tieto drahé, k srdcu národa Božieho, mozoľovitým grošom, potom a bojom vybudované školy“. Existovali obavy, že ak cirkev stratí školy, národné povedomie sa bude časom oslabovať.

²⁵² Najvýznamnejšou udalosťou pre tu žijúcich Slovákov bolo (okrem založenia slovenského gymnázia) založenie slovenskej kníhtlačiarne v Petrovci. Za členov spravujúceho a dozorného výboru boli zvolení členovia z väčších slovenských obcí, a tak i Ján Podhradský, učiteľ z Kysáča, bol zvolený za člena dozorného výboru. Zásobovanie škôl učebnicami, vydávanie kníh a tlačív v slovenskom jazyku malo poslúžiť kultúrnemu a hospodárskemu pozdvihnutiu dovtedy zaznávaného slovenského národa (Bartok – Miklovic – Dýr, 1979: 8).

²⁵³ Učiteľské platy boli malé, tak si učitelia privyrábali aj inými spôsobmi. V zápisnici zhromaždenia predsedníctva obce notár oznamuje, že Jaroslav Lanský, dočasný obecný pisár, sa poďakoval a navrhuje, aby bol na miesto notárskeho pomocníka zvolený Ladislav Urban a na miesto pisára Samuel Mesík. Obaja s pravidelne stanoveným platom a štátnym dražobným podvýškom (Zapisník skupštine opštinskog predsedništva 1910 – 1927; rok 1920, str. 125, Fond Opština Kisač: IAGNS).

Okrem toho si ľud už nebude môcť voľiť učiteľov (Turčan, 1930: 39). Zoštatneniu škôl sa však nedalo zabrániť.

Prvá porada slovenského štátneho učiteľstva v Kysáči sa konala 2. septembra 1921. V zápisnici z učiteľskej porady je zaznamenané: “Úradné oznámenie pána direktora, že sme vymenovaní za štátnych učiteľov s 1. 4. 1921. zbor s uspokojením bere v známosť.”²⁵⁴

Od svojho príchodu obyvateľstvo bolo silne nábožensky založené a len ťažko sa vyrovnávalo s tým, že školy majú byť v krátkom čase zoštatnené. A tak aj článok v Národnej jednote (*Národná jednota*, 27. augusta 1920/28) bez ohľadu na to, že sa pozitívne zmieňuje o blížiacom sa “soštatnení”, po inercii končí vo vtedajšom cirkevnom duchu: “Nuž napred v mene Božom zase do veľmi vážnej a osožnej práci, Prajeme naším pánom učiteľom v ich povolání chuti, trpelivosti, lásky a mnoho zdaru, aby mohli národu nášmu čím rozumnejších, čím čestnejších, čím lepších ľudí a vlasti našej čím zdarnejších občanov vychovať.”

Koncom augusta roku 1920 *Národná jednota* na titulnej strane prináša článok, ktorý pripravuje slovenské obyvateľstvo na začiatok školského roka s určitými novotami. Upozorňuje sa v ňom na zoštatnenie škôl a sprísnenie výučby, ktoré však treba chápať priaznivo. Rodičia sa vyzývajú, aby rešpektovali nariadenia vlády a štátne predpisy a pravidelne v termíne zapisovali deti do školy. Počnúc 1. septembrom počas troch dní majú byť všetky deti zapísané a výučba začne hneď potom. V minulosti sa zápis prolongoval aj na dva mesiace, takže riadna výučba sa začínala až koncom októbra. Školský rok sa v minulosti končil v polovici mája a v minulom roku bolo zákonom predpísané ukončiť výučbu 28. júna. Rodičia sa vyzývajú takto: “Nehľadme na školy naše nepriateľským okom, ale práve s láskou a úctou, veď predsa sú ony stánky kultúry, osvety.” V tom duchu sú rodičia nabádaní na to, aby svoje deti pravidelne posielali do škôl a neprekážali im v nadobúdaní vedomostí potrebných pre život. Potreba zoštatnenia sa vysvetľuje tým, že dozor nad školami vykonáva štát.

Pokroková politika zoštatnenia škôl nemala pozitívnu odozvu u slovenských vodcov. Tým skôr, že nebola splnená ich požiadavka, aby sa žiaci učili štátny srbochorvátsky jazyk od tretieho, prípadne štvrtého ročníka, keď zvládnu čítanie a písanie vo svojom materinskom jazyku. Učili sa ho od prvého ročníka, čo nebolo efektívne, lebo si žiaci tieto dva jazyky miešali.

²⁵⁴ V zápisniciach učiteľských porád si možno všimnúť, že vzájomné oslovovanie učiteľov počas cirkevného obdobia bolo pán brat, kým v zoštatnených školách už pán učiteľ.

Na druhej strane dosiahli určité ústupky: Slováci získali svoje gymnázium v Petrovci a vyučovanie v slovenských školách prebiehalo v materinskom jazyku, okrem národne dôležitých predmetov, ako boli dejepis a zemepis.

Školy sa zoštátnili a v oblasti školstva sa uvádzali nevyhnutné reformy. V rámci povinného občianskeho školenia detí sa zavádza povinná výučba srbsčiny ako štátneho jazyka. Touto zmenou si štát vytvoril podmienky na vychovávanie v "nacionálnom duchu". Učitelia sa stávajú štátnymi zamestnancami a hmotne ich vydržiava štát. No nie vždy štát stačí odpovedať aj na požiadavky zväčšenia školského priestoru, čo bol aj prípad v Kysáči. A tak sa kvôli kvantitatívnemu rastu počtu žiakov v školskom roku 1921/22 prešlo z celodennej na polodennú výuku. Úhrnne 709 žiakov bolo rozdelených do ôsmich oddelení so slovenskou a jedného oddelenia so srbskou vyučovacou rečou, čo znamená, že v triede bolo 120 až 160 detí. Aj naďalej sa pociťoval nedostatok učebníc v materinskom jazyku. Štátom bol určený i obsah vyučovacieho programu, do ktorého bol zaradený celý rad kvalitatívnych zmien, z ktorých boli najpodstatnejšie dve: učivo bolo prispôbené veku a intelektuálnym schopnostiam žiakov a zmenšený bol povolený počet žiakov v triede. Hlavným cieľom osvetovej politiky bolo potlačenie následkov maďarizácie na školách.

Celé medzivojnové obdobie, trvajúce od roku 1918 do roku 1940, je považované za najbúrlivejšie vývinové obdobie slovenského vojvodinského školstva.

Vzdelávanie v kontexte slovensko-srbských vzťahov v základnej škole s vyučovacím jazykom slovenským v Kysáči v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov

V roku 1773, keď sa prví Slováci prisťahovali do Kysáča, sa objavuje prvá písomná zmienka o existovaní srbskej pravoslávnej školy v Kysáči (Ognjanović, 195?: 105), kým slovenská evanjelická škola bola založená roku 1785 (Jesenský, 1773: 4). Školy mali konfesijný charakter, no boli pod povinným dozorom štátu. Vtedy sa začína spolunažívanie a vzájomná spolupráca Slovákov a Srbov v Kysáči, ktorá bola najmä v medzivojnovom období plodná a vzájomne užitočná predovšetkým v oblasti základného vzdelávania.

Po prvej svetovej vojne školy boli zoštatnené, učiteľov vyberalo Ministerstvo osvety v Belehrade, takže sa stávali štátnymi zamestnancami so stabilnými platmi, triedy mali menší počet žiakov, no nedostatok slovenských učiteľov konštantne pretrvával, lebo cirkevní učitelia sa pre neznalosť štátneho jazyka v novoutvorenom Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov museli vrátiť do pôvodnej vlasti, na územie dnešného Slovenska.²⁵⁵

Hoci zákon nariaďoval, že jazyk výučby v každej škole musí byť materinský jazyk jej žiakov, zákon tiež ukladal, že výučba niektorých predmetov musí prebiehať v srbskom jazyku. Z toho vyplývali aj mnohoraké úlohy málopočetnej slovenskej vojvodinskej inteligencie: zväčšiť záujem príslušníkov vlastnej menšiny o vzdelávanie svojich detí, zabezpečiť chýbajúci učiteľský káder, ako i vybojovať výhodnejšie zákony pri uvádzaní štátneho jazyka do slovenských ľudových škôl.

Prvá učiteľská rada slovenského štátneho učiteľského kolektívu v Kysáči bola uskutočnená 2. novembra 1921. V druhom bode zápisnice učiteľskej rady (ZŠP) se uvádza, že úradné vymenovanie za štátnych učiteľov dňa 1. apríla 1921 prijal kysáčsky učiteľský kolektív s nadšením (AOŠK). Zoštatnenie škôl pokladali Slováci za zlepšenie situácie, pretože slovenskí učitelia v bratskom vzťahu s juhoslovenskými učiteľmi mali zabezpečený status (o ktorý doteraz museli neustále bojovať) a platom a postavením patrili medzi štátnych zamestnancov (*Náš život* 1933/3-4, 71). Práca a fungovanie slovenských škôl už neboli v kompetencii slovenskej evanjelickej cirkvi a takisto ani srbské školy neboli pod patronátom pravoslávnej cirkvi. V politických obciach boli všetky školy spojené do jednej pod názvom Štátna základná škola (Шимуновић–Бешлин, 2007: 188).

²⁵⁵ O slovenskom školstve vo Vojvodine po roku 1918 bližšie: Chrtán, 2019: 224 – 232.

Radivoj Miškov uvádza, že škola v Kysáči od roku 1920 do roku 1934 fungovala pod menom *Slovenská štátna základná škola Kysáč* (*Sumarni inventar sa beleškom o fondu, Slovačka državna osnovna škola Kisač*; F86, IAGNS). Vyučovanie v slovenskom jazyku v Kysáči prebiehalo v siedmich budovách a vyučovanie v srbskom jazyku prebiehalo vo farskej budove srbskej pravoslávnej cirkvi (Berédiová-Stupavská, 2013: 287). Vyučovanie v maďarskom jazyku bolo zrušené vo všetkých školách, v ktorých maďarskí žiaci netvorili väčšinu (Mesaroš: 1981: 187). Hoci zákon určoval, že jazyk výučby v každej škole má byť materinským jazykom jej žiakov, zároveň tiež nariaďoval vyučovanie niektorých predmetov v štátnom jazyku. Úloha málopočetnej slovenskej inteligencie bola mnohokrát: zväčšiť záujem národa o vzdelávanie detí, zabezpečiť chýbajúce učiteľské kádre a vybojovať také zákony, ktoré budú pomáhať pri uvádzaní vyučovania štátneho jazyka do slovenských ľudových škôl. V Kysáči sa v plnej miere prejavuje vzájomná srbsko-slovenská spolupráca v riešení školských otázok, zvlášť v dlhotrvajúcom nedostatku učiteľských kádrov, ktorý bol riešený zamestnávaním učiteľov srbskej národnosti. Pretože sa zväčšil počet žiakov a pretože bol nedostatok učební, už v školskom roku 1921/22 sa prešlo z celodenného na poldenné vyučovanie.

Obr. 41: Učiteľka Zlata Porubská so žiakmi (generácia 1918)²⁵⁶

²⁵⁶ Obrázok poskytla Zuzana Ďurovková.

Podľa *Obežníka 1925 – 1927 (Knjiga saopštenja 1925 – 1927, F86 IAGNS)* v *Slovenskej štátnej základnej škole v Kysáči* boli ako učitelia zamestnaní aj Slováci, aj Srbi: Oľga Babylonová, rod. Garajová, Anđelka Barasová, rod. Maleševićová, Milica Dodićová, Jelena Gerićová, Jovan Jakšić, Novka Jakšićová, rod. Erdeljjanová, Mária Jurániová, rod. Dobšinská, Ljubica Kekićová, Ján Klinko, Natalija Lugovskaja, Ján Pavlov, Julka Pavlovová, rod. Kováčová, Ivan Pereligin, Aurélia/Zlata Porubská, rod. Jesenská, Mária Rusnáková, Gustáv Smetana, Peter Šimkovic, Mária Hrubíková, rod. Vodová. Do roku 1929 boli na škole zamestnaní títo učitelia: Karolína Mesíková, vydatá Čerfelová, G. Demiden, Leposava Milosavljevićová, Žarko Nikolić, Ján Ededy, Elena Párnická, rod. Bodická, Emil Klobušický, Milan Tutorov (Berédivá-Stupavská, 2013: 291 podľa rukopisu M. Párnického, AZŠKLŠK).

Počas slovenských národných slávností v Petrovci v roku 1925 bolo usporiadané stretnutie slovenských učiteľov. Ján Čajak, správca školy v Petrovci, konštatoval, že je chybou, ale nie vinou vlády, že do slovenských škôl posielajú učiteľov, ktorí nie sú slovenskej národnosti, pretože tak sa iba zaplňajú prázdne učiteľské miesta. Riešenie problému vidí v lepšej spolupráci a komunikácii medzi osvetovými organizáciami Slovákov a Ministerstvom osvety (*Národná jednota*, 1925/34, 2). Aktivita týkajúca sa tejto otázky boli zintenzívnené zvlášť v roku 1928, tesne pred vynesení nového zákona o ľudovej škole v roku 1929. Na konferencii slovenských vojvodinských učiteľov uskutočnenej v Kysáči (*Národná jednota*, 1928/2, 1) napísal text rezolúcie, ktorá sa zaoberá otázkami nedostatku učiteľských kádrov v slovenských školách, Peter Šimkovic, učiteľ z Kysáča (*Národná jednota*, 1928/3, 2).

Osvetový pracovník, historik, publicista a prekladateľ Karol Lilge (1888, Mošovice, Slovensko – 1953, Beška, Srbsko), ktorý 14 rokov pôsobil ako učiteľ v nemecko-srbskej škole v Beške, veľmi dobre poznal stav, pomery a potreby slovenského školstva a venoval sa najmä jeho kádrovým otázkam. I keď zasielať anketové listy vojvodinským Slovákom a nie vždy a od všetkých dostať patričnú pozornosť nepôsobí povzbudzujúco, svoj postoj k práci a k slovenskému ľudu a slovenskej národnej afirmácii nikdy nezmenil. Svedomite zbieral údaje zo 16 našich prostredí. Podľa Lilgeho údajov z roku 1925 slovenské školy mali 50 učiteľov, no neobsadených zostalo ešte 29 učiteľských miest.

Obr. 42: Žiaci s učiteľkou Zlatou Jesenskou Porubskou roku 1925²⁵⁷

V školskom roku 1927/28 v školách so slovenským vyučovacím jazykom pracovalo vo Vojvodine 110 učiteľov, z čoho bolo 70 slovenskej a 40 srbskej národnosti (*Národná jednota*, 1928/8, 1). V Kysáči bol počet slovenských a srbských učiteľov v pomere 7:3. Desať rokov po vytvorení nového štátu klesol počet slovenských učiteľov z 87 na 70 a výchova slovenského učiteľského dorastu závisela predovšetkým od dobrej vôle štátnej osvetovej vrchnosti (*Národná jednota*, 1928/9, 3).

Ak porovnáme stav pred prvou svetovou vojnou, keď kysáčski učitelia mali v jednej triede aj 250 detí, so situáciou v školskom roku 1927/28, okolnosti sú oveľa prajnejšie: na jedného učiteľa v slovenskom prostredí pripadá v priemere 48 žiakov. Otázka kvality vyučovacieho procesu bola v tejto situácii druhoradá. Veľké percento žiakov opakovalo nižšie ročníky, žiaci vyšších ročníkov sa zo školy odhlasovali, a to hlavne z toho dôvodu, že ich vyučovali srbskí učitelia, ktorí nepoznali materinský jazyk slovenských žiakov, a preto sa vo výučbe nemohli dosiahnuť želané výsledky (*Lilge*, 1928/8: 1).

²⁵⁷ Obrázok poskytl Zuzana Ďurovková.

Voda	(neuvádza roč.)	31 (12ch+19d)	10 (6ch+4d)
Klinko	(neuvádza roč.)	32 (15ch+17d)	10 (6ch+4d)
Malešević	(neuvádza roč.)	15	5
Pereligin	(neuvádza roč.)	16	11
Lugovskaja	III. (mužská)	28	5
Jakšić	V. – VI. (mužská, srb.)	17	0
Adamović	V. – VI. (ženská, srb.)	18	33 (naplnili 12 rokov)

*Tabuľka č.1: Štatistika žiakov, ktorí postupujú/opakujú ročník
v školskom roku 1926/27*

Príčinou zlého prospechu žiakov v škole bola predovšetkým nepravidelná dochádzka žiakov počas poľných prác, čo bolo ustálenou praxou a pretrvávajúcim problémom od samotného založenia školy. Zákon určoval tresty pri absencii žiakov na vyučovaní, no keďže učitelia a správcovia škôl dôverne poznali podmienky života na dedine, úradnou cestou od školského dozorca žiadali dovolenie o prerušenie výučby počas jarných a jesenných poľnohospodárskych prác:

„18. 05. 1925. Ctený zbor, na známosť vám dávam, že pán škôldozorca pod číslom 844-925 schválil od 19. do 23. 05. školským dietkam ku kopaniu kukurice dovolené.

17. 05. 1926 Dostali sme na kopačku 3 dni. Dietky teda rozpustiť.

20. 09. 1926 Pán škôldozorca schválil dietkam lámačku 7 dní.“

Praktizovalo sa aj posúvanie začiatku školského roka. Tak školský rok 1925/26 sa začal 1. novembra s tým, že prváci mali 2-3 dni predtým poobedňajšie „poldenné vyučovanie“ (28. 10. 1925). V nasledujúcom školskom roku bola situácia lepšia, s výučbou začínali 7. septembra (01. 09. 1926) (*Knjiga saopštenja 1925 – 1927*).

Učitelia slovenských tried neprítomných žiakov nezapisovali do úradných denníkov, ale mali interné evidence, tzv. zameškávajúce denníky (11. 06. 1926 *Knjiga saopštenja 1925 – 1927*). Často však pozývali rodičov na rozhovory do školy, no tresty boli zriedkavé a peňažné tresty pozmenili na odplatu prácou. V praxi to znamenalo, že rodičia vypomáhali v prácach pri údržbe školských budov

a dvorov. V *Zápisnici školského výboru 1926 – 1932*²⁵⁹ z 2. apríla 1931 bolo zaznamenané, že farbenie školských budov má byť uskutočnené nádennickou prácou predovšetkým tých, ktorí majú daňové dlhy. Na tie účely bolo schválených 5000 din.

Takýto stav nedbanlivej dochádzky žiakov pretrvával až do začiatku druhej svetovej vojny. Podľa *Zápisnice školského výboru* z 23. septembra 1941 boli rodičia povolaní na výsluch, ktorý trval celé tri hodiny. Z 207 pozvaných rodičov prišlo 97. Pohovor bol uzatvorený konštatovaním, že neprítomnosť rodičov bola vo väčšine prípadov oprávnená, lebo mnohí z nich boli na vojenskom cvičení, takže deti ich nahrádzali pri práci na poli, či zostávali doma a opatrovali mladších súrodencov. Členovia školského výboru, dôverne poznajúc situáciu v obci, nepotrešali rodičov finančne. Bol vydaný prísny príkaz, aby žiaci pravidelne dochádzali na vyučovanie.

Predseda Školského výboru Pavel Mihál navrhoval, aby sa rodičom odpustil trest pri absencii detí v škole v termínoch od 10. do 20. septembra a od 1. do 10. októbra. Členovia Školského výboru s návrhom súhlasili a posunuli žiadosť školskému dozorcovi (*Zápisnica školského výboru* z 27. 10. 1926). O pretrvávajúcej biede a chudobe obyvateľstva svedčí aj zápisnica z 29. 5. 1927 so žiadosťou rodičov, aby boli ôsmi žiaci piateho a šiesteho ročníka ospravedlnení z vyučovania počas poľných prác, keďže rodičia sú chudobní a ich deti musia zarábať na živobytie rodiny ako nádenníci.

Štatistika slovenského ľudového školstva Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov v školskom roku 1927/28 poskytuje prehľad počtu žiakov a učiteľov slovenských obcí v Báčke, Banáte a Srieime. Údaje týkajúce sa Kysáča, ktorý mal vtedy 4850 obyvateľov, sú takéto: 163 prvákov, 147 druhákov, 90 tretiačov, 46 štvrtákov, 53 piatakov, šiestakov nebolo. Spolu 499 žiakov. Škola mala desať oddelení a na učiteľa jedného oddelenia pripadalo v priemere 50 žiakov.²⁶⁰ Čo sa týka učiteľských kádrov, pôsobili tu traja učitelia a štyri učiteľky Slováci a traja „nenaški“ učitelia. Mali k dispozícii 7 bytov a možnosť „pobočného dôchodku“ kantorovaním.

²⁵⁹ „Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom, Zapisnik školskog odbora 1926 – 1932“ F 86, IAGNS

²⁶⁰ Rok predtým sa v niekoľkých zápisniciach zasadnutí Školského výboru písalo, že je potrebné vystavať ešte jednu školskú budovu s aspoň troma učebňami. Tento problém konštantne pretrvávajúceho nedostatočného priestoru bol čiastočne riešený tým, že sa podľa zákona do prvej triedy mohli zapísať iba deti, ktoré do konca kalendárneho roka (a nie školského) dovŕšili 7 rokov. Takže neboli vytvorené 3 triedy prvákov, iba dve. Úhrnne bolo 452 žiakov (*Zápisnica Školského výboru* z 29. 5. 1926, bod 4).

Obr. 44: Učiteľský zbor v školskom roku 1927/28

Štatistiky školy vypracoval veľmi svedomito a zodpovedne Karol Lilge. Sú to takmer jediné údaje o našom školstve zaznamenané medzi dvoma vojnami. Tieto údaje však nie sú celkom presné. O počte žiakov v Kysáči v tomto školskom roku v *Zápisnici školského výboru kysáčskej školy*²⁶¹ z 15. mája 1927 je zaznamenaný takýto návrh delenia žiakov do ročníkov v školskom roku 1927/1928: 1. ročník: 168 žiakov s tromi učiteľmi; 2. ročník: 160 žiakov s tromi učiteľmi; 3. ročník: 91 žiakov s dvoma učiteľmi; 4. ročník: 53 žiakov s jedným učiteľom; 5. a 6. ročník spolu: 50 žiakov s jedným učiteľom. V srbskom oddelení bolo 24 žiakov s jedným učiteľom. Úhrnne bolo 546 žiakov.

V šk. roku 1929/1930 na celoštátnej úrovni bolo priemerne 87 žiakov na učiteľa (Sirotković, 1990: 490). Nový zákon určoval menší počet žiakov v oddelení – najmenej tridsať a najviac päťdesiat (Плигоричевић, 1972: 79). To ešte viac zvýraznilo potrebu (už i tak nedostatočného) väčšieho počtu slovenských učiteľov.

Československý zväz (založený na kongrese predstaviteľov Čechov a Slovákov 28. a 29. júna 1921 v Osijeku; sídlo sa neskôr presúva do Belehradu a úspešne funguje do založenia Matice slovenskej v Juhoslávii v roku 1932; formálne existuje do roku 1938) sa úspešne venoval školským otázkam. Vďaka angažovaniu Československého zväzu dovolilo Ministerstvo osvety 10. júna 1928 jeho sekretárovi Karolovi Lilgemu a priateľom Slovákov z radov srbskej inteligencie (dr. Ivan Ribar

²⁶¹ „Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom, Zapisnik školskog odbora 1926 – 1932“ F 86, IAGNS

a dr. Slavko Šečerov) rozhodnutím pod číslom ONBr. 45.752 organizovať kurz pre slovenských učiteľov, ktorý sa začal 11. júla a skončil 28. augusta 1928 (*Národná jednota*, 1928/40, 4).²⁶² Keďže ministerstvo odkladalo ich promóciu, lebo text zákona nepredvídal takúto možnosť, pokračovalo sa s praxou vymenúvania srbských učiteľov do slovenských oddelení (*Národná jednota*, 1929/20, 1; 1931/54, 3).

Obr. 45: Časť učiteľského zboru v školskom roku 1928/29²⁶³

Hoci ministerstvo schválilo kurz pre slovenských učiteľov a dôkaz o absolvovanom kurze mal pečiatku štátnej inštitúcie, ako i podpis osobitného poverenca ministerstva osvetý, text zákona o ľudových školách takúto možnosť nepredvídal, takže problém učiteľských kádrov v slovenských školách zostával nevyriešený (*Národná jednota*, 1931/54, 3). Okrem 36 maturantov Slovenského gymnázia v Petrovci (založeného roku 1919) sa kurzu zúčastnilo aj osem učiteľov s cieľom zdokonaľiť sa v slovenskom jazyku (*Národná jednota*, 1928/36, 2). Medzi nimi bola aj učiteľka Anđelka Barasová, zamestnaná v Kysáči od roku 1925, ktorá neskoršie, od roku 1934 do roku 1939, pracovala v slovenských oddeleniach štvrtého

²⁶²Výbor Československého zväzu na zasadnutí 27. novembra 1927 schválil návrh jeho tajomníka Karola Lilgeho o potrebe organizovania osvetového zjazdu slovenského a českého učiteľstva a iných kultúrnych pracovníkov. Zjazd bol usporiadaný 2. februára 1928 v Starej Pazove. Hlavným predmetom bol nedostatok slovenských učiteľov. Touto otázkou sa zaoberala i kysáčska konferencia príslušníkov Demokratickej strany v decembri 1927. Lilge tento staropazovský zjazd pokladá v našom školstve za medzníkový, lebo sa takmer všetky požiadavky uviedli do života (Bližšie o požiadavkách z tohto kolektívneho rokovania učiteľov: Lilge, 1932: 82 – 84).

²⁶³ Obrázok poskytol Rastislav Surový.

ročníka v Kysáči (*Personalni dosije Anđelka Baras*, F126 IV, AVNS). Potom pracovala v Novom Sade.²⁶⁴

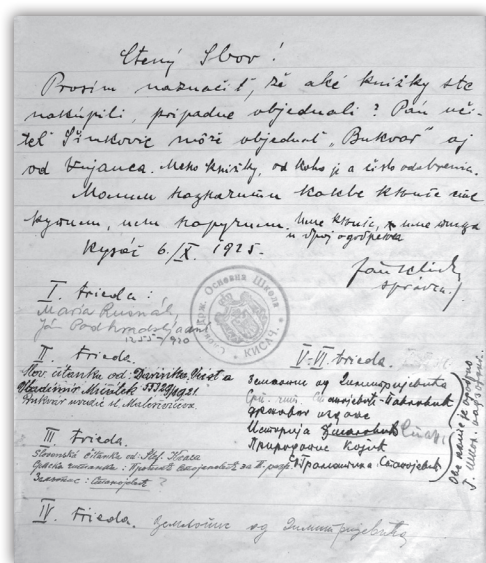
Obr. 46: Učiteľka Anđelka Barasová a generácia žiakov slovenskej triedy narodených roku 1923²⁶⁵

Aj predtým v Kysáči pracovali učiteľky inej národnej príslušnosti: Srbka Milica Dodićová (*Personalni dosije Milica Dodić*, F126 IV, AVNS) a Juhoslovanka Marija Adamovićová (*Personalni dosije Marija Adamović*, F126 IV, AVNS).

V prvom bode zápisnice učiteľskej rady (ZŠP) uskutočnenej 2. septembra 1921 sa uvádza, že Milica Dodić je prvýkrát prítomná na spoločnej učiteľskej rade slovenských a srbských učiteľov v rámci už zjednotenej štátnej školy v Kysáči. Keďže v slovenskej škole bolo 709 žiakov a iba šesť učiteľov slovenskej národnostnej príslušnosti (tri učiteľské miesta boli práve otvorené a od minulého školského roku tiež zostalo jedno neobsadené učiteľské miesto), Milica Dodić navrhla, že by rada prebrala dvadsať slovenských žiakov do srbskej školy, ktorú vtedy navštevovalo 21 žiakov (AOŠK). M. V personálnom pracovnom spise M. Dodićovej je zaznamenaná jej znalosť slovenského jazyka, no keďže bola zamestnaná srbským pravoslávnyim cirkevným zborom v Kysáči, od roku 1909 do roku 1925/26 pracovala iba v srbských oddeleniach; potom bola premiestnená do Srbobranu.

²⁶⁴ Personalni dosije Anđelka Baras, F126 IV, AVNS

²⁶⁵ Obrázok poskytl Zuzana Ďurovková.

Obr. 47: Zoznam slovenských učebníc, ktoré sa používali v kysáčskej škole v dvadsiatych rokoch 20. stor.²⁶⁶

Marija Adamović bola narodená v Istrii, bola juhoslovanskej národnosti, katolíckeho vierovyznania a s dobrou znalosťou slovenského jazyka. Nemôžeme s istotou tvrdiť, že jej premiestnenie súviselo s rezolúciou Národnej rady Slovákov vyhlásenej na Slovenských národných slávnostiach roku 1926, podľa ktorej sa okrem znalosti slovenského jazyka v slovenských školách vyžaduje aj angažovanie učiteľa zodpovedajúceho (evanjelického) vierovyznania (*Národná jednota*, 1926/33, 1). Evidentné je, že M. Adamović v Kysáči pracovala od roku 1923 do roku 1927 ako učiteľka v oddelení so slovenským vyučujúcim jazykom, potom bola premiestnená do Rumenky.²⁶⁷

Aj oddelenia, v ktorých sa vyučovalo v štátnom jazyku, trpeli nedostatkom kádrov následkom rozmiestnenia srbských učiteľov do slovenských oddelení. Tak učiteľ Ivan Pereligin (uprchlík, podporučík ruskej národnostnej príslušnosti, ktorý v Rusku ukončil učiteľskú školu, Vojenskú akadémiu v Moskve a Bohoslovecko-učiteľskú školu v Prizrene), ktorý ovládal srbčinu s badateľným prízvukom, pracoval v srbskom oddelení v Kysáči od roku 1925 do roku 1929, keď bol premiestnený do Gribovca.

²⁶⁶ *Knjiga saopštenja 1925 – 1927*, F 86, IAGNS

²⁶⁷ Personalni dosije Marija Adamović, F126 IV, AVNS

Hlavnou myšlienkou slovenských osvetových pracovníkov bola slovanská vzájomnosť, ktorú často vyzdvihoval Československý zväz v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (1921 – 1932). Jeho úlohu neskoršie prevzala novozaložená Matica slovenská v Juhoslávii, ktorá bola založená v roku 1932. Na kongrese československých učiteľov 2. februára 1928 v Starej Pazove bola vyhlásená rezolúcia, v ktorej sa proklamuje, že učitelia československých škôl sú ochotní spolupracovať a zbližovať sa s juhoslovanskými učiteľmi (*Národná jednota*, 1928/19, 2). Slovenskí učitelia v Kysáči boli aktívnymi účastníkmi stretnutí, konferencií a kongresov slovenských učiteľov vo Vojvodine a vo svojej práci dôsledne uplatňovali schválené rozhodnutia.

Článok 45 Zákona o ľudových školách z roku 1929 dovoľoval, aby menšinové školy s najmenej dvoma oddeleniami mohli mať svojho správcu (Ededy, 1939: 193 – 194), ktorý ale nevplýval rozhodujúcim spôsobom na ustálenú prax v tejto škole, takže sa – aj pred, aj po vyhlásení tohto zákona – správcovia školy vyberali z radov Slovákov aj Srbov: Gustáv Smetana (1923 – 1925), Ján Klinko (1925 – 1929), Jovan Jakšić (1929 – 1930).

Takisto sa aj členovia školského výboru vyberali úmerne z radov Srbov a Slovákov. Napríklad v zápisnici zhromaždenia okresného predsedníctva z 10. apríla 1921, na základe rozhodnutia náčelníka zo 4. 4 1921 č. 786/921 sa nariaďuje, aby sa konštituoval prvý školský výbor v zoštatnenej škole. Do výboru boli jednohlasne zvolení: Steva Pašćan, Pavel Macák a Ján Ferko. Podľa zápisice z 22. októbra 1923 bola voľba nových členov školského výboru a zvolení boli: Gavra Malivuk, Pavel Turčan, Andrej Števíć, Pavel Kelement, Andrej Chrtan, Ján Krajčík (*Zapisnik skupštine opštinskog predsedništva 1910 – 1927*, str. 136, 188; Opština Kisač, IAGNS).

V škole sa okrem štátnych sviatkov zaznamenávali ako srbské, tak aj slovenské náboženské sviatky. Uvádzame niektoré zápisy z obežníka:

„03. 05. 1925 Turične sviatky budú zaznamenané v nedeľu a v pondelok. V utorok pravidelné vyučovanie.

05. 01. 1926 Keďže pravoslávni kolegovia tri dni mali sviatok, kolegovia zo slovenskej školy ich zastupovali a tak tie tri dni vyučovali celý deň.

21. 06. 1925 Zaznamenávanie prenesenia pozostalostí Njegošových z Cetinja na Lovćen.

28. 10. 1925 V sobotu, t. j. 31. októbra nám prichodí zasvätiť pamiatku reformácie, vyučovanie v ten deň nebude.

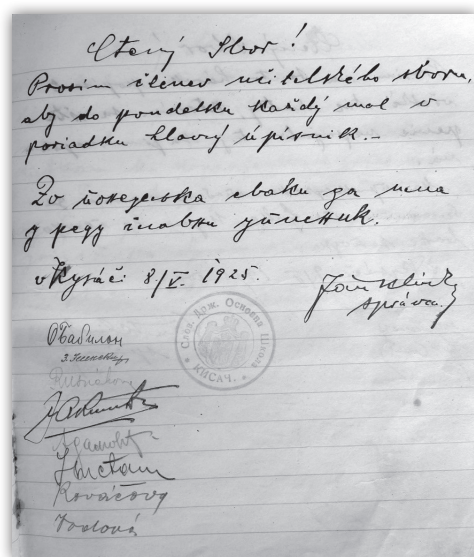
12. 05. 1926 Zajtra na deň Vstúpenia vyučovanie nebude. Peniaze na kostol „Sv. Sávu“ zozbierať.

30. 11. 1926 Zajtra, 1. decembra ako na deň zjednotenia Srbov, Chorvátov

a Slovincov budú držané služby Božie. Všetky dietky od II. triedy pôjdu do kostola, ako aj všetci učiteľia.

07. 01. 1927 Ohľadom na pravoslávne Vianoce, zajtra, t. j. v sobotu vyučovanie nebude. „Zišlo mi na rozum, že sme aj vlani tak zadržali.“ Podpísaná učiteľka Zlata Jesenská ešte pripísala: „Zajtra sú narodeniny našej Kráľovnej!“

01. 02. 1927. Kysácka obyčaj je od dávna, že na „Hromnice“ vyučovanie nebýva. Zadržíme to aj teraz a vyučovanie zajtra nebude“ (Knjiga saopštenja 1925 – 1927, IAGNS).

Obr. 48: Niektoré oznámenia sa v obežníku písali v srbčine aj v slovenčine²⁶⁸

V tomto období boli slovenskí učiteľia často sklamaní z postoja srbských osvetových vrchností voči nim, lebo okrem iného museli skladať dodatočné skúšky z nacionálnych predmetov a potom sa o ich zamestnaní rozhodovalo v Belehrade. Uvažovalo sa aj o tom, že sa budú slovenskí učiteľia zamestnávať v Macedónsku, hoci tam Slováci vôbec nežili (Gubová Červená, 2015: 116). V personálnych spisoch Michala Párnického sa jeho prvá služba uvádza v meste Metimir v Prespanskom okrese na juhu Macedónska v rokoch 1930 – 1932 (Personalni dosije Mihailo Parnjicki F86 IV, AVNS).²⁶⁹ Slováci bojovali o svoje práva v novom štáte

²⁶⁸ Knjiga saopštenja 1925 – 1927, F 86, IAGNS

²⁶⁹ Podľa Zorkića (1984: 566) služba v Macedónsku bola „odmenou“ pre učiteľov – pokrokových mládežníkov. To boli zaostalé kraje, v ktorých nikto nechcel dobrovoľne pracovať, takže táto služba

prostredníctvom slovenských politických organizácií, osvetových inštitúcií, ale aj príslušníkov slovenskej inteligencie. V súvislosti so zamestnávaním slovenských učiteľov na slovenských školách každoročne opakovali svoje požiadavky, ktoré súviseli s ich postavením a s dostatočnou dotáciou hodín z vyučovacích predmetov slovenský jazyk a dejiny. Štátne inštitúcie nereagovali – štát bol nestabilný – od založenia do roku 1929 (keď kráľ Aleksandar Karađorđević vyhlásil diktatúru a premenoval Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov na Kráľovstvo Juhoslávia) bolo vymenovaných až 25 vlád (Gubová Červená, 2015: 225, 233, 243, 265, 311).

Dlhotrvajúci chaotický stav v štátnych a osvetových inštitúciách závažnejšie nevplýval na začatú dobrú spoluprácu slovenských a srbských učiteľov v Kysáci, čo sa prejavilo na príkladnom fungovaní miestnej základnej školy v období jestvovania Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov.

Obr. 49: Učiteľský výlet na Stražilovo roku 1927²⁷⁰

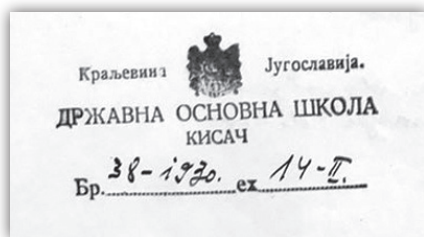
bola považovaná za výchovnú školu učiteľov-revolucionárov.

²⁷⁰ Obrázok poskytol Rastislav Surový.

Vzdelávanie v kontexte slovensko-srbských vzťahov v základnej škole s vyučovacím jazykom slovenským v Kysáči v Kráľovstve Juhoslávia

Po vyhlásení Kráľovstva Juhoslávie roku 1929 bol schválený nový Zákon o ľudových školách (Zakon o narodnim školama), ktorý aj naďalej dovoľoval, aby vyučovanie pre deti iných národností prebiehalo v ich materinskom jazyku a štátny jazyk bol osobitným záväzným školským predmetom.

Škola v Kysáči v rokoch 1920 – 1934 fungovala pod názvom Slovačka drážavna osnovna škola Kisač (Slovenská štátna základná škola Kysáč), neskoršie do roku 1941 pod názvom Državna narodna škola Kisač (Štátna ľudová škola Kysáč) (Miškov, *Sumarni inventar sa beleškom o fondu*). V knihe zápisníc učiteľskej rady školy v Kysáči na školskej pečiatke až do roku 1934 bol názov Državna osnovna škola Kisač/Štátna ľudová škola (bez prídavného mena „slovenská“).

Obr. 50: Pečiatka základnej školy v Kysáči v roku 1930

Ministerstvo osvety navrhovalo, aby boli školy pomenované podľa nejakej významnej historickej osobnosti, ale školský výbor na zasadnutí 5. apríla 1930 odmietol toto „nariadenie Ministerstva osvety číslo 1141/1930“ s odôvodnením, že v samotnom sídle neexistuje taká obyčaj a že sa rozhodnutie o tom dočasne odročuje (*Zapisnik Školskog odbora 1926 – 1932*, knjiga I, F86, IAGNS). Hoci neboli zaznamenané konkrétne návrhy, dá sa predpokladať, že kvôli existujúcej dobrej spolupráci a príkladnému spolunažívaniu slovenských a srbských obyvateľov Kysáča členovia školského výboru nechceli vytvárať nepotrebnú tenziu alebo neznášanlivosť výberom mena slovenskej či srbskej historickej osobnosti.

Vo všeobecnosti všetky školy národnostných menšín v Kráľovstve Juhoslávia bojovali s nedostatkom učiteľských kádrov. Slovenská národnostná menšina

vyjadrovala nespokojnosť kvôli nedostatku osobitných katedier slovenského jazyka v učiteľských školách (Глигоријевић, 1981: 154 podľa Шимуновић-Бешлин, 2006: 199).

Problém nedostatku učiteľov slovenského jazyka na školách bol riešený zamestnávaním srbských učiteľov. Tí po istom čase podľa zákona nadobudli nárok na tieto miesta, takže sa neskôr objavili určité ťažkosti pri ich premiestňovaní (*Národná jednota*, 1928/40, 4). Postupne sa však zmenšoval počet učiteľov, ktorí neboli slovenského pôvodu a vyučovali v slovenských oddeleniach. V roku 1926 pracovalo v Kysáči šesť učiteľov neslovenskej národnosti (*Národná jednota*, 1926/48, 2). Podľa štatistiky školského výboru novozaloženej Matice slovenskej v Juhoslávii roku 1932 v Kysáči v desiatich oddeleniach pracovalo deväť slovenských učiteľov, čo znamená, že iba jeden nebol Slovak (*Náš život*, 1933/1, 45). Avšak konštatácia, že sa taký stav udržal do roku 1939 (Ededy, 1939: 202), sa nedá akceptovať, lebo podľa zápisníc učiteľskej rady v období od vyhlásenia Kráľovstva Juhoslávie do začiatku druhej svetovej vojny, resp. v rokoch 1929 – 1941 boli v Štátnej základnej škole v Kysáči zamestnaní títo učitelia: Ján Klinko, Anđelka Baras, Ján Pavlov, Jovan Jakšić, Mária Hrubíková (rod. Vodová), Ján Ededy, Elena Párnická (rod. Bodická), Milan Tutorov Petljanski, Emil Klobušický, Paula Červeňová, Zuzana Raspopovićová (rod. Macáková), Michal Párnický, Marija Ilić, Milica Petković, Julijana Krompić, Mária Devetakovićová (rod. Viergová), Zuzana Kardelisová (rod. Macáková), Vera Nikolić, Zuzana Pavlovová (rod. Števčíková), Julka Pavlová (rod. Kováčová), Zlata Jesenská Porubská, Andrej Kukučka, Vaso Kolak, Jozef Boldocký, Nevena Notaroš, Ján Šimkovic (*Zapisnik sednica mesnog nastavničog veća škole u Kisaču / započet 1932. godine*²⁷¹; Berédiová-Stupavská 2013: 292).

V slovenských ľudových školách v Báčke, Banáte a Srieme bol zamestnaný značný, ale neuspokojujúci počet slovenských učiteľov: zo 132 aktívnych učiteľov 109 boli Slováci a 23 inej národnosti. Z toho polovica zamestnaných boli ženy; takéto rodové zastúpenie učiteľského kádra bolo obvyklým javom v celom štáte. Nádejným riešením kádrovej otázky v slovenských školách bol sľubný počet slovenských preparandistov v rôznych juhoslovenských učiteľských školách. Okrem Kysáča aj vo väčšine vojvodinských menšinových škôl v slovenskom jazyku boli aj tzv. „jihoslovenské“ oddelenia, takže niektorí učitelia srbskej národnosti samoiniciatívne navrhovali zmenu služby a vyjadrili želanie pracovať v menšinových školách. Napríklad učiteľka Marija Bećin zo Sivca poslala žiadosť do kysáčskej školy, no neuvádza dôvod tohto rozhodnutia (*Zapisnik*, 23. okt.1933).

²⁷¹ Ďalej: *Zapisnik*

Obr. 51: Učiteľský zbor v Kysáči roku 1933²⁷²

Práca na budovaní jednotného systému vzdelávania prebiehala vo veľmi ťažkých a zložitých podmienkach, pretože školy v každej juhoslovanskej pokrajine pod rakúskouhorskou nadvládou mali svoje cesty rozvoja a najmä zákonodarstvo a podľa stupňa rozvoja sa nijako nemohli vyrovnáť. Školy vo Vojvodine mali svoje špecifiká (Krulj, 2011: 11), ktoré vyplývali z ich multikultúrneho, multietnického a multikonfesionálneho charakteru.

Ministerstvo osvetý začalo s vypracovaním jedinečného učebného plánu a programu pre štvortriednu základnú školu, ktorý bol ukončený až v roku 1925. Po uvedení šestojanuárovej diktatúry roku 1929 bolo schválených viacero zákonov, medziiným aj Zákon o ľudových školách (Potkonjak – Šimleša, 1989: 517).

Reakcie slovenského národa na tento zákon na začiatku neboli pozitívne, predovšetkým pre dĺžku trvania povinného základného vzdelávania. Podľa tohto zákona vyššia ľudová škola mala trvať štyri roky, namiesto dovtedajšej dvojročnej opakovacej školy, ktorá v tradičných cirkevných školách bola podľa mienky veriacich „nepotrebným príveskom“. Väčšina príslušníkov slovenského národa nepochopila praktický význam vyššej ľudovej školy, pretože to znemožňovalo uplatňovanie zakorenenej obyčaje (nie vždy aj potreby) využívania vlastného dieťaťa ako pracovnej sily (Ededy, 1939: 193).

²⁷² Obrázok poskytla Zuzana Ďurovková.

Obr. 52: Kysáči tretiaci s učiteľkou Jůlkou Pavlovou roku 1929²⁷³

Slovákom podobne ako aj iným národnostným menšinám bola ešte roku 1919 umožnená výučba v materinskom jazyku na základných školách a novozaloženom gymnázium v Petrovci. Ešte koncom roku 1927 sa na zasadnutí predstaviteľov ministerstva osvety a predstaviteľov politických organizácií a kultúrnych spolkov Slovákov uskutočnenom v Kysáci riešila otázka učebných plánov pre základné školy v slovenskom jazyku. Vychádzajúc z konštatácie, že sa Slováci a Česi v ovládaní štátneho jazyka nemôžu stotožňovať s národnostnými menšinami ako sú Maďari, Nemci a Rumuni – navrhli sa zmeny učebných plánov tak, že sa výučba v prvom a druhom ročníku základnej školy uskutočňovala v materinskom jazyku, kým v treťom a štvrtom ročníku zemepis a dejepis v materinskom jazyku a v piatom a šiestom ročníku v srbochorvátskom jazyku. Zákon z roku 1929 dovoľoval, aby sa výučba pre deti iných národností konala v ich materinskom jazyku, kým štátny jazyk by sa mal vyučovať ako záväzný predmet (čl. 45). Uvedenie povinnej výučby štátneho jazyka už v prvom ročníku základnej školy bolo považované za tendenciu národnostnej asimilácie (Глигоријевић, 1981: 154 podľa Шимуновић-Бешлин, 2006: 199). V praxi sa učenie srbochorvátskeho jazyka už od prvého ročníka ukázalo ako zbytočné, pretože slovenskí žiaci s ľahkosťou zvládali tak jazyk, ako aj písanie cyrilikou. Preto slovenské kultúrno-osvetové ustanovizne v Juhoslávii vybavili nariadenie

²⁷³ Obrázok poskytlа Zuzana Ďurovková.

na ministerstve osvety (O. n br. 10813-35), podľa ktorého sa s učením štátneho jazyka začínalo v treťom ročníku nižšej ľudovej školy. Tak výučba v prvom a druhom ročníku bola výlučne v slovenskom jazyku. Osvetové vrchnosti usudzovali, že výučba vo vyššej ľudovej škole od piateho do ôsmeho ročníka sa má konať v štátnom jazyku, hoci to zákonom nebolo explicitne určené. Dovtedy sa podľa ministerského nariadenia O. n br. 7271-28 vo vyšších ročníkoch výučba v štátnom jazyku konala z predmetov: štátny jazyk, dejepis a zemepis; spev a telesná výchova sa vyučovali kombinovane v štátnom a v slovenskom jazyku a výučba ostatných predmetov vrátane dejín Slovákov a Čechov a slovenský jazyk prebiehala v slovenskom jazyku. Slováci vyjadrovali nespokojnosť z toho dôvodu, že vrchnosť síce zavádzala povinnosť posielania detí do vyššej školy, ale neposkytovala im nijaké národnostné právo. Domnievala sa, že tak bude znalosť slovenského jazyka, ako aj národnostné povedomie postupne slabnúť. Podľa zákona z roku 1929 iba jedna neslovanská menšina (a to Nemci) mala dovolené, aby sa výučba vo vyšších triedach uskutočňovala v materinskom jazyku (Ededy, 1939: 196 – 198).

V praxi boli občas prítomné dilemy v súvislosti s jazykom výučby niektorých predmetov v školách v jazykoch národnostných menšín, takže tu a tam intervenovali aj ich kultúrno-osvetové organizácie. Tak Československý zväz cirkulárnym listom pripomína učiteľom s „čehoslovenským vyučovacím jazykom“ nariadenie Ministerstva osvety č. 23328/33, podľa ktorého sa v menšinových oddeleniach nacionálna skupina predmetov vyjmúc štátny jazyk, resp. zemepis a dejepis má prednášať v materinskom jazyku menšinovej školy – to znamená v slovenských školách v slovenskom jazyku.²⁷⁴ Riaditeľka školy v Kyšáci A. Barasová navrhovala, aby sa aj naďalej tieto predmety učili v srbskom jazyku, lebo by to mohol vyžadovať aj školský inšpektor, ale učiteľom nechala možnosť, aby postupovali podľa vlastného uváženia (*Zapisnik*, 19. júna 1933).

²⁷⁴ Ľudové školy mali primárnu úlohu v uskutočňovaní nacionálnej idey, najmä na území Vojvodiny, kde existovali silné a organizované národnostné menšiny. Išlo o ideu vytvárania južnoslovenskej jednoty podľa vzoru nacionálnointegratívnych snáh iných európskych národov, predovšetkým podľa vzoru na zjednotenie Talianska a Nemecka. Unitaristický koncept bol potvrdený prvou ústavou Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov 28. júna 1921 a vychádzal zo vzorca o jednom, jednotnom „trojplemennom“ národe. Tento koncept bol v skutočnosti ťažko realizovateľný aj kvôli tomu, že v štáte žilo asi 20 percent menšinového obyvateľstva, ktoré bolo viacnásobne späté so svojimi materskými krajinami. Základnou úlohou školy v novom štáte bolo budovanie vedomia o nacionálnej a štátnej jednote, a to prostredníctvom nacionálnej skupiny predmetov, ktorú tvorili štátny jazyk (srbochorvátsko-slovinský), zemepis a dejepis. Tieto predmety boli súčasťou učebných plánov od tretej triedy, kde tvorili približne tretinu obsahu, až po štvrtý ročník, kde predstavovali takmer polovicu učebnej látky. Primárnym cieľom osvetovej politiky nebola asimilácia národnostných menšín, ale oslabenie ich nacionálneho vedomia (Bližšie pozri: Кољанин, 2008: 195 – 210).

Obr. 53: Žiaci tretej triedy roku 1933²⁷⁵

Ministerstvo osvedy a školskí inšpektori žiadali, aby sa výučbe štátneho jazyka venovala náležitá pozornosť. Školský inšpektor v roku 1932 dal pokyny pre výučbu v menšinových školách. Vyžadovalo sa, aby žiaci ovládali meno Jeho Veličenstva kráľa a členov kráľovskej rodiny. V pokynoch sa tiež nariaďovalo, že ak žiak bude mať nedostatočnú známku zo štátneho jazyka, bude musieť opakovať triedu (*Zapisnik*, 21. nov. 1932).

Slovenskí učitelia sa po zoštátnení škôl stali štátnymi zamestnancami, pretože potrebnú kvalifikáciu získavali v štátnych učiteľských školách a zároveň ovládali srbský jazyk. Táto okolnosť priniesla slovenským učiteľom dvojakú povinnosť. Na jednej strane to bol záväzok voči štátu vychovávať dobrých Juhoslovanov v duchu štátnej a nacionálnej jednoty a náboženskej tolerancie; štát v tom zmysle očakával a žiadal od učiteľov aj aktivity mimo školy – najčastejšie to bola účasť v práci štátnych ustanovizní a organizácií, napríklad Sokol a Červený kríž.

²⁷⁵ Obrázok poskytl Zuzana Ďurovová.

Obr. 54: Žiaci s učiteľkou Zlatou Porubskou (generácia 1924)²⁷⁶

Obr. 55: Sokolské cvičenia chlapcov na ihrisku futbalového klubu Tatra v dvadsiatych rokoch 20. storočia²⁷⁷

²⁷⁶ Obrázok poskytla Zuzana Ďurovková.

²⁷⁷ Obrázok poskytol Rastislav Surový.

Obr. 56: Sokolské cvičenia dievčat na ihrisku futbalového klubu Tatra
v dvadsiatych rokoch 20. storočia²⁷⁸

Na druhej strane slovenský národ od svojich učiteľov očakával výchovu mladých pokolení v slovenskom duchu – taktiež mimoškolskou osvetovou činnosťou v slovenských kulturných združeniach – ktorí si budú ako členovia hoci i malého slovenského národa všímať svoje miesto a úlohu v slovanskom a inom svete. S takýmito očakávaniami a angažovaním vo výučbe a mimo nej to bola ťažká, vyčerpávajúca a často nedostatočne ocenená práca v menšinových školách, no slovenská národnostná menšina v Juhoslávii bola povďačná „bratskému slovenskému štátu“, že jej umožňoval žiť a vyvíjať sa podľa vlastných národno-kultúrnych možností a cieľov (Ededy, 1939: 200 – 201).

V dôsledku nedostatku učebníc v slovenskom jazyku v slovenských oddeleniach sa používali aj niektoré srbské učebnice. Tak sa v Kysáči v školskom roku 1935/36 v III. ročníku v slovenských oddeleniach používali tieto srbské učebnice: Protić – Stanojević: Čítanka; Cvejić – Obradović: *Zemljopis*; Drag. Ilić: *Istori-ja Jugoslovena*; Drag. Ilić: *Mala gramatika*; Ferdo Klátik: Čítanka; Ferdo Klátik: *Cvičebnica slovenčiny*; Pavel Čobrda: *Biblické histórie*; S. Štarke: *Malý katechizmus* (*Personalni dosije Julka Pavlova*, F126 IV, AVNS). Postupom času sa počet publikovaných slovenských učebníc zväčšoval.

²⁷⁸ Obrázok poskytol Rastislav Surový.

Obr. 57: Žiaci 3.b triedy s učiteľom Michalom Párnickým roku 1935²⁷⁹

Obr. 58: Žiaci 3. triedy s učiteľkou Zuzanou Kardelisovou roku 1938²⁸⁰

²⁷⁹ Obrázok poskytla Zuzana Ďurovková.

²⁸⁰ Obrázok poskytla Zuzana Ďurovková.

Školská sekcia Matice slovenskej v Juhoslávii si za hlavný cieľ vytýčila zaobstaráť učebnice v materinskom jazyku. Ján Ededy ako tajomník školskej sekcie (predsedom ktorej bol Martin Kmeť) sa zrejme aktívne podieľal na vyhotovovaní chýbajúcich učebníc a pomôcok zo zemepisu, z dejepisu, ako aj z prírodných vied, poľnohospodárstva, zo zdravotvedy a z detských hier (*Náš život*, apríl 1936/1: 128). Aj v nasledujúcich rokoch pretrvával nedostatok slovenských učebníc. Svetové udalosti a tragický osud bývalej Československej republiky roku 1939²⁸¹ mali negatívny dosah na prácu školského odboru Matice slovenskej v Juhoslávii,²⁸² lebo práca školského odboru bola tesne spätá „s celkovou prácou nášho kultúrneho ohniska, Matice [slovenskej so sídlom v Martine]“. Práca odboru bola obmedzená na najnutnejšie potreby školského života, najmä chýbajúce učebnice. Bola vydaná učebnica dejepisu pre IV. triedu M. Kyseľu a tiež bol schválený rukopis zemepisu pre III. a IV. triedu (*Náš život*, 1939/2: 125 – 126).

Školský výbor Matice slovenskej v Juhoslávii apeloval na učiteľov, aby využili toto právo a prednášali nacionálnu skupinu predmetov v slovenskom jazyku používajúc slovenské učebnice (*Národná jednota*, 1939/36, 3). Napriek tomu v praxi sa vo výučbe aj naďalej používali srbské učebnice z nacionálnej skupiny predmetov, a to: Ljajić: *Zemljopis za III r.*, Stefanović: *Zemljopis za IV r.*, Ilić: *Istorija za IV r.*, kým tie isté čítanky zo srbského jazyka pre III. a IV. ročník autorov Milovanova a Miloševića používali aj oddelenia v štátnom jazyku, aj slovenské menšinové oddelenia (*Zapisnik*, 9. sept. 1940).

Úsilím Matice slovenskej v Juhoslávii vyšiel začiatkom decembra roku 1938 dejepis pre IV. ročník slovenských ľudových škôl (*Dejepis Juhoslovanov pre IV triedu ľudových škôl*) autora Michala Kiseľu, učiteľa z Pivnice (*Národná jednota*, 1938/46, 1; Ededy, 1939: 198). Aby sa zlúčila relatívne skromná ponuka slovenských učebníc na trhu a tým sa umožnila výučba a výchova v slovenskom duchu, bola do tlače pripravená aj učebnica dejepisu pre III. ročník slovenských ľudových škôl (*Dejepis: pre III. triedu juhoslovanských štátnych ľudových škôl so slovenským vyučovacím jazykom*) autora S. Šišku, ktorý vyšiel roku 1940, ako aj učebnica zemepisu pre III. – IV. ročník slovenských ľudových škôl (*Zemepis pre III.-IV. triedu ľudových škôl*) autorov M. Majerovej a E. Speváka (Ededy, 1939: 198).

²⁸¹ Pôsobením zahraničnej politiky nemeckého kancelára Adolfa Hitlera bola Československá republika roztrieštená. Vyhlásením samostatnosti 14. marca 1939 vznikla Slovenská republika, štátny útvar v časti územia dnešného Slovenska, ktorá existovala do 8. mája 1945, keď vláda kapitulovala. Hoci sa formálne Slovenská republika pokladala za samostatný štát Slovákov, bola satelitom nacistickej Nemeckej ríše.

²⁸² Školská sekcia bola premenovaná na Školský odbor.

Vo *Výročnej zpráve Matice slovenskej v Juhoslávii na rok 1939 – 40* (vytlačená ako príloha *Nášho života* a má osobitné číslovanie) bola publikovaná celkom kratučká správa Školského odboru o vydaní 8 čísel časopisu *Naše slniečko*, ktorého redaktorkou bola Adela Petrovičová. „Slovenské ľudové školstvo dostalo v tomto detskom časopise hodnotnú literatúru, ktorá, ako v školskej praxi tak i mimo školy, veľmi podporuje udržiavanie slovenského ducha a čistotu našej materčiny v mladých generáciách našej menšiny. Ostatná práca školského odboru musí byť posunutá do budúcnosti a vykonávaná podľa okolností, aké život prinesie.“ (s. 14).

Základnou úlohou školy a osvetových pracovníkov v medzivojnovom období bolo vybudovať, vychovávať a pestovať vedomie o juhoslovanskej národnej a štátnej jednote prostredníctvom nacionálnej skupiny predmetov: „štátny“ jazyk (srbskochorvátskoslovinský alebo srbskochorvátsko-slovinský), zemepis a dejepis. V učebniciach dejepisu sa spomínalo množstvo historických osobností nového „trojmenného národa“ s cieľom kultúrno-národného a duchovného zjednotenia a rozvoja nacionálneho cítenia. Zvláštny význam v tom období malo budovanie čím silnejšieho nacionálneho charakteru Vojvodiny, lebo slovanské obyvateľstvo v medzivojnovom období bolo v menšine vzhľadom na neslovanské. Čo sa týka výučby v menšinových jazykoch, nesmerovalo sa k asimilácii menšín, ale sa postupovalo k oslabeniu ich národnostného povedomia, resp. k oslabeniu spätosti a citu príslušnosti k materským krajinám (Кољанин, 2014: 203). Tak napríklad už spomínaná učebnica dejepisu pre III. ročník uvádza významné osobnosti srbskej a chorvátskej histórie: Svatý Sava, Kraljević Marko, knieža Lazar, Nikola Šubić Zrinski, Karađorđe Petrović, kráľ Petar I. Karađorđević, Jozef Juraj Štrosmajer, kráľ Aleksandar I. Karađorđević (Šiška, 1940).

Ministerstvo osvetý na návrh osvetových inšpektorov vo svojom rozpise ešte 28. októbra 1920 bližšie definovalo predpisy o výučbe tzv. nacionálnej skupiny predmetov pre príslušníkov národnostných menšín. Učenie srbského jazyka, dejepisu a zemepisu v školách „cudzích“ národností sa má konať zjednodušene, v zmenšenom rozsahu učiva, opierajúc sa o materinský jazyk (Глигоријевић, 1972: 65).

Na kongrese československých učiteľov 4. marca 1932 v Novom Sade predsedá kongresu Samuel Šiška zdôraznil úlohu cirkvi v zachovaní národnostného charakteru slovenských škôl vo Vojvodine, ale tiež poukázal na úlohu „bratského srbsko-chorvátskeho národa“ v utváraní nového štátu a na význam vzájomnej mnohoročnej spolupráce (*Národná jednota*, 1932/20, 2). Kongresu sa zúčastnili aj učitelia z Kysáča: Zlata Porubská, Elena Bodická, Mária Hrubíková, Ján Pavlov, Ján Ededy (*Národná jednota*, 1932/20, 4). Zároveň sa tu zdôrazňuje, že slovenskí učitelia usilovne a s nadšením učia svojich žiakov srbčinu.

Školský výbor Matice slovenskej v Juhoslávii na svojom zasadnutí 7. augusta 1934 v Petrovci podal návrh na počet hodín vyučovania štátneho jazyka v slovenských ľudových školách. Prihliadalo sa na školský zákon, ale aj snahy Slovákov učiť vlastné mladé generácie jazyku „bratského národa“. Aktívni účastníci tohto zasadnutia boli učitelia z Kysáča Peter Šimkovic a Ján Ededy. V nasledujúcom roku aktom Ministerstva osvety č. 324 sa oznámilo, že učenie štátneho jazyka v oddeleniach s „československým vyučovacím jazykom“ sa začína od III. triedy (*Zapisnik*, 9. apríla 1935).

Článok 45 Zákona o ľudových školách z roku 1929 dovoľoval, aby menšinové školy s najmenej dvoma oddeleniami mohli mať svojho správcu, na čo poukazovala aj slovenská tlač. V slovenskom matičnom časopise *Náš život* autor príspevku Ján Ededy, agilný učiteľ slovenskej ľudovej školy v Kysáci a súčasne tajomník školského odboru Matice slovenskej v Juhoslávii odporúčal, aby sa využilo toto zákonné právo, pretože je každý rozumný správca ľudovej školy dušou a hýbadielom celého školského života, ako aj oporou existencie slovenskej národnostnej menšiny. Podľa existujúcej štatistiky z roku 1932 z 29 slovenských škôl iba polovica mala svoju samostatnú správu, kým druhá polovica bola spojená do jedného administratívneho celku s juhoslovanskou alebo druhou menšinovou školou (Ededy, 1939: 193 – 194). Hoci to bol aj prípad školy v Kysáci, tento článok zákona značnejšie nevlýval na obvyklú prax voľby správcu striedavo z radov Srbov i Slovákov: Ján Klinko (1925 – 1929), Jovan Jakšić (1929 – 1930), Ján Pavlov (1930 – 1932), Anđelka Baras (1932 – 1939), Zuzana Macáková (zástupkyňa správcu školy roku 1936), Vaso Kolak (1939 – 1940).²⁸³

O dobrých medzinárodných vzťahoch v Štátnej škole v Kysáci svedčia aj zápisnice učiteľskej rady, v ktorých je zaznamenané, že sa v škole oslavovali štátne a cirkevné sviatky, a to tak srbské, ako aj slovenské. Oslavy Vidovdana 28. júna (Deň ľudovej osvety/ Dan narodnog prosvjećivanja) sa konali najprv v evanjelickom a potom v pravoslávnom chráme s povinnou účasťou žiakov (27. 6. 1938; 25. 6. 1940). Desiatročné výročie smrti slovenského miestneho učiteľa, spisovateľa a

²⁸³ V zápisnici zhromaždenia obecného predsedníctva z 10. apríla 1921 je zaznamenané, že do školského výboru boli zvolení: Steva Pašćan, Pavle Macak i Jano Ferko. Formovanie školského výboru sa aj v nasledujúcich rokoch konalo podľa princípu zastúpenia Slovákov aj Srbov. Podľa zápisnice z 22. októbra 1923 po vypršaní mandátu starým členom sú zvolení noví členovia školského výboru: Gavra Malivuk, Pavel Turčan, Andrej Števík, Pavle Kelement, Andrej Chrtan a Ján Krajčik. Podľa zápisnice z 3. septembra 1927 novými členmi školského výboru boli: Dr. Toma Baras, lekár, Pavel Virág, Ján Madacký, Juraj Funtík, Peter Šimkovic, Andrej Kulík, Živko Andrić. Za školského pokladníka bol zvolený Andrej Đurovka (*Zapisnik skupštine opštinskog predsešništva 1910 – 1927*; str. 136, 188, 283, Fond Opština Kisač, 1AGNS).

prekladateľa Vladimíra Mičátka si škola pripomenula 25. 11. 1932 za účasti všetkých zamestnancov školy a žiakov, pričom školský inšpektor dovolil celodenné prerušenie výučby. V slávnostnom programe 1. decembra pri príležitosti Dňa zjednotenia (Dan ujedinjenja) účinkovali všetci žiaci, ktorí sa potom zúčastnili aj služieb Božích v evanjelickom chráme (21. 11. 1932), v roku 1937 sa žiaci zúčastnili cirkevných služieb tak v evanjelickom, ako aj v pravoslávnom chráme (30. 11. 1937). Storočnicu narodenia Jovana Jovanovića Zmaja si v Srijemskej Kamenici pripomenuli vystúpením školského zboru z Kysáča. Obyvatelia Kysáča si tiež pripomenuli 130. výročie Karađorđovho povstania, pričom sa zdôrazňovala myšlienka juhoslovanstva a dôležitosť zjednotenia (12. 2. 1934). Okrem toho sa konali aj „oslavy Filipa Višnjića“ (10. 12. 1934), narodeniny kráľa Petra II. za prítomnosti učiteľov a žiakov na liturgických službách v evanjelickom a pravoslávnom chráme (27. 9. 1938; 25. 8. 1940). Idea juhoslovanstva bola zdôrazňovaná tým, že sa aktom Ministerstva osvety č. 154 podnecovala medzimiestna vzájomná korešpondencia žiakov (*Zapisnik*, 2. feb. 1934).

Ako príklad dobrej spolupráce možno uviesť poskytnutie solidárnej pomoci kolegom srbskej národnosti Sofiji Veselinovej a Živkovi Petrovi, ktorí boli prepustení zo služby (neuvádza sa miesto ich pôsobenia). Všetci učitelia z Kysáča sa na dva mesiace zriekli časti svojich platov (*Zapisnik*, 3. sept. 1935) v ich prospech.

V denníkoch z toho obdobia možno nájsť údaje o tom, že slovenskí učitelia občas zastupovali svojich srbských kolegov v oddeleniach so štátnym jazykom. Tak napríklad v záverečnej správe na konci školského roka 1933/34 bola podpísaná učiteľka pre I. a II. ročník Zlata Porubská Jesenská s pripomienkou: „zastupuje triednu učiteľku“. V správe pre III. a IV. ročník bol podpísaný Michal Párnický (F86, IAGNS). Čiastočným vysvetlením zápisu slovenských detí do oddelení so štátnym jazykom môže byť aj skutočnosť, že tu občas vyučovali aj učitelia Slováci, ako aj lokalita samotnej školskej budovy, ktorá sa nachádzala v časti Kysáča obývanej prevažne slovenským obyvateľstvom.

Národnosť zapísaných žiakov v štátnej škole so srbským vyučovacím jazykom bola rôznorodá. Najviac bolo Srbov, resp. Juhoslovanov, no našli sa tu aj Maďari, Nemci, Židia, ako aj niekoľko Slovákov či „Českoslovákov“. Aj vierovyznanie žiakov bolo rôzne: najviac bolo pravoslávnych, potom katolíkov, kalvínov, evanjelikov a židov. Tak napríklad v školskom roku 1933/34 bolo zapísaných 66 Juhoslovanov, 9 Maďarov, 6 Nemcov, z „Českoslovákov“ boli zapísaní: Parnicki Stevan, Martinak Ilona, Valuh Marka, Daniel Đura, Niciforova Teodora,²⁸⁴ Francisti Miša (mená uvádzame podľa menoslovu v denníku).

²⁸⁴ V denníku sa uvádza, že učiteľ Ján Ededy bol opatrovníkom Teodory Niciforovej (nar. 12. 11. 1924), ktorej národnosť sa uvádza ako „československá“.

Podľa zoznamu predmetov v denníku sa dá usúdiť, že sa v štátnej škole nevyučoval slovenský jazyk. Vyučovacie predmety tu boli: výuka o viere s morálnymi poučeniami, národný (srbochorvátsky jazyk), počty so základmi geometrie, ručná práca s dôrazom na použitie národných motívov, kreslenie, krasopis, spievanie, telocvik podľa sokolského systému. Od tretieho do šiesteho ročníka sa ešte uvádzajú predmety: dejepis, zemepis a poznávanie prírody. Hoci sú v denníku uvedené praktické vedomosti a zručnosti podľa potrieb prostredia, hygiena a domácnosť sa nevyučovali ani v jednom ročníku.

Pôsobenie učiteľov presahovalo ich prácu so žiakmi v škole. Ako členovia rôznych spolkov a združení pracovali aj na kultúrnom pozdvižovaní všetkých obyvateľov obce. Učiteľka Z. Jesenská 8. januára prednášala o Timrave; J. Pavlová organizovala 15. apríla detský večierok v prospech kovačického sirotinca. Ženský spolok organizoval 28. októbra 1929 detský večierok spojený s výstavou v škole a 26. decembra vianočný večierok. Program nacvičili učiteľky Z. Jesenská a J. Pavlová (*Národný kalendár na rok 1929*, 186). Emil Klobušický premietal film Tatry 21. januára (*Národný kalendár na rok 1940*, 158). Zlata Porubská-Jesenská mala prednášku na tému: O škodlivosti liehových nápojov (*Národný kalendár na rok 1941*, 113).

Z tohto obdobia nachádzame aj informáciu o tom, že sa zákonnými predpismi zasahovalo do súkromného života učiteľov. V záujme štátnej politiky sa podporovalo uzavieranie učiteľských manželstiev, o čom informovala aj *Národná jednota*, prvý spoločensko-politický týždenník Slovákov vo Vojvodine. Podľa doplnenia zákona o ľudových školách učiteľky ľudových, gazdovských a materinských škôl sa môžu vydávať len za učiteľov, v opačnom prípade prídu o službu, pričom "ak majú práva na penziu, dostanú jednoročné služné, inak polročné" (*Národná jednota*, 13. marca 1937/11, 2). V uvedenom zozname o príjmoch učiteľov z celkovo jedenástich zamestnancov boli dva manželské páry, čo je zaznamenané aj v ich osobných spisoch. Julka Kováčová sa roku 1927 vydala za Jána Pavlova. Elena Bodická sa vydala za Michala Párnického roku 1935. Učiteľka Zuzana Macáková, ktorá do kysácskej školy nastúpila 29. decembra 1931, bola na vlastnú žiadosť 30. decembra 1937 preložená do Malého Jarku (salaš pri Novom Sade), lebo v tom istom roku uzavrela manželstvo s Milošom Raspopovićom, učiteľom v Novom Sade.

Dobrá spolupráca slovenských a srbských učiteľov v základnej škole v Kysáci, ktorá sa začala hneď po vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, pokračovala aj po vyhlásení Kráľovstva Juhoslávia a pretrvávala počas celého medzivojnového obdobia.

Обр. 59: Жиачка книжка в школском року 1940/41

Učitelia štátnej školy v Kysáči v medzivojnovom období

V období rokov 1920 až 1934 sa škola v Kysáči nazývala Štátna základná škola, potom (do roku 1941) bola premenovaná na Štátnu ľudovú školu. V tomto období tu pôsobilo vyše štyridsať učiteľov, niektorí z nich tu zostali aj z „cirkevného“ obdobia školy: Vladimír Mičátek, Ladislav Urban. O učiteľoch vo väčšine prípadov uvádzame iba tie údaje, ktoré sa nachádzajú v úradných osobných spisoch zamestnancov školy a ktoré sú dostupné v Archíve Vojvodiny v Novom Sade, Fond 126 IV.²⁸⁵ Osobné spisy niektorých učiteľov v archíve neboli nájdené, resp. tam nie sú uschované.

Adamović, rod. Primuž, Marija (23. feb. 1901, Pazin – ?). V roku 1924 sa zosobášila s Milenkom Adamovićom, okresným notárom z Rumenky. Mali štyri deti: Ljubicu, Smiljanu, Dragoša a Nedu Miru. Ovládala veľmi dobre taliansky jazyk, slovenský jazyk dobre.

Šesť tried ľudovej školy ukončila v Pazine a v školskom roku 1916/17 sa tam zapísala na Ženskú učiteľskú školu. Skúšku dospelosti („ispit zrelosti“)²⁸⁶ zložila roku 1921 v Karlovci (Hrvatska Banovina), potom bola vyhlásená za schopnú vykonávať službu dočasnej učiteľky v ľudových základných školách. Praktickú učiteľskú skúšku zložila v Štátnej učiteľskej škole v Novom Sade roku 1926. Priebeh štátnej služby bol nasledujúci: v školskom roku 1922/23 bola vymenovaná za dočasnú učiteľku a správkyniu zmiešanej základnej školy v Šumbregu, Istria (Slovínsko). V Kysáči pracovala v období od 16. novembra 1923 do 6. októbra 1927 ako stála²⁸⁷ učiteľka základnej školy v oddelení so slovenským vyučovacím jazykom s ročným platom 2400 dinárov. Roku 1927 bola na vlastnú žiadosť

²⁸⁵ Na základe žiadosti adresovanej Archívu Vojvodiny 27. februára 2023 sme dostali súhlas o publikovanie archívnych materiálov z fondu AV, F126/IV, *Dosije učitelja*.

Dátum narodenia uvádzame podľa personálnych súpisov učiteľov z Archívu Vojvodiny, kým dátumy úmrtia uvádzame podľa Stupavskej-Berédiovej (2013: 290 – 295).

²⁸⁶ Dnes: maturitná skúška.

²⁸⁷ Po troch rokoch služby v škole učiteľia podľa zákona postúpili do vyššej kategórie, pričom im bol zvýšený plat a po zloženej praktickej učiteľskej skúške pokročili z dočasnej do stálej služby (Rešenje Ministarstva prosvete KSHS, list 22; Personalni dosije Marija Adamović, F126 IV, AVNS).

premiestnená do Rumenky, potom do Despotova (1929), Hložian (1932), Rumenky (1937) a do Nového Sadu (1940). Školský inšpektor ju v hodnotiacej listine (*List ocenjivanja*) charakterizoval ako vážnu, tichú, pracovitú a jemnú učiteľku.

Babylonová, rod. Garajová, Oľga (24. apríla 1905, Erdevík – 2. septembra 1988, Báčsky Petrovec). Štyri triedy nemeckej ľudovej školy a tri triedy srbského gymnázia ukončila v Rume. Roku 1919 sa s rodinou presťahovala do Nového Sadu, kde zakončila štvrtú triedu vyššej srbskej dievčenskej školy a učiteľskú školu (1920 – 1924). 9. októbra 1924 bola vymenovaná za učiteľku v Aradáci, 15. novembra 1924 bola na vlastnú žiadosť preložená do Petrovca. V januári 1925 bola preložená do Kysáča, no už v septembri dala výpoveď. Roku 1925 sa vydala za inžiniera Ivana Garaya (1895 – 1971) z Petrovca. Starý otec G. Babylon bol učiteľom v Silbaši. Otec, starý a prastarý otec jej muža boli učiteľmi v Petrovci. Od roku 1930 až do konca vojny učila na ľudovej škole v Petrovci. V rokoch 1946 – 1948 absolvovala Vyššiu pedagogickú školu v Novom Sade. Od roku 1946 (po roku v Gajdobre) pracovala ako odborná učiteľka na petrovskom gymnázium a na Učiteľskej škole. Učila dejiny umenia, kreslenie, krasopis, srbčinu, slovenčinu, ruštinu, nemčinu a angličtinu.

Baras, rod. Malešević, Andelka (21. júla 1906, Kamenica – ?). Manžel Tomislav Baras vykonával súkromnú lekársku prax v Kysáči. Manželstvo uzavreli roku 1928 v Kamenici a mali dve deti: Vesnu-Vincenciju (1929) a Dragana-Tomislava (1934). Mala dve sestry učiteľky.

Ukončila štyri ročníky základnej školy v Ledinciach v rokoch 1913 – 1917, dva ročníky gymnázia vo Vrbase a dva ročníky v Novom Sade, štyri triedy Učiteľskej školy v Novom Sade. Do učiteľskej služby v Kysáči nastúpila 22. augusta 1925. Praktickú učiteľskú skúšku vykonala na ženskej učiteľskej škole v Novom Sade roku 1927. Hoci podľa článku 97 Zákona o ľudových školách z roku 1929 sa premiestnenia učiteľov spravidla konali iba na konci školského roka, 20. februára 1928 mala byť premiestnená do Zrenjaninu. Avšak podľa nového rozhodnutia bola 25. februára 1928 premiestnená späť do Kysáča. V tom istom roku zložila kurz pre slovenských učiteľov v Novom Sade. V roku 1929 bola premiestnená do Veprovca a poslaná späť do Kysáča. Tu roku 1932 dočasne vykonávala funkciu riaditeľky. Školský inšpektor Jovan Žakić roku 1930 zapísal, že je usilovná,

svedomitá, predmety spracovala dosť dobre, žiaci odpovedali zrozumiteľne. Podobné záznamy boli aj v hodnotiacej listine v školskom roku 1931/32, kde sa uvádza, že v práci je temperamentná a sugestívna a že je členkou Sokola, Červeného kríža a Ženského spolku.

V rokoch 1934 – 1939 pracovala v slovenských oddeleniach štvrtého ročníka v Kysáči:

Školský rok	Trieda	Počet žiakov
1934/35	IV. b	24m + 31ž = 55
1935/36	IV. a	51
1936/37	IV. (slovenská)	22m + 28ž = 50
1937/38	IV. b	19m + 30ž = 49
1938/39	IV. (slovenská)	30m + 26ž = 56

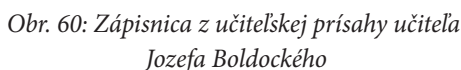
Na vlastnú žiadosť bola 20. septembra 1940 preložená do Štátnej ľudovej školy v Novom Sade.

Boldocký, Jozef²⁸⁸ (18. marca 1918, Petrovec – 27. júla 2001, Nový Sad; pochovaný v Kysáči).

V rodisku ukončil štyri roky základnej školy, potom dva roky v Magličí a štyri roky Slovenského gymnázia v Petrovci. Vojenčinu slúžil v Sombore a Sarajeve. Učiteľský ústav skončil v Belehrade v auguste 1940 a v septembri bol vymenovaný za učiteľa a kantora v Kysáči. Tu sa roku 1941 oženil s Máriou Marčokovou. Po oslobodení bol prvým povojnovým riaditeľom na základnej škole v Kysáči. Prispôboval sa školským reformám, podľa ktorých sa formovali progymnaziá s predmetnou výukou, no slovenské školy nemali odborníkov, takže absolvoval biológiu a chémiu na Vyššej pedagogickej škole v Novom Sade. V období rokov 1951 – 1954 učil na viacerých slovenských školách vo Vojvodine, v rokoch 1954 – 1959 opäť vykonával funkciu riaditeľa Základnej školy v Kysáči. Potom pracoval v Medziobecnom pedagogickom osvetovom

²⁸⁸ Miroslav Krivák: Bohatá životná púť Jozefa Boldockého. Čože je to osemdesiatka? In: *Hlas ľudu*, 21. marca 1998, str. 16.

Červeňová, Paula (16. mája 1902, Báčska Palanka – ?). Základnú školu ukončila v rodisku, občiansku školu v Temešvári (Rumunsko), učiteľskú školu v Kiskunfélegyháze (Maďarsko) roku 1920, takže mohla vyučovať na školách s maďarským a nemeckým vyučovacím jazykom.

Nostrifikačné skúšky zo srbského jazyka a literatúry, zemepisu Kráľovstva Juhoslávie, národnej histórie, pedagogickej nomenklatúry, administrácie a ústavy zložila roku 1924. Za učiteľku v Kysáči bola vymenovaná 17. októbra 1930. V hodnotiacej listine z 28. júna 1932 mala vynikajúce hodnotenie školského inšpektora Đoku Gajina: predmety spracované veľmi dôkladne, je dobrou metodičkou a praktičkou; je členkou Sokola a Červeného kríža. Do Čelareva bola premiestnená 14. októbra 1934 a do Odžakov 5. augusta 1938.

Devetaković, rod. Viergová, Mária (12. jan. 1915, Aradáč – Stará Pazova). Jej otec Štefan Vierg bol učiteľom v Aradáči. Hovorila po maďarsky, nemecky a francúzsky. Štátnu učiteľskú školu ukončila roku 1934 vo Vršci a v tom istom roku bola vymenovaná za učiteľku v Aradáči. Do Kysáča bola premiestnená 27. mája 1936, kde učila 64 žiakov druhej triedy.

V nasledujúcom roku v hodnotiacej listine sú uvedené učebnice pre tretiu triedu, ktoré používala vo vyučovaní: Čítanku autora Ferdinanda Klátika, Vujancovu srbskú čítanku, Rašícov dejepis, Iličovu gramatiku a Radivojevičov zemepis. Bola jemnocitná a usilovná, bola členkou Matice slovenskej, Červeného kríža, Sokola a Národnej čítárne v Tankosićeve. Do Hajdušice bola premiestnená 15. júna 1938. Potom pracovala v Kovačici do päťdesiatych rokov 20. storočia.

Dodić, Milica Mihajila (1. jan. 1891, Sombor – ?), bydlisko Srbobran. Znalosť cudzích jazykov: slovenský a maďarský. Ukončila Vyššiu dievčenskú školu (Viša devojačka škola) v Sombore. Roku 1909 zložila učiteľskú skúšku, takže bola

schopná vykonávať samostatnú učiteľskú službu v pravoslávnych srbských základných školách. V tom istom roku bola vymenovaná za dočasnú učiteľku v srbskej pravoslávnej škole v Kysáči po odchode dovtedajšej učiteľky Savety Marcikičovej. Po zoštátnení škôl 8. septembra 1921 bola na vlastnú žiadosť vymenovaná za stálu učiteľku základnej školy v Kysáči s ročným platom 3300 dinárov. 30. augusta 1926 bola premiestnená do Srbobranu.

V hodnotiacej listine školského inšpektora (*Lista ocenjivanja*) je zaznamenané: Usilovná, ambiciózna a svedomitá, výborná vychovávateľka a ako občianka v každom ohľade správna. Vážna a rodičovsky jemnocitná. Práca v ľudovýchove: členka Sokolského spolku, Červeného kríža a Ženskej charity. V personálnych spisoch nachádzame učiteľskú prisahu z 10. októbra 1934: „Ja, Dodić Milica, prisahám v jediného Boha, že kráľovi a otčine budem verná; že sa v práci budem opierať zemských zákonov a nariadení; že všetky povinnosti svojho povolania budem vykonávať svedomite a presne a že budem zastupovať a brániť školské a štátne záujmy. Nech mi v tom Pán Boh pomáha.“²⁸⁹ Takúto prisahu skladali všetci učitelia v medzivojnovom období.

Ededy, Ján, PhDr.²⁹⁰ (31. mája 1910, Kysáč – 1982, Bratislava); otec Viliam, matka Terézia, rod. Vrbacká. Ukončil základnú školu v Kysáči a potom aj osemročné Štátne mužské gymnázium (Državna muška gimnazija) v Novom Sade, kde zmaturoval 24. júna 1928. V tom istom roku absolvoval československý kurz pre učiteľov v slovenských školách v Novom Sade. Diplomovú skúšku učiteľského kurzu obhájil na Štátnej ženskej učiteľskej škole v Novom Sade 28. augusta 1928. Pedagogicko-kantorský kurz pre učiteľov štátnych základných škôl s vyučovacím jazykom československým v Starej Pazove ukončil roku 1929 a pedagogický kurz v Turčianskom Sv. Martine (ČSR) roku 1932. Za štátneho učiteľa v Kysáči bol vymenovaný 2. januára 1929. Povinnú vojenskú službu absolvoval od 1. septembra 1933 do 1. júna 1934. V škole pre záložných ofícierov v Bileci najprv zložil skúšku pre záložného oficiera a po postúpení mu bola 1. decembra 1935 udelená hodnosť záložného pechotného podporučíka. Medzitým bol roku

²⁸⁹ „Ja, Dodić Milica, zaklinjem se jedinim Bogom da ću Kralju i otadžbini biti verna; da ću se u radu pridržavati zemaljskih zakona i naredaba; da ću sve dužnosti svoga zvanja savesno i tačno vršiti, i prosvetne i državne interese zastupati i braniti. Tako mi Bog pomogao.“

²⁹⁰ Personalni dosije Jovan Ededi F126 IV, AVNS; spisy zo súkromnej zbierky Michala Gombára.

1934 znovu vymenovaný za učiteľa v Kysáči.²⁹¹ Na konferencii Učiteľských okresných spolkov: pazovského, rumskeho a mesta Nový Sad, ktorá bola organizovaná 11. júna roku 1931 v Petrovaradíne, „snaživý mladý kurzista J. Ededy“, ktorý mal v tom čase 21 rokov, mal pozoruhodnú prednášku s praktickou ukážkou za prítomnosti niekoľkých kysáčskych žiakov o použití globálnej metódy v zdolávaní počiatočného čítania a písania, ktorá bola v tom období populárna v Amerike, Anglicku a Československu.²⁹² Demoštráciu pozitívne zhodnotili aj školskí inšpektori Mirkov a Perzin. Roku 1938 prebiehala prvá súťaž divadelníctva a recitácie, kde mal Ján Ededy prednášku o nácviku zborovej recitácie.²⁹³ Zasadzoval sa za zodpovedné a sústavné sledovanie a zdokonaľovanie bežnej výučby, o čom uverejnil početné publicisticko-pedagogické štúdie, ako napríklad: *Časové otázky našej školy*,²⁹⁴ *Prítomný stav nášho školstva v Juhoslávii*.²⁹⁵ V písaní článkov pokračoval aj na stranách *Národnej jednoty*, kde chcel širšiu čitateľskú verejnosť informovať o stave slovenského pravopisu, a to cez polemiky o pravopise. Ján Ededy sa zúčastnil zakladajúceho zhromaždenia Matice slovenskej v Juhoslávii. V matičnom osvetovom výbore bol tajomníkom od jeho založenia až po rok 1940. Zaujímavá je skutočnosť, že sa predsedovia Matice občas menili, no pokusy Ededyho, aby sa vzdal funkcie tajomníka, neboli schválené. V matičnej kampani širšieho vzdelávania pospolitého ľudu popularizoval slovenskú literatúru, najmä Jesenského, Nižnanského, Hrušovského, Timravu. Okrem toho zasväcoval občanov do písania rôznych žiadostí, sťažností, peňažných potvrdeniek a iných písomností právnej a administratívnej povahy. Tradične býval tajomníkom Čítacieho spolku, knihovníkom v knižnici, nacvičovateľom divadiel. Zúčastnil sa zakladania Národného domu, usmerňoval jeho činnosť a zasadzoval sa o jeho rozšírenie. Zaznamenával a dokumentoval rôzne udalosti v Kysáči, ako napr. prenášanie olympijského ohňa (z olympiády v Berlíne roku 1936), ktorý putoval i cez Kysáč. V akcii Československého štátu z roku 1946, ktorá prebiehala pod heslom: „Mat volá roztratených synov“, sa učiteľ Ján Ededy s rodinou odsťahoval do Česko-

²⁹¹ V národných kalendároch sa široká verejnosť oboznamovala s najdôležitejšími udalosťami týkajúcimi sa slovenských škôl vo Vojvodine. Tak bolo zaznamenané, že Janko Ededy a Elenka Bodická boli vymenovaní za učiteľov v kysáčskej škole (Národný kalendár na rok 1930, 1930: 130).

²⁹² Dollinay-Vračanová, A.: Učiteľská konferencia. In: Národná jednota, 1931/49.

²⁹³ *Náš život*, 1938/2

²⁹⁴ *Náš život*, 1933/2

²⁹⁵ *Náš život*, 1939/3–4. V tomto prehľade ľudové školstvo považuje za činiteľa, ktorý najsilnejšie udržiava existenciu slovenskej menšiny a v nej pestuje a podporuje národnostné charakteristiky. Školstvo je podľa neho činiteľom, ktorý slovenskej menšine udáva zvláštnosť, pilier všeobecnej vzdelanosti a výchovy, životnú otázku nášho národa. Pokiaľ existuje slovenská ľudová škola ako taká – zatiaľ existuje aj náš národ.

slovenskej republiky. Spočiatku bol učiteľom v Galante a neskôršie sa venoval vlastnému odbornému zdokonaľovaniu. 29. decembra 1947 bol pridelený do Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave; 19. januára 1948 získal vysvedčenie o štátnom kolokviu na Pedagogickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave; 2. januára 1959 bol prijatý za pracovníka Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave; 30. septembra 1958 Ustanovujúcim dekrétom bolo potvrdené jeho prijatie na funkčné miesto odborného pracovníka Pedagogického kabinetu Slovenskej akadémie vied; 29. marca 1966 bol prijatý za vedeckého pracovníka pre teóriu a metodiku základnej školy Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave. Dopracoval sa k hodnosti doktora pedagogických vied a z tejto oblasti uverejňoval články, štúdie a metodické príručky (metodická príručka zo slovenského jazyka *Domáce úlohy* roku 1957, práca *K otázkam prestavby základného školstva* roku 1969, práca *Otázka primeranosti vyučovania slovenského jazyka od 2. po 5. ročník základnej deväťročnej školy* roku 1970).

Hrubíková, rod. Vodová, Mária (15. aug. 1900, Vinkovci, Chorvátsko – 27. okt. 1978, Zrenjanin, Srbsko). Základnu a vyššiu dievčenskú školu ukončila vo Vinkovciach. Učiteľskú školu ukončila v Osijeku roku 1920. Praktickú učiteľskú skúšku vykonala roku 1926 v Novom Sade. S manželom Jánom Hrubíkom, kandidátom medicíny v Belehrade (neskoršie súkromným lekárom v Kysáči), sa zosobášili roku 1928 vo Vinkovciach. Syn Oskar Ján sa narodil roku 1929 a syn Milan v roku 1930.

Z tohto obdobia, keď školy boli v procese zoštátnenia, sa po nej zachoval azda jeden z posledných vokátorov, ktorým cirkev povolávala učiteľov do svojich škôl v Kysáči: „Na konvente vydržiavanom dňa 28. marca 1920, cirkev ev. aug. Vyzn. v Kysáči, vyvolila si Vás Výborneučenú slečnu Mária Voda za svoju riadnu učiteľku na šiestu učiteľskú stanicu škôl svojích. Ukladáme Vám za povinnosť vyučovať dietky každodennej a opakovacej školy v tých triedach, ktorých vedenie Vám školská stolica každoročne zverí, pri tom plniť všetko to, čo krajinské a cirkevné zákony od učiteľa požadujú. My s našej stránky okrem príslušnej úcty zabezpečujeme Vám zákonom určený plat. A síce: 1. byt; 2. Mesačných 100 K, jedensto korún, vopred platených; 3. Zákomom ustálené a dľa služobných rokov pripadajúce jej doplnky od štátu. Kysáč, dňa 28. marca 1920. [Vlastnoručne podpísaní:] Ján Podhradský, učiteľ, zapisovateľ; Pavel Turčan, farár; Mišo Ďurovka, Jan Krajčík,

Đuro Kardelis, Jano Urban, Ondrej Macák, Pavel Ožvát. Posiela sa ku potvrdeniu vyššej cirkevnej vrchnosti.²⁹⁶ Úrad Báčskeho seniorátu mal sídlo v Novom Vrbase, kde sa uskutočňovali zhromaždenia seniorátu a medziiným schvaľovali aj učiteľské zmluvy. Podľa hodnotiacej listiny zo školského roku 1934/35 je učiteľka Hrubíková vážna, jemnocitná a plne sa venuje práci. Bola členkou Sokolského spolku v Kysáci a Červeného kríža. V školskom roku 1936/37 bola preložená do Aradáča (Hučoková-Klinková, 2006: 31).

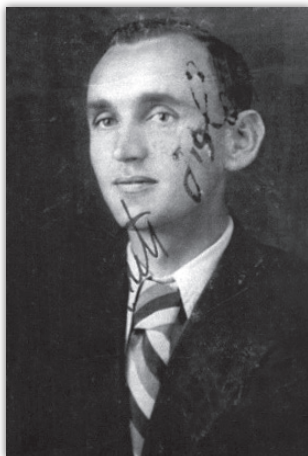

Ilić, rod. Rajković, Marija (14. júla 1902, Martinici – ?).

Pracovala v Ugljevik Majdane (Bosna a Hercegovina), Ravnom Sele (1930) a 17. augusta 1932 bola preložená do Kysáča. Ako negatívne podmienky práce v hodnotiacej listine z roku 1932/33 uvádza malú učebňu a veľký počet žiakov. Do Nového Sadu bola preložená 3. februára 1934 a do Srijemských Karloviec roku 1937.

Jakšić, Jovan (19. jún 1901, Mitrovica – ?); 22. júla 1927 sa oženil s učiteľkou Novkou Erdeljan. Ovdovel 19. januára 1930. Roku 1938 sa oženil s učiteľkou Bosiljkou Opšić.

Skončil Pedagogické oddelenie gymnázia v Šabci, resp. učiteľskú školu. Zmaturoval roku 1922. Praktickú skúšku zložil v Štátnej ženskej učiteľskej škole v Novom Sade v roku 1928. Za učiteľa v Laliti bol vymenovaný 23. decembra 1924 a už 14. marca 1925 bol premiestnený do Kysáča. Roku 1926 vykonával povinnú vojenskú službu. Roku 1927 bol vymenovaný za učiteľa do Telečky (pri Sombore), 12. januára 1928 bol preložený na Oto Majer („pustatina pri Novom Futogu“).²⁹⁷ 7. decembra 1929 bol preložený na vlastnú žiadosť do Kysáča. Školský dozorca Jovan Žakić v školskom roku 1929/1930 hodnotil

²⁹⁶ Písomnosť poskytol Rastislav Surový.

²⁹⁷ Gróf Rudolf Chotek do roku 1919 vlastnil pozemky o rozlohe 11 543 jutár v okolí Kysáča, kam patrili: Oto majer, Marija majer, pusta Irmovo, Henrika pusta, Alpár (Đurovka, 2013: 642).

jeho prácu známku 3 (dobrý); predmety nespracoval v dostatočnej miere, deti odpovedajú neisto, poriadok a disciplína dobré, metóda dostatočne odborná. Následky rodinnej tragédie sa odzrkadlili aj na jeho práci, takže v hodnotiacej listine v školskom roku 1930/31 bola jeho práca ohodnotená ako nedostatočná. Školský dozorca Ďoka Gajin v školskom roku 1931/32 zaznamenal, že škola je zanedbaná, predmety nespracované, otázna je učiteľova odovzdanosť práci. Vzbudzuje dojem človeka, ktorý stratil chuť do práce. Učiteľ je telesne slabý. Je členom Červeného kríža a Sokola, kde prednáša. Správcovskej funkcie pozbavený 13. februára 1932. V školskom roku 1935/36 bol učiteľom v Pokrveniku (Macedónsko). Na vlastnú žiadosť 2. júla 1938 preložený do Mandelosu (Sriem), kde bol 18. januára 1940 vymenovaný za správcu. Zmena prostredia mu prospela a počas služby v Pokrveniku školský dozorca Tih. Čirić v hodnotiacej listine v školskom roku 1935/36 zaznamenal: usilovný a odovzdaný svojej práci a škole. Je uctievaným osvetovým pracovníkom. Je tajomníkom Okresného výboru Spolku Červeného kríža a člen Sokolskej čaty. Spolupracuje so Sokolským vestníkom (*Sokolski vesnik*), ktorý vychádza v Báčskej Topole. Ako správca školy uctieva zákonné požiadavky a nariadenia vrchností.

Jurániová, rod. Dobšínská, Mária (16. sept. 1905, Deronje – 1998, Nový Sad). Rodičia Emília Dobšínská, rod. Garay (dcéra učiteľa Jána Garaya a sestra učiteľa Ondreja Garaya), a Vladimír Dobšínský, obecný notár (syn známeho zberateľa slovenských ľudových povestí, profesora a ev. farára Pavla Dobšínského). Po skončení novosadskej Učiteľskej školy sa v lete 1924 v Prahe spolu so spolužiačkami Oľgou Garayovou, rod. Babylonovou, a Vierkou Grúnikovou, rod. Bodickou (za pomoci Dr. L. Mičátka a Dr. Medveckého), zúčastnila kurzu pre zahraničných učiteľov. Za učiteľku v Selenči bola vymenovaná 25. novembra 1924. Na vlastnú žiadosť bola 7. decembra 1926 preložená do školy v Kysáči a takisto 23. júna 1928 do Zrenjaninu. Koncom roku 1928 uzavrela manželstvo s ev. farárom Ľudovítom Juránim a až do odchodu do dôchodku v roku 1956 bola učiteľkou vo viacerých zrenjaninských základných školách. Aktívne pracovala v Červenom kríži a Sokolskom spolku. Počas pôsobenia v Kysáči bola okresnou náčelníčkou novosadskeho okresu Sokola.

Kardelisová, rod. Macáková, Zuzana (20. apríl 1912, Kysáč – 26. júna 1988, Kysáč).

Ukončila šesť tried základnej školy v Kysáči, štyri triedy Štátnej ženskej občianskej školy v Novom Sade a roku 1934 Ženskú učiteľskú školu v Novom Sade. Vydala sa roku 1937 za Michala Kardelisa.

Za učiteľku v Kysáči bola vymenovaná 27. novembra 1936 a vyučovala 52 žiakov v prvej triede. V hodnotiacej listine inšpektor zaznamenal, že je usilovná, jemnocitná, príkladného správania sa v službe i mimo nej. V hodnotiacej listine v nasledujúcom školskom roku sa uvádza, že je členkou Sokola, Červeného kríža a Ženského spolku; je dôsledná v reči a v skutkoch. Vo výučbe v tretej triede používa srbskú čítanku (autor Vujanac), srbskú gramatiku (Ilić), slovenskú čítanku (Klátik), slovenskú cvičebnicu (Klátik), dejepis (Rašić), zemepis (Rabrenović a Simić). V tomto roku bola tajomníčkou Červeného kríža a podpredsedníčkou Osvetového združenia. Ako nedostatky vo výučbe uvádza poldenné vyučovanie a nepravidelnú dochádzku žiakov do školy. V školskom roku 1939/40 pracovala vo štvrtom ročníku so 48 žiakmi. Používala učebnice: srbská čítanka (autor Vujanac), gramatika (Ilić), slovenská čítanka (Klátik), cvičebnica (Klátik), zemepis (Ljujić), istorija (Ilić), prírodopis (Petković). Podľa mienky školského inšpektora bola vážna, ale spravodlivá, svedomitá a taktická.

Jej práca presahovala školské povinnosti, bola činná v ochotníckom divadle v Kysáči ako herečka a režisérka. Od roku 2004 sa v Kysáči každoročne usporadúva Festival Zuzany Kardeliseovej, ktorého sa zúčastňujú ochotnícke divadelné súbory s inscenáciami zobrazujúcimi postavenie ženy v spoločnosti.²⁹⁸

Kekić, Ljubica (12. marca 1887, Bečej – ?). Po ukončení základnej a občianskej školy absolvovala roku 1904 v Sombore školu pre vychovávateľky a v roku 1921 ženskú učiteľskú školu v Sombore.

Pracovala v mestách: Bečej (1904 – 1907), Kovilj a Kač (1907 – 1911, tu pracovala aj ako súkromná vychovávateľka). V období od 28. októbra 1921 do 1. januára 1925 bola učiteľkou v Kysáči. V hodnotiacej listine je zaznamenané: pracuje svedomite, vlúdna, usilovná, vážna a jemnocitná, príkladná občianka. Bola členkou Učiteľského spolku, Sokolského spolku, členkou vedenia Dorastencov štátneho Červeného kríža, ženskej charity, Jadranskej stráže, Kola srbských

²⁹⁸ O Zuzane Kardeliseovej ako divadelnej ochotníčke pozri bližšie: Gombár, 2005: 206 – 221.

sestier. Keďže ovládala srbský a maďarský jazyk, nepracovala v slovenských triedach.

Klinko, Ján (8. apríla 1896, Kysáč – 30. marca 1971, Vojlovica, pochovaný v Kysáči); ženatý s Elenou Fodorovou, mali dve deti: Jána-Michala a Olgu-Elenu. Ukončil šesť tried základnej školy v Kysáči, štyri triedy gymnázia v Novom Vrbase, štyri triedy učiteľskej školy v Sarvaši (1916). Od roku 1915 do konca prvej svetovej vojny slúžil v bývalom „honvédskom“²⁹⁹ pechotnom pluku ako podporučík. Ovládal srbský, slovenský a maďarský jazyk.

Roku 1923 bol premiestnený zo školy v Padine do Kysáča, odkiaľ bol 31. marca 1931 preložený do Bajše.³⁰⁰ Tu bol aktívnym členom Sokola, Matice slovenskej, Čítárne, tiež bol kantorom v cirkevnom zbore, predsedom Dorastu Červeného kríža, veliteľom hasičského spolku. Školský inšpektor Jovan Toskić v roku 1930 hodnotil jeho prácu takto: predmety spracoval dobre, žiaci odpovedajú rozumne, spracované učivo dobre upevnené, práca a disciplína dobré, metóda odborná, odovzdaný práci, usilovný, službu koná podľa zákona a predpisov.

Klobušický, Emil³⁰¹ (15. marec 1907, Kulpín – 21. apríla 1983, Bajša); otec farár. Ukončil päť rokov základnej školy v Kulpíne, štyri roky gymnázia, Štátnu mužskú učiteľskú školu v Sombore. Hovoril aj po maďarsky a hral na klavíri a husliach. Za učiteľa v Kysáči bol vymenovaný 17. februára 1928, kým nebol 12. januára 1932 preložený do Kulpína.

²⁹⁹ Honvéd – príslušník uhorskej kráľovskej domobrany v r. 1868 – 1918.

³⁰⁰ 6. 10. 1930. Správca Ján Klinko bol rozhodnutím Školskog nadzorníštva br. 946/1930 razrešen dužnosti (neuvádza sa dôvod) a preložený do Bajše, na jeho miesto je dočasne dosadený J. Pavlov. „Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom Zapisnik školskog odbora 1926 – 1932“, knjiga I, IAGNS

³⁰¹ Hoci škola v medzivojnovom období už nebola cirkevná, stále pretrvávala prax zamestnávania učiteľov na kantorské miesto v cirkevnom zbore. Tak bol aj učiteľ Emil Klobušický v tridsiatych rokoch 20. stor. zvolený za kantora v kysáčskom cirkevnom zbore (*Národný kalendár*, 1932: 210).

Syn Miloslav Gustáv sa narodil 16. februára 1937. Manželka Zuza Búrik z Kulpína.

Kolak, Vaso (1. marec 1915, Klečak, Bosna a Hercegovina – ?) býval v Stepanovičeve. Manželstvo uzavrel s Jelenou Leškov zo Silbaša v auguste 1938 v Stepanovičeve. Dcéra Milica sa narodila 5. marca 1941. Štátnu učiteľskú školu ukončil roku 1936/37 v Sombore. Vojenčinu slúžil v Maribore, v Škole pre záložných pechotných ofícierov v období rokov 1937 – 38. Za štátneho učiteľa bol vymenovaný 22. septembra 1938 v meste Bilišane (Chorvátsko). V školskom roku 1939/40 bol premiestnený do Kysáča, kde pracoval v kombinovanom oddelení (všetky štyri triedy) so srbským vyučovacím jazykom. Vážny a usilovný, dobré odborné znalosti.

Krompić, rod. Bačkalić, Julijana (17. jún 1910, Mošorin – ?).

V roku 1931 ukončila Ženskú učiteľskú školu v Belehrade a v tom istom roku bola vymenovaná za učiteľku v Drenove (Macedónsko), v školskom roku 1932/33 vo Vratnici (Macedónsko). V školskom roku 1934/35 bola vymenovaná za učiteľku v Kysáci, kde vyučovala 85 žiakov srbských tried od prvého po piaty ročník.

Kukučka, Andrej (4. decembra 1912, Hložany – ?, Ilok) ukončil štátnu učiteľskú školu v Osijeku. Býval a umrel v Iloku.

V roku 1937 bol učiteľom v Hajdušici, v školskom roku 1938/39 preložený do Kysáča. Seriózny a usilovný učiteľ. Pracoval ako tajomník v okresnom odbore Červeného kríža. Vo výučbe používal tieto učebnice pre štvrtú triedu: čítanka (autor M. Vujić), zemepis (M. P. Ljujić), dejepis (D. Ilić), prírodopis (V. Petković); učebnice pre piatu triedu: čítanka (J. Jovanović), zemepis (M. Mihailović), dejepis (Kostić a Petrović); gramatika pre štvrtú a piatu triedu (D. Ilić), slovenská čítanka pre štvrtú a piatu triedu (F. Klátik).

Marković, rod. Gerić, Jelena (15. feb. 1905, Nový Sad – ?) ukončila roku 1924 štátnu učiteľskú školu v Subotici a hneď bola vymenovaná za učiteľku v Grdelici, čoskoro preložená na Salaš na Čivereskom drumu. V Kysáči pracovala od 21. októbra 1926 do 26. augusta 1927. V neskoršom období bola učiteľkou v Gornjom Orahu, Kormane, Novom Adžibegovci, potom v Dragutinove. Roku 1939 sa vydala za Ljubomira Markovića a bola preložená do školy v Sremskej Mitrovici.

Nikolić, Žarko (15. nov. 1896, Tuzla, Bosna a Hercegovina – ?) ženatý; deti: Dušan, Dimitrije, Pavle. Ukončil dve triedy učiteľskej školy v Sarajeve a v školskom roku 1918/19 zložil praktickú učiteľskú skúšku v Dervente. Počas prvej svetovej vojny bol v období od 15. februára 1915 do 30. septembra 1919 v pechote tretieho bosniaského pluku v Budapešti. Roku 1920 vymenovaný za stáleho učiteľa vo Vel. Reke a v tom istom roku bol preložený do Bielej Crkvy. Do Turije bol preložený roku 1921. V roku 1927 pracoval v škole v Parabuci a v Zmajeve. Do Kysáča bol premiestnený 5. mája 1928, kým roku 1929 už pôsobil v škole v Zmajeve. Roku 1936 bol preložený do služby v Osvetovom oddelení v Novom Sade. V rokoch 1934 – 1937 školskí inšpektori jeho prácu hodnotili ako výbornú. Roku 1938 bol vymenovaný za školského referenta v Osvetovom oddelení Kráľovskej banskej správy.

Notaroš, rod. Radić, Nevena (9. jan. 1901, Kikinda – ?) ukončila štyri triedy základnej školy a štyri triedy vyššej dievčenskej školy vo Veľkej Kikinde, ako i štyri triedy Ženskej učiteľskej školy v Sombore.

V rokoch 1921 – 1940 pracovala v Bačkom Gradišti, St. Bečeji, v Kači, Temerine, Mole, Aleksandrove (pustatina pri Novej Crnji), Glogovci (salašské sídlo pri Sente). 12. augusta 1940 bola preložená do Kysáča. Pracovala tu aj v roku 1941. Hovorila po maďarsky, hrala na klavíri.

Novkov, Milorad (8. júla 1894, Kovilj – 1957, Nový Sad). Mal deti Mirjanu (1928) a Nadeždu (1932). Vojenskú službu vykonával v Subotici a v prípade mobilizácie bol záložným oficerom. Od roku 1914 do roku 1916 bol v rakúskej armáde, od roku 1916 do roku 1919 bol dobrovoľníkom v srbskom vojsku. Ukončil štyri triedy základnej školy, štyri triedy gymnázia v Novom Sade a štyri triedy Mužskej učiteľskej školy v Sombore. Bol vymenovaný za učiteľa v škole na pustatine Alpar-Majur (21. septembra

1921). Hoci škola patrila Štátnej základnej škole Stepanovičevu, chodili sem žiaci z Tankosičeva a Nového Kysáča. M. Novkov bol preložený do obce Šajkaš (13. septembra 1933) a nakoniec na vlastnú žiadosť do Nového Sadu do Štátnej ľudovej školy Mitu Neškoviča (13. mája 1937).³⁰²

Párnická, rođ. Bodická, Elena (22. apríl 1909, Selenča – 9. februára 1960, Petrovec). Otec Mojmir Bodický bol učiteľom v Novom Sade a sestra Viera Bodická učiteľka v Petrovci. Roku 1935 sa zosobášila s Michalom Párnickým, učiteľom v Kysáči. Hrala na klavíri. Ukončila šesť tried základnej školy v Selenči, štyri triedy občianskej školy v Novom Sade, štyri triedy učiteľskej školy v Novom Sade (roku 1928). Praktickú skúšku zložila roku 1932 v Novom Sade. Do učiteľskej služby do Kysáča bola vymenovaná 1. januára 1929. Školský inšpektor Đoka Gajin jej prácu v školskom roku 1931/32 ohodnotil takto: je dobrou praktičkou, v práci tichá a veľmi vytrvalá. Usilovná, svedomitá a presná. Voči žiakom sa správa jemnositne, vo všetkom spravodlivá. Bola členkou Červeného kríža, Sokola a Čítárne.

Párnický, Michal (15. marca 1907, Kysáč – 22. marca 1994, Kysáč) ukončil šesť tried základnej školy v Kysáči, nižšie triedy gymnázia v Petrovci, prvý a druhý ročník učiteľskej školy v Záhrebe. Zmaturoval v Subotici a školu záložných dôstojníkov ukončil v Sarajeve.

Prvé zamestnanie mal v Metimire (Macedónsko) a po dvojročnom pôsobení bol na vlastnú žiadosť preložený do Kysáča. Tu bol najprv učiteľom, potom aj riaditeľom školy. Diaľkovo ukončil vyššiu pedagogickú školu v Novom Sade. Neskôr bol osvetovým referentom v okrese, kým v roku 1970 neodišiel do dôchodku. Aktívne sa zúčastňoval kultúrneho života Kysáča: v kultúrno-umeleckom spolku ako divadelník, v spevákovej skupine, v čítacom spolku; organizoval zbierky na obnovenie Slovenského národného domu v Kysáči. Roku 1933 bol jedným zo zakladateľov požiarnického spolku, v ktorom bol do smrti čestným predsedom a veliteľom brigády. Založil strelecký spolok, tenisový klub. Mal nemalé zásluhy na elektrifikácii Kysáča.

³⁰² Pozri bližšie: Рончевић, 2019: 53 – 55.

Pavlov, Ján (8. dec. 1902, Kysáč – 10. mája 1978, Kysáč), manželka Julka, rod. Kováčová.

Ukončil základnú školu v Kysáči v trvaní šesť rokov; šesť ročníkov gymnázia v Sombore, učiteľskú školu v Sombore roku 1924.

Hneď po ukončení učiteľskej školy bol 15. mája 1925 zamestnaný v Petrovci. Na vlastnú žiadosť bol 25. novembra v tom istom roku preložený do školy v Kysáči.

V školskom roku 1938/39 pracoval v prvom ročníku a mal na starosti 60 žiakov. V nasledujúcom školskom roku pracoval vo vyššej ľudovej škole (v piatom ročníku bolo 37 žiakov a v šiestom 22). Jemnocitný, vnímavý a šikovný.

Ako nedostatky vo výučbe koncom tridsiatych rokov 20. stor. Ján Pavlov uvádza skrátený pracovný čas, resp. poldennú výučbu, nedostačujúce množstvo učebných pomôcok, nepravidelnú dochádzku žiakov. Tesne pred začiatkom druhej svetovej vojny bol obvinený z toho, že pred žiakmi učiteľa Michala Párnického a dvoma rodičmi svojimi nemiestnymi pripomienkami podporoval rodičov v rozhodnutí neposielať svoje deti do školy. Za poľahčujúcu okolnosť bolo považované jeho dovtedajšie príkladné správanie, a tak Okresné náčelníctvo v Novom Sade ho 13. 2. 1941 potrestalo pre nedbanlivosť finančnou pokutou vo výške 300 dinárov (nástupný plat učiteľa bol asi 6000 dinárov ročne). Bol členom Sokolského spolku a Červeného kríža a nositeľom vyznamenania „Orden Jugoslovenske Krune V stepen“, ktorý získal 6. septembra 1930 na návrh ministra vojska a námorníctva. V personálnych spisoch sa uvádza aj jeho práca v oblasti vedy: „Patent, prijavlen kod Uprave za Zaštitu Industriske Svojine u Beogradu pod br. 1076/29 a zaveden u pat. registar br. 7246“.³⁰³

Pavlovová, rod. Kováčová, Julka (4. dec. 1899, Kysáč – 1. júla 1957, Kysáč), manžel Ján Pavlov, učiteľ školy v Kysáči; deti: Želmíra, Rastislav-Ján, Miroslav. Ukončila šesť tried základnej školy v Kysáči, štyri triedy občianskej školy v Novom Sade. Roku 1920 ukončila Štátnu učiteľskú školu v Bratislave a roku 1921 Štátnu ženskú učiteľskú školu v Sombore. Ovládala slovenský, český, srbský a maďarský jazyk; hrala na klavíri. Bola vymenovaná za stálu učiteľku v Ľudovej škole v cirkevnom evanjelickom zbore v Pivnici v rokoch 1920 – 1921. Potom bola na

³⁰³ Patent sa vzťahoval na kolmo vzlietajúce lietadlo. J. Pavlov mal všestranné záujmy: pestoval broskyne, ruže, plemenné kačice, konope, venoval sa štepeniu drevín. Bol činný v hasičskom spolku, Sokolskej jednote, bol kantorom v kostole. Hral na harmonike, klavíri, klarinete, husliach a čele (Pavlov, 2013: 838 – 839).

vlastnú žiadosť preložená do Kysáča. Podľa hodnotiacej listiny školského inšpektora všetky predmety boli svedomite spracované. Dobrá a usilovná učiteľka, veľmi oddaná, lojálna občianka, vo všetkom korektná a spravodlivá, dobrá odborníčka. Voči žiakom jemnocitná. Členkou Sokola, Červeného kríža, Ženského spolku. V rámci ľudovýchovy prednáša v cirkevnej organizácii mládeže. V personálnom súpise je zaznamenané, že v školskom roku 1934/35 pracovala v II. triede slovenského oddelenia so 68 žiakmi. Používala tieto učebnice: „Ferdo Klátik: Čítanka pre II. tr. československých ľudových škôl v Kráľ. Juhoslovenskom; Mih. Jović: Novi Bukvar; Pavel Čobrda: Biblické histórie; S. Štarke: Malý katechizmus“. V školskom roku 1935/36 bolo 48 tretiačov a žiaci používali srbské a slovenské učebnice: „Protić-Stanojević: Čítanka; Cvejić – Obradović: Zemljopis; Drag. Ilić: Istorija Jugoslavena; Drag Ilić: Mala gramatika; Ferdo Klátik: Čítanka; Ferdo Klátik: Cvičebnica slovenčiny; Pavel Čobrda: Biblické histórie; S. Štarke: Malý katechizmus“.

Pavlovová, rod. Števčíková, Zuzana (25. júla 1914, Kysáč – 31. júla 1994, Kysáč).

Pereligin, Ivan (22. sept. 1891, Oljhovčik, Rusko – ?).

Roku 1929 sa oženil s Marijou, rod. Baras (narodená v Kaštel Novom, okres Split), zosobášení v ruskom pravoslávnom chráme v Srijemských Karlovciach. Deti: Jelisaveta (narodená 1936, umrela 1937). Uprchlík, podporučík vo vojenskej službe v ruskom vojsku od 1. októbra 1916 do 1. novembra 1920. Účastník svetovej a občianskej vojny (v Rusku) proti bolševikom. V Rusku ukončil základnú školu, IV. ročník gymnázia, učiteľskú školu, dva roky Vyššej pedagogickej školy, resp. Učiteľského inštitútu. V Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov ukončil roku 1922 poštovo-telegrafický kurz v Zemune. V školskom roku 1923/24 ukončil IV. ročník Bohoslovecko-učiteľskej školy v Prizrene. Praktickú učiteľskú skúšku zložil v Sombore roku 1930. Ovládal srbčinu s badateľným prízvukom. Roku 1924 bol vymenovaný za učiteľa v meste Majška Međa (Chorvátsko). V tom istom roku bol preložený do obce Gajić (Chorvátsko). V Kysáči nastúpil do služby v srbskom oddelení 23. septembra

1925. V hodnotiacej listine sú zaznamenané nasledujúce poznámky školských inšpektorov: nacionálnu skupinu predmetov prednáša veľmi dobre, pozornosť venuje najmä prebúdzaniu lásky k domovine. Taktický, energický, usilovný, jemnocitný, dobrý, vážny vychovávateľ. 13. jan. 1929 bol preložený do Gribovca, potom pracoval v Kupusine a Svilojeve.

Petković, rod. Kostić, Milica (20. marca 1883, St. Banovci – ?). V osobných spisoch nie je uvedené jej pôsobenie v škole v Kysáči, ale Berédivová-Stupavská uvádza, že tu pôsobila v období rokov 1933 – 1936. Ukončila štyri triedy základnej školy v Zemune, šesť tried Vyššej dievčenskej školy v Belehrade, tretiu a štvrtú triedu Srbskej učiteľskej školy v Karlovcich. Pracovala v Kuzmine, Kamenici, Deči, Zemune.

školu pre gazdinky v Temešvári. Zlata navštevovala nemeckú základnú školu a potom učiteľskú školu v rodisku (1912/1913). Tiež absolvovala aj Udžbársku školu pre domácnosť a šitie v Osijeku. Manželstvo uzavrela roku 1929 v Kysáči s Ivanom Porubským z Trenčína (Slovensko), riaditeľom banky. Roku 1932 ukončila kurz pre slovenský jazyk v Martine a v roku 1936 bola aj na študijnom pobyte na Sorbone v Paríži. Navštevovala rôzne „naukobehy“ pre literatúru. Od 13. augusta 1913 učila v Novom Sele pri Vinkovciach (Chorvátsko). Do Kysáča bola preložená 20. októbra 1919. Tu pracovala takmer tridsať rokov, nepočítajúc pôsobenie v Dubnici pri Vranji v rokoch 1929 – 1931. Ako sedemdesiatročná sa zapísala na štúdium nemeckého jazyka a literatúry na Filozofickú fakultu v Novom Sade a úspešne ho ukončila. Hovorila plynne po nemecky a francúzsky. Okrem toho vedela konverzovať po česky, maďarsky, anglicky, ovládala aj esperanto. Zo všetkých týchto jazykov aj prekladala. Hrala na klavíri. V medzivojnovom období bola jednou z

Porubská, rod. Jesenská, Aurélia/Zlata³⁰⁴

(11. aug. 1892, Osijek – 1. júla 1971, Kysáč). Otec Juraj Jesenský bol evanjelickým kňazom a matka Hermína, rod. Ededyová, ukončila

³⁰⁴ V matrike sobášených sa jej meno uvádza ako Aurélia Zuzana Jesenská.

vedúcich postáv v kultúrno-spoločenskej činnosti Kysáča, najmä v ženskom spolku československých žien. Po vojne bola aktívna v Čítacom spolku, v odbočke Antifašistického frontu žien, nacvičovala divadlá, bola vedúcou dorastu Červeného kríža (napísala aj hymnu – slová a hudbu pre dorast Červeného kríža *Hej, pod prápor Červeného kríža*) a podpredsedníčkou miestnej organizácie Červeného kríža v Kysáči, tajomníčkou Ústredného spolku československých žien v Kráľovstve Juhoslávia a podpredsedníčkou tejto odbočky v Kysáči, ako aj členkou Matice slovenskej, Sokola, Spolku striezlivosti. Jej činnosť presahovala miestne rámce a aktívna bola aj v Kole srbských sestier.³⁰⁵

Ako predsedníčka Dorastu Červeného kríža v Kysáči vo svojich príspevkoch v dobovej tlači vyzývala na zapojenie sa mládeže do tejto organizácie, čo je vo výchovnom zmysle dôležité kvôli rozvoju „šlachetného ľudomilstva“ (*Národná jednota*, 1932, roč. XIII, č. 49, s. 2 – 3). Hoci v správach školských inšpektorov je hodnotená veľmi dobre (prísna, ale spravodlivá, taktická, vážna, usilovná, pracuje s elánom, svedomitá), žiaci si na ňu spomínali ako na veľmi prísnu učiteľku (Ferková a kol., 2003: 23, 181).

Literárne sa aktivovala v roku 1913 a svoje práce uverejňovala (básne, články, úvahy, spomienky) v *Národnej jednote*, v *Nádejách*, *Evanjelicom hlásniku*, *Slniečku*, *Živene*, *Dennici*, *Našom živote*, *Hlase ľudu*, *Slovenke* a najmä v *Národnom kalendári* (napr.: *Náš ženský domáci priemysel*. In: *Národný kalendár* 1929, str. 110 – 113). Bola aktívna aj v ženskom spolku v Kysáči, častokrát sa podieľala aj na spoluorganizácii večierkov, ktorých programová náplň bola spev, prednášky a „deklamovanka“ (Miestna kronika: Kysáč. In: *Národný kalendár* 1933, str. 152). Spolu s Eržikou Mičátkovou, predsedníčkou ženského spolku v Kysáči, prednášala na večierkoch iných ženských spolkov, napr. v Kulpíne o ochrane slovenských služobných dievčat v Belehrade (Miestna kronika: Kulpín. In: *Národný kalendár* 1933, str. 152). Podpisovala sa ako ZPJ, Z., Z. J., Z. P. J., P. Z. J., Zlata, Báčvan-ská, Aurelia (Ormis, 1935: 67; *Doklady prof. Michala Filipa v ÚA SEAVC v Starej Pazove*, bez roku a signatúry).

Raspopovič, rod. Macáková, Zuzana (27. okt. 1910, Kysáč – ?).

Ukončila päť tried základnej školy v Kysáči, strednú a učiteľskú školu v Novom Sade. Ovládala slovenský a nemecký jazyk. Do služby v Kysáči nastúpila 29. decembra 1931. V archíváliách je uschované dovolenie jej otca, že dcéra môže nastúpiť do štátnej služby ako učiteľka, čo v tom období nebolo neobvyklé.

³⁰⁵ Údaje z učiteľského personálneho spisu dopĺňame niektorými údajmi z príspevku Berédiovej-Stupavskej, 2019.

Školský inšpektor vyhodnotil jej prácu v školských rokoch 1931/32 a 1932/33 takto: hoci je začiatníčka, všetky predmety má veľmi dobre a svedomite spracované, dobrá praktička, temperamentná a šikovná učiteľka. Je členkou Červeného kríža, Sokola, Ženského spolku. Vydala sa za Miloša Raspopoviča, učiteľa v Novom Sade a v tom istom roku 30. decembra 1937 na vlastnú žiadosť bola preložená do Malého Jarku (vtedy salašské sídlisko pri Novom Sade).

Rusnáková, Mária (13. dec. 1890, Petrovec – ?).

Ukončila štyri triedy základnej školy v Petrovci, štyri triedy občianskej školy v Novom Sade, dve triedy učiteľskej školy v Subotici, dve triedy učiteľskej školy v Satumare, kde absolvovala praktickú skúšku roku 1910.

Dodatočnú skúšku zložila v Belehrade roku 1923.

Ovládala slovenský, srbský, nemecký a maďarský jazyk a hrala na klavíri. Cirkevný zbor v Dovalove (Slovensko) ju vymenoval za učiteľku roku 1910. Od 15. decembra 1911 do 3. septembra 1925 pracovala v Kysáči, potom bola preložená do Petrovca. V hodnotiacej listine je zaznamenané: jemnocit, usilovnosť, taktickosť v použití disciplinárnych opatrení. Bola členkou Ženského spolku, Červeného kríža, Sokolského spolku. Spolu s Jánom Podhradským ml. boli zostavovateľmi *Obrázkového šlabikára pre slovenské ľudové školy*.

Šimkovic, Peter (12. okt. 1883, Trnovec, Slovensko – 1969, Bratislava) od roku 1906 ženatý so Zuzanou, rod. Kováčovou (rodičia Alexander a Terézia, rod. Vlčeková). Spolu mali deti: Petra,³⁰⁶ Jána, Vladimíra a Miroslava (dvojčičky, narodené roku 1920); Elena a Milota zomreli ešte v detstve. Slúžil v 9. a 11. maďarskom domobranom pluku v období od 15. februára 1915 do 1. sept. 1917 ako

³⁰⁶ Peter Šimkovic, právnik a úradník zemeľského združenia v Kysáči sa zasnúbil s Julkou Bičiarovou z Karol Perešu pri Nitre (18. mája 1932/39, 3). Bol druhým slovenským futbalovým rozhodcom v Juhoslávii (*Národná jednota*, 6. okt. 1934/40, 4). Zosobášil sa so Z. Ferkovou v Petrovci 28. júla 1936 (*Národná jednota*, 1. aug. 1936/31, 3). Neskôr bol úradníkom banoviny, po čase povýšený na referenta pre štatistiku „Závoda Dunajského bánstva pre povinné poistenie proti ľadu“ (*Národná jednota*, 15. okt. 1938/42, 3).

„Kadetfeldvebel“.³⁰⁷ Ukončil päť tried základnej školy, štyri triedy občianskej školy, vykonal učiteľskú skúšku v Maďarskej kráľovskej učiteľskej škole v Arade a tým bol 28. júna 1904 vyhlásený za spôsobilého učiť v základných ľudových školách v maďarskom jazyku. Ovládal tieto jazyky: slovenský, srbský, maďarský. Povoláný evanjelickým cirkevným zborom v Kysáči, kde pracoval v období od 15. septembra 1904³⁰⁸ do roku 1930, keď bol na vlastnú žiadosť preložený do Petrovca. Tu sa zapájal do práce Matice slovenskej, aktívne sa zapojil do ľudových výchovnej činnosti účinkujúc v Sokole, Čitárni, Roľníckom združení, Červenom kríži. Bol predsedom včelárskeho spolku, ktorý mal v roku 1935/36 80 členov. S cieľom zveľadovania včelárstva organizoval početné prednášky. Tak napríklad 13. januára 1940 mal prednášku o anatómii včely (*Národná jednota*, 13. jan. 1940/2, 4). Školský inšpektor Jovan Žakić jeho prácu hodnotil pozitívne: predmety spracoval dobre, žiaci odpovedajú dobre, spracované učivo dobre nacvičené, poriadok a disciplína dobré, s porozumením a odborne spracoval učivo. Venuje sa práci, usilovný, svedomitý, službu koná podľa zákona a predpisov. V školskom roku 1931/32 školský inšpektor Đoka Gajin v hodnotiacej listine zaznamenal, že je dobrým a skúseným metodikom, veľmi dobrým praktikom, ku žiakom pristupuje s rodičovským jemnocitom, usilovný, svedomitý a vo všetkom správny.

Po rozdelení štátu na banstvá,³⁰⁹ sa konala porada predstaviteľov slovenských cirkevných a kultúrnych ustanovizní Dunajského banstva 21. novembra 1929 v Slovenskej banke v Novom Sade. Zúčastnilo sa jej 45 delegátov zo slovenských prostredí. Zastúpené boli: Nový Sad, Petrovec, Hložany, Kysáč, Kulpín, Pivnica, Lalič, Selenča, Silbaš, Bajša, Stará Pazova, Boľovce, Kovačica, Padina, Slovenský Aradač a pri tejto príležitosti bol zvolený Poradný výbor Slovákov Dunajského banstva, ktorého členmi z Kysáča boli učiteľ Peter Šimkovic a poľnohospodár Juraj Bartoš. Cieľom schôdze bolo zostavenie memoranda, do ktorého by boli zahrnuté národné a hospodárske potreby a požiadavky Slovákov v zmysle slobodného kultúrneho a hospodárskeho rozvoja. Predsedom výboru bol dr. Ján Bulík (*Národná jednota*, 23. nov. 1929/132, 1).

³⁰⁷ Feldvébel – poddôstojník rakúsko-uhorskej armády.

³⁰⁸ Podľa vokátora ročný plat P. Šimkovica bol takýto: 105 zlatých, 50 peštianskych meríc žita, tri siahy tvrdého dreva, od každého žiaka 10 grajciarov okrem chudobných, byt so záhradou, pol fertála zeme, za ktorú učiteľ sám musel platiť daň (Podhradský, 1997: 8).

³⁰⁹ Banoviny boli od roku 1929 administratívno-správne jednotky Kráľovstva Juhoslávie. Deväť banovín, ktoré boli pomenované podľa riek (Dravska, Savska, Vrbaska, Primorska, Drinska, Zetska, Dunavska, Moravska, Vardarska) nahradilo dovtedajšie regionálne delenie na 33 oblastí. Takéto teritoriálne rozdelenie malo za cieľ upevniť juhoslovanskú národnú a štátnu jednotu a decentralizovať štátnu správu.

Ako dôchodca sa roku 1940 vrátil do Kysáča, no počas okupácie musel učiť ešte tri roky, lebo podľa maďarských zákonov nemal potrebný počet odpracovaných rokov do dôchodku. Roku 1964 sa presťahoval na Slovensko za synmi, ktorí sa tam presídlili v rámci akcie Mať volá roztratených synov (Podhradský, 1997: 9).

Šimkovic, Ján (1917, Kysáč – ?), syn učiteľa Petra, po ukončení školy bol ako učiteľ 28. septembra 1938 pridelený na základnú školu v Selenči, 10. februára 1939 bol preložený do Silbaša, do kysáčskej školy nastúpil v novembri 1940. (*Národná jednota*, 15. okt. 1938/42, 3). Pracoval tu do 19. júna 1946, keď sa presťahoval do ČSR.

Tutorov Petljanski, Milan (31. dec. 1909, Silbaš – 5. dec. 1985, Belehrad). Roku 1936 sa zosobášil s Katicou Boškov zo Žablja. Ukončil päť tried základnej školy v Silbaši, štyri triedy občianskej školy v Palanke a učiteľskú školu v Sombore (1929). V tom istom roku 9. decembra bol vymenovaný za stáleho učiteľa v Kysáci. Kvôli povinnej vojenskej službe 15. septembra 1930 mu bola akceptovaná výpoveď. Pokračoval v učiteľskej službe a 16. júna 1931 nastúpil do školy v Duboševici (Chorvátsko) a v tom istom roku bol preložený do Šatriniec v Srieme. Na vlastnú žiadosť bol roku 1935 preložený do Srijemskej Kamenice a potom roku 1937 do Žablja. Praktickú učiteľskú skúšku zložil v Učiteľskej škole v Novom Sade roku 1935.

Tepavčević, Andrija (20. nov. 1896, Kazanci, Bosna – 12. apríla 1942, Izgori, Bosna); ženatý s Evicou Botić, učiteľkou z Pašićeva (dnes Zmajevo). Deti: Petar (15. 10. 1928) a Olivera (20. 2. 1930). V rokoch 1914 – 15 v čiernohorskom vojsku a v rokoch 1914 – 1918 v srbskom vojsku ako dobrovoľník, pechota.

Vyznamenania: „Spomenica za rat, oslobođenja i ujedinjenja“ v rokoch 1914 a 1918 god.“ A medaila ordenom „Albanska spomenica za vernost otadžbini“ roku 1915.

Ukončil štyri triedy základnej školy a štyri triedy gymnázia. Učiteľskú školu ukončil vo Vršci roku 1924. Roku 1928 zložil praktickú skúšku. Absolvoval poľnohospodársko-družstevný kurz. Ovládal anglický jazyk a používal nemecký jazyk. Roku 1924 vymenovaný za učiteľa v Parte (Banát); premiestnený na Oto Majer 8. 8. 1925; roku 1926 preložený do Pašićeva; roku 1934 preložený do Sokolca pri Báčskej Topole a v tom istom roku do Malého Idoša; 30. 11. 1936 preložený do Štepanovičeva (oddelenie v Tankosičeve). Školský dozorca Đoka Gajin roku 1936/37 ho charakterizuje ako svedomitého a jemnocitného zamestnanca s príkladným správaním v službe a mimo nej. Založil ľudovú knižnicu a čítareň. Bol členom

Sokolského spolku, predsedom ľudovej knižnice, administratívnym pracovníkom prvého agrárneho spoločenstva M. Irmovo Kysáč, člen správy Zväzu poľnohospodárskeho družstva v Novom Sade a učiteľ telesnej výchovy. Člen a funcionár vo všetkých kultúrno-osvetových a hospodárskych ustanovizniach.³¹⁰

Osobné spisy niektorých učiteľov sme v Archíve Vojvodiny nenašli a nepodarilo sa nám o nich nájsť dôkladnejšie údaje ani v iných sekundárnych prameňoch, napr.: **Čerfelová, rod. Mesíková, Karolína** (pracovala v Kysáči ako pomocná učiteľka v období rokov 1920 – 1922. Vydatá za Andreja Čerfela, syna Ľudovíta a Oľgy, rod. Kolényovej); **Smetana, Gustáv** ((bol učiteľom v Bajši v roku 1903, vtedy mu ministerstvo schválilo pomoc pre nasledujúcich päť rokov. (Mezei, str. 193)); **Jakšić, rod. Erdeljan, Novka**³¹¹ (narodená v Kysáči, umrela 9. 1. 1930 v Kysáči); **Lugovskaja, Natalija; Milosavljević, Leposava; Nikolić, Vera**.

Učitelia pracujúci v kysáckej škole nadobúdali svoje vzdelanie na učiteľských školách vo Vojvodine a v Srbsku: v Novom Sade, Belehrade, Sombore, Subotici, vo Vršci, v Šabci; v Maďarsku: v Sarvaši a Kiskunfélegyháze; v Rumunsku: v Satumare a v Arade; v Chorvátsku: v Pazine a vo Vinkovciach; v Bosne a v Hercegovine: v Sarajeve; v Kosove: v Prizrene, ako i na kurze pre zahraničných učiteľov v Prahe. Okrem slovenčiny a srbčiny, svojich materinských jazykov, resp. štátneho jazyka a jazyka prostredia – hovorili aj niektorými z týchto jazykov: maďarský, taliansky, ruský, nemecký, anglický, francúzsky, český jazyk, niektorí ovládali esperanto. Okrem toho mnohí z nich hrali na klavíri, harmonike, husliach, klarinete a čele; uverejňovali publicisticko-pedagogické práce a štúdie, boli zostavovateľmi učebníc pre základnú školu.

Učitelia nadobúdali bohaté pracovné skúsenosti vďaka častému premiestňovaniu do škôl v rôznych oblastiach štátu (Vojvodina, Srbsko, Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, Macedónsko), no niektorí z nich, najmä tí, ktorí sa tu narodili, zostali v Kysáči takmer počas svojho celého učiteľského pôsobenia. Školskí inšpektori uvádzajú tieto charakteristiky kysáckych učiteľiek: vážna, tichá, pracovitá, rodičovsky jemnocitná, temperamentná, sugestívna, usilovná, ambiciózna, svedomitá,

³¹⁰ Pozri bližšie: Рончевић, 2013: 98 – 102.

³¹¹ Anekdota: Učiteľka Novka Erdeljan žiadala od školského výboru palivové drevo, ktoré jej aj bolo schválené. No keďže polená neboli hladké, ale „hrbolaté“, odmietla dubové a požadovala bukové drevo. Školský výbor bol rázny: „...dubové polená sú na voze prichystané. Iba pre slečnine vrtochy ich nebudeme skladať dolu a nové polená klásť na voz“ (*Knjiga saopštenja 1925 – 1927* z 10. nov. 1926). Polemika o palivovom dreve pretrvávala počas celého medzivojnového obdobia. V zápise z 24. feb. 1925 je zaznamenané, že palivové drevo patrí všetkým učiteľom: slobodným dve siah, ženatým a vydatým štyri siah na rok.

spravodlivá, taktická, vlúdna, tichá, vytrvalá, presná, výborná vychovávateľka a ako občianka v každom ohľade správna, dôsledná v reči a skutkoch. Učiteľov charakterizujú ako: usilovný a odovzdaný svojej práci a škole, medzi občanmi je uctievaným osvetovým pracovníkom, odovzdaný práci, serióznym, usilovným, taktickým, energickým, vnímavým, šikovným, jemnocitným, službu koná podľa zákona a predpisov.

Počas medzivojnového obdobia učitelia pôsobili nielen vo výchovno-vzdelávacej práci, ale sa zapájali aj do kultúrno-spoločenskej práce v organizáciách a združeniach v obci. Zastávali pritom rôzne významné funkcie: kantor v cirkevnom zbore, tajomník Čítacieho spolku, aktivista MOMS-u, predseda či herec ochotníckeho divadla, člen speváckej skupiny, tajomníčka Červeného kríža, podpredsedníčka Osvetového združenia, režisérka ochotníckeho divadla, členka vedenia Dorastencov štátneho Červeného kríža, Jadranskej stráže, Kola srbských sestier; členka Ženskej charity, Spolku československých žien, Sokolského spolku, Tatry; zakladateľ požiarneho a streleckého spolku a tenisového klubu; člen správy Zväzu poľnohospodárskeho družstva v Novom Sade. Okrem toho, že učitelia boli členmi a funcionármi vo všetkých kultúrno-osvetových a hospodárskych ustanovizniach, učili občanov písať rôzne žiadosti, sťažnosti, peňažné potvrdenky a iné písomnosti právnej a administratívnej povahy.

Početné generácie kysáčskych divadelných amatérov, ktorí boli aktívni v rokoch 1913 – 1935, podnecovali práve učitelia-inscenátori: Ján Podhradský, Ján Ededy, Zlata Porubská Jesenská a Emil Klobušický. Divadelné predstavenia zabezpečovali materiálne prostriedky na fungovanie ostatných spolkov. Významná bola symbióza Čítacieho spolku a divadelných aktivistov, ktorých spojivom boli učitelia (napr. Ján Ededy bol počas dlhšieho obdobia aj tajomníkom čítacieho spolku a knihovníkom) (Gombár, 2014: 17, 28).

Po odchode z učiteľského postu učitelia získavali vysoké a zodpovedné funkcie mimo prostredia obce: školský inšpektor, tajomník Matice slovenskej v Juhoslávii, vedecký pracovník Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave, okresná náčelníčka novosadského Sokola, školsky referent v Osvetovom oddelení Kráľovskej banskej správy. Niektorí z učiteľov boli nositeľmi vyznamenaní udelenými Ministerstvom vojska a námorníctva počas prvej svetovej vojny či v medzivojnovom období. Zaznamenané sú aj pozoruhodné výsledky v oblasti vedy súvisiace s patentovaním.

Kysáč mal v medzivojnovom období bohatý spoločensko-kultúrny život vďaka učiteľom, ktorí – sami všestranne vzdelaní a rozhladení – mnohostranne vzdelávali a vychovávali početné generácie žiakov ako v slovenskom, tak aj v juhoslovanskom duchu.

Škola počas okupácie (1941 – 1944)

Druhá svetová vojna sa začala útokom na Kráľovstvo Juhosláviu 6. apríla 1941 a následnou okupáciou nemeckých, maďarských a talianskych vojsk. Vojvodina bola rozdelená na tri okupačné zóny: Srijem Nemci odovzdali Nezávislému štátu Chorvátsko, Banát patrilo domácim Nemcom (hoci formálne patrilo Nedičovu Srbsku), Báčku a Baraňu anektovalo Maďarské kráľovstvo. Archívne materiály základnej školy v Kysáči z tohto obdobia sú uložené v Historickom archíve Mesta Nový Sad. Sú nekompletné, pretože ich väčšia časť bola maďarskými okupantmi a osloboditeľským bulharským vojskom spálená (Miškov, 1990: II). Zachovali sa väčšinou iba niektoré písomnosti z roku 1941, z ktorých uvádzame iba dôležité údaje vzťahujúce sa na prácu kysáčskej školy. Tieto písomnosti sú bez vyznačenej signatúry a sú súčasťou Fondu 86 – Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom Kisač. Vo vysvetľovaní zistených skutočností si vypomáhame rukopisnými spomienkami Michala Párnického, ktorý bol počas druhej svetovej vojny učiteľom kysáčskej školy, ako aj inou relevantnou literatúrou.

Náznamy vojenských aktivít bolo badať ešte pred formálnym začiatkom vojny na tomto území. Podľa zápisnice č. 6 zasadnutia Učiteľskej rady z 23. októbra 1940³¹² vojsko už druhý rok používalo určitý počet učební na svoje účely.³¹³ Zasadnutia sa zúčastnil správca školy Vaso Kolak a učitelia: Elena Párnická, Nevena Notaroš, Zuzana Kardelisová, Michal Párnický, Ján Ededy, Jozef Boldocký a Zuzana Pavlovová ako zapisovateľka.³¹⁴ Rokovalo sa o priebehu výučby počas zimných mesiacov podľa odporúčania Osvetového oddelenia č. 53078/40 zo 4. októbra

³¹² Táto zápisnica bola písaná na hárku papiera na písacom stroji a je uschovaná na konci rukopisne vedeného zošita pod názvom Zápisnica školského výboru (*Zapisnik školskog odbora knjiga II*, F86, IAGNS).

³¹³ Ubytovanie vojska v školských budovách roku 1939 vyplývalo zo skutočnosti, že 1. septembra 1939 nemecké vojská uskutočnili inváziu Poľska a tým sa začala druhá svetová vojna. Za začiatok druhej svetovej vojny v Kráľovstve Juhoslávia považujeme bombardovanie Belehradu 6. apríla 1941, ktorá na tomto území trvala do oslobodenia krajiny 15. mája 1945.

³¹⁴ V rukopise Michala Párnického Menoslov učiteľov Základnej školy „Ludovit Štur“ v Kysáči uvádza, že okrem spomínaných učiteľov v škole so 603 žiakmi ešte pracovali: Juliana Pavlovová, Ján Šimkovic, Zlata Porubská a Ján Pavlov. V nasledujúcom školskom roku 1941/42 bol nedostatok učiteľských kádrov vypuklým problémom najmä preto, lebo boli prepustení srbskí učitelia. Medzi zamestnanými boli aj maďarskí učitelia: Šooš Kalman, Rácz Dešö, Marija Berta, Peter Šimkovic, Zlata Porubská, Ján Pavlov, Juliana Pavlovová, Emil Spevák, Michal Párnický, Elena Párnická, Zuzana Kardelis, Zuzana Števíková, Jozef Boldocký, Zuzana Čániová, Zuzana Čúzová, Mihaly Takáč, Ján Šimkovic.

1940. Rozhodnutím Učiteľskej rady bude pre nedostatok palivového dreva vo všetkých dvanástich oddeleniach prebiehať poldenná výučba. Okrem toho v štyroch učebniach bude aj naďalej ubytované vojsko počas celého školského roka. Navrhnutú skrátenú výučbu vo Vyššej ľudovej škole (resp. vo vyšších ročníkoch) v období od 1. septembra do 1. novembra a od 1. apríla do 28. júna Učiteľská rada neschválila. Toto rozhodnutie odôvodnila tým, že by skrátenie výučby demoralizovalo žiakov a ich rodičov. Ďalej sa vysvetľovalo, že v obci nie je až tolko poľných prác, ktoré by trvali tri jesenné a tri jarne mesiace, pri ktorých by žiaci museli pomáhať – potrebných je iba pätnásť dní prázdnin počas septembra na zber kukurice. V závere sa konštatovalo, že výučba v tejto obci je následkom všeobecných okolností dosť nepravidelná. Vaso Kolak bol posledným správcom kysáčskej školy pred vojnou v školskom roku 1940/41. Začiatkom vojny boli učitelia srbskej národnosti zbavení úradu.

TABELARNI PREGLED
o broju djska i odeljenja po razredima Državne narodne škole
u Kisažu u školskoj 1940/41 godini

Razred	Osnovna škola								Viša narodna škola.				Ukupno djska u odeljenjima.			
	I.		II.		III.		IV.		I.		II.					
	m.ž.	sv.	m.ž.	sv.	m.ž.	sv.	m.ž.	sv.	m.ž.	sv.	m.ž.	sv.	m.ž.	sv.		
I.	7	18	3	3	6	4	7	6	2				20	11	31	
II.	27	26	53										27	26	53	
III.	28	25	53										28	25	53	
IV.	28	25	53										28	25	53	
V.			31	23	54								31	23	54	
VI.			31	24	55								31	24	55	
VII.					22	25	47						22	25	47	
VIII.					23	24	47						23	24	47	
IX.							23	28	51				23	28	51	
X.							24	28	52				24	28	52	
XI.										41	40	81	41	40	81	
XII.											23	44	67	3	44	67
Ukupno djska u šk.: 321 328 649																

XII. odeljenje II-og. razreda Više nar. šk. sa državnim nastavnim jezikom treba otvoriti.

K I S A Ž, 1-IX-1940 g.

Zac C. Kolar
upravitelj škole

Obr. 61: Počet žiakov a oddelení v školskom roku 1940/41

Michal Párnický, učiteľ kysácskej školy v období okupácie, zaznamenal významné údaje o práci školy v tom čase. Uvádza, že sa antifašistické zmýšľanie na kysácskej škole prejavilo hneď v prvých dňoch okupácie, keď 6. apríla 1941 v predpoludňajších hodinách žiaci a učitelia prerušili výuku, vyšli do ulíc, čím protestovali proti bombardovaniu Belehradu letectvom nemeckého okupačného vojska. Iniciátorom bol učiteľ na tankosičevskej škole Andrija Tepavčević, ktorý vtiahol do Kysáča na čele svojich žiakov. Idúc stredom hlavnej ulice, zástup manifestoval proti fašistickým agresorom. V strede osady sa k nim so svojimi žiakmi pripojili aj niektorí kysáčski učitelia, ktorí v tom čase mali výučbu, ako i kysácska mládež. Manifestácie prebiehali za súhlasu a so sympatiami ostatných občanov Kysáča. Práca v škole bola na jeden mesiac prerušená a iba po dôkladnej previerke učiteľských kádrov okupačným vojenským veliteľstvom sa na škole pokračovalo vo vyučovaní.³¹⁵ Na základe povinnej prísahy boli učiteľom dočasne pridelené pracovné miesta v škole. Avšak Z. Kardelisová a Z. Števčíková boli neskôršie znovu preverované, pritom šikanované a na určitú dobu ponechané bez služby.³¹⁶ Odpoveďou na represálie okupantov bola takmer okamžitá intenzívna ilegálna činnosť členov miestnej organizácie antifašistického odboja, čo vyústilo do zatýkaní, rozsudkov smrti a deportácií obyvateľov Kysáča do koncentračných táborov.³¹⁷

Novú okupačnú moc v Kysáči tvorili predseda, jeho námestník a štyria výborníci vymenovaní okupantmi. Najväčšiu moc mal notár Ladomerský, pomaďarčený Slovák z Maďarska, a podnotár Jánoš Šnajder z Vilova. Dovtedajší obecní úradníci Živko Vuković, Sava Moljac a Ján Súdi boli odvolaní.³¹⁸ Okupanti zasiahli aj do kultúrno-osvetovej činnosti v Kysáči. Slovenský národný dom a knižnica

³¹⁵ Okresný vojenský veliteľ Váry Béla z novosadského okresného velenia 5. júna 1941 poslal stručný list kysácskej škole, v ktorom oznamuje, že je schválený predložený plán zamestnancov. Súčasne upozorňuje učiteľov na uplatnenie zážitkovosti vo výučbe a spätosti výučby s praktickým životom.

³¹⁶ Komunistickej strane Južoslávie usmerňovala celkové partizánske hnutie, ktoré formovalo aj predstavu o partizánskych učiteľoch, ktorí mali vlastným príkladom šíriť etiku učiteľa-bojovníka. Najvyššie hodnoty tejto etiky boli: človek, sloboda, pravda a ozbrojený boj založené na ideí bratstva, jednoty a nového spoločenského poriadku. Za najvyššie mravné hodnoty každého učiteľa boli považované: spravodlivosť, obetavosť, smelosť, disciplinovanosť, bojovnosť, zodpovednosť, spoľahlivosť, skromnosť a najmä oddanosť „Partiji“ – Strane národného vojska a Titovi, ako i nenávisť voči nepriateľovi a viera vo víťazstvo (Franković, 1984: 171 – 172).

³¹⁷ S hlbokou úctou si Párnický spomína na obete týchto perzekúcií, na následné usmrtenie zastrelením niekoľkých obyvateľov 13. októbra 1944 na konci dediny, ako i na 350 mladých Kysáčanov, ktorí boli účastníkmi bojov v rámci XIV. VÚSB a z ktorých každý desiaty padol v boji. Škola mala významnú úlohu nielen vo vzdelávaní, ale i pri formovaní svetonáhľadu milovať pravdu, spravodlivosť, svoju vlasť a za ňu dať i svoj život.

³¹⁸ O Kysáči v odboji počas druhej svetovej vojny pozri bližšie: Lomen, 2000; Lomen, 2013: 92 – 109.

boli zatvorené, zakázaná bola aj činnosť Miestneho odboru Matice slovenskej, ako i činnosť spolkov, vyjmúc činnosti Futbalového klubu Tatra.

Srbskí učitelia boli vylúčení zo školy a srbské oddelenia v Kysáči a v Tankosičeve boli zrušené.³¹⁹ Obyvatelia Tankosičeva srbskej národnosti boli deportovaní za Dunaj (vtedajšiu hranicu) a do ich domov sa nastahovali Maďari, ktorých obyvateľstvo Kysáča nazývalo Čangoši.³²⁰ Školy boli plné maďarských kníh, ako aj promaďarských propagačných materiálov. Bola organizovaná výučba od prvého po štvrtý ročník pre deti Maďarov, ktorých rodiny boli ubytované v domoch vyhnaných solúnskych dobrovoľníkov z prvej svetovej vojny.³²¹ Bola tu i škôlka pre deti predškolského veku. Paradoxne v tom čase bola škola vybavená novým nábytkom.

Učitelia slovenskej národnosti boli povinní naučiť sa po maďarsky a do III. triedy bola uvedená maďarčina ako povinný predmet. Povinná školská dochádzka bola stanovená od 6. roku života dieťaťa. Preorientovaná bola programová a ideo-vá náplň niektorých vyučovacích predmetov, najmä dejepisu a zemepisu, zatiaľ čo

³¹⁹ Prvá zmienka o existovaní srbskej pravoslávnej školy v Kysáči je z roku 1773, keď pop okrem vykonávania svojich kňazských povinností aj vyučoval srbských žiakov (Ognjanović, 195?: 105). Roku 1905 bola vybudovaná škola pri pravoslávnom kostole. Z prvých učiteľov sa spomínajú Mutibarić, Marija Šilićová a Milica Dodićová. Po vystavaní školy v Tankosičeve roku 1939 sem chodili žiaci nižších ročníkov, kým žiaci vyšších ročníkov chodili do školy do Stepanovičeva, kam vtedy Tankosičevo administratívne patrilo. Bližšie pozri: Рончевић, 2019.

³²⁰ Čango-Maďari (maď. Csángó) – spoločný názov pre niekoľko maďarských etnických skupín v rumunskej časti Moldávie a maďarskej časti Barane. Emil Koléni (1835 – 1915) – syn kulpínskeho farára Daniela Koléniho bol od roku 1869 evanjelickým farárom v Hajdušici štyridsať rokov – sa ešte koncom 19. stor. o Čangó-Maďaroch zmienil nie veľmi lichotivo. Do Torontálskej stolice prichádzali z Bukoviny (historického regiónu na pomedzí Rumunska a Ukrajiny) a časť z nich bola pridelená k Hertelendyfalve (dnes Vojlovica): „Je to zrejme ľud spustlý; vzezrení asiatského; mravů divých; zevnejšku barbarského; každé jemnější a těžší práce neschopný; cizích věcí žádostivý, lenivý, a naproti těm, v jichž prostředku osazen jest, nepřátelský, vyzývavý“ (*Korouhev na Sionu*, 1883, roč. VI, č. 15, s. 237).

³²¹ Počas prvej svetovej vojny sa prejavila solidarita juhoslovanských národov v boji za oslobodenie a zjednotenie prostredníctvom dobrovoľníckeho hnutia na pomoc Srbsku a Čiernej Hore v boji proti nemeckej a rakúskej agresii. Srbi z Bosny, Hercegoviny, Liky, Boky Kotorskej, Banije, Kordunu a aj zo zámoria tvorili základnú masu dobrovoľníkov v srbskom vojsku v prvej svetovej vojne, ktorí dobrovoľne odchádzali medzi bojovníkov na solúnsky front. Úhrnne 180 obyvateľov Tankosičeva a 90 obyvateľov Nového Kysáča srbskej národnosti, ktorí sa sem prisťahovali po ukončení prvej svetovej vojny roku 1919, boli prinútení 21. apríla 1941 opustiť svoje domy. Kolóna prešla cez Rumenku, Futog, Begeč a cez Dunaj do Banoštoru na sriemsku stranu, mimo okupačnej zóny Maďarov. Tu ich prichýlilo sriemske obyvateľstvo vo svojich domoch a po niekoľkodňovom oddychu sa niektorí z nich vydali na cestu do Hercegoviny. Po oslobodení Kysáča roku 1944 sa väčšina z nich vrátila do svojich domov v Tankosičeve. Škola v Tankosičeve začala pracovať v októbri 1945 s prvou povojnovou učiteľkou Mirjanou Jasikou (Рончевић, 2019: 41 – 52; 107 – 112).

slovenčina bola zrevidovaná a boli z nej odstránené všetky prvky, ktoré by mohli podporovať národné povedomie. Za správcov školy mohli byť vymenovaní buď učitelia maďarskej národnosti alebo osoby pochádzajúce z územia ČSSR, ktoré okupovalo Maďarsko.

Okupantské vrchnosti prísne požadovali, aby školy na území Vojvodiny začali so svojou prácou už v septembri 1941. 11. septembra bolo školám doručené nariadenie z Ministerstva osvety v Budapešti³²² týkajúce sa formálneho prechodu ľudových a učňovských škôl repatriovaných južných častí krajiny na maďarský vzdelávací systém. V tomto liste sa uvádzajú smernice týkajúce sa organizácie školy a fungovania výučby. Dôraz sa mal dávať na evidenciu dochádzky žiakov a zápis detí v školopovinnom veku. Opatrovníci žiakov ľudovej školy platili zápisné 1 zlaté pengő.³²³ Od platenia mohli byť oslobodení žiaci, ktorí preukázali svoju chudobu. V rozdelených školách mal učiť každú triedu iný učiteľ. V prípade väčšieho počtu žiakov sa mali paralelné triedy označovať: I.a, I.b, I.c. Uvádzajú sa inštrukcie ohľadom organizovania výučby v prípade výskytu kombinovaných oddelení. Zákon predvídal aj možnosť zápisu žiakov nemaďarskej národnosti do triedy s maďarskou vyučovacou rečou na žiadosť rodičov či opatrovateľov. Pečiatka mala obsahovať charakter školy, názov, sídlo, v jej strede mal byť umiestnený maďarský erb. V období rokov 1941 – 1944 škola v Kysáci fungovala pod menom Maďarská kráľovská štátna škola Kysáč (Magyar királyi állami elemi népiskola – Kiszács).

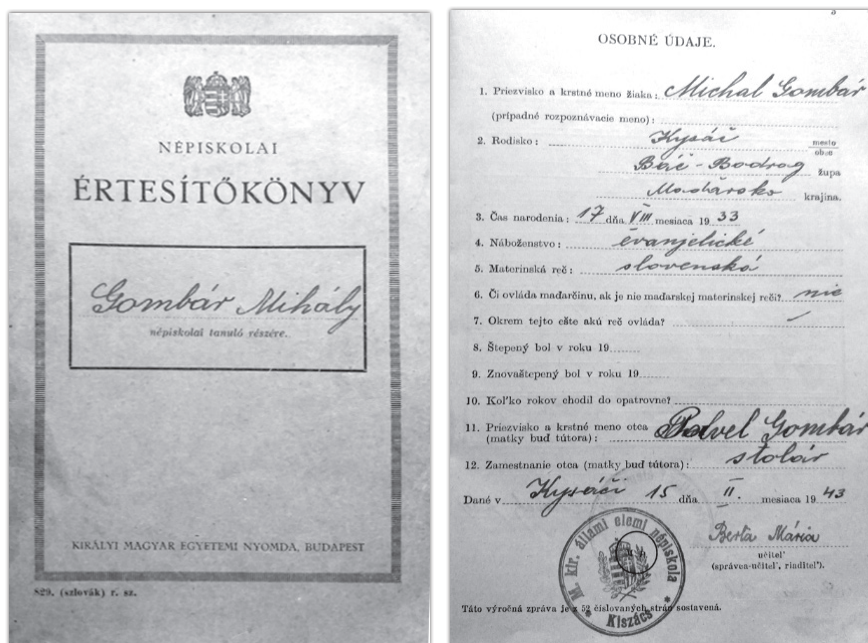
Obr. 62: Pečiatka školy na úradnom školskom liste z roku 1941

V nariadení ministerstva osvety sa okrem iného uvádza, že vyučovacím jazykom pre občanov nemaďarskej národnosti má byť materinský jazyk. Uvádza

³²² Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom Kisač, Fond 86, IAGNS

³²³ Maďarské pengő bola jednotka meny Maďarska po nahradení koruny od 1. januára 1927 do 31. júla 1946, kedy bolo nahradené forintom.

sa zoznam schválených učebníc pre školy s maďarským vyučujúcim jazykom. Vo vyučovaní maďarského jazyka na národnostných školách od II. do VIII. ročníka bol schválený maďarský šlabikár a čítanka. Všetky verejné nápisy a školské písomnosti mali byť dvojazyčné: v maďarčine a v jazyku národnostnej menšiny.

Obr. 63: Dvojazyčne písaná žiacka knižka v školskom roku 1942/43

Cieľom bolo, aby prechod na celoštátne kurikulum bol čo najplynulejší vo všetkých ľudových školách s prihliadnutím na miestne podmienky, pričom sa malo opierať o učebné osnovy z roku 1939. Veľká pozornosť sa mala venovať výučbe maďarského jazyka, zemepisu, národných dejín, občianskych práv a povinností „aby sa pod vládou tejto krajiny odstránila nenávisť, ktorá bola v krajine zasiata“. Do obehu sa dostali nové učebné osnovy a niekoľko učebníc, no rozširovanie národného povstania, ktoré viedla Komunistická strana Juhoslávie a Pokrajinský komitét KJP pre Vojvodinu, týmto úmyslom odporovali.³²⁴

³²⁴ Organizácie Komunistickej strany vo Vojvodine boli roku 1938 obnovené, keď sa stranícke vedenie na čele so Žarkom Zrenjaninom plne zasadzovalo za realizáciu politického kurzu Josipa Broza Tita (1892 – 1980), ktorý bol lídrom tejto strany od roku 1937 do roku 1980, vodcom národnoslobodzovacieho boja národov Juhoslávie a neskôr šéf predsedu Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávia.

Zákon predpisoval peňažné pokuty pre rodičov, ktorí svoje deti neposielajú pravidelne do školy. Podľa zápisnice z 23. septembra 1941³²⁵ rodičia boli najprv povolaní na individuálny pohovor, ktorý trval tri hodiny. Z 207 pozvaných rodičov sa pohovoru zúčastnilo 97. Pohovory boli uzavreté konštatovaním, že absencia bola vo väčšine prípadov oprávnená. Dôvody boli rovnaké: mnohí rodičia boli na vojenskom výcviku, takže ich deti nahrádzali pri práci na poli, alebo zostávali doma a opatrovali mladších súrodencov. Školský výbor rozhodol nepotrebať rodičov finančne, ale im prikázať, aby deti posielali do školy pravidelne.

Obr. 64: Žiaci 4. b oddelenia roku 1942³²⁶

Maďarské školské vrchnosti prihliadali na zdokonaľovanie učiteľov v maďarčine. Školská rada Základnej ľudovej školy v Zmajeve poslala 15. decembra 1941 list, v ktorom informovala o organizovaní pedagogického seminára pre učiteľov. S ohľadom na nariadenie 2656/1941 Školskej správy pobočky v Novom Sade riaditeľ školy mal poslať informácie, ktorí učitelia by sa dobrovoľne zúčastnili prednášok na seminároch, ako i ktoré praktické lekcie alebo prednášky by boli ochotní pripraviť ako prednášatelia na seminári. Požadované boli aj údaje o zamestnaných učiteľoch: meno, roky služby, koľko tried vedie, či je presunutý z materskej krajiny

³²⁵ *Zapisnik školskog odbora 1932 – 1941*, Fond 86 – Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom, IAGNS

³²⁶ Obrázok poskytla Zuzana Ďurovková.

(resp. či ide o učiteľa pochádzajúceho zo Slovenska) alebo prevzatý z juhoslovan-skej štátnej služby. Seminár sa mal uskutočniť 5. januára a pre časovú tieseň ve-dúci seminára vybral prednášateľov z radov maďarských učiteľov. Témy seminára boli: Čítanie a písanie v prvej triede (Anna Eichhardt); Opis metodického postupu (Erzsébet Pratscher); Počítanie a meranie v druhej triede (Fülöp Triszler); Úvod do metodického postupu (János Böhm). Vedúci seminára v liste zdôrazňoval, že je potrebné, aby sa seminára zúčastnili všetci učitelia, ktorých úlohou je svoje povin-nosti vykonávať so zmyslom pre duchovnú angažovanosť žiakov a so skutočným uctievaním svojho povolania.

Obr.65: Žiaci II. d oddelenia v škole roku 1943³²⁷

Učitelia v Kysáči sa počas trvania okupácie zachovali čestne, vyjadrujúc zväčša formy pasívnej rezistencie a odporu voči vykonávaniu príkazov a smerníc okupačných vrchností v ich snahe presadzovať skryté asimilačné úmysly. Všetci učitelia bez výnimky sympatizovali s národnooslobodzovacím hnutím a jednotlivci ho i podporovali buď hmotne alebo skrývaním a prenášaním ilegálnych ma-teriálov a odkazov miestnych ilegálnych bojovníkov. Na základe týchto ich akti-vít, ktoré sú podľa Frankoviča založené na vysokom mravno-politickom vedomí, môžeme ich zaradiť medzi partizánskych učiteľov. Ich práca v škole posilňovala

³²⁷ Obrázok poskytl Zuzana Ďurovková.

bojového ducha a lásku žiakov k národnooslobodzovaciemu boju (Franković, 1984: 167).

Školstvo a osvetové ustanovizne vo Vojvodine počas druhej svetovej vojny záviseli od organizácie nepriateľských vrchností, účasti učiteľov a žiakov v národnoosloboditeľskom boji do druhej polovice roku 1944, stupňa devastácie alebo poškodenia školských budov a v niektorých prostrediach aj od možnosti pôsobenia tzv. partizánskych škôl na oslobodených územiach (Јанковић, 2013: 629). Avšak aj napriek takýmto podmienkam práca školy počas druhej svetovej vojny na území Kráľovstva Juhoslávie v porovnaní s inými štátmi zasiahnutými vojnou bola jednou zo zriedkavých príkladov relatívne úspešného fungovania (Palov, 1984: 146).

Roku 1944 po oslobodení Kysáča³²⁸ a v máji 1945 po oslobodení celej krajiny sa s nevídaným elánom začala obnova a výstavba do základov zničenej vlasti. Imperatívom novej školy bolo vychovať všestranne vzdelaného, slobodne zmýšľajúceho budovateľa novej socialistickej spoločnosti. Škola v Kysáči začala pracovať v obnovených školských budovách už v novembri 1944. Učitelia okrem práce v škole neúnavne pracovali aj na kultúrnom a ľudovýchovnom poli. Prvoradou úlohou však bolo organizovanie zbierok pre pomoc bojovníkom na fronte (Párnický, 1984: 6 – 8).

Na oslobodených územiach Banátu, Báčky a Barane sa pracovalo podľa Pokynov Osvetového výboru AVNOJ-a z decembra 1942 (*Uputstvo nastavnicima-cama za rad u osnovnim narodnim školama*, Prosvetni odbor AVNOJ-a). Platné boli učebné osnovy spred 6. apríla 1941 s niekoľkými zmenami vzťahujúcimi sa na výučbu dejepisu a zemepisu. Kvôli nedostatku nových učebníc dejepisu sa určité obdobie jednu hodinu týždenne konala prednáška o národnooslobodzovacom boji, a to väčšinou na základe partizánskej tlače. Výučba náboženstva mohla prebiehať iba jednu školskú hodinu týždenne a považovala sa za nepovinný predmet. V školách národnostných menšín mala výučba prebiehať v materinskom jazyku s tým, že srbochorvátsky jazyk sa mal začať vyučovať v tretej triede, a to tri hodiny týždenne. Učebné osnovy všetkých predmetov boli naplánované a nastavené v duchu rovnoprávnosti, slobody, bratstva a smerovanie školy sa označovalo heslom: osvetou k slobode. O materiálne zabezpečenie škôl (priestor, palivové drevo, učebné pomôcky) sa mali starať orgány civilnej vrchnosti (Недељковић, 1984: 27 – 30; Popov, 1984: 330 – 331).

³²⁸ Kysáč bol oslobodený 13. októbra 1944. Asi 500 Kysáčanov sa zúčastnilo v národnooslobodzovacom boji, z čoho v boji padlo 93 občanov a bývalých žiakov tejto školy (Lomen, 2000: 56). Na ich počesť bola roku 1986 na nádvorí školy odhalená tabuľa s vyrytými menami padlých hrdinov.

Po oslobodení najväčšej časti vojvodinského územia školstvo a všetky záležitosti z domény osvety boli v priamej kompetencii národnej vlády (narodna vlast). Po zrušení vojenskej správy pre Banát, Báčku a Baraňu 27. januára 1945 najdôležitejšími cieľmi politiky Hlavného národnooslobodzovacieho výboru Vojvodiny boli: vzdelávanie a výchova ľudu, obsiahnuť systémom vzdelávania príslušníkov všetkých národov a národností a rýchle uschopnenie odborných kádrov pre potreby hospodárstva a spoločnosti (Popov, 1989: 332).

Úlohou učiteľov po vojne bolo aj pozdvihovanie gramotnosti dospelých. Vďaka evanjelickej cirkvi, pod kompetenciou ktorej bola škola v Kysáči vyše 130 rokov, boli zabezpečené základy gramotnosti všetkých veriacich ešte v prvej polovici 19. stor., čoho dôkazom sú zápisnice z kanonických vizitácií (Ramač – Marčok, 2022). Zakladanie Čítacieho spolku r. 1861 a jeho obnovenie r. 1913 udržiavali aj v nasledujúcom období vysokú úroveň gramotnosti Slovákov v Kysáči (Gombár, 2014: 29).

Po oslobodení bola škola premenovaná na Základnú školu so slovenským vyučovacím jazykom Kysáč a pod týmto menom fungovala do roku 1945. V roku 1946 prerástla v progymnázium, roku 1947 v neúplné gymnázium. V roku 1950 bola premenovaná na Osmoletku so slovenským vyučujúcim jazykom – Kysáč a od 14. februára 1968 nesie meno Základná škola Ľudovíta Štúra v Kysáči.

Príloha

List Jaromíra Alexandra Kraica³²⁹

“Vážené riaditeľstvo, milé kolegyne!

V sobotňajšom č. Pravda³³⁰ z 30. XII. 1967 s nemalým potešením som si prečítal článok: Pohľadnice z Kysáča a pozrel tam na slabo vyobrazený Váš školský palác. Dovoľte mi z tejto príležitosti prihovoriť sa k Vám, ako jednému z mnohých u Vás pôsobiacich Modranov. Nazdávam sa, že máte po ruke školskú a obecnú króniku a jestli ste do nej niektorej nazreli, začudovali ste sa, čo sa to tých Modranov toľko sypalo do Kysáča. Nuž v Modre bol uč. ústav a keďže na Slovensku nebolo dosť uprázdnených uč. staníc, tak sa išlo na Dolniaky. Hovorilo sa: Modra dáva učiteľov a Skalica farárov.³³¹

Účinkoval som v Kysáci len 2 roky, 1899 – 1901, ale rozpomienky i na ten krátky čas sú mi veľmi milé. Vtedy bolo v Kysáci len 5 uč. staníc. Boli dvaja organisti Lad. Urban a Vl. Mičátek a na ostatných 3 miestach I. roč. Alex. Hýl, druhý roč. podpísaný, tretí roč na miesto suspendovaného Jána Janíka prvý rok bátko Martiš a druhý rok J. Molnár. Hýl po vianociach odišiel ďalej a na jeho miesto prišiel Jul. Cavar.³³² V prvom roč. mal 92 žiakov, aký mohol byť výsledok? Koľko žiakov mali Urban (5. r) a Mičátek (4. r.), napamätám. Ja som mal v 2. roč okolo 80. ž a v 3. roč. kde bola trieda i dvor menší, aj žiakov bolo menej. Museli sme kombinovať všelijako. Pomery to boli nie ružové, nebol kabinet, telocvičňa, atď, ale len dvor a aj ulica. Ale, čo to aj hegalo, ťahali sme. Moja trieda, oproti domu Kováčových, bola tak veľká, že v opakovacej škole, vo štvrtok a nedeľu mal som

³²⁹ Alexander Jaromír Kraic (1880, Modra – 1969, Bratislava), učiteľ, národovec, osvetový a muzeálny pracovník.

³³⁰ *Pravda* sú slovenské noviny vychádzajúce v Bratislave od 15. septembra 1920 dodnes.

³³¹ Štátny učiteľský ústav v Modre bol založený r. 1870. Počas pôsobenia riaditeľa Karola Lenhardta v rokoch 1876 – 1906, ktorý nedovolil prenasledovať slovenských študentov, z ústavu vychádzalo mnoho národne uvedomelých učiteľov (Michalička, 2008: 93).

³³² Július Rudolf Cavar podľa *Zápisnice* z 9. sept. 1900 prišiel z Tiského Svätého Mikuláša (dnes: Ostojicevo). Prišiel tam roku 1894 ako prvý učiteľ s diplomom, keď v cirkevnej ľudovej škole vystriedal roľníka Pavla Česlára, ktorý tu vyučoval deti. Do kysácskej školy bol prijatý za pomocného učiteľa a pobudol tu asi jeden rok. Potom bol dočasne preložený za učiteľa v Palanke, kde bol medzi ľuďmi obľúbený, lebo okrem výuky v škole poučal veriacich o hospodárení v domácnosti, tiež o tom, ako využívať čas a peniaze (Kováč, 1992: 36 – 39). Mládež kultúrne pozdvihoval, napr. roku 1902 organizoval prvé detské divadelné predstavenie v slovenskom jazyku *Belinka a sedem trpaslíkov*.

v nej 140 dievčat. Staršie, 14 – 15 roč., ktoré mali už svojích mládencov, bývali maľované a v hodvábe. Dobré to nebolo.

Vo voľných chvíľach bol som aj rozširovateľom pešť. Slov. denníka.³³³ Objednal som si z neho viac exempl. a po grajciari predával a čo neminulo, rozdal som. V rohu Kováčových domu bol obchod, ktorého majiteľmi boli traja bystrí mládenci, sklepari Ondrej Bičiar, Maco Francisci a Mišo Kováč. Požiadali ma, či by som im neobjednal nejaké výšivky na košeľe. Napísal som p. Drah. Kardošovej – Križkovej³³⁴ a tá mi ich poslala hodne, aby mali výber. Mládenci si vybrali a že som jej ich nechcel vracať, hajde po domoch. Prišiel som na Širokej skleparovi Šándorovi Kulíchovi,³³⁵ výšivky som na pulte porozkládal a zidené sa ženy prezerali. Kulíchová manželka, hladiac na mňa, povie: ti, ľúda, šak sa to oni, p. rector. Bolo z toho smiechu a ona, zahanbená, vytratila sa.

Po prázdninách rád som sa vracal späť do Kysáča. Magnetom mi bolo zvlášť priateľstvo z Mičátkom od ktorého som získal mnoho vedomostí. Bol to človek rýdneho charakteru, otvorene povedal každému pravdu do očí, bol rozhľadený v politike, v literatúre, v hospodárstve. Ľudia chodili sa k nemu radiť v akýchkoľvek záležitostiach. S ním strávené chvíle či v mojom byte po večeroch, alebo na prechádzkach v poli medzi strieborne sa vlniacou pšenicom ma zažitkom unášalo. Keď ma pred 2. rokmi navštívil akademik, prof. D Kar. Šiška,³³⁶ ktorý začas tiež žil s rodičmi v Bácske v rozhovore spomenul som, že keby si rodičia neboli žiadali, aby som si našiel stanicu niekde bližšie, bol by som snáď tiež zakotvil niekde v Bácske. Nuž, vysmial ma vraj, ako sa mi tam mohlo líbiť v takej jednotvárnosti. Maďarský básnik, ak sa nemýlim Arany³³⁷ v épose Toldi ako úchvatne opisuje krásy maďarskej nížiny a taktiež aj Petőfi.³³⁸ Ale, odpusťte, ďaleko som zabrdol.

³³³ *Slovenský denník* majiteľa, vydavateľa a zodpovedného redaktora Milana Hodžu, noviny vychádzajúce v Budapešti v rokoch 1900 – 1901.

³³⁴ Drahotina Kardossová-Križková (1867, Kremnica – 1944, Majer) bola slovenská folkloristka a národnokultúrna pracovníčka.

³³⁵ Priezvisko Kulich v Kysáči nie je. Pravdepodobne: obchodník Alexander Kulík.

³³⁶ Prof. MUDr. Karol Šiška, DrSc. (1906, Selenča – 2000, Senec) bol lekár, chirurg, vysokoškolský profesor, zakladateľ slovenskej kardiochirurgie.

³³⁷ János Arany (1817, Salonta, Rumunsko – 1882, Budapešť) bol maďarský básnik, prekladateľ, kritik, člen a hlavný tajomník Maďarskej akadémie vied a umení. Priateľstvo s Alexandrom Petőfím významne vplývalo na jeho básnickú tvorbu.

³³⁸ Petőfi Sándor (1823, Malý Kereš, Maďarsko – 1849, Sighișoara, Rumunsko) bol jedným z najvýznamnejších maďarských básnikov srbského (zo strany otca Stefana Petroviča) a slovenského pôvodu (zo strany matky Márie Hruzovej); jedna z najvýraznejších postáv Uhorskej revolúcie 1848. Významne vplýval na južnoslovanských básnikov, najmä na Đuru Jakšića, Lazu Kostića a Jovana Jovanovića Zmaja, ktorí medzi prvými do srbčiny prekladali jeho básne. Do slovenčiny prekladali jeho básne Ján Botto, Viliam Paulíny-Tóth, Emil Podhradský, Pavol Országh Hviezdoslav, Emil Boleslav Lukáč, Ján Poničan a Ján Smrek.

Ešte chcem spomenúť, koľko mesačný bol náš školský rok. 15. sept. sme začínali a 15. mája končili. To boli len 2/3 roka. Prázdniny sme počas škol. roku žiadne nedržali. Medzi 2. vian. sviatky a Nov. rokom sa učilo a na Veľ. noc iba 2 sviatočné dni nebolo vyučovanie. Starší ž. mali 2 voľné týždne v lámačke kukurice a na jar 2 týždne sadili zemiaky na Irmove.³³⁹ Tam bola aj ľud. škola, na ktorej učil Čech Rieger, synovec veľkého českého Riegra.³⁴⁰ Po dokončení 2. roku, nakoľko som sľúbil rodičom vyhľadať si miesto bližšie k domovu začal som baliť. Môj odchod z miesta, kde som sa dobre cítil, nebol mi ľahostajný. Zvykol som na pomery, obľúbil si priateľov i ľud v jeho dobrých vlastnostiach, len jeho veľké hmotárstvo sa mi nepáčilo. (Malo to pôvod z ťažkého života v minulosti, keď bolo treba veru sporiť a od sporenia k hmotárstvu, lakomosti nie je ďaleko.) Po pobalení si vecí vyšiel som na ulicu, či mi povoz ešte neide? Práve išiel popri mne p. kurátor. Dali sme sa do reči o mojom odchode. Prišla reč na školu, pripomenul som, že aká je škoda pre nich, pre výchovu ich detí, že sa im učitelia stále menia pre malú plácu. Dobrý s pomermy oboznámený učiteľ, keď by úspešne mohol pracovať, odchádza, lebo, ak by si chcel založiť rodinu, oženiť sa pri 800 kor. pláce to neide. Poukázal som na Petrovčanov, ktorí práve pre túto príčinu pozdvihli všetkým učiteľom plácu na 1000 kor. a učitelia im neodchádzajú. Pán kurátor nato mi povie: ale p. rektor, pozrite, ja chodím v pantofľách,³⁴¹ ani vy nemusíte si kupovať drahé cipele,³⁴² ja ďalej, ale áno, môžem chodiť v lete aj bosou nohou a v poplátaných šatách, ale neviem ako by na mňa hľadeli ženy, dievčatá obliekajúce sa do hodvábných šiat. P. kurátor končil svoj rozhovor: p. rektor, kto nechce u nás byť, nikoho nedržíme, hor cesta – dol cesta. No, veď ja už odchádzam na tú hor cestu. Išlo tu o povýšenie platu 3 učiteľom po 200 korunách, spolu o 600

³³⁹ Irmovo – poľnohospodársky majetok v chotári Miestneho spoločenstva Stepanovičevo, vo vzdialenosti necelého kilometra od prvých domov Kysáča. Pozri bližšie: Ďurovka, 2013: 642 – 649).

³⁴⁰ Jozef Rieger (25. februára 1839, Chotěboř, Česko – pochovaný 10. januára 1914, Petrovec, Srbsko) učiteľský naukobeh skončil v Trnave 1869. Bol učiteľským pomocníkom v Bohuniciach a v Kátlovciach (dnes Slovensko), kým roku 1871 neprišiel na Chotekovu pustu Irmovo. Tu sa po druhýkrát oženil a to s Eržikou Čániovou z Petrovca. Jeho otec bol bratrancom českého politika Františka Ladislava Riegera (1818 – 1903). „Za vlády Nemcov učilo sa viac slovenský v krajoch slovenských, než maďarský a preto v rokoch osemdesiatych tí učitelia, ktorí málo alebo nič nevedeli po maďarský, museli ísť na naukobehy do Baji, kde sa mali vycvičiť v maďarčine. Chodieval aj náš nebožký, no konečne mu dali pokoj a vysvedčenia, že pre pokročilý vek (45 ročný) už sa nemôže naučiť výslovnosti maďarskej pri všetkej svojej pilnosti. Nebohý bol pilným, láskavým a dobrým učiteľom.“ Kysáčania si na „starého p. rektora“ spomínali ako na dobrého, ľudomilného človeka (Dolnozemský Slovák, 1914, roč. XII, č. 4, s. 4).

³⁴¹ Pantofľa – druh ľahkej domácej súkennej obuvi.

³⁴² Cipela (srb.) – topánka

kor. výdavok 400 duší počítajúceho sboru. Jednomu cirkevníkovi koľko by bolo prišlo ročne platiť? Akú odpoveď mi dal p. kurátor, takú by mi bol dal aj báťa Paľo Litavský, ktorý práve vtedy kúpil v Srieme pre svojho syna, alebo synov majetok za 120 tisíc.

Vážení kolegovia, kolegyne, nemajte za rozvlačnosť môjho listu, ale žiadalo sa mi s tým von. Snáď Vás to ani nezaujíma. Mohol by som spomínať schôdzky Slovače v Petrovci, z Banátu, zo Sriemu, ako nás rozháňali žandári z nasadenými bajonetmi na puškách zo zábavy pre, vraj, poburovania proti Maďarom, keď sa tam spievala pieseň: Kde Slovenka, tam je spev, kde Maďarka, tam je hnev... Ale z týchto schôdzok účastníci vždy odchádzali povznesení, obodrení.

Posledný raz bol som v Kysáči 1923. roku z príležitosti učiteľského zájazdu do Jugoslávie pod vedením poslanca Martina Oriška.³⁴³ Prišli sme z Petrovca na cintorín v Kysáči k hrobu Vlada Mičátka. Po smutočnom prejave a zahrani piesní jedným profesorom do dediny sme ani nešli ale vrátili sa do Petrovca. Rád by som videl teraz Kysáč, ale to už neide. Som už starý, nesúci cestovať, za krátky čas, ak dožijem, budú 2 osmičky. Zle vidím, aby som nepísal šejdrom, musím si linky silnejšie pretiahnuť. A prepácte mi aj pravopis, slovosled atď.

Srdečne si Vás zdravím v oddanosti Jaromír Alexander Kraic.”

³⁴³ Martin Orišek (1887, Čáčov – 1966 Martin) bol slovenský a československý legionár a politik, medzivojnový poslanec Národného zhromaždenia za Republikánsku stranu poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu.

RESUMÉ

V historicko-pedagogickej odbornej literatúre je obdobie od druhej polovice 19. stor. po zánik rakúsko-uhorskej monarchie z hľadiska školských pomerov na území dnešného Slovenska relatívne málo spracované. V tejto oblasti nenachádzame takmer žiadne vedecké štúdie, ktoré by sa podrobnejšie zaoberali výskumom dejín školstva na území dnešnej Vojvodiny. Dostupné archívne pramene ponúkajú množstvo údajov o dejinách kysácskej školy, ktoré ešte nie sú známe či použité v historiografii. Vzhľadom na špecifickosť tohto multinacionálneho, multikultúrneho a multikonfesionálneho prostredia sa vývoj školstva v Kysáči, ako aj na celom území dnešnej Vojvodiny odohrával v zložitých spoločenských, politických a hospodárskych pomeroch. Dominantou tohto vývoja bolo úsilie uhorských politických štruktúr sformovať kompaktný, jednorečový maďarský politický národ, a to predovšetkým prostredníctvom školských legislatívnych opatrení.

Ministerstvo kultu a verejného vzdelávania bolo založené roku 1848, no po prerušení práce v roku 1849 pokračovalo vo svojej činnosti až po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. Ministerstvo sa usilovalo o zveľaďovanie vzdelávania, najmä o zabezpečenie učebníc, ktoré sa prekladali aj do jazykov národnostných menšín. Ministerstvo malo výlučné právo spravovania štátnych škôl, kým v cirkevných školách malo právo druhostupňového dozoru v súlade s autonómiou týchto inštitúcií. Zákon z roku 1868 položil základy všeobecnevzdelávacieho systému v rámci snáh Uhorska stať sa štátom budovaným na občianskych princípoch. Najdôležitejšími článkami tohto zákona bolo zavedenie povinného školského vzdelávania pre deti vo veku od šesť do dvanásť rokov; peňažné pokutovanie rodičov pri nepravideľnej dochádzke detí do školy; bezplatné školstvo pre chudobných; vzdelávanie v materinskom jazyku; šesťtriedna ľudová škola. Žiaci, ktorí nepokračovali vo vzdelávaní na vyšších ľudových školách (a takých žiakov spravidla v dedinskom prostredí bolo veľmi veľa), do pätnásteho roku navštevovali opakovaciu školu. V nej chlapci získavali praktické zručnosti a dievčatá sa učili viesť domácnosť. Výučba v opakovacej škole nebola každodenná, v zime sa uskutočňovala päť hodín týždenne a v lete dve hodiny týždenne. Tento zákon predpisoval aj formovanie dozorných orgánov, školského výboru a školského inšpektora – škôldozorcu. Školský výbor volila obec, pričom povinnými členmi boli miestny farár a učiteľ. Školský výbor povolával a volil učiteľov. Povinnosťou škôldozorcu bola aspoň jedna návšteva školy ročne s podaním písomnej správy ministrovi.

Zákon z roku 1879 predpisoval povinné vyučovanie maďarského jazyka ako predmetu aj vo všetkých ľudových menšinových (cirkevných) školách, pričom

učitelia v týchto školách museli hovoriť a písať po maďarsky. Vo veľkom počte prípadov takéto opatrenia ohrozovali práva národnostných menšín, vyvolávali a zostrovali konflikty medzi maďarským národom a národnostnými menšinami, najmä koncom 19. stor. Zákon z roku 1907 podmieňoval výšku štátnej pomoci pre učiteľov, ktorá závisela od ich kvalitnej výučby maďarského jazyka a od toho, či slovenskí žiaci zvládli maďarský jazyk. Takto sa v praxi prejavoval tvrdý pomadžarčovací kurz školskej politiky maďarských vlád. Okrem toho sociálne postavenie učiteľov zvolených cirkevným zborom bolo nedôstojné, a to hlavne pre malý a nepravidelný plat. Učitelia boli nútení vykonávať aj iné práce ako učenie (kantor, organista, notár) a neraz sa museli domáhať výplaty.

Za významný medzník v organizácii a práci školy považujeme koniec prvej svetovej vojny, keď sa škola v novoutvorenom štáte Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov v úplnosti dostáva spod patronátu cirkvi pod štátnu správu. Zoštátnenie všetkých škôl sa nekonalo súčasne z administratívnych dôvodov, takže evanjelická a. v. cirkevná škola v Kysáči po 135 rokoch bola zoštátnená 1. apríla 1921. Od tej doby obsah výučby bol určený štátom a učitelia sa stali štátnymi zamestnancami, čo vplývalo aj na jazyk výučby a školských písomností. Úradný jazyk štátnych útvarov sa počas celej doby jestvovania školy menil v súlade s ideologicko-politickými vplyvmi. Učenie maďarského jazyka bolo určené zákonom z roku 1779, podľa ktorého sa maďarčina ako povinný predmet musela vyučovať vo všetkých nemaďarských ľudových školách v Uhorsku. Pre menšinové oddelenia začiatkom 20. stor. platili učebné osnovy uhorského ministerstva osvety z roku 1905. Vyučovanie prebiehalo v slovenskom a maďarskom jazyku do konca prvej svetovej vojny. V medzivojnovom období sa výučba konala v slovenskom a srbskom jazyku a počas druhej svetovej vojny v slovenskom a maďarskom jazyku. Od roku 1944 sa vyučovalo v srbsko-chorvátskom a slovenskom jazyku. Po vytvorení Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov v roku 1918 sa vyučovacím jazykom v každej škole stáva materinský jazyk žiakov konkrétnej školy. Škola v Kysáči bola s vyučujúcim jazykom slovenským, lebo Slováci tvorili väčšinové obyvateľstvo. Srbi mali paralelné oddelenia, čiže jedno kombinované oddelenie so štyrmi až šiestimi triedami. V školách s paralelnými oddeleniami iných národností sa srbský jazyk učil od tretej triedy.

Na území Báčky, Banátu a Barane bol od roku 1920 platný Zákon o ľudových školách v Srbsku z roku 1904 spolu so Zákonom o ľudových školách z roku 1919. Jednotný Zákon o ľudových školách na území celej Juhoslávie bol schválený roku 1929. Dočasné učebné osnovy pre menšinové oddelenia v Juhoslávii pre I. – IV. ročník boli predpísané roku 1926. Podľa tohto programu sa pracovalo do školského roku 1933/34. Medzivojnové obdobie prebiehalo v znamení intenzívnej a

príkladnej spolupráce srbských a slovenských učiteľov. Počas okupácie 1941 – 1944 bola platnosť maďarských zákonov rozšírená na už pripojené územia. Prvý školský rok v oslobodenej krajine bol ukončený Rozhodnutím Hlavného národnoslobodzovacieho odboru Vojvodiny, oddelenia pre osvetu, 8. mája 1945.

Od svojho založenia škola pracovala vo viacerých upravených a prispôbovaných budovách vystavaných v 19. stor., ktoré boli vlastníctvom cirkevného zboru Kysáč. Prvá školská budova, ktorá bola účelovo postavená roku 1934 v Tankosičeve (dnes súčasť Kysáča), bola tzv. štátna škola. Školské budovy boli vlastníctvom cirkvi až do ukončenia druhej svetovej vojny.

Základná škola v Kysáči mala tieto názvy: od založenia roku 1785 do roku 1920 Kysáčska evanjelická základná ľudová škola augsburského vierovyznania; do roku 1934 Štátna základná škola – Kysáč; do roku 1941 Štátna ľudová škola – Kysáč; do roku 1944 Maďarská kráľovská štátna škola – Kysáč (Magyar királyi állami elemi népiskola – Kiszács); do roku 1945 Základná škola so slovenským vyučovacím jazykom Kysáč.

V tejto publikácii je prostredníctvom bohatého pramenného archívneho materiálu špecifikovaný dosah a premietnutie legislatívnych opatrení uhorskej vlády, ministerstva kultu a verejného vzdelávania v podmienkach konkrétnej cirkevnej a. v. ľudovej školy v Kysáči v rámci vlastného výchovnovzdelávacieho procesu, resp. sa poukazuje na paralelný vývoj slovenského školstva mimo územia Slovenska. Z množstva faktov nachádzajúcich sa v archíváliách a vo vedeckej literatúre bolo treba vyexcerpovať tie so značným informačným potenciálom, ktoré v najväčšej miere vypovedajú o tom, čo poznačilo určitú historickú etapu v práci školy. Nasledovala selekcia, klasifikácia, systematizácia a interpretácia faktov o osvetovo-pedagogických daniach, školských udalostiach a významných činiteľoch, predovšetkým učiteľoch či farároch. Nie vždy sa podarilo nájsť odpovede na otázky, ktoré vznikli počas výskumu. Naopak, niektoré evidované fakty, ktoré podrobnejšie vystihujú určité obdobia školy (napr. štatistiky žiakov vyexcerpované zo školských zoznamov, denníkov, ako i niektoré údaje zo zápisnice školských porád, obežníkov atď.), nebolo možné vzhľadom na jej ohraničený rozsah.

Primárnym cieľom napísania tejto monografie bolo sprístupnenie faktických historických údajov o škole ako výchovno-vzdelávacej inštitúcii a nositeľke identity dolnozemskej vojvodinských Slovákov, o jej úlohe a prínose v spoločenskom a kultúrnom živote Kysáča v skúmanom historickom období. Vo výskume je zachytené časové obdobie od založenia školy roku 1785 po koniec druhej svetovej vojny. Táto monografia je prvým pokusom o zachytenie rôznych aspektov fungovania miestnej základnej školy v Kysáči počas prvých 160 rokov jej existencie. Monografia sa zároveň môže stať prínosom pre vojvodinskú slovakistiku a

podnetom pre ďalšie vedecké výskumy týkajúce sa školstva Slovákov vo Vojvodine.

REZIME

Period od druge polovine 19. veka, pa sve do raspada Austrougarske monarhije, na teritoriji današnje Slovačke je, sa aspekta školskih odnosa, relativno malo obrađen u istorijsko-pedagoškim zapisima. Gotovo da i ne nailazimo na naučne studije koje bi se ozbiljnije bavile istraživanjem istorije školstva na području današnje Vojvodine. Dostupni arhivski izvori nude mnoštvo podataka o istoriji škole u Kisaču, koji još nisu poznati ili korišćeni u istoriografiji. Razvoj školstva u Kisaču, kao i na celoj teritoriji današnje Vojvodine, odigravao se u širokom i složenom društvenom, političkom i privrednom okviru, s obzirom na specifičnost ove multinacionalne, multikulturalne i multikonfesionalne sredine. Dominantu ovog razvoja činilo je nastojanje ugarskih političkih struktura da formiraju kompaktni, jednojezični mađarski politički narod prvenstveno posredstvom školskih legislativnih mera. Ministarstvo vere i javnog obrazovanja osnovano je 1848. godine, ali nakon prekida rada 1849. godine nastavilo je svoju delatnost tek posle Austrougarske nagodbe iz 1867. godine. Ministarstvo se zalagalo za unapređenje obrazovanja, pre svega u vidu obezbeđivanja udžbenika koji su prevodeni i na jezike nacionalnih manjina. Ministarstvo je imalo pravo upravljanja isključivo u državnim školama, dok je u crkvenim imalo pravo drugostepenog nadzora u skladu sa autonomijom ovih institucija. Zakon iz 1868. godine postavio je temelje opšteobrazovnog sistema u okviru nastojanja Ugarske da postane država izgrađena na građanskom principu. Najvažniji elementi ovog zakona odnosili su se na uvođenje obrazovanja za decu uzrasta od šest do dvanaest godina; za neredovno dolaženje dece u školu roditelji su plaćali novčanu kaznu; obrazovanje nije bilo besplatno, ali siromašni učenici nisu imali obavezu da plaćaju školarinu; obrazovanje je bilo dostupno na maternjem jeziku; narodna škola je bila u trajanju od šest godina; učenici koji se nisu dalje obrazovali u višim narodnim školama (a takvih učenika, po pravilu, u seoskim sredinama nije bilo) do petnaeste godine posećivali su tzv. „ponovnu” („povtornu”) školu – u njoj su dečaci usvajali praktične veštine u dobrom „gazdovanju”, a devojčice su se učile ispravnom vođenju domaćinstva (nastava u „ponovnoj” školi nije bila svakodnevna: zimi se odvijala pet, a leti dva časa nedeljno). Ovim zakonom bilo je propisano formiranje nadzornih organa, Školskog odbora i školskog inspektora – nadzornika. Školski odbor je birala opština, s tim što su obavezni članovi bili mesni sveštenik i učitelj. Obavezna je bila barem jedna poseta školskog inspektora, koji je podnosio pismeni izveštaj ministru. Zakon iz 1879. godine propisivao je obavezno učenje mađarskog jezika kao predmeta i u svim narodnim manjinskim (crkvenim) školama, pri čemu su učitelji

u ovim školama morali obavezno da govore i pišu na mađarskom jeziku. Krajem 19. veka u velikom broju slučajeva ovakve mere su ugrožavale prava nacionalnih manjina, izazivajući i zaoštravajući konflikte između njih i mađarskog naroda. Zakon iz 1907. godine određivao je visinu državne pomoći u zavisnosti od uspeha u nastavi mađarskog jezika. Ovako se u praksi ispoljavao tvrd kurs mađarizacije u školskoj politici mađarskih vlada. Povrh toga, učitelji izabrani od strane crkvene zajednice imali su nedostojan socijalni status zbog male i neredovne plate. Oni su u okviru svog delovanja bili prinuđeni da izvršavaju i druge poslove osim edukacije (kantor, organista, notar), a neretko su morali da podsećaju i na isplaćivanje obećanih plata.

Smatra se da je značajna etapa u organizaciji i radu škole nastupila pri kraju Prvog svetskog rata, kada je škola (do tada pod patronatom crkve) u novoosnovanoj državi – Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – u potpunosti dospela pod državnu upravu. Podržavljenje svih škola nije vršeno u isto vreme iz administrativnih razloga, tako da je Evangelička a. v. crkvena škola u Kisaču, nakon 135 godina podržavljena 1. aprila 1921. Od tada je sadržaj nastave bio određen od strane države, a učitelji su postali državni službenici, što je uticalo i na jezik nastave i školskih dokumenata. Službeni jezik državnih tvorevina se tokom čitavog postojanja škole menjao u skladu sa ideološko-političkim uticajima. Učenje mađarskog jezika bilo je određeno zakonom iz 1779, po kojem se mađarski jezik morao izučavati u svim nemađarskim osnovnim školama u Ugarskoj. Za manjinska odeljenja početkom 20. veka važili su nastavni planovi i programi Ugarskog ministarstva prosvete iz 1905. godine. Nastava se odvijala na slovačkom i mađarskom jeziku sve do kraja Prvog svetskog rata. U međuratnom periodu nastava je tekla na slovačkom i srpskom jeziku, a za vreme Drugog svetskog rata na slovačkom i mađarskom. Od 1944. godine nastava je bila na srpskohrvatskom i slovačkom jeziku. Nakon stvaranja Kraljevine SHS, dakle od 1918. godine, nastavni jezik je u svakoj školi bio maternji jezik učenika konkretne škole. Nastava u školi u Kisaču odvijala se na slovačkom nastavnom jeziku jer su Slovaci činili većinsko stanovništvo. Srbi su imali paralelna odeljenja, tj. jedno kombinovano odeljenje sa četiri ili šest razreda. U školama sa paralelnim odeljenjima drugih narodnosti srpski jezik se učio od trećeg razreda.

Na teritoriji Bačke, Banata i Baranje je od 1920. godine važio Zakon o narodnim školama u Srbiji iz 1904. godine, koji je bio u vezi sa Zakonom o narodnim školama iz 1919. Jedinstveni Zakon o narodnim školama na teritoriji cele Jugoslavije usvojen je 1929. godine. Privremeni nastavni planovi i programi za manjinska odeljenja u Jugoslaviji od 1. do 4. razreda propisani su 1926. Po tom programu se radilo od školske 1933/34. godine. Međuratni period tekao je u znaku intenzivne i prikladne saradnje između srpskih i slovačkih učitelja. Za vreme okupacije od

1941. do 1944. važenje maďarskih zakona prošireno je na već anektirane teritorije. Prva školska godina u oslobođenoj državi završena je Odlukom Glavnog narodno-oslobodilačkog odbora Vojvodine, Odeljenja za prosvetu, 8. maja 1945.

Od svog osnivanja škola je radila u više adaptiranih zgrada izgrađenih u 19. veku, koje su bile vlasništvo Crkvene zajednice Kisač. Prva školska zgrada koja je namenski građena 1934. godine u Tankosićevu (danas deo Kisača) bila je tzv. Državna škola. Školske zgrade su bile u vlasništvu crkve sve do završetka Drugog svetskog rata.

Osnovna škola u Kisaču imala je sledeće nazive: od osnivanja 1785. do 1920. Kisačka evangelička osnovna narodna škola augzburške veroispovesti; do 1934. Državna osnovna škola – Kisač; do 1941. Državna narodna škola – Kisač; do 1944. Mađarska kraljevska osnovna škola – Kisač (Magyar királyi állami elemi népiskola – Kiszács); do 1945 Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom Kisač.

U ovoj publikaciji je, posredstvom bogatog izvornog arhivskog materijala, preciziran uticaj i projekcija legislativnih mera Ugarske vlade, Ministarstva vere i javnog obrazovanja u uslovima konkretne Crkvene a. v. narodne škole u Kisaču u okviru vlastitog vaspitno-obrazovnog procesa, odn. ukazano je na paralelni razvoj slovačkog školstva van teritorije Slovačke. Od mnoštva faktora koji se nalaze u arhivalijama i naučnoj literaturi trebalo je izdvojiti one sa znatnim informacionim potencijalom, a koje u najvećoj meri svedoče o tome šta je ostavilo trag u određenoj istorijskoj etapi škole. Usledile su selekcija, klasifikacija, sistematizacija i interpretacija činjenica o prosvetno-pedagoškim dešavanjima, školskim zbivanjima i značajnim činocima, pre svega o učiteljima i sveštenicima. Nije uvek uspevao pokušaj traženja odgovora na pitanja koja su se pojavila prilikom istraživanja. Naprotiv, neke evidentirane činjenice koje detaljno opisuju određena razdoblja škole (npr. statistike učenika izdvojene iz školskih evidencija, dnevnika, kao i neki podaci iz zapisnika učiteljskih sastanaka, knjiga obaveštenja itd.) nije bilo moguće uvrstiti u monografiju zbog njenog ograničenog obima.

Primarni cilj pisanja ove monografije bio je da se učine dostupnim istorijske činjenice o školi kao vaspitno-obrazovnoj instituciji i jednom od nosilaca identiteta Slovaka sa Donje zemlje na teritoriji današnje Vojvodine, njenoj ulozi i doprinosu u društvenom i kulturnom životu Kisača, kao i da se zabeleže otkrivene činjenice u pisano-dokumentacionoj formi u sažetom obimu. Istraživanjem je obuhvaćen vremenski period od osnivanja škole 1785. godine, pa do kraja Drugog svetskog rata. Ova monografija je prvi pokušaj da se obuhvate razni aspekti funkcionisanja mesne osnovne škole u Kisaču za vreme prvih 160 godina njenog delovanja. Na svoj doprinos vojvođanskoj slovakistici ukazaće samo onda kada postane podsticaj budućim naučnim istraživanjima školstva Slovaka u Vojvodini.

Podakovanie

Úprimne ďakujem recenzentom, v prvom rade prof. Dr. Jarmile Hodoličovej, ktorá ma ako školiteľka na doktorandských štúdiách plne podporila v písaní dizertácie z metodiky slovenského jazyka, dôverovala mi ako zamestnankyni Oddelenia slovakistiky, usmerňovala v pedagogickej praxi so študentmi a poukázala na dôležitosť skúmania kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine, ktorým sa aj sama zaoberala počas svojho pôsobenia na Filozofickej fakulte v Novom Sade. Moja nesmierna vďaka patrí prof. Dr. Jankovi Ramačovi (1955 – 2022) z Oddelenia rusinistiky na FF UNS, ktorý ma ako historik usmerňoval v správnej metodológii uskutočňovania historických výskumov, poukazoval na dôležitosť skúmania primárnych historických zdrojov, pomáhal mi v preklade latinských archiválií, usmernil na relevantnú literatúru a vždy bol nápomocný pri dilemách a otázkach všetkých druhov. Recenzentom prof. PaedDr. Miroslavovi Kmeťovi, PhD. (vedúcemu Centra pre výskum dejín a kultúry dolnozemských Slovákov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici), prof. Dr. Ďurovi Hardimu (vedúcemu Oddelenia dejín na FF UNS) a Dr. Nebojšovi Kuzmanovićovi (riaditeľovi Archívu Vojvodiny v Novom Sade) ďakujem za ochotu prijať úlohu posudzovateľov, za starostlivé prečítanie textu, za ich odborné pripomienky a návrhy, ktoré som v úplnosti akceptovala a ktoré prispeli ku skvalitneniu výslednej podoby monografie. Vyjadrujem poľutovanie, že som nemala príležitosť vo väčšej miere spolupracovať s prof. Dr. Samuelom Čelovským, s ktorým sme sa po jeho odchode do dôchodku vystriedali na Oddelení slovakistiky, no mnohé jeho vedecké štúdie boli východiskom a oporou pri písaní tejto publikácie.

Podakovanie patrí aj Rastislavovi Surovému, čestnému predsedovi Matice slovenskej v Srbsku, ktorý ako bývalý riaditeľ a učiteľ dejepisu v kysáčkej škole podporil moju snahu skúmať miestne osvetové dejiny; pánovi farárovi Mgr. Ondrejovi Marčokovi, ako aj pánovi farárovi Mgr. Vladimírovi Lovásovi za ochotu a poskytnutie archívneho materiálu z cirkevného obdobia školy v Kysáči; Michalovi Gombárovi (1933 – 2022), učiteľovi prvého stupňa základnej školy, ktorý sa so mnou podelil o svoje spomienky, fotografie, vlastné uverejnené a neuverejnené príspevky, rôznu dobovú a pedagogickú tlač; Jánovi Pavlovi, historikovi-amatérovi a dobrému znalcovi miestnych dejín, za výsledky vlastných pátraní a úvah, za písomnosti z jeho súkromnej zbierky, ako i Zuzane Ďurovkovej (rod. Macákovovej) za poskytnuté fotografie. Za podporu a pochopenie pri uskutočňovaní vedecko-výskumnej práce ďakujem aj svojej rodine.

A u t o r k a

V Kysáči 1. marca 2023

ARCHÍVNE PRAMENE, PUBLIKOVANÉ PRAMENE, LITERATÚRA

Archívne pramene

(AVNS) Arhiv Vojvodine u Novom Sadu – Archív Vojvodiny v Novom Sade

Fond Bač-bodroška županija: AV BBŽ 1780 – 1784; AV BBŽ 1785 – 1787; AV BBŽ 1794 – 1800

Fond 126 IV – Personalni dosijeji učitelja: Адамовић (Примуж) Марија; Барас (Малешевић) Анђелка; Болдоцки Јосиф; Гарај (Бабиљон) Олга; Деветаковић (Вјерг) Марија; Добшинска (Јурањи) Марија; Додић Милица; Еђеди Јован; Илић (Рајковић) Марија; Јакшић Јован, Карделис (Мацак) Зузана; Кекић Љубица; Клинка Јован; Клобушицки Емил; Колак Васо; Кромпић (Бачкалић) Јулијана; Кукучка Андреј; Марковић (Герић) Јелена; Николић Жарко; Новков Милорад; Нота-рош (Радић) Невена; Павлов Јан; Павлова (Ковачова) Јулка; Парници (Бођицки) Елена-Марија; Парници Михајло; Перелигин Иван; Петковић (Костић) Милица; Порубска (Јесенска) Злата; Распоповић (Мацак) Зузана; Руснак Марија; Тепавчевић Андрија; Туторов Петљански Милан; Хрубик (Вода) Марија; Червењ Паула; Шимковиц Јан; Шимковиц Петар.

(IAGNS) Istorijски arhiv Grada Novog Sada – Historický archív Mesta Nový Sad

Fond 86: Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom Kisač

* *Knjiga saopštenja 1925 – 1927,*

* Radivoj Miškov: *Sumarni inventar sa beleškom o fondu: Slovačka državna osnovna škola Kisač/Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom Kisač 1898 – 1945; 1990*

* *Zapisnik Školskog odbora 1926 – 1932, knjiga I*

Fond: Opština Kisač

* *Zapisnik skupštine opštinskog predsedništva 1910 – 1927*

(OL) Országos Levéltár, Budapest – Štátny archív Maďarska, Budapešť

Conscriptio et aestimatio Cameralis Domini Futak. 1772. június 30. – július 21 OL, E szekció 156 - a. - Fasc. 188. - No. 025.

(EOL) Evangélikus Országos Levéltár – Luteránsky národný archív v Budapešti

- * *Protocolla Visitationis Ecclesiarum Eglican A. C. Bacs-Sirmiesnium, institutae anno 1835., mensibus Septembri et Octobri.* Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?query=kisz%C3%A1cs&pg=0&layout=s
- * *Evangélicus Ordinációk / A Bányai egyházkerület története, előzményeitől a zsolnai zsinattól 1610-től 1804-ig.* Dostupno na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Banyai_1801_1885/?pg=0&layout=s

(ÚASEAVCS) Ústredný archív SEAVC v Srbsku so sídlom v Starej Pazove

- * *Schema Visitationis Canonicae anno 1835 per Inclytum at Venerabilem Senioratum Bács-Sirmiensem instituendae.* In: *Protocollum Intimatorum et Currentalium Ecclesiae A. C. Addictorum Vetero-Pazoviensis in Sirmio ab anno 1826. Volumen VIII*
- * *Doklady prof. Michala Filipa v ÚA SEAVC v Starej Pazove*

(ASEAVCK) Archív Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania v Kysáči

- * Jesenský, František: *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zvelaďovaní cirkvi, počnúc od r. 1773.*
- * *Prostonárodný evanjelický školník (1889). Štvrté, náležite opravené a rozmnožené vydanie. Vydal zvolenský seniorát. Turčiansky Sv. Martin: Tlačou kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku.*
- * *Matricula Baptisatorum Copulatorum Mortuorum Ecclia Evang. A. C. Addicty. Kisácz ab Anno 1787 (Matrika narodených, sobášených a zomretých v evanjelickom a. v. cirkevnom zbore v období 1. 1. 1787 – 31. 12. 1831)*
- * *Prosvetni glasnik – službeni organ Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije. 1929*
- * *Ústava cirkve kresťansko evanjelickej a. v. Krajiny uhorskej. Budapešť: Tlačiareň Viktora Hornyánszkeho, 1893*
- * XIV. *Zákonný článok z roku 1876. O sporiadaní záležitosti verejného zdravia. Budapešť: Vlastnosť Pešťanskej kníhtlačiarskej akciovej spoločnosti. V komissii u Samuela Zilahy.*
- * XXXVIII. *zákonný článok z roku 1868 o vyučovaní v národných školách (Dostupné na: <http://www.msap.sk/images/stories/publikacie/1868.pdf>)*

- * *Zápisnica výročitého konventu ev. a. v. seniorátu turčianskeho z roku 1916. Turčiansky Sv. Martin: Evanjelický a. v. turčiansky seniorát*
- * *Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895 – 1915*
- * *Zápisnica školských porád kysáčskych evanjelických augsburského vierovyznania učiteľov 1904 – 1921*
- * *Zápisnica presbyteriálnych konventov 1912 – 1916*

(ASEAVCBP) Archív Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania v Báčskom Petrovci

- * *Matrika narodených, sobášených a zomretých 1783 – 1787*
- STEHLO, Ján: *História Ecclesiae Aug.Conf.Petrovác z brevota expozita per Joannem Stehlo 1818 – 1862*
- BELAN, Ján: *Dejiny evanjelickej augsburského vyznania cirkvi v Petrovci I. – II. Spísal Ján Stehlo 1818 – 1862. Báčsky Petrovec: Archív SEAVC (preklad rukopisu z latinčiny). 1978.*

(ASEAVCKU) Archív Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania v Kulpíne

- * *Zápisnica dňa 23 a 24 Aug. 1887 prevedenej canonickej visitacie [v Hajdušici]*

(AZŠEŠK) Archív Základnej školy Ľudovíta Štúra v Kysáči

- * *List Jaromíra Alexandra Kraica z roku 1967*
- * *Menoslov osobníctva základnej školy „L. Štúr“ v Kysáči*
- * *Zapisník sednica mesnog nastavničog veća škole u Kisaču / započet 1932. godine/*
- * *Zápisnica školských porád 1904–1921*
- PÁRNICKÝ, Michal: *Menoslov učiteľov Základnej školy „Ľudovít Štúr“ v Kysáči (rkp.)*
- PÁRNICKÝ, Michal: *Príležitostný prejav na tému Dvesto rokov Základnej školy Ľudovíta Štúra v Kysáči održaný na slávnostnej akademii 24. mája 1984 (rkp.)*
- SUROVÝ, Rastislav: *Istorijat Osnovne škole “Ľudovít Štúr” u Kisaču, (rkp.)*

Publikované pramene

- * *A Bányai ágost. hitv. evangélikus egyházkerület névtára 1868.* Gyula: Dobay János Könyvnyomdája. Dostupné na: https://medit.lutheran.hu/files/nevtar_banyai_1868.pdf
- * *A Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei 1861–1874.* Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_1861_1874_szlovak/?query=pavel%20orgov%C3%A1n&pg=222&layout=s
- * *A Bányai ágost. hitv. evang. evangélikus egyházkerület névtára 1874.* Budapest: Nyomatta Hornyánszky Victor. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EvangélikusGyulekezetiNevtarak_Banyai_1874/?query=urban%20%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=10&layout=s
- * *A magyarhoni ágostai hitvallású evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára 1880.* Budapest: Nyomatta Hornyánszky Viktor. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EvangélikusGyulekezetiNevtarak_020/?query=urban%20%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=84&layout=s
- * *A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára 1891.* Budapest: Kiadja És Nyomatja Hornyánszky Viktor. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EvangélikusGyulekezetiNevtarak_022/?query=urban%20%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=103&layout=s
- * *A bányai ágost. hitv. evang. egyházkerület Tiszti cím- és névtára 1901.* Szentesen: Nyomatott a „Szentes És Vidéke” könyvnyomdában. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EvangélikusGyulekezetiNevtarak_Banyai_1901/?query=urban%20%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=13&layout=s
- * *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett. Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőház. Irományok. LXIV.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1918. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_KI-1910_64/?query=micsatek%20vladimir&pg=335&layout=s
- * *Evangélikus Egyház és Iskola 9. júl 1892/28.* Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EvangEgyhazEsIskola_1892/?query=micsatek%20vladimir&pg=250&layout=s
- * *First Military Survey (1763 – 1787).* Dostupné na: <http://mapire.eu/en/>

- * *História štatistiky na Slovensku*. Dostupné na: https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/3df0c07f-c7b5-43b4-845e-ec6ca12b035e/historia_statistiky.pdf?MOD=AJPERES&CVID=l1bCDuj&CVID=l1bCDuj&CVID=l1bCDuj&CVID=l1bCDuj
- * *Központi Értesítő*. 1. júla 1894, roč. 19, č. 52, s. 1103. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/SZTNH_KozpontiErtesito_1894_2/?query=-micsatek%20vladimir&pg=0&layout=s
- * *Lexicon locorum Regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum. Budapestini e typographia V. Hornyanszky 1920*. Dostupné na: http://mt-daportal.extra.hu/ADATBANK/Lexicon_lcorum.PDF
- * *Royal and Nobilitas*. [Elektronický zdroj] <https://rodyno.estranky.sk/clanky/slachticke-rody-slovensko--uhorsko-.html>
- * *Sbierka krajinských zákonov z roku 1868. Budín: Uhor. Král. Ministerstvo pravosudia, 1868*.
- * *Smernice sa DUP Kisač, uslovi i mere zaštite* 1966. Novi Sad: Opštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Novi Sad.

Historické časopisy

Cirkevné listy (1887 – 1951); *Dolnozemský Slovák* (1902 – 1920); *Dom a škola* (1885 – 1897); *Evanjelická škola* (1877 – 1879); *Evanjelický cirkevník* (1870 – 1900); *Korouhev na Sionu* (1878 – 1883); *Národná jednota* (1920 – 1941); *Národný kalendár* (1920 – 1944); *Náš život* (1933 – 1941; 1946 – 1947); *Obzor* (1863 – 1886; 1889 – 1906); *Priateľ školy a literatúry* (1859 – 1861); *Slovenské pohľady* (1881 – dodnes); *Vlast a svet* (1885 – 1918; 1923 – 1925).

Použitá literatúra

- AB: 200 rokov Báčskeho seniorátu 1791 – 1991. In: *Ročenka slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SR Juhoslávii*, 1991, roč. 35, s. 40 – 43.
- AMBRUŠ, Ivan Miroslav – HLÁŠNIK, Pavel – UNC, Bianca (Ed.): *Dolnozemskí Slováci – hranice určenia*. Nädlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko. 2013.
- ANONYM: Najväčšia vada modernej školy. In: *Dom a škola*, 1896, roč. 12, č. 1, s. 6 – 8.
- ANONYM: Školský prach. In: *Dom a škola*, 1891, roč. 7, č. 3 – 4, s. 104 – 107.
- AUERHAN, Jan: Čechoslováci v Jugoslavii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku. Praha: Melantrich, 1921.
- BABIAK, Ján a kol.: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii / Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji*. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Juhoslávii, 2002.
- BABIAK, Ján: Prvých 150 (k)rokov. In: *Kovačica 1802 – 2002*. Ed. J. Cicka. Kovačica: Miestne spoločenstvo, 2002, 49 – 74.
- BABIAK, Ján: Začiatky slovenského Kysáča (Prvých 25 rokov Slovákov v tejto osade). In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 52 – 66.
- BABIAK, Ján: *Za slnkom napoludnie. Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem, a ešte južnejšie*. Báčsky Petrovec: Asociácia slovenských pedagógov, 2015a.
- BABIAK, Ján: Príchod Slovákov do Kysáča. In: *Za slnkom napoludnie. Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem, a ešte južnejšie*. Báčsky Petrovec: Asociácia slovenských pedagógov, 2015b, s. 289 – 310.
- BARTOK, Pavel – MIKLOVIC, Samuel – DÝR, Ján (Ed.): *Pamätnica 60 rokov Kníhtlačiarne v Báčskom Petrovci*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1979.
- BARTOŠ, Vladimír a kol.: *Slováci v Erdevíku 1860 – 1907 – 1997*. Erdevík: Slovenský kultúrno-osvetový spolok – Báčsky Petrovec: Kultúra, 2001.
- BÁZLIK, Ján: Slováci na viedeňskejologickej fakulte. In: *Cirkevné listy*, 1916, roč. XXX, č. 1, s. 24. Dostupné na: https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/snk-assry7?rurl=%2Fvyhladavanie%3FsearchString%3Dkarol%2520langhoffer%26display%3D0%26sort%3D0%26categoryname%3DAI-l%26type%3DAI%26DOOnly%3Denable%26freeDOOnly%3Denable%26page%3D1%26pageSize%3D24&content=CAIR_DIV_BOOK_1&contentDo=urn:nbn:sk:cair-do3yxkw&page=30
- BELLA, Ján: *Čítanka pre 2. a 3. triedu škôl evanjelických a. v. Békešcaba*, 1910.
- BELLA, Ján: *Druhá čítanke pre II-hú, prípadne III-tiu triedu škôl evanjelických a. v. Slovenských*. V Békész-Čabe. Nákladom Ludvika Lepage, 1893.

- BELLA, Ján: *Učebnica a čítanka pre vyššie triedy škôl ev. a. v. slovenských*. Budapešť. Tlačou a nákladom Viktora Hornyánszkeho, 1894.
- BELLA, Ján: *Učebnica a čítanka pre vyššie triedy ľudových škôl ev. a. v. Budapešť*. Tlačou a nákladom Viktora Hornyánszkeho, 1909.
- BENKA, Gyula: *A Békési ágost. hitv evang. egyházmegye patronátusa alatt álló Szarvasi Főgymnasium évi értesítője. 1885/6-ról*. Szarvas: Szikes Antal Könyvnyomdája, 1886. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Szarvas_33225_agostai_gimnazium_33258_1885/?query=micsatek%20vladimir&pg=24&layout=s
- BENKA, Gyula: *A Békési ágost. hitv evang. egyházmegye patronátusa alatt álló Szarvasi Főgymnasium évi értesítője. 1891–1892-ről*. Szarvas: Nomatott Sámuel A. Otorssajtóján, 1892. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Szarvas_33225_agostai_gimnazium_33264_1891/?query=-micsatek%20vladimir&pg=31&layout=s
- BENKA, Gyula: *Szarvasiág ev. Főgymnasium értesítője az 1900 – 901-dik iskolai évről*. Szarvas: Sámuel Adolf Könyvnyomdája, 1901. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Szarvas_33225_agostai_gimnazium_33273_1900/?query=szlamay&pg=0&layout=s
- BENKA, Jozef: *Z dejín zdravotníctva (1802 – 2002)*. In: *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Ed. J. Cicka. Kovačica: Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 303 – 332.
- BENKOVÁ, Viera: *Z dávneho Petrovca*. Nový Sad: Hlas ľudu, 1998.
- BERÉDI, Andrej: JuDr. Ľudovít Miloš Mičátek – 120 rokov od jeho narodenia. In: *Ročenka slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SR Juhoslávií*, 1994, roč. 38, s. 39 – 40.
- BERÉDIOVÁ-STUPAVSKÁ, Ľudmila: Dejiny školy v Kysáči. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva. 2013a, s. 283 – 290.
- BERÉDIOVÁ-STUPAVSKÁ, Ľudmila: Chronologický prehľad učiteľov pôsobiach v Kysáči od roku 1785. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva. 2013b, s. 290 – 305.
- BERÉDIOVÁ-STUPAVSKÁ, Ľudmila: *Aktivistky ženských spolkov ako mosty juhoslovansko-slovenskej spolupráce*. Kysáč: (vlastným nákladom za podpory Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí), 2019. Dostupné na: <http://www.zivenabratislava.sk/index.php/component/content/article?layout=edit&id=80&Itemid=437>

- BIELIK, František - SIRÁCKY, Ján - BALÁŽ, Claud (Ed.): *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Martin: Matica slovenská, 1984.
- BIERBRUNNER, Gustav: *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*. Újvidék. 1902.
- BLANÁR, Vincent: K základom porovnávacej onomastiky. In: *Slavica Slovaca*, 1997, roč. 32, č. 2, s. 97 – 107.
- BLANÁR, Vincent: Vlastné meno v komunikácii. In: *15. slovenská onomastická konferencia Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov*. Ed. P. Žigo a M. Majtán. Bratislava: Veda, 2003, s. 9 – 18.
- BLANÁR, Vincent: Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike. In: *Jazykovedný časopis*, 2004, roč. 55, č. 1, s. 3 – 19.
- BLANÁR, Vincent: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2008.
- BOLDOCKÝ, Samuel (Ed.): *Petrovec 1745 – 1995*. Báčsky Petrovec: Zhromaždenie obce, 1995.
- BOROVSKÝ, Samuel: Kysáč, Bács-Bodrogh vármegye. I. zv. Budapešť, str. 96 – 97. In: *Národný kalendár 1997*, roč. 76, s. 35 (z maďarčiny preložil Branislav Šírka, preklad upravil Jaroslav Miklovic).
- BOROVSKÝ, Samuel: *Bacs-Bodrog vármegye I*. Budapest. 1909, s. 96 – 99. Dostupné na: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bacs-bodrog-varmegye-i-163F/bacs-bodrog-varmegye-kozsegei-irta-ivanyi-istvan-kiegeszitette-virter-ferencz-17BC/kiszacs-1876/>
- BOROVSKÝ, Samuel: *Bacs-Bodrog vármegye II*. Budapest, 1909, s. 99 – 100. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0002/6.html>
- BOTÍK, Ján: *Dolnozemskí Slováci*. Nadlak: Ivan Krasko, 2011.
- BOTÍK, Ján: *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč, 2007.
- BOTÍK, Ján: K počiatkom záujmu o historický a etnický vývin dolnozemských Slovákov. In: *Etnologické rozpravy*, 2008, roč. 15, č. 2, s. 52 – 62.
- BOTÍK, Ján: Ľudová kultúra dolnozemských Slovákov a ich etnický vývin. In: *Slováci vo svete 1*. Ed. J. Sirácky. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1980, s. 231 – 275.
- BOTÍK, Ján: Procesy akulturácie u dolnozemských Slovákov. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 1988, roč. 7, s. 117 – 124.
- BOTÍK, Ján: *Slováci vo Vojvodine*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2016.

- BOTÍK, Ján: Slovenské dolnozemske komunity a ich elita do roku 1918. In: *Acta Historica Neosoliensia*, 2009, roč. 12, č. 1 – 2, s. 81 – 99.
- BOTÍK, Ján: *Tam zložili aj svoje kosti (Kultúrnohistorické hodnoty náhrobných pomníkov zahraničných Slovákov)*. Bratislava: Lúč, 1999.
- BOTÍK, Ján: Zvláštnosti kultúry zahraničných Slovákov. In: *Studia Academica Slovaca* 23. *Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. 1. vyd. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 1994, s. 21 – 30.
- BRITVEC, Branko: August Langhoffer zaslužni hrvatski zoolog i entomolog. In: *Natura Croatica*, 2010, roč. 19, č. 2, s. 469 – 483. Dostupné na: <https://hrcak.srce.hr/file/94098>
- BRTÁŇ, Rudo: Trnistá cesta k poprevratovému petrovskému gymnáziu. In: *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine*. Ed. J. Kmeť. Nový Sad: Obzor, 1970, s. 107 – 122.
- BUKUROV, Branislav – CHRŤAN, Pavel: *Obec Báčsky Petrovec*. Báčsky Petrovec: Zhromaždenie obce, 1979.
- BURČIAR, Karol a kol.: *Selenča 1785 – 1998. Zborník prác*. Selenča: Slovan, Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998.
- CICKA, Ján a kol.: *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica: Miestne spoločenstvo, 2002.
- CSÁNKI, Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*. Budapest: Kiadja a Magyar tudományos akadémia, 1894.
- CSIFFÁRY, Gergely: A másík Lenkey: Lenkey Károly honvéd ezredes (1803 – 1874.) életrajza. In: *Mátraí Tanulmányok*. Ed. L. Horváth. Gyöngyös: Mátra múzeum, 2000, s. 83 – 109. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_Mt_06_2000/?pg=84&layout=s
- ČAJAK, Ján: Storočná pamiatka narodenia Juraja Mrvu. In: *Náš život*, 1936, roč. IV, č. 3 – 4, s. 129 – 143.
- ČAJAK, Ján: *Dejepis Slovákov*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2004.
- ČÁNI, Ladislav (Ed.): *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 2001.
- ČAPLOVIČ, Ján: *Dejiny slovenského evanj. a. v. cirkevného sboru v Kovačici*. Kovačica: Slovenský evanjelický a. v. cirkevný sbor v Kovačici, vlastným nákladom, 1928.
- ČAPLOVIČ, Ján: Pred založením gymnázia v Petrovci. In: *Pamätnica – päťdesiat rokov slovenského gymnázia v Petrovci*. Ed. J. Spevák. Báčsky Petrovec: Obzor, 1969, s. 11 – 21.

- ČAPLOVIČ, Ján: *Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum Augustanae Confessionis in inclyto regno Hungariae addictorum. Pro anno 1820*. Ed. a Joanne Csaplovics. Bécs, 1820. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EvangelikusGyulekezetNevtarak_012/?query=csaplovics&pg=0&layout=s
- ČELOVSKÝ, Samuel: Vojvodinský Slováci a Juhoslovania v slovenských pedagogických časopisoch do roku 1918. In: *Zborník spolku vojvodinských slovakistov*, 1979, roč. 1, s. 123 – 145.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Prehľad publicistickej a literárnej tvorby Félixa Kutlíka v rokoch 1867 – 1877. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1980a, roč. 2, s. 79 – 116.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Bibliografia prác Félixa Kutlíka z rokov 1867 – 1877. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1980b, roč. 2, s. 117 – 123.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Kulpínska kronika Félixa Kutlíka z rokov 1876 – 1890. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1981, roč. 3, s. 89 – 134.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Slovenské noviny (1849 – 1861) ako prameň informácií o živote Slovákov vo Vojvodine. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1989, roč. 10, s. 5 – 42.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Pešťbudínske vedomosti ako prameň informácií o národno-kultúrnom a národnopolitickom živote Slovákov vo Vojvodine. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1982, roč. 4, s. 75 – 100.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Slovenská ľudová škola v Kulpíne v období feudalizmu (1789 – 1848). In: *Pamätnica 1789 – 1989. 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*. Ed. M. Krivák. Kulpín: Základná škola J. A. Komenského, 1996b, s. 56 – 124.
- ČELOVSKÝ, Samuel: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: MOMS, 2010a.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Najstaršia epigrafická pamiatka Slovákov v Srbsku. In: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: MOMS. 2010b, s. 326 – 347.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Podiel osadníkov zo slovenských obcí v Maďarsku pri osídľovaní Kysáča v Báčke od roku 1773. In: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: MOMS. 2010c, s. 442 – 457.
- ČELOVSKÝ, Samuel: Podiel osadníkov zo slovenských obcí v Maďarsku pri osídľovaní Kysáča v Báčke od roku 1773. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 41 – 52.

- ČEMAN, Samuel: Odras spoločenských a politických pohybov v časopise Dolnozemský Slovák. In: *Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slovák*. Ed. J. Kmeť. Nový Sad: Obzor, 1979, s. 27 – 38.
- ČUKAN, Jaroslav (Ed.): *Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum – Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2010.
- ČUKAN, Jaroslav (Ed.): *Bolovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieime*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum – Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2011.
- ČUKAN, Jaroslav (Ed.): *Silbaš. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov – Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2013.
- ČUKAN, Jaroslav (Ed.): *Soľany. Kultúrne tradície Slovákov v Slavónii*. Nitra: UKF – Soľany: Matica slovenská, 2014.
- DANIŠ, Vladimír: K činnosti duchovenstva, svetskej katolíckej a evanjelickej inteligencie pri vzniku slovenského katolíckeho politického hnutia. In: *Studia historica Nitriensia* 2005, roč. 12, s. 69 – 85.
- DERE, Zoltan: Vojskovođa Marije Terezije: Grof Andraš Hadik od Futoga. In: *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije*. Ed. V. Gavrilović, S. Boškov. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, s. 229 – 242.
- DORULA, Ján: *Slováci medzi starými susedmi*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV a Slovenský komitét slavistov, 2015.
- DRENKO, Jozef: Vokátory evanjelických rektorov v Novohrade (1784 – 1804). In: *Historicko-pedagogické forum (internetový časopis pre dejiny pedagogiky a školské múzejníctvo)*. Bratislava, 2014, roč. III. č. 1, s. 23 – 27. Dostupné na: <http://www.msap.sk/images/stories/casopis/hpf1-2014.pdf>
- DROBNÝ, Ján: K jubileu Kráľickej. In: *Cirkevné listy*, 1929, roč. XLIII, č. 18, s. 294 – 297.
- DUDOK, Daniel: Dolnozemský Slovák a spisovná slovenčina v prvých dvoch desaťročiach nášho storočia. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1979, roč. 1, s. 9 – 62.
- DUDOK, Daniel: Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1980, roč. 2, s. 47 – 124.
- DUDOK, Daniel: Gustáv Maršall-Petrovský v dejinách spisovnej slovenčiny. In: *Život a dielo Gustáva Maršalla-Petrovského*. Ed. J. Kmeť. Nový Sad: Obzor, 1989, s. 81 – 93.
- DUDOK, Daniel: Prehľad dejín spisovného jazyka Slovákov v Juhoslávii do polo-

- vice 19. storočia. In: *Ročenka slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SR Juhoslávii*, 1991, roč. 35, s. 47 – 49.
- DUDOK, Daniel: Nárečia Selenče a ich miesto medzi inými nárečiami slovenského jazyka. In: *Selenča 1758 – 1998*. Ed. J. Gašparovský. Selenča: Slovan – Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998, s. 280 – 290.
- DUDOK, Daniel: *Priezviská Slovákov v Juhoslávii*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1999.
- DUDOK, Miroslav a kol.: *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov, 1996.
- DUDOK, Miroslav: Slováci na srbskom gymnáziu v Srijemských Karlovciach. In: *Z dejín slovensko-srbských vzťahov*. Ed. M. Daniš. Bratislava: Stimul, 2012, s. 15 – 22.
- ĐUROVKA, Michal: Irmovo – bývalý majetok grófa Choteka. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 642 – 649.
- EDEDY, Ján: Prítomný stav slovenského ľudového školstva v Juhoslávii. In: *Náš život*, 1939, roč. VII, č. 3 – 4, s. 193 – 194.
- FÁZIK, Jakub: Čítanie ako sociokultúrny fenomén v prieniku dejín. 1. časť. Starovek a antika. In: *Knižnica*, 2018a, roč. 19, č. 2, s. 8 – 18.
- FÁZIK, Jakub: Čítanie ako sociokultúrny fenomén v prieniku dejín. 2. časť. Stredovek a novovek. In: *Knižnica*, 2018b, roč. 19, č. 3, s. 13 – 21.
- FEKETE, Samuel (Ed.): *Hložany 1756 – 1986*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1986.
- FEKETE, Samuel (Ed.): *Hložany 2*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998.
- FEKETE, Zsolt: Vývoj školstva koncom 19. a začiatkom 20. storočia v Maďarsku. In: *Dejiny školstva na Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia (k storočníci Apponyiho zákonov)*. Zborník z konferencie konanej dňa 28. 11. 2007 v Bratislave. Ed. V. Michalička. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, 2008, s. 23 – 29.
- FERKOVÁ, Antónia – HODOLIČOVÁ, Jarmila – JAŠKOVÁ, Anna – Mitrová, Veronika (Eds.): *Slovenky. Životné príbehy Sloveniek vo Vojvodine*. Nový Sad: Ženské štúdie a výskumy, 2003.
- FRANCISCI, Ján: *Vlastný životopis – Črty z doby moysesovskej*. Bratislava: SVKL, 1956. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/988/Francisci_Vlastny-zivotopis/1#ixzz7KW8Jcazu
- FRANKOVIĆ, Dragutin: Etika partizanskog učitelja. In: *Prosveta i školstvo u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije*. Ra-

- dovi sa naučnog skupa Novi Sad 7 – 9. septembra 1983. Ed. Č. Popov. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti, 1984, 165 – 179.
- GABZDILOVÁ, Soňa: *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike (1918 – 1938)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014.
- GAJDOŠ, Peter: *Človek, spoločnosť, prostredie*. Bratislava: VEDA, 2002.
- GAVRILOVIČ, Slavko: Rusini u Bačkej i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka. In: *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 1977, s. 153 – 215.
- GEJDOŠ, Miroslav: História školstva na Slovensku so zreteľom na sociálnu prácu. In: *Homo et Societas*, 2019, č. 4, s. 90 – 105.
- GOMBÁR, Michal: *Divadelný život v Kysáci 1905 – 2005*. Kysáč: Miestne spoločenstvo; Báčsky Petrovec: Kultúra, 2005.
- GOMBÁR, Michal: *Knižnica v Kysáci. Príspevky k dejinám knihovníctva*. Novi Sad: Gradska biblioteka, 2014.
- GUBOVÁ ČERVENÁ, Gabriela: *Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929*. Báčsky Petrovec: SVC – Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2015.
- GYÖRE, Zoltán: *Maďarski i srpski nacionalni preporod*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2009.
- HAJKO, Vladimír (Ed.): *Encyklopédia Slovenska VI. zväzok. T – Ž*. Bratislava: Veda, 1982.
- HAMM, Franz – LOTZ, Michel – LINDENSCHMIDT, Friedrich: *Das Gymnasium zu Neuwerbass*. München: Verlag des südostdeutschen Kulturwerks, 1960.
- HAAN, Ludovít (KMEŤ, Miroslav): *Pamätnosti Békés-čabianske. Ako vyjadrenie úcty k 100. výročiu smrti*. Pešť: Tlačou Horňánskeho a Hummela, 1866 (Békéšska Čaba: Zväz Slovákov v Maďarsku, [1991]. Dostupné na: https://books.google.rs/books?id=1CR-AAAAMAAJ&pg=PA171&pg=PA171&dq=pam%C3%A4tnosti+b%C3%A9ke%C5%A1+%C4%8Dab%C3%A1nske&source=bl&ots=jkIFARGcGd&sig=ACfU3U0kGN8rQkGdJjwmz4KWBpsLKOpmhA&hl=sr-Latn&sa=X&ved=2ahUKEwiUtqzk-ZL7AhWvW_EDHcGZDpMQ6AF6BAgWEAM#v=onepage&q=pam%C3%A4tnosti%20b%C3%A9ke%C5%A1%20%C4%8Dab%C3%A1nske&f=false
- HODOLIČ, Jarmila: Istorijski pregled udžbenika na slovačkom jeziku u Vojvodini do 1945. godine. In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, 2014, č. 39/2, s. 191 – 201.

- HODOLIČOVÁ, Jarmila: *Kontúry slovenskej vojvodinskej literatúry a kultúry*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2011.
- HODOLIČOVÁ, Jarmila: Príspevky dolnozemskej autorov v časopise Živena (1910 – 1924). In: *Nový život*, 2019, roč. 71, č. 3 – 4, str. 21 – 32.
- HORECKÝ, Ján: Miesto onomastiky v systéme vied. In: *V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku – a V. slovenská onomastická konferencia*. Prešov 3. – 7. mája 1972. Ed. M. Blich a M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976, s. 21 – 23.
- HRIEŠIK, Ján: Oprava chybyne zapísaného mena. In: *Ľudový kalendár 1977*, roč. 56, s. 103 – 105.
- HUČOKOVÁ-KLINKOVÁ, Mária a kol.: *Zachráňme od zabudnutia: (Aradáč 1786 – 2006)*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 2005.
- CHRŤAN, Ján: Slovenské školstvo vo Vojvodine po roku 1918. In: *Slovenské národnostné školstvo a zachovanie národnostného povedomia v krajinách strednej, južnej a východnej Európy*. Ed. P. Hlásnik, K. Chovancová, E. Pečeňová, B. Unc, S. Zolňanová. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2019, s. 224 – 232.
- IVÁNYOSI-SZABÓ, Tibor (Ed.): *Bács-Kiskun megye múltjából 5. Oktatás-nevelés*. Kecskemét: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai VIII. 1983, s. 485 – 489. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BKKM_Bkmm_05_1983/?pg=0&layout=s
- IZÁK, Mária (Ed.): *A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület kőszegi felsőbb leányiskolájának és internátussal kapcsolatos leánynevelő intézetének értesítője az 1906/1907. iskolai évről*. Kőszeg: Nyomatott Feigl Gyulánál, 1907. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Koszeg_18124_agostai_leanyiskola_18131_1906/?query=langhoffer%20kisz%C3%A1cs&pg=27&layout=s
- IZÁK, Mária (Ed.): *A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület kőszegi felsőbb leányiskolájának és internátussal kapcsolatos leánynevelő intézetének értesítője az 1907/1908. iskolai évről*. Kőszeg: Nyomatott Feigl Gyulánál, 1908.
- JANČOVIC, Ján: *Za chlebom na Dolnú zem. Úteky, sťahovanie a osadenie Slovákov z Novohradu počas feudalizmu*. Pôtor: Obecny úrad, 2003.
- JANČOVIC, Ján: *Z kolísky na Dolnú zem*. Martin: Matica Slovenská, 2004.
- JANČOVIC, Ján: *Vyorali hlboké dolnozemske brázdy*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2009.
- JEKELFALUSSY, József: *Adresovnik ugarskih obrtnikah i trgovacah*. Pešta: Dioničarsko družstvo peštanske kujigotiskare, 1892. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_25_023/?query=kisza-cs&pg=4&layout=s

- JESENSKÁ – PORUBSKÁ, Zlata: Osvetová činnosť v Kysáči. In: *Národná jednota*, 1933, roč. XIV, č. 4, s. 2.
- JOVANKOVIČ, Samuel: *Z minulosti vojvodinských Slovákov. Štúdie, články, portréty, prednášky a spomienky*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014.
- KAČALA, Ján: Martinská a matičná norma spisovného jazyka. In: *Slovenská reč*, 2000, roč. 65, č. 4, s. 193 – 203.
- KÁLAL, Karel: Zo školskej praxi. In: *Dom a škola*, 1894, roč. 10, č. 3, s. 91 – 92.
- KATONA, Csaba – DEMMEL, József (Ed.): *Slovenský knaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana*. Békéscsaba – Budapest: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyar Tudományos Akadémia; Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet, 2016. Dostupné na: file:///C:/Users/Asus/Downloads/Slovensky_knaz_madarsky_historik_Listy_a.pdf
- KENYERES, Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*. [Elektronický zdroj]. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
- KIPS, Milan: Školská legislatíva na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. In: *Dejiny školstva na Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia (k storočnici Apponyiho zákonov)*. Zborník z konferencie konanej dňa 28. 11. 2007 v Bratislave. Ed. V. Michalička. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, 2008, s. 11 – 17.
- KIŠGECI, Ján (Ed): *Petrovská dedina. Výtisky z petrovských kroník*. Nový Sad: Hlas ľudu, 1997.
- KLOBUŠICKÝ, Gustáv: Dr. Ľudevít Mičátek 1874 – 1928. In: *Cirkevné listy*. 1928, roč. XLII, s. 231 – 233. Dostupné na: https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/snk-abcdefx?url=%2Fvyhladavanie%3FsearchString%3Dkys%25C3%25A1%25C4%25D%26display%3D0%26sort%3D0%26categoryname%3DAll%26type%3DAll%26DOOnly%3Denable%26freDOOnly%3Denable%26page%3D3%26pageSize%3D24&content=-CAIR_DIV_BOOK_1&contentDo=urn:nbn:sk:cair-do3t61h&page=1
- KMEČ, Jan: *Jugoslovensko – slovačke slavističke veze*. Novi Sad: VANU, 1987.
- KMEŤ, Ján: *Dolnozemske obrisy slovenskej sebaúcty (1990 – 1993)*. Bratislava: Spolok Slovákov z Juhoslávie, 1994.
- KMEŤ, Ján: Ján Stehlo a jeho Petrovská kronika. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1981, roč. 3, s. 39 – 58.
- KMEŤ, Ján: Pastoralna hradba seniora Jána Stehlu v Petrovci. In: *Ročenka slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SR Juhoslávii*. Báčsky Petrovec, 1992, roč. 36, s. 31 – 35.
- KMEŤ, Ján: Príspevok Hložian do základov slovenskej kultúry vo Vojvodine. In: *Hložany 1756 – 1986*. Ed. S. Fekete. Hložany: Miestne spoločenstvo, 1986, s. 61 – 71.

- KMEŤ, Miroslav: *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí, 1. vyd.* Békecsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2010a.
- KMEŤ, Miroslav: *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí, 2. vyd.* Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2010b.
- KMEŤ, Miroslav: Jazyk a obsah korešpondencie dolnozemskej slovenskej inteligencie v 19. storočí. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 17. – 18. októbra 2007.* Ed. A. Uhrinová-Hornoková a A. J. Tóth. Békešská Čaba: VÚSM, 2008, s. 269 – 275.
- KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov.* Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012.
- KMEŤ, Miroslav: Vlastivedná a osvetová činnosť učiteľov v slovenských enklávach na Dolnej zemi v 19. storočí. In: *Nám i budúcním (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů).* Přerov: Muzeum J. A. Komenského, 2006, s. 234 – 247.
- KMEŤ, Miroslav: Zo zápiskov kňaza v slovenskej osade v Srieme. In: *Na prahu Modernej doby. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IX.* Bratislava: LIC, 2008, s. 318 – 320.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: K interdisciplinárním vztahům onomastiky. In: *X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 13. – 15. septembra 1989. Zborník referátov.* Ed. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1991, s. 197 – 202.
- KOLENY, Emil: Banátski Slováci. In: *Slovenské pohľady*, 1892, roč. XII, č. 8, s. 462 – 470. Dostupné na: http://www.columbia.edu/cu/lweb/digital/collections/cul/texts/ldpd_7090151_012/pages/ldpd_7090151_012_00000470.html?toggle=image&menu=maximize&top=&left=
- KOLLÁR, Ján: *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowenských w městech a w dědinách. Budjn: Králowské uniwersické tiskárně*, 1825.
- KORUNIAK, Samuel: *Dejiny spisovnej slovenčiny v prostredí vojvodinských Slovákov v medzivojnovom období.* Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov – Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2020.
- KOTVÁŠ, Ondrej (Ed.): *Padina 1806 – 1996. Zborník prác.* Padina: MOMS, 1996.
- KOVÁČ, Vladimír: 200 rokov od príchodu Slovákov do Báčskej Palanky a 100 rokov výstavby chrámu Božieho. In: *Ročenka slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SR Juhoslávii*, 1992, roč. 36, s. 36 – 39.
- KRAJČOVIČ, Milan: Srbsko-slovenské vzťahy v revolúcii 1848 – 1849. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1994 – 1997, č. 16 – 18, s. 129 – 136.

- KRAJČOVIČ, Rudolf: Nové výskumné aspekty v slovenskej onomastike. In: *Jazykovedný časopis*, 1980, roč. 31, č. 1, s. 69 – 74.
- KRNO, Dalibor: Gymnázium v Petrovci – výsledok dlhoročných snáh dolnozemsých Slovákov. In: *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine*. Ed. J. Kmeť. Nový Sad: Obzor, 1970, s. 17 – 32.
- KRŠKO, Jaromír: Interdisciplinárne dimenzie slovenskej onomastiky v kontexte slavistických výskumov. In: *Slavica Slovaca*, 2013, roč. 48, č. 1, s. 3 – 8.
- KUTLÍK, Félix: Juraj Rybay. In: *Slovenské pohľady*, 1887, roč. VII, č. 5, s. 19 – 23.
- KUTLÍK, Félix: *Báč-Sriemski Slováci*. Nemecká Palánka: Jozef Krištofek, 1888.
- KUTLÍK, Félix: *Báč-sriemski Slováci* (Ed. J. Babiak). Kulpín: MOMS, 1998.
- LANGHOFFER, Ján Tobiáš: Úprimné slovo k pp. Snemovníkom a zástupcom Slovanov na sneme uhorskom r. 1861. In: *Priateľ školy a literatúry*, 1861, roč. III, č. 23, s. 23 – 24. Dostupné na: https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/snk-asm74t?rurl=%2Fvyhladavanie%3FsearchString%3Dkarol%2520langhoffer%26display%3D0%26sort%3D0%26categoryname%3DAll%26type%3DAll%26DOOnly%3Denable%26freeDOOnly%3Denable%26page%3D1%26pageSize%3D24&content=CAIR_DIV_BOOK_1&contentDo=urn:nbn:sk:cair-do2f7dq&page=1
- LANGHOFFER, Karol: História cirkve evanjelickej a. v. v Kysáči In: *Tranovský evanjelický kalendár na rok 1902*, 1902.
- LEHOTSKÝ, Karol Miloslav: Dopisy [Učiteľská porada slovenských evanjelických učiteľov Báčskeho seniorátu]. In: *Konfesionálna škola*, 1873, roč. III, č. 13, s. 157 – 159. Dostupné na: <http://digitalna.kniznica.info/zoom/89539/view?search=ladislav%20urban&page=13&p=separate&tool=search&view=0,471,1686,2280>
- LILGE, Karol: Zo života Vladimíra Mičátka. In: *Národná jednota*, 1923, roč. IX, č. 28, s. 3.
- LILGE, Karol: Dnešný stav našej ľudovej školy. In: *Národná jednota*, 1928, roč. IX, č. 8, s.1.
- LILGE, Karol: *Stará Pazova (monografia)*. Myjava: Tlačou a nákladom Daniela Pažického, 1932.
- LIPTÁK, Pavel: Prehľad rozvoja základnej školy v Petrovci. In: *Petrovec 1745 – 1995*. Ed. S. Boldocký. Báčsky Petrovec: Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995, s. 653 – 667.
- LISTMAJER, Martin: *Osada Jánošík z môjho uhla 1810 – 2010*. Báčsky Petrovec: SVC, 2010.
- LOMEN, Ján: *Kysáčania v odboji*. Kysáč: Ján Lomen; Spolok pre zachovávanie tradícií Kysáča, 2000.

- LOMEN, Ján: Kysáč v odboji, v občianskej vojne a počas leteckých útokov na SRJ. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 92 – 115.
- LOMIANSKY, Pavel: Orgány, obce, ich rozvoj a pôsobenie v povojnovom období. In: *Petrovec 1745 – 1995*. Ed. S. Boldocký. Báčsky Petrovec: Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995.
- MAJTÁN, Milan: Mimoslovenská stránka toponyma. In: *Zborník materiálov zo VI. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 4. – 6. apríla 1974)*. Ed. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 1976, s. 31 – 37.
- MAJTÁN, Milan: Spoločenské fungovanie toponyma. In: *Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Širava 20. – 24. septembra 1976)*. Ed. M. Majtán. Bratislava: Veda, 1980, s. 43 – 49.
- MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie. 1. vyd.* Bratislava: Veda, 1996.
- MAJTÁN, Milan: O slovenských priezviskách. In: *Kultúra slova*, 2006, roč. 40, č. 1, s. 30 – 36.
- MAKIŠOVÁ, Anna: *Slovenčina v kontakte so srbčinou*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017.
- MALIAK, Jozef: Nazaréni – „Verící“. In: *Cirkevné listy*, 1889, roč. III, č. 1, s. 7 – 10.
- MALIAK, Jozef: *Slovenské osadníctvo v Sriem*. Praha: Zvláštní otisk z revue Naše Slovensko, 1908.
- MALIAK, Jozef: Príhody prvých slovenských prisťahovalcov južnej Bácie. In: *Národný kalendár 1921*, roč. 2, s. 113 – 116.
- MALIAK, Jozef: Kysáč. In: *Národný kalendár 1925*, roč. 6, s. 41 – 75.
- MALIAK, Jozef: Kulpín. In: *Náš život*, 1937, č. 3 – 4, s. 179 – 185.
- MALIAK, Jozef: Ťažký život prvých osadníkov Petrovca. In: *Národný kalendár 1939*, roč. 20, s. 62 – 65.
- MALIAK, Jozef: *Daniel Kolényi a jeho doba*. Druhé vydanie. (J. Babiak Ed.) Kulpín: Miestny odbor Matice slovenskej, 2000.
- MARČOK, Ondrej: Z dejín slovenského evanjelického a. v. cirkevného zboru v Kysáci. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 221 – 262.
- MAREK, Miloš: *Národnosti Uhorska*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011.
- MARKO, Ján: Slová uletia – zápisy zostanú. In: *Nový život*, 2000, roč. 52, č. 1 – 2, s. 105 – 108.

- MARTINKO, Pavel: Zemepisná poloha, prírodné podmienky a obyvateľstvo. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 7 – 27.
- MARTIŠ, Albert: *Autobiografické črty a poviedky*. Ed. V. Hronec. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1996. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1780/Martis_Autobiograficke-crty/1#ixzz7iZN3DZX5
- MATEJČÍK, Ján: Postavenie a úlohy onomastiky v systéme spoločenských vied. In: *Slovenská reč*, 1982, roč. 47, č. 4, s. 193 – 203.
- MATÚCH, Pavel (Ed.): *Lug. Dedinka v údolí*. Stará Pazova: GKP SavPO, 2008.
- MESAROS, Šandor: *Položaj Mađara u Vojvodini: 1918-1929*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1981.
- MICHALIČKA, Vladimír (Ed.): *Dejiny školstva na Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia (k storočníci Apponyiho zákonov)*. Zborník z konferencie konanej dňa 28. 11. 2007 v Bratislave. Bratislava: Ústav informácií a prognoz školstva, 2008.
- MIKLOVIC, Jaroslav: *Stará Pazova 1769 – 1794*. Bratislava – Nadlak: ESA – Ivan Krasko, 2002.
- MIKLOVIC, Jaroslav (Ed.): *Ecclesiastica tabula coetus aug. Conf. Sacri Vetero Pasoviensis in Sirmio volumen VI. historia nec non oeconomia Ecclesia ab anno 1807-1825 alebo Jesenského kronika*. Nadlak – Bratislava: Ivan Krasko – ESA, 2006.
- MIKLOVIC, Jaroslav: Urbáriálny súpis Kysáča z roku 1781. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: SVC, MS v Srbsku – Kysáč: Rada MS, 2013, s. 66 – 71.
- MIŠKOVIC, Samuel: Prehľad rozvoja školstva v Hložanoch. In: *Hložany 1756 – 1986*. Ed. S. Fekete. Hložany: Miestne spoločenstvo, 1986, s. 195 – 207.
- MISTRÍK, Jozef: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1993.
- MORAVCSIK, Gyula: *Gróf Teleki Józsefné Róth Johanna 1741 – 1813*. Budapest: Nyomatott Müller K. (ezelőtt Münster K.) könyvnyomdájában II., Főherczeg Albrecht-út 3 – 5, 1899. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusMonografiak_034/?pg=0&layout=s
- MRÁZ, Andrej: *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. Bratislava: Pravda, 1948.
- MRÁZ, Andrej: *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 2004.
- MYJAVCOVÁ, Mária: Cirkev a slovenčina. In: *Ročenka slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SR Juhoslávii*, 1992, roč. 36, s. 46 – 49.

- MYJAVCOVÁ, Mária: *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec, Nadlak. 2001.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: "K dverím ňebe se mej..." : bibličtina na Slovensku v 20. sto-ročí. In: *Literatury v kontaktech : (jazyk - literatura - kultura)*. Ed. I. Po-spíšil a M. Zelenka, 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 71 – 87.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Variantnosť ako prvok dynamiky v adjektívnej paradigmati-ke. In: *Slovenská reč*, 1996, roč. 61, s. 257 – 266.
- OGNJANOVIĆ, Andrija: *Vojvođanske narodne osnovne škole i njihovi učitelji od 1573 do 1774. godine*. Novi Sad: Matica srpska, 195?.
- OGNJANOVIĆ, Andrija: *Novosadske narodne osnovne škole i njihovi učitelji od 1703. do 1940. godine*. Novi Sad: Matica srpska, 1964.
- OLOŠTIAK, Martin: Propriá a explanačno-deskriptívny prístup k morfológii sú-časnej slovenčiny. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II (zborník prí-spevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenskej jazyka Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007, s. 66 – 74.
- ORMIS, Ján: Ako podporovali Slováci z Juhoslávie revúcke gymnázium. In: *Ná-rodny kalendár 1928*, roč. 9, s. 68 – 71.
- ORMIS, Ján: Jozef Maliak. In: *Tranovský evanjelický kalendár na obyčajný rok 1946*, s. 126 – 129.
- ORMIS, Ján: *Kultúrne snahy Slovákov v Juhoslávii*. Petrovec: Kníhtlačiareň úč. spol, 1935.
- ORMIS, Samuel (Ed.): *Zpráva o slovenskom ev. a. v. vyššom gymnásiume Velko-Re-vúckom a s ním dočasne spojenom semenisku učiteľskom na rok školský 1871 – 72*. Turč. Sv. Martin: Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok.
- PALOV, Mihajlo: Idejne osnove planova i programa osnovnog vaspitanja i obra-zovanja u narodnooslobodilačkom ratu na teritoriji Vojvodine. In: *Prosve-ta i školstvo u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije. Radovi sa naučnog skupa Novi Sad 7 – 9. septembra 1983*. Ed. Č. Popov. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti, 1984, s. 145 – 153.
- PAULÍNÝ-TÓTH, Viliam (Ed.): *Letopis Matice slovenskej. Ročník 1866 a 1867. Zväzok 1*. Banská Bystrica, 1867. Dostupné na: https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty/snk-asssos?url=%2Fvyhladavanie%3FsearchString%3Dvladim%25C3%25ADr%2520mi%25C4%258D%25C3%25A-1tek%26display%3D0%26sort%3D0%26categoryname%3DAll%26-type%3DAll%26DOOnly%3Denable%26freeDOOnly%3Denable%26pa-ge%3D1%26pageSize%3D24&content=CAIR_DIV_BOOK_1&content-Do=urn:nbn:sk:cair-do47hkd&page=136

- PAVLÍK, Ondrej (Ed.): *Pedagogická encyklopédia Slovenska* 1. vyd. Zväzok 2, P – Ž. Bratislava: Veda, 1985.
- PAVLÍK, Ondrej (Ed.): *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. 1. vyd. Zväzok 1, A – O. Bratislava: Veda, 1984.
- PAVLOV, Ján: Vynálezca Ján Pavlov. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: SVC, MS v Srbsku – Kysáč: Rada MS, 2013, s. 838 – 839.
- PEKAŘOVÁ, Katarína: Starostlivosť o zdravie a výchova k zdraviu na vybraných mestských školách v druhej polovici 19. storočia. In: *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 2, s. 62 – 79.
- PETRÁŠ, Ján: *Slováci v Aradáči*. Aradáč: MOMS – Báčsky Petrovec: Kultúra, 1996.
- PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: BoPo, 2001.
- PODHRADSKÝ, Ján ml.: Ján Podhradský, ktorý zhudobnil prvú slovenskú operu juhoslovanských Slovákov. In: *Hložany 2*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998, s. 389 – 399.
- PODHRADSKÝ, Ján: Peter Šimkovic. In: *Rovina*, 1997, roč. 3, č. 10, s. 8 – 9.
- PODOLAN, Peter: Krátička známost národu Slowjanského Jána Kollára. In: *Historia Nova*, 2011, roč. II, č. 1.
- POPOV, Jelena: Politika Glavnog NOO Vojvodine u prosveti i obrazovanju 1943 – 1945. In: *Prosveta i školstvo u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije. Radovi sa naučnog skupa Novi Sad 7 – 9. septembra 1983*. Ed. Č. Popov. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti, 1984, s. 329 – 338.
- POSZVÉK, Sándor: *A magyarországi ág. hitv. evang. kereszteni egyház Névtára az 1903. évben*. Sopron: Komwaltee Alfred Kő-És könyvnyomdai műintézet, 1903. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Evan-gelikusGyulekezetiNevtarak_024/?query=urban%20l%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=30&layout=s
- POSZVÉK, Sándor: *A Dunántúli Ág. Hitv. Evangel. Egyházkerületi Soproni Lyceum az 1889/90-iki tanévről*. Sopron: Nyomatott Litfass Károly könyvnyomdájába, 1890. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Sopron_31441_evangelikus_lyceum_31480_1889/?query=urban%20l%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=52&layout=s
- POSZVÉK, Sándor: *A Dunántúli Ág. Hitv. Evangel. Egyházkerületi Soproni Lyceum Értesítője az 1890/91-iki tanévről*. Sopron: Nyomatott Litfass Károly könyvnyomdájába, 1891. Dostupné na: <https://library.hungaricana.hu/>

- en/view/Sopron_31441_evangelikus_liceum_31481_1890/?query=urban%20l%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=2&layout=s
- POTEMRA, Michal: *Školstvo na Slovensku v rokoch 1901 – 1918*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1990.
- POTKONJAK, Nikola – ŠIMLEŠA, Pero (Ed.): *Pedagoška enciklopedija 1 [A–L]*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989.
- POTKONJAK, Nikola – ŠIMLEŠA, Pero (Ed.): *Pedagoška enciklopedija 2 [M–Ž]*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989.
- RAMAČ, Janko – MARČOK, Daniela: The Settlement of Slovaks in Kysáč. In: *Istraživanja. Journal of historical researches*, 2018, č. 29, s. 92 – 109.
- RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: Kánonická vizitácia kysáčkej evanjelickej cirkvi z roku 1835. In: *Acta Historica Neosoliensia*, 2020, roč. 23, č. 2, s. 105 – 130.
- RAMAČ, Janko: Z minulosti Kysáča do roku 1773. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 28 – 40.
- RIBAY, Juraj: *Katechismus o Zdrawj pro obecny lid a Sskolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený. W Pessti, wytlačený v Matěge Trattnera*, 1795.
- RICZIOVÁ, Beáta: Predlohy ľudovo-výchovnej tvorby Juraja Ribaya. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*, 2015, roč. 10, č. 1, s. 137 – 156.
- RIZNER, Ludovít Vladimír: *Bibliografia písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel prvý: A–F*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1929.
- RIZNER, Ludovít Vladimír: *Bibliografia písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel druhý: G–K*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1931.
- RIZNER, Ludovít Vladimír: *Bibliografia písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel tretí: L–O*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1932a.
- RIZNER, Ludovít Vladimír: *Bibliografia písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel štvrtý: P–R*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1932b.

- SAKTOROVÁ, Helena: Listy Jána Tobiaša Langhofferu Michalovi Godrovi. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1983, roč. 5, s. 97 – 142.
- SÁPOSOVÁ, Zlatica – REGINÁČOVÁ, Nikola: Population trends in Kosice in the 19th century, Part II. (archival sources and statistical documents). In: *Individual and society*, 2013, roč. 16, č. 3. Dostupné na: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=SSDNIJMHN57FD4L1LD3KN-SAL7>
- SEBERÍNY, Ján: Obraz našich kultúrnych pomerov s konca XVIII. stoloia. In: *Slovenské pohľady*, 1906, roč. XXVI, č. 11. s. 664 – 677. Dostupné na: http://www.columbia.edu/cu/lweb/digital/collections/cul/texts/ldpd_7090151_026/pages/ldpd_7090151_026_00000674.html?toggle=image&menu=maximize&top=&left=
- SEBERÍNY, Ján: Ďalší vlastný životopis superintendenta Jána Seberényho. In: *Slovenské pohľady*, 1907, roč. XXVII, č. 1, s. 26 – 35. Dostupné na: http://www.columbia.edu/cu/lweb/digital/collections/cul/texts/ldpd_7090151_027/pages/ldpd_7090151_027_00000036.html?toggle=image&menu=maximize&top=&left=
- SIRÁCKY, Ján: K vzniku a vývoju slovenského osídlenia na Dolnej zemi v 18. storočí. In: *Historický časopis*, 1963a, roč. XI, č. 3, 433 – 466. Dostupné na: <https://digitalnakniznica.cvtisr.sk/zoom/2204/view?page=99&p=separate&tool=info&view=0,207,1798,2421>
- SIRÁCKY, Ján: Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. In: *Slovenský národopis* 1963b, roč. XI, č. 2 – 3, s. 193 – 258.
- SIRÁCKY, Ján: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Veda, 1966a.
- SIRÁCKY, Ján: Prehľad osídlenia. In: *Slováci v Juhoslávii*. Ed. R. Bednárík. Bratislava: SAV, 1966b, s. 9 – 62.
- SIRÁCKY, Ján: Slováci vo Vojvodine ako historicko-etnografický fenomén. In: *Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine*. Ed. D. Dudok. Nový Sad: Obzor, 1974, s. 11 – 23.
- SIRÁCKY, Ján: *Slováci vo svete 1*. Martin: Matica slovenská, 1980.
- SIRÁCKY, Ján: Hložany (Z dejín Slovákov vo Vojvodine). In: *Slováci v zahraničí*, 1983, č. 9, s. 92 – 114.
- SIRÁCKY, Ján: *Dlhé hľadanie domova. 1. vyd.*, Martin: Matica slovenská, 1985.
- SIRÁCKY, Ján: Z minulosti Hložian. In: *Hložany 1756 – 1986*. Ed. S. Fekete. Bácsky Petrovec: Kultúra, 1986, s. 37 – 60.
- SIRÁCKY, Ján: Kultúrne (čitateľské) potreby a možnosti dolnozemských Slovákov (do začiatku 20. storočia). [Elektornický zdroj]. In: *Národopis Slovákov*

- v Maďarsku 1996. Ed. A. Divičanová a O. Krupa. Budapešť: Maďarská národopisná spoločnosť, Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku, 1996. Dostupné na: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/szlovakok/a_magyarorszagi_szlovakok_neprajza_1996/pages/szlovak/010_kulturne_citatske.htm
- SIRÁCKY, Ján: *Dlhé hľadanie domova*. 2. vyd., Martin: Matica slovenská, 2002.
- SIROTKOVIČ, Jakov (Ed.): *Enciklopedija Jugoslavije*. 6, Jap-Kat. Zagreb: Jugoslavenški leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1990.
- SKLABINSKÁ, Milina – MOSNÁKOVÁ, Katarína: *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2012.
- STELTZER, Friedrich: Kiszács. Nagytiszteletű. In: *Evangelikus Egyház és Iskola 1885*. Pozsony: Nyomatja Wigand F. K. 1885, s. 249. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EvangEgyhazEsIskola_1885/?query=urban%20%C3%A1szlo%20kisz%C3%A1cs&pg=252&layout=s
- STOJAKOVIČ, Vinko: Osídľovanie Srbov v Kysáci. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 269 – 275.
- STUPAVSKÝ, Stanislav: *Slováci v Binguli/Slovaci u Binguli 1857 – 2007*. Šid: Književni klub "Filip Višnjič", 2007.
- STUPAVSKÝ, Stanislav a kol.: *Slováci v Šide: 1810 – 2010*. Báčsky Petrovec: MS v Srbsku, 2010.
- SVETOŇ, Ján: *Slováci v európskom zahraničí*, Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1943.
- ŠEFČÍK, Juraj: Daniel Kolény (1800 – 1875 – 1995). In: *Ročenka slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SR Juhoslávii*, 1995, roč. 39, s. 44 – 48.
- ŠIMONI, Ján: Dejiny školstva v Selenči. In: *Selenča 1758 – 1998*. Ed. J. Gašparovský. Selenča: Slovan – Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998, s. 573 – 600.
- ŠIŠKA, Samuel: *Dejepis pre III. triedu juhoslovanských štátnych ľudových škôl so slovenským vyučovacím jazykom*. Petrovec: Matica slovenská v Juhoslávii, 1940.
- ŠIŠMIŠ, Milan: Rodina Mičátkovcov a slovenská kultúra. In: *Čabiansky kalendár na rok 1995*, roč. 33, s. 40 – 43.
- ŠKULTÉTY, August Horislav (Ed.): *Zpráva o slovenskom evanj. a. v. vyššom gymnasiu Veľko-Revúckom a s ním dočasne spojenom semenisku učiteľskom na rok školský 1868/9*. Rožňava: Tiskom Michala Kovács, 1869.
- ŠKVARNA, Dušan a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999.

- ŠROBÁR, Vavro: *Ludová zdravotveda*. Turčiansky Sv. Martin: Nákladom Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1909.
- TATAY, István: A Békési ágost. hitv. ev. egyházmegye patronátusa alatt álló Szarvasi Főgymnasium evi jelentése 1882/3-ról Gyula: Dobay János Könyvnyomdája, 1883. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Szarvas_33225_agostai_gimnazium_33255_1882/?query=micsatek%20vladimir&pg=59&layout=s
- TH [iniciálky autora]: Československí učitelé v Petrovci. In: *Národný kalendár* 1924, roč. 5, s. 75, 121.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav: *Premený vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2017.
- TOMANOVÁ-MAKANOVÁ, Anna (Ed.): *Medzinárodná konferencia "Slováci a Srbi - história a súčasnosť"*. Nový Sad: NRSNM, 2014.
- TURČAN, Ján a kol.: *Stará Pazova 1770 – 1970*. Nový Sad: Obzor, 1972.
- TURČAN, Pavel: Kysáč. In: *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve juhoslovanskom v slove a obrazoch*. Ed. A. Vereš. Petrovec: Kníhtlačiarne úč. spol., 1930, s. 37 – 42.
- TÝR, Michal: *Meno a národná identita. Slovenčina v praxi*. Nový Sad: Futura publikácie, 2004, s. 38 – 45.
- TÝROVÁ, Zuzana: Rodné mená vojvodinských Slovákov (na príklade Pivnice). In: *Diskursi manjinských jazyka, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi II*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, s. 185 – 190.
- VALENTÍK, Vladimír (Ed.): *Selenča 1758 – 2008*. Selenča: Združenie pre zachovanie kultúry, tradície a umenia – Báčsky Petrovec: SVC, 2008.
- VALENTÍK, Vladimír (Ed.): *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013.
- VALENTÍK, Vladimír: Kysácke perličky. In: *Kysáč 1773 – 2013. Zborník prác*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, 830 – 858.
- VALENTOVÁ, Iveta: *Komlóšské priezviská*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2017.
- VALIHORA, Jozef: *Aspekty literatúry a kultúry*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 2001.
- VALIHORA, Jozef: Ján Mičátek v kultúrnych dejinách vojvodinských Slovákov. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 1979, roč. 1, s. 105 – 114.

- VALIHOVA, Jozef: Životné osudy a prekladateľská zaništenosť Vladimíra Mičátka. In: *Slovakistický zborník*, 2006, roč. 1, s. 110 – 117.
- VARGA, Ján – GEDELOVSKÝ, Ján – MARČOK, Michal: Zdravotníctvo Kysáča. In: *Kysáč 1773 – 2013*. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku – Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, s. 686 – 697.
- VEREŠ, Adam (Ed.): *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve juhoslovanskom v slove a v obrazoch*. Petrovec: Kníhtlačiarne úč. spol, 1930.
- VOJNICOVÁ-FELDYOVÁ, Svetlana (Ed.): *Slovenská evanjelická augsburského vyznania cirkev v Srbsku v slove a v obrazoch*. Nový Sad: Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Srbsku, 2017.
- ŽBIRKOVÁ, Viera: Škola a slovenský učiteľ v Uhorsku na konci 19. a začiatku 20. storočia. In: *Pedagogika*, 1987, č. 3. Dostupné na: <http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=4334&lang=cs>
- ZORKIČ, Sretenije: Učitelji u revolucionarnom pokretu. In: *Prosveta i školstvo u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije. Radovi sa naučnog skupa Novi Sad 7 – 9. septembra 1983*. Ed. Č. Popov. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti, 1984, s. 565 – 567.
- ZVALENÁ, Eleonóra: Quality of the Spiritual Life of Vojvodina Slovaks in a Diachronic and Synchronic Perspective. In: *Current Development of Society. Integration Of Analytic And Synthetic Approaches*. Ed. S. Mazur. Mainz: Logophon Verlag, 2020, s.119 – 129.
- ZVALENÁ, Eleonóra: Vojvodinská slovenčina – fenomén tradície a súčasnosti. In: *슬라브어 연. Journal of Slavic Languages*. Seoul: The Korean Association of Slavic Languages, 2021, roč. 26, č.1, s. 1 – 20.
- ГЛИГОРИЈЕВИЋ, Бранислав: О настави на језицима народности у Војводини 1919–1929. In: *Зборник за историју*. Нови Сад: Матица српска, 1972, св. 45, с. 55 – 84.
- ГЛИГОРИЈЕВИЋ, Бранислав: Политичка иступања и организација Словака и Чеха у Краљевини СХС. In: *Зборник Матице српске за историју*, 1981, св. 24, с. 137 – 155.
- ДОСТАНИЋ, Радмило: Српска основна школа у Кулпину од оснивања до 1918. године. In: *Pamätnica 1789 – 1989. 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*. Ed. M. Krivák. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1996, s. 23 – 55.

- ЈАКШИЋ, Иван: *Из ѿойиса сѿановнишѿва Ујарске ѿочетѿком XVIII века*. Нови Сад: Војвођански музеј, 1966.
- ЈАНКОВИЋ, Првослав: Просветна култура, наука. In: *Срѿска енциклопедѿја. Том II. В – Вшеѿечка*. Едс. Ч. Попов, И Негришорац. Нови Сад – Београд: Матица српска, САНУ, Завод за уѿбенике, 2013, с. 627 – 629.
- КОЉАНИН, Драгица: Национална идеја у народним школама у Војводини (1919–1933). In: *Исѿраживања*, 2008, бр. 19, с. 195 – 210.
- КОЉАНИН, Драгица: Уѿбеничко питање у просветној политици Краљевине Југославије (1929–1941). In: *Исѿраживања*, 2014, бр. 25, с. 331 – 344.
- КРУЉ, Раденко: Систем образовања у Југославији (1918–2000). In: *Годишњак Учиѿељској факулѿитета у Врању*. Врање: Учиѿељски факултет, 2010, 11 – 28.
- МАРИЋ, Љиљана – ЂУРИЧИЋ, Младен: *Леѿоѿис Гимназије „Жарко Зрењанин“ у Врбасу (2009–2019)*. Врбас: Гимназија “Жарко Зрењанин”, 2019.
- МЕЗЕИ, Жужана: *Минисѿарсѿтво вера и ѿпросвеѿе Краљевине Ујарске (1867–1918)*. Нови Сад: Архив Војводине, 2016.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Душан: Развој реформе и суштине просвете и школства наше револуције. In: *Prosveta i školstvo u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije. Radovi sa naučnog skupa Novi Sad 7 – 9. septembra 1983*. Ed. Ѓ. Popov. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti, 1984, s.19 – 41.
- ОБШУСТ, Кристијан – КУЗМАНОВИЋ, Небојша: *Колекѿивни иѿенѿиѿиѿеѿи Словака у Срѿији*. Нови Сад: Архив Војводине, 2019.
- РАМАЧ, Јанко: Прилог проучвању урбарске регулације у Бачкој 1770. године – одговори на девет питања. In: *Исѿраживања*, 2010, бр. 15, с. 133 – 166.
- РОНЧЕВИЋ, Невенка: *Танкосиѿево 1919 – 2019*. Нови Сад, 2019.
- СЕГИ, Ласло: *Сѿѿуденѿи са данашње ѿериѿѿорије АП Војводине на универзѿиѿеѿима и високим школама Краљевине Ујарске 1736–1850*. Нови Сад: Архив Војводине, Друштво архивских радника Војводине, 2020.
- СЕГИ, Ласло: *Сѿѿуденѿи са данашње ѿериѿѿорије Војводине на европским универзѿиѿеѿима 1338 – 1919*. Нови Сад: Архив Војводине, 2010.
- СЕЧАНСКИ, Живан: *Поѿисѿи сѿановнишѿва Бачке ѿѿоком осамнаесѿѿој века (Грађа за исѿѿорију насеља и сѿановнишѿва)*. Београд: Научна књига, 1952.
- СИРАЦКИ, Јан: Место и значај југословенских Словака у историји чехословачко-југословенских односа, In: *Зборник Маѿиѿе срѿске за друшѿивене науке*, 1967, св. 48, с. 40 – 52.

- СИРАЦКИ, Јан: Словаци у Југославији. Прилог историји насељавања. In: *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, 1966, св. 44, с. 5 – 22.
- ЦЕРОВИЋ, Љубивоје: *Срби у Словачкој = Srbi na Slovensku*. Бачки Петровац: Култура – Нови Сад: Друштво српско-словачког пријатељства, 1999.
- ШИМУНОВИЋ–БЕШЛИН, Биљана: *Просветна политика у Дунавској да-новини (1929–1941)*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за исто-рију, 2007.

Zoznam príspevkov, z ktorých čerpala táto monografia

- MARČOKOVÁ, Daniela: Vzdelanie a gramotnosť slovenských prisťahovalcov do Báčky koncom 18. storočia. In: *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine. Zborník prác z medzinárodnej konferencie v Novom Sade 16. októbra 2015*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017, s. 92 – 100.
- RAMAČ, Janko – MARČOK, Daniela: The Settlement of Slovaks in Kysáč. In: *Istraživanja. Journal of Historical Researches*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018, č. 29, s. 92 – 109.
- RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: Začiatky dolnozemskej vojvodinskej evanjelickej a. v. školy v Kysáči (koniec 18. a začiatok 19. storočia). In: *Úloha cirkvi v živote dolnozemských Slovákov. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 16. – 17. marca 2018*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2018, s. 240 – 248.
- MARČOKOVÁ, Daniela – RAMAČ, Janko: Dolnozemska vojvodinska evanjelická a. v. škola v Kysáči (koniec 19. a začiatok 20. storočia). In: *Vzdelávanie a spoločnosť V. Medzinárodný nekonferenčný zborník*. Ed. R. Bernátová, T. Nestorenko. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2020, s. 99 – 106.
- MARČOK, Daniela: Slovačke evangelističke škole u Bačkoj u zapisnicima kanonskih vizitacija iz 1835. godine. In: *Славистика XXV/2 (2021)*, 2021, roč. 25, s. 188 – 200.
- MARČOKOVÁ, Daniela – RAMAČ, Janko: Rok 1918 – významný medzník v organizácii slovenského dolnozemskeho školstva (na príklade slovenskej ľudovej školy v Kysáči). In: *Dolnozemskí Slováci a rok 1918. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 21. – 24. marca 2019*. Ed. M. Ambruš, P. Hlásnik, B. Unc. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2019, s. 173 – 182.
- UHLÁRIKOVÁ, Jasna – MARČOKOVÁ, Daniela: Zdravotná výchova a starostlivosť o zdravie vojvodinských Slovákov na rozhraní 19. a 20. storočia (na príklade ľudovej školy v Kysáči). In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLVI-1*, 2021, č. 46-1, s. 127 – 142.
- MARČOKOVÁ, Daniela – HODOLIČOVÁ, Jarmila: Úradné, domáce a viacjazyčné varianty mien v Zápisnici zasadnutí školskej stolice cirkvi evanje-

- lickej a. v. kysáčkej v rokoch 1895 – 1900. In: *Contributions to the 21st Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)* (Die Welt der Slaven. Sammelbände/Сборники. 64). Ed. E. Gutiérrez Rubio, A. Grishchenko, E. Kislova, D. Kruk, T. Speed, Z. Týrová. Weisbaden: Harrassowitz Verlag, 2018, s. 142 – 151.
- MARČOK, Daniela: Obrazovanie u kontextu slovačko – srpskih odnosa u osnovnoj školi sa slovačkim nastavnim jazykom u Kisaču u Kraljevini SHS. In: *Слависти́ка XXIII-2* (2019), 2019, roč. 23, s. 139 – 144.
- MARČOK, Daniela: Obrazovanie u kontextu slovačko-srpskih odnosa u osnovnoj školi sa slovačkim nastavnim jazykom u Kisaču u Kraljevini Jugoslaviji. In: *Слависти́ка XXIV-2* (2020), 2020, roč. 24, s. 320 – 330.
- RAMAČ, Janko – MARČOK, Daniela: Senioratska gimnazija u Novom Vrbasu (1822 – 1836). In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLVI-2*, 2021, č. 46-2, s. 173 – 192.
- MARČOKOVÁ, Daniela – UHLÁRIKOVÁ, Jasna: Jazyk písomností Slovákov na dolnej zemi (na príklade slovenského vojvodinského evanjelického cirkevného zboru a. v. Kysáč v rokoch 1773 – 1918). In: *슬라브어 연구 Исследования по славянским языкам*. Seoul: Коре́йская Ассо́циация Славистов, 2022, č. 27-2, s. 141 – 157.
- RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836. Pri príležitosti 100. výročia osamostatnenia SEAVC v Srbsku*. Nový Sad: Archív Vojvodiny, SEAVC [i. e. Slovenská evanjelická a. v. cirkev] v Srbsku – Banská Bystrica: Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemských Slovákov na FF UMB v Banskej Bystrici, 2022.
- RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: Školovanie slovačke inteligencie sa teritorije Južne Ugarske (od kraja XVIII veka do 30-ih godina XIX veka). In: *Слависти́ка XXVI/2* (2022), 2022, roč. 26, s. 115 – 133.

ŽIVOTOPIS AUTORKY

Doc. Dr. Daniela Marčoková sa narodila 22. januára 1974 v Novom Sade. Je vydatá a má tri dcéry.

Vzdelanie (od základného po vysokoškolské) nadobudla v slovenskej reči: základnú školu v Kysáči ukončila roku 1988, Gymnázium Jána Kollára v Báčskom Petrovci roku 1992, Pedagogickú akadémiu v Novom Sade roku 1994. Potom pôsobila ako učiteľka na Základnej škole Ludovíta Štúra v Kysáči a súčasne pokračovala vo vzdelávaní. V roku 2004 získala diplom profesorky triednej výučby na Učiteľskej fakulte v Sombore. Na tej istej fakulte, ktorá sa medzičasom premenovala na pedagogickú fakultu, pokračovala i v magisterskom štúdiu v oblasti metodiky poznávania prírody. Doktorské štúdiá v oblasti metodiky slovenského jazyka ukončila roku 2013 na Filozofickej fakulte v Novom Sade.

V období rokov 2014 – 2016 bola úradujúcou riaditeľkou a potom aj riaditeľkou Základnej školy Ludovíta Štúra v Kysáči. Na Oddelení slovakistiky Filozofickej fakulty v Novom Sade pôsobí od roku 2016. Zaoberá sa vedecko-výskumnou prácou predovšetkým v oblasti metodiky slovenského jazyka a kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine. Uverejnila viac ako 60 vedeckých článkov a štúdií v domácich a zahraničných publikáciách. Je spoluautorkou knihy *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836 : pri príležitosti 100. výročia osamostatnenia SEAVC v Srbsku* spolu s Jankom Ramačom (2022), ako i spoluautorkou knihy *Bibliografia jazykovedných príspevkov vojvodinskej slovakistiky 1961 – 2021* spolu s Annou Makišovou, Jasnou Uhlárikovou a Annou Margarétou Lačokovou (2021, 2022).

Zúčastnila sa na riešení niekoľkých domácich a zahraničných bilaterálnych a multilaterálnych vedeckovýskumných projektov. Je členkou Slovakistickej vojvodinskej spoločnosti (Nový Sad), Asociácie slavistov Polyslav (Praha) a Slavistickej spoločnosti (Belehrad). Aktívne pôsobí v miestnych kultúrno-spoločenských inštitúciách v slovenskom prostredí a podieľa sa na realizácii vzdelávacích programov pre učiteľov slovenských základných škôl. Za svoju prácu získala roku 2018 Osobitné uznanie za zásluhy a úspechy na poli vzdelávania, výchovy a zveľaďovania slovenského jazyka a jazykovej kultúry, ktorú udeľuje Osvetová komisia Matice slovenskej v Srbsku.

Daniela Marčoková
Z DEJÍN ZÁKLADNEJ ŠKOLY V KYSÁČI
(1785 – 1945)
Pri príležitosti 250. výročia príchodu Slovákov do Kysáča

Vydavatelja
UNIVERZITA V NOVOM SADE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
21000 Nový Sad
Dr. Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.rs

SLOVENSKÉ VYDAVATELSKÉ CENTRUM
V BÁČSKOM PETROVCI

Za vydavateľov
prof. Dr. Ivana Živančevićová Sekerušová, dekan
Vladimír Valentík, riaditeľ

Jazyková úprava v slovenčine
PaedDr. Eleonóra Zvalená, PhD.

Jazyková úprava v srbčine
Helena Despićová, profesorka srbčiny

Tlač
GRAF OFICE SZR, Kysáč

Náklad
150

ISBN 978-86-6065-785-7 (FFUNS)

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

373.3(497.113 Kisač)“1785/1945“

MARČOKOVÁ, Daniela, 1974–

Z dejín Základnej školy v Kysáči : (1785–1945) / Daniela Marčoková. - Nový Sad : Univerzita, Filozofická fakulta ; Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2023 (Kysáč : GRAF OFICE, SZR). - 279 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 150. - Životopis autorky: str. 279. - Bibliografija.

ISBN 978-86-6065-785-7 (FFUNS)

a) Основна школа „Људовит Штурп“ (Кисач) -- 1785-1945

COBISS.SR-ID 114676233

ISBN 978-86-6065-785-7